

LETNIK LXX

UNIVERZA
V LJUBLJANI

FF

Filozofska
fakulteta

Zveza
društav
Slovenskega
jezikoslovja

JEZIK IN SLOVSTVO

Besedni red v slovenskem jeziku

4

2025

ŠTEVILKA 4

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXX • številka 4

VSEBINA

<i>Matej Šekli</i> : Uvodnik: Besedni red v slovenskem jeziku	5
---	---

Razprave

<i>Luka Repanšek</i> : Wackernaglova stava naslonk v praindoevropsčini	15
<i>Rok Kuntner</i> : Stava naslonk v stari cerkveni slovanščini	43
<i>Matej Šekli</i> : Stava naslonk v jeziku <i>Brižinskih spomenikov</i>	65
<i>Alenka Jelovšek</i> : Stava naslonk v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja	87
<i>Marija Gromova</i> : Glagolske naslonke v naslonskem nizu v slovenskih narečjih ..	107
<i>Vera Smole</i> : Glagolske in zaimenske naslonke v reducirani obliki na primeru vzhodnodolenjskega šentruperskega govora	123
<i>Hotimir Tivadar</i> : Fonetično-fonološka opredelitev poudarka v slovenskem jeziku glede na besedni red v enostavni povedi	163
<i>Mojca Smolej</i> : Besedni red in členki	185
<i>Saška Štumberger</i> : Besedni red v slovenskih kemijskih terminoloških besednih zvezah: primerjava z nemščino in angleščino	203
<i>Andreja Žele</i> : Besedni red v kontekstu členitve po aktualnosti	219
<i>Dejan Gabrovšek</i> : Vrstni red stavkov v slovenski večstavni povedi	243
<i>Robert Grošelj</i> : Tematski premiki v prevodu: na primeru slovenskega prevoda <i>Basni in legend</i> Leonarda da Vincija	265

Intervju

<i>Matevž Treven</i> , <i>Katarina Meglič</i> : Težnja po jezikovni enovitosti je v ospredju stabilnega jezikovnega sistema: Intervju s prof. dr. Ireno Orel	289
--	-----

Ocene in poročila

<i>Andreja Legan Ravnikar</i> : Monografija o slovenski literarni zapuščini nekdanjega Loškega gospostva	303
<i>Živa Čebulj</i> : Mednarodni znanstveni simpozij <i>Govor. Glas. Identiteta.</i> : Ljubljana, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani, 29. 9.–1. 10. 2025	313

Matej Šekli^{i, ii}**Uvodnik: Besedni red v slovenskem jeziku**

Tematska številka revije *Jezik in slovstvo* na temo *Besedni red v slovenskem jeziku* je prispevek k raziskovanju besednega reda v različnih časovnih, zemljepisnih in družbenih različicah slovenskega jezika ter vsebuje dvanajst znanstvenih besedil, ki jih je možno razdeliti v dve skupini.

Prva skupina člankov oblikuje zaokroženo celoto in se ukvarja z vprašanjem t. i. Wackernaglove stave naslonk v (pred)zgodovini slovenščine, tj. od praindoevropščine do slovenskih narečij. V tem okviru je obravnavano stanje wackernaglovskih naslonk v starih in arhaičnih indoevropskih jezikih ter je podana njegova praindoevropska rekonstrukcija (Luka Repanšek) kot tudi stanje v stari cerkveni slovanščini, tj. najstarejši izpričani časovni različici vzhodne južne slovanščine iz 9. stoletja in prvem slovanskem izpričanem jeziku (Rok Kuntner), v jeziku *Brižinskih* (tudi *Freisinških*) *spomenikov*, tj. najstarejši dokumentirani časovni različici slovenščine s konca 10. stoletja (Matej Šekli), v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja (Alenka Jelovšek) ter v sodobnih slovenskih narečjih (Marija Gromova in Vera Smole).

Druga skupina člankov je bolj raznolika in se posveča drugim prvinam besednega reda v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku, pri čemer je ponekod upoštevan tudi t. i. govorjeni jezik, ki se približuje pogovornemu jeziku. Po posameznih jezikovnih ravninah si »od spodaj navzgor« v kontekstu besednega reda sledijo obravnave poudarka (Hotimir Tivadar), členkov (Mojca Smolej), večbesednih terminoloških besednih zvez na primeru kemijske terminologije (Saška Štumberger), členitev po aktualnosti (Andreja Žele) in vrstni red stavkov v večstavčni povedi (Dejan Gabrovšek). Sklop zaokroža članek s področja prevodoslovja, v katerem so obravnavani tematski premiki v prevodu na primeru slovenskega prevoda dela *Basni in legende* Leonarda da Vincija (Robert Grošelj).

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; matej.sekli@guest.arnes.si;
<https://orcid.org/0000-0002-1886-3723>

ⁱⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Sledi pregledni prikaz vsebine posameznih prispevkov, ki pa zaradi njihovega obsega ne more biti izčrpen. Ponekod so zato vzorčno izpostavljene samo posameznosti, ki so se uredniku številke zdele še posebej opazne, ob vsem zavedanju, da njegova izbira ne more biti drugačna kot subjektivna.

Luka Repanšek v svoji raziskavi z naslovom *Wackernaglova stava naslonk v praindoevropsščini* uvodoma predstavi pravilo o stavi breznaglasnic v starih indoevropskih jezikih, ki ga je leta 1892 definiral in utemeljil Jacob Wackernagel (1853–1938), t. i. Wackernaglov zakon, v osrednje delu pa navade in kritično ovrednoti obsežno jezikovno gradivo iz starih in arhaičnih indoevropskih jezikov (ponekod prvič zbrano iz obsežnih digitaliziranih jezikovnih korpusov teh jezikov) ter nazadnje na podlagi primerjave stanja v proučenih jezikih poda praindoevropsko rekonstrukcijo stave naslonk, dejansko zaslonk, oziroma potencialnega naslonskega, tedaj zaslonskega niza. V indoevropskem prajeziку so bile wackernaglovske zaslonke npr. vezalni veznik $*=k^ue$ in ločni veznik $*=ue$, naslonske oblike osebnih zaimkov (in sicer vsaj roditelj, dajalec in tožilec vseh oseb in števil, morda tudi imenovalnik ednine za tretjo osebo $*=os$), nedoločni zaimek $*k^ui-/k^ue-$ in nekaterih členki. Praindoevropske naslonke so se pojavljale neposredno za prvo fonološko besedo, natančneje neposredno za prvo fonološko besedo (zložene) besedne zveze, gledano skladenjsko (zloženega) stavčnega člena, in sicer glede na svojo vrsto in svoj pomenški domet takole: *besedne* naslonke neposredno za prvo fonološko besedo besedne zveze, na katero so se nanašale ne glede na njen položaj v stavku, *stavčne* naslonke za prvo fonološko besedo v stavku in *nadstavčne* za prvo fonološko besedo vsakega od stavkov, ki so ju/jih povezovale.

Rok Kuntner v članku *Stava naslonk v stari cerkveni slovanščini* na podlagi vzorčne študije klitik v *Marijanskem evangeliju* ugotavlja, da sta stavo naslonk v stari cerkveni slovanščini v splošnem urejala dva principa, in sicer etimološki in stavčno strukturni, pri čemer je treba upoštevati tudi delovanje analogije. Po etimološkem načelu naslonke prajezične starosti (tj. stavčni členki *li*, *že* in *bo* ter oblike dajalnika ednine osebnega in povratnega osebnega zaimka *mi*, *ti*, *si*) stojijo v Wackernaglovem položaju, mlajše naslonke (npr. oblike tožilnika ednine osebnega in povratnega osebnega zaimka *mę*, *tę*, *sę*) pa v zaglagolskem položaju. Po principu, vezanem na strukturo stavka, v trditeljnem glavnem stavku stavo naslonk uravnavata etimološko načelo in analogija, v nikalnem in vprašalnem glavnem stavku

ter v odvisnem stavku pa naslonke ne glede na starost stojijo neposredno za nikalnico oz. vprašalnico oz. veznikom. Prihajalo pa je tudi do stave po analogiji ali do vpliva besednega reda grške predloge. Prvo načelo preneha delovati, ko lahko deluje drugi princip. Odstopanja od obeh pravil je mogoče najboljše pojasniti z vplivom besednega reda grške predloge.

Prispevek *Stava naslonk v jeziku Brižinskih spomenikov* Mateja Šeklija za imenovano različico slovenščine prinaša naslednje izsledke: drugo mesto v stavku je še za prvo naglašeno besedo in tudi že za prvo (zloženo) besedno zvezo oz. (zloženim) stavčnim členom; položaj naslonk v stavku izkazuje dve težnji, in sicer da se stavčni členki nahajajo v Wackernaglovem položaju, pregibne naslonke pa v Wackernaglovem položaju ali v zaglagolskem položaju; v naslonskem nizu pregibnih naslonk zaimenskim naslonkam v dajalniku sledijo glagolske naslonke ali zaimenske naslonke v tožilniku, druge stranskosklonske oblike osebnih zaimkov pa za njimi (etimološki princip), imenovalniške zaimenske naslonke pa se pojavljajo pred stranskosklonskimi zaimenskimi naslonkami; nikalni stavčni členek **ne* se pojavlja v položaju pred polnopomensko glagolsko obliko, kot zadnja naslonka v wackernaglovskega naslonskem nizu pa le navidezno v primeru, da med naslonskim nizom in polnopomenskim glagolom ni drugih naglašanih prvin.

Alenka Jelovšek v svoji raziskavi *Stava naslonk v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja* sklene tole: naslonski niz se v večini slovenskih protestantskih piscev nahaja v Wackernaglovem položaju, in sicer za prvo (zloženo) besedno zvezo, pri Krelju pa je opaziti tudi obglagolsko stavo naslonk, tj. pred ali za glagolom; zaporedje naslonk v naslonskem nizu je naslednje: (veznik) – *naj* – oblike pomožnega glagola *biti* v sedanjiku z izjemo tretje osebe ednine ali oblika *bi* – povratni *se* – dajalniške naslonke – roditeljske/tožilniške naslonke – oblika tretje osebe ednine sedanjika ali prihodnjiške oblike pomožnika *biti*. Gledano zgodovinsko jezikoslovno knjižna slovenščina 16. stoletja, katere narečna podstava so osrednja slovenska narečja, v prvi vrsti tedanja dolenjščina, torej izkazuje premik oblik pomožnega glagola *biti* v sedanjiku z izjemo tretje osebe ednine (z delno izjemo Dalmatinovega zaporedja *je jo*, redkeje pri drugih avtorjih tip *je ga*) in oblike *bi* pred zaimenske naslonke. Stanje je torej podobno tistemu v sodobnem knjižnem jeziku.

V članku Marije Gromove *Glagolske naslonke v naslonskem nizu v slovenskih narečjih* je na primeru štirih primerov obravnavano stanje »dviganja« glagolskih naslonk iz prvotnega položaja za zaimenskimi naslonkami (npr. *mu ga je/so/bi/bo/bodo*) v drugotni položaj pred zaimenskimi naslonkami (npr. *je/so/bi/bo/bodo mu ga*) v slovenskih narečjih, in sicer so v protistavi s sodobnim slovenskim knjižnim jezikom analizirani dva arhaična in dva inovativna položaja, ki so prikazani na jezikovnih kartah. Arhaična pojava sta odsotnost dviganja naslonskih oblik sedanjika glagola *biti* z izjemo tretje osebe ednine (tip *mu ga so*) in pogojnika glagola *biti* (tip *mu ga bi*), inovativna pojava pa sta dviganje naslonske oblike tretje osebe ednine sedanjika glagola *biti* (tip *je mu ga*) in naslonskih oblik prihodnjika (tip *bo/bodo mu ga*). Gledano zgodovinsko jezikoslovno je v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku, katerega narečna podstava so osrednja slovenska narečja, normirano vmesno stanje dviganja glagolskih naslonk, in sicer arhaizma (tip *mu ga je* in *mu ga bo/bodo*) ter inovaciji (tipa *so mu ga* in *bi mu ga*).

V prispevku Vere Smole *Glagolske in zaimenske naslonke v reducirani obliki na primeru vzhodnodolenjskega šentruperskega govora* so obravnavane imenovane reducirane naslonke kot posledica delovanja t. i. moderne vokalne redukcije in zaradi slednje nastale nove fonetične besede (npr. *Una-j tərɖila*, *de-jh je vidla*, *pa kɥanc*; *Prav-cajt ga-mɥo šli pužjèt*; *Pêd kədāl*, *pa-vš dubu kěj*). Iz zelo obsežnega narečnega gradiva in natančnega prikaza prvotnih zložnih naslonk po posameznih oblikah je možno prepoznati tudi nekatere težnje v načinu samoglasniške redukcije. Tako se npr. za naslonske oblike sedanjika glagola *biti* znotraj naslonskega niza z zaimenskimi (in drugimi) naslonkami lahko oblikuje naslednja ugotovitve: edninske oblike glagola izgubijo zložnost ne glede na to, ali so pred osebnim zaimkom (*si*) ali za njim (*je*), pri čemer osebni zaimek ohrani zložnost (*Jà gɥa s-mə ga pa pužàru*, *jəst pa lačən!*; *Pa mi-j dala jajc*), (dvojinske in) množinske oblike pa ne izgubijo zložnosti, zložnost izgubi osebni zaimek (*In taku smo-j rakəl*, *de-j čarovəncə*; *Pu nivaħ smo-jh najdəl in dərguod*; *səvədje*, *k-sa-j partizani*).

Hotimir Tivadar v članku *Fonetično-fonološka opredelitev poudarka v slovenskem jeziku glede na besedni red v enostavni povedi* analizira različne teoretične jezikoslovne opredelitve strokovnega izraza (*stavčni*) *poudarek* – predvsem v razmerju do pojma (*besedni*) *naglas* – in jo pomočjo

instrumentalnih fonetičnih meritev (na primeru stavka *Naša Marjeta pojde jutri na izlet* v monografiji *Slovenski jezik na pločama* v Toporišič 1961) ponatanči. Avtor definicijo pojma *poudarek*, v prvi vrsti tisto v delih Jožeta Toporišiča, ki je ta stavčnofonetični pojav opredelil predvsem na osnovi jakosti, dopolni, in sicer poleg jakosti (ki je relevantna predvsem v stavkih z dvema poudarkoma ter pri zaznamovanem besednem redu in poudarku na končni naglašeni besedi) upošteva tudi ton (pri zaznamovanem besednem redu) in premor (navadno pred poudarjeno enoto). Poudarek je v nekaterih primerih predvidljiv (npr. poudarjena sta položaj neposredno za t. i. poudarnim členkom in vprašalni zaimek), večinoma pa je še odvisen od pomena.

V prispevku *Besedni red in členki* Mojca Smolej na podlagi analize pojavljanja izbranih členkov v stavku izlušči njihova besednoredna pravila. V zvezi s tem je treba izpostaviti vsaj dve zadevi. Besedni red je v nekaterih primerih celo merilo razlikovanja med enakozvočnima prislovom in členkom. Tako npr. prislov *prav* stoji bodisi pred členom, na katerega se nanaša, bodisi za njim (npr. *na koncu sem dvakrat preveril, ali prav vidim, da sem zadel kar 400 evrov; Tudi tašča, pravi, sprva ni verjela, ali vidi prav; prislov *prav* je v obeh primerih zamenljiv s prislovom *pravilno*), členek *prav* pa je vedno neposredno pred členom, na katerega se nanaša (npr. *Prav vidim, kako je bilo, kako je stari oče imel pred hišo železno škatlo z žebli; členek *prav* ne more biti zamenjan s prislovom *pravilno*). Čeprav je članek posvečen členkom v (zbornem) knjižnem jeziku, avtorica navaja tudi primere iz govorjenega jezika, ki se približuje pogovornemu, torej neknjižnemu jeziku, v katerem pa imajo členki lahko drugačno razvrstitev, ob čemer pa je treba upoštevati tudi stavčni poudarek. Sem spada npr. zapostavljanje poudarjalnih členkov (npr. *Zdaj, ko je ni več, vidim, kako silovita je želja po tem, da bi Manco idealizirali, iz nje ustvarili mit, kult osebnosti celo*).**

V članku Saške Štumberger *Besedni red v slovenskih kemijskih terminoloških besednih zvezah: primerjava z nemščino in angleščino* je slovenska kemijska terminologija osvetljena kontrastivno v zgodovinski perspektivi. Kemijsko strokovno izrazje je bilo v 19. stoletju pod vplivom nemščine, kar se neposredno kaže predvsem v kalkih (npr. *vogelnokislina*, nem. *Kohlensäure* pri Matiji Vertovcu), a se pojavljajo tudi že dvobesedna poimenovanja (npr. *cukrova kislina*, nem. *Zuckersäure* pri Mateju Cigaletu).

Prizadevanji po prvi svetovni vojni znotraj Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev po enotni jugoslovanski kemijski terminologiji ter dvojni terminologiji v slovenščini, namreč eni za srednješolski pouk (npr. *jodova kislina*) in drugi za visokošolski pouk (npr. *jodkislina*) se nista uresničili. Sodobna kemijska terminologija, kakršna je prikazana v rastočem *Kemijskem slovarju* (od 2018), enojezičnem terminološkem slovarju z angleškimi in nemškimi ustreznici (npr. *tališče*, angl. *melting point*, nem. *Schmelzpunkt*), pa za obdobje po drugi svetovni vojni odraža izrazno samostojnost slovenščine, s tem da je vir slovenjenja v prvi vrsti angleščina.

V prispevku *Besedni red v kontekstu členitve po aktualnosti* Andreje Žele je členitev po aktualnosti (tudi *funkcionalna stavčna perspektiva*), ki jo določa predvsem besedni red, pa tudi stavčna intonacija s poudarki, natančneje sistematizirana, predvsem po češki jezikoslovni literaturi. Tako je npr. shema aktualnostne členitve, ki poteka z leve proti desni in v kateri so *izhodišče/tema (I/T) – prehod/tranzicija – središče/jedro/rema (S/J/R)*, ponatančena v *lastna tema – tema – diatema – lastna tranzicija – tranzicija – rema – lastna rema*. Relevantno je tudi npr. ločevanje med objektivno členitvijo oz. objektivno nezaznamovanim besednim redom (npr. *Tisti čas sem za te in podobne neumnosti (I) porabil ogromno denarja (S/J)*) in subjektivno členitvijo oz. subjektivno zaznamovanim besednim redom, za katero sta značilna zamenjava izhodišča in središča/jedra sporočila ter sprememba stavčnega poudarka, pri čemer je središče/jedro na začetku stavka (npr. *Ogromno denarja (S/J) sem tisti čas porabil za te in podobne neumnosti (I)*). V knjižnem jeziku se besednoredna členitev središče/jedro–izhodišče uporablja predvsem v medijskih besedilih.

V raziskavi *Vrstni red stavkov v slovenski večstavčni povedi* Dejana Gabrovška je izhodišče obravnave dvostavčna poved, pri čemer so izvzeti časovni odvisniki in soredja. Analiza gradiva pokaže naslednje možnosti stavčnega reda: 1) vezniški stavek stoji pred nevezniškim (podredje: *Pre-den damo klobase peč, jih prelijemo z vročo svinjsko mastjo*); 2) vezniški stavek deli nevezniški stavek oz. gnezdenje (podredje: *Kljub globoki gospodarski krizi lahko, kdor ima pet minut časa, drugim krade čas in zapravlja državni denar*; nematično dopolnilo: *Prodaja pohištva, ki v skupni prodaji predstavlja slabo desetino, se je povečala za četrtno*; parenteza: *Dolgouhe jazbece vrečarje, mednje uvrščamo le dve vrsti, imenujemo tudi bilbiji*); 3) vezniški stavek stoji za nevezniškim (odvisnik: *Moja napaka*

je bila, da sem opozoril nase; pridana propozicija: Šah ima fantastično lastnost: ne pozabiš ga igrati; priredje: Vdovina pripoved je nesmiselna, torej mora biti sokriva pri moževem umoru); 4) nevezniški stavek deli vezniški stavek, ki je možen le pri premem govoru (»Če se prav spomnim,« je rekla, »je bil sinoči že peti na preizkušnji«).

V članku Roberta Grošelj *Tematski premiki v prevodu: na primeru slovenskega prevoda Basni in legend Leonarda da Vincija* so na primeru izbranih slovenskih prevodov imenovanega dela, ki ga je prevedel Jaša Zlobec, analizirani prevodni tematski premiki, njihova obveznost in druge prevodne spremembe. Pojavljajo se namreč tako »obvezni premiki, ki so jih narekovale sistemske razlike med jezikoma /.../ predvsem v primeru sprememb polstavka v stavek ali pri obvezni besednoredni stavi v ciljnem besedilu, ki zahteva spremembo glede na izvirnik«, tako kot tudi tisti, ki so »posledica subjektivnih prevodnih odločitev prevajalca«. Avtor prevodne spremembe razdeli na tipe in poda njihove odstotkovne deleže. Ugotavlja, da se med izvirnikom in prevodom »lahko vzpostavi 105 tematskih razmerij na povedni in 272 tematskih razmerij na stavčni ravni« ter da je prevajalec »večinoma sledil tematski zgradbi izhodiščnih besedil, še posebej na krovni povedni ravni, kjer je ohranjenih 81 % (85 primerov) tematskih razmerij, medtem ko je na nižji stavčni ravni ohranjenih tematskih razmerij 64 % (174 primerov)«.

Tematska številka revije *Jezik in slovstvo* na temo *Besedni red v slovenskem jeziku* je prispevek k raziskovanju besednega reda v različnih časovnih, zemljepisnih in družbenih različicah slovenskega jezika. Članki so torej s področja opisnega in zgodovinskega jezikoslovja ter naslovno problematiko preučujejo v različnih jezikovnih zvrsteh, tako v narečjih kot v knjižnem in pogovornem jeziku. Prikazani način raziskovanja izbranega poglavja slovenske slovnice se trudi biti vključevalen in povezovalen ter v duhu metodološkega pluralizma združiti jezikoslovce in jezikoslovke različnih teoretičnih modelov in metodoloških pristopov s skupnim ciljem – opisati in pojasniti izbrani pojav v notranje zelo raznolikem slovenskem jeziku.

RAZPRAVE

Luka Repanšekⁱ

Wackernaglova stava naslonk v praindoevropščini

Članek obravnava naslonke v starih indoevropskih jezikih s poudarkom na tistih, ki še izkazujejo arhaične razmere v besednem redu oz. so povedni zaradi neposredno izpričanih podedovanih naglasnih razmer pri naslonkah in z njimi povezanih naglasnicah (to sta v prvi vrsti stara grščina in vedska stara indijščina, poleg njiju pa zlasti hetitščina, latinščina in stara iranska jezika, tj. avéstijščina in stara perzijščina), in sicer z namenom rekonstrukcije stanja v praindoevropščini. Prvi del prispevka se ukvarja s tipologijo naslonk, ki so bile iz indoevropskega prajezika podedovane v posamezne stare indoevropske jezike, drugi del pa je posvečen t. i. Wackernaglovi stavi stavčnih in nadstavčnih naslonk, tj. vprašanju razporeditve naslonskih zaimkov, členkov in veznikov v stavku, vključno s problematiko notranje hierarhizacije pri kompleksnih naslonskih nizih. Posebna pozornost je posvečena stavi stavčnih in nadstavčnih naslonk pri topikalizaciji in rematizaciji.

Ključne besede: praindoevropščina, skladnja, besedni red, naslonski niz, Wackernaglov zakon

Wackernagel cliticization in Proto-Indo-European

The paper discusses cliticization phenomena as reflected in ancient Indo-European languages, especially those that retain archaic word order and/or offer valuable insights into the behaviour of clitics because of the nature of textual transmission (i.e. Ancient Greek and Vedic, which preserve the accentual behaviour of clitics and their hosts, alongside Hittite, Latin, Avestan, and Old Persian), the main goal of such comparative analysis being the reconstruction of the clitic syntax for Proto-Indo-European itself. The typology of different clitics inherited from the parent language is discussed first, while the second part of the paper is devoted to the question of the placement of enclitic pronouns, particles, and conjunctions according to

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; luka.repansek@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0001-6530-7597>

what is generally known as Wackernagel's Law, dealing, in addition, with the rules of clitic distribution and internal hierarchization in the case of complex clitic clusters. Special attention is devoted to rules of cliticization in syntactically modified situations, such as topicalization and focalization.

Keywords: Proto-Indo-European, syntax, word order, clitic cluster, Wackernagel's Law

1 Uvod

Večina starih indoevropskih jezikov izkazuje pravilo, po katerem se nekateri členki (zlasti diskurzivni) ter nekateri vezniki in naslonske oblike osebnih in nedoločnih zaimkov razvrstijo na drugo mesto v stavku, najsi bo v glavnem ali odvisnem, torej neposredno za prvo prozodično enoto.¹ Če je klitik (naslonk) več, te sledijo druga drugi, tako da prva klitika v t. i. klitičnem (naslonskem) nizu s fonološko besedo, ki klitiko gosti, tvori novo, sedaj v prozodičnem smislu avgmentirano fonološko besedo, na katero se nato priključi naslednja klitika itd. Pri tem razporeditev klitik ni arbitrarna, pač pa podvržena notranji hierarhiji, tako da je praviloma klitika, ki ima širši pomenski domet, umeščena pred klitiko z ožjim pomenskim dometom. Ta iz indoevropskega prajezika podedovani sistem v najbolj arhaični podobi in najmanj okrnjeni meri ohranjajo še anatolski jeziki, še posebej hetitščina, stari indo-iranski jeziki, tj. vedska stara

¹ Sem ne sodijo osebne glagolske oblike. Glede na stanje v vedski stari indijščini je upravičen sklep, da je bila tudi v indoevropskem prajeziku osebna glagolska oblika v glavnem stavku sicer fonološko naglašena, četudi fonetično nenaglašena (razen če je osebna glagolska oblika prva beseda v stavku, kar sicer vselej pomeni stilistično zaznamovani besedni red), za kar je odgovorno dejstvo, da je njihova nevtralna pozicija na samem desnem robu stavčne enote, za katerega je značilna nizka stavčna intonacija. Osebne glagolske oblike se torej ne obnašajo kot prave enklitike (E), njihova eventualna pozicija za prvo fonološko besedo v stavku (spodaj označeno z □) pa prav tako ni povezana z enklizo, pač pa je funkcija tovrstne premestitve zgolj diskurzivna (prim. Keydana 2011: 110). Osebne glagolske oblike (V) z ostalimi elementi v okviru glavnega stavka interagirajo na sledeče načine (prim. Watkins 1964: 1037–1038):

1. # □ (=E) ... V (nevtralni besedni red);
2. # □ =E=V ... (slovnično zaznamovani besedni red);
3. # V (=E) ... (stilistično zaznamovani besedni red z glagolom kot prvo fonološko besedo v stavku);
4. # □ (=E) ... [Preverb]-V;
5. # [Preverb] (=E) ... V (ob prisotnosti preverba je glagol obvezno v nevtralni poziciji).

indijščina (ki obenem izpričuje prvotne akcentske razmere), avéstijščina in stara perzijščina, ter stara grščina (ki je z izjemo epigrafskih virov prav tako kot vedška stara indijščina izpričana preko akcentuiranih besedil) vključno z mikensko grščino in frigijščina, sistematično pa ga je mogoče opazovati tudi v starih italških jezikih, v prvi vrsti seveda v latinščini, ki je najbolj izpričana, v slovanskih jezikih, zlasti v stari cerkveni slovanščini (za katero je akcentske razmere mogoče dokaj uspešno rekonstruirati) (gl. Kuntner 2025 za staro cerkveno slovanščino in Šekli 2025 za jezik Brižinskih spomenikov), v starih celinsko- in otoškoteltskih jezikih ter v toharščini (gl. Malzahn 2012), v manjšem obsegu pa tudi v okviru starih germanskih jezikov, prvenstveno v gotščini, v stari litovščini in v stari pruščini (gl. Petit 2010: 261–307) ter v sledeh tudi v albanščini in klasični armenščini:

a) hetitščina:

*takku tezzi 2-pát akkandu ta ħurkin ħaliġenzi kuenzi=***uš**^{E3} LUGAL-*uš ħūišnuzi=***ja**^{E2}=**aš**^{E3} LUGAL-*uš* (KBo 6.26 iv 13–15)

Če reče, da naj se ubije oba, in poklekne h kolesu, ju kralj ubije ali pa ju kralj pusti živeti.

LÚ-*aš*=**wa**^{E2}=**mu**^{E3}=**kan**^{E3} BA.ÚŠ DUMU-*IA*=**ma**^{E2}=**wa**^{E2}=**mu**^{E3} NU.GÁL (KBo 5.6 iii 10–11)

Moj soprog mi je umrl, nimam pa svojega sina.

b) vedška stara indijščina:

*kás=***ta**^{E3}=**enā**^{E3} *áva sṛjād áyudhvī* (RV X.108.5c)

Kdo ti jih bo prepustil brez boja?

*yó=***'sya**^{E3} *jyám apyadyāt* [*kím=***asmai**^{E3} *prá yachetēti*] (ŠBM XIV.1.1: 8)

Kaj boste dali tistemu, ki pregrizne njegovo tetivo?

c) stara perzijsčina:²

yadiy imām dipim vaināhəy {imai=vā^{E1} patikarā^h} [naiy=dīs^{E3} vi-kanāhəy] [utā=taiy^{E3} yāvā taumā ahatiṭy] [paribarāhə=dīs^{E3}] a^hura-mazdā θuvām dauštā biyā^h (DB IV.73–75)

Če vidiš ta napis ali te reliefne podobe (in) jih ne uničiš in dokler je v tebi moč, skrbiš zanje, ti bo Ahura Mazda prijatelj.

č) stara avestijščina:

at=tū^{E3}=mōi^{E3} dāiš ašəm [hiiat=mā^{E3} zaozaomī] (Y 2.43.10a)

Tako mi ti pokažeš Red, ki ga kličem k sebi znova in znova.

d) stara grščina:

ἦ=ῥά^{E2}=vú^{E2}=μοι^{E3} δεινὴ=τε^{E1} καὶ αἰδοίη θεὸς ἔνδον (Il. 18.394)

No, pa je zdaj, kot vidimo, v moji hiši strašna in hkrati častivredna boginja!

λεύσσετε=γάρ^{E2} τό=γε^{E1} πάντες ὅ=μοι^{E3} γέρας ἔρχεται ἄλλη (Il. 1.120)

Kajti vsi vidite prav to, kako se mi jemlje nagrado.

κάλοι=δέ^{E2}=σ^{E3} ἄγον / ὥκεες στρουθοὶ περὶ γᾶς μελαίνας (Sapfo, frag. 2, 9–10)

In lepo se te gnali drozgi preko črne zemlje.

² V stari perzijsčini se da občutljivost zaimkovnih klitik na prozodično členitev stavka še posebej dobro opazovati pri parih stavkov, ki so med seboj primerljivi tako strukturno kot pomensko, npr.:

adam=šaiy utā nāham utā gaušā utā hqzānam frājanam (DB II.73: ‘Odrezal sem mu nos, ušesa in (mu) iztaknil oči’) proti *pasāva=šaiy adam utā nāham utā gaušā frājanam (DB II.88: ‘Nato sem mu odrezal nos, ušesa in (mu) iztaknil oči’)*;

avada=šiš uzmayā=patiy akunavam (DB III.52: ‘Tam sem jih nataknil na kol’) proti *pasāva=šim ha^hgmatānaiy uzmayā=patiy akunavam (DB II.76: ‘Nato sem ga v Ekbatani nataknil na kol’)*;

a^huramazdā=maiṭ upastām abara^h (DB passim: ‘Ahura Mazda mi je prinesel podporo’) proti *pasāva=maiṭ a^huramazdā upastām abara^h (XPh 32: ‘Nato mi je Ahura Mazda prinesel podporo’)*.

e) frigijščina:

ιος=**vl**^{E1} σεμον κνουμανει κακον αδδακετ τιτετικμενος ας τιαν ειτου
[με=**κε**^{E2}=**ol**^{E3} τοτοσσειτι βας βεκος] (št. 99, prvi del emendiran po št. 3)

Kdorkoli bi temu nagrobniku prizadejal kaj slabega, naj bo preklet od Zevsu in Bat mu bo odrekel kruha.

f) latinščina:

prae=**ter**^{E3} *tremonti* (*Carm. Saliare*)

Tresejo se pred teboj!

e=**nos**^{E3} *lases iuuate* (CIL I.2, *Carm. Aruale*)

Pomagaj nam, Lares!

per=**te**^{E3} *deos oro et nostram amicitiam* (Terencij, *Andria* 538)

Prosim te pri bogovih in najinem prijateljstvu!

allatras nomen [*quod*=**tibi**^{E3} *cumque datur*]

Lajaš na katerokoli ime, ki ti je nadeto.

g) stara cerkvena slovanščina:

Vъzide=**že**^{E2} *i Osifъ otъ Galileje grada nazaretъska vъ Ijudejo ...*
(CZ, Lk 2:20,4)

In tudi Jožef je šel iz Galileje, iz mesta Nazareta, v Judejo ...

h) galščina:

to=**me**^{E3}=*declai obalda natina* (Voltino)

Postavila me je Obalda Natina.

martialis dannotali ieuru ucuete sosin celicnon eti=**c**^{E1} *gobedbi*
[*dugiionti*=**io**^{E2} *ucuetin in Alisiia*] (RIG L-13)

Martialis, Dannotalov sin je posvetil to stavbo Ukvetu in kovačem, ki (=io) v Alisiji častijo Ukveta.

i) stara irščina:³

beirthi^{E3} leiss cocenn (Wb 23^a19)

Z njim ga bo nosil do konca.

no=t^{E3}=erdarcugub (Ml. 55^a5)

Napravil te (=t) bom slavnega.

de brath no=m^{E3}=choimmdiu=cóima (Thes. ii 290.11)

Naj me (=m) bog čuva (cóima) pred usodo.

j) toharščina:

*akālk tsānkā=ne [mäkte=pi^{E3}=kca^{E3} tā onkorñai ñiś šwātsi kallālle
šeym]* (B107.9)

V njem je vzniknila želja: »Kako neki (=pi) bi mi lahko nekako (=kca) uspelo pojesti kašo?«

k) gotščina:⁴

ip swēpāuh sunus mans qimands [bi=u^{E2}=gitái galáubein ana airpái]
(Lk 18:8)

A kljub vsemu: ko pride Sin človeški, bo li našel vero na zemlji?

³ V otoškokelejskih jezikih je zaradi kombinacije Wackernaglovega in Vendreyesovega zakona (posplošitev stave enklitičnih zaimkov za glagolom oz. preverbom) prišlo do prestrukturiranja besednega reda v tip VSO z osebno glagolsko obliko na začetku stavka (prim. Sims-Williams 1984, zlasti str. 165–169). Zaimkovne klitike so pri nepreverbiranih glagolih na glagolsko obliko dodane kot t. i. sufiksni zaimki, pri preverbiranih glagolih pa umeščene med preverb in glagolsko obliko kot t. i. infiksni zaimki (gl. Thurneysen 1949: §409–§431). Tretji zgoraj navedeni primer *no=m^{E3}=choimmdiu=cóima* s tmezo med infigiranim zaimkom in glagolom je izredno redek in omejen na pesniški jezik, a utegne predstavljati arhaizem s strukturo #Pv=E3 ... V (tip 5 v opombi 1 zgoraj), tj. stanje pred univerbizacijo preverba in glagolske oblike (> *no=m=chóima Coimmdiu*).

⁴ Pojav se da najbolje opazovati v sklopu enklitične stave vprašalnega členka =u in veznika =uh 'in', ki sta pri preverbiranih glagolih izpričana v tmezi med preverbom in osebno glagolsko obliko. Izjemen je primer *frāh ina* [*ga=u^{E2}=hxa^{E3}=sēhv*] 'Vprašal ga je: »Ali kaj vidiš?«', kjer se kot del enklitičnega niza, umeščenega za preverb, obenem pojavi nedoločni zaimek *hxa*, ki se tu vede kot stavčna klitika (kar sicer v gotščini ni sistemsko).

bidjandans=up^{E2} pan ni filuwaúrdjáip swaswe pái piudō (Mt 6:7)

Toda ko molite, ne blebetajte kot pogani.

an=up^{E2}=ban-niujáip ahmin fraþjis izwaris (Ef 4:23)

In prenovite se v duhu svojega uma.

l) stara litovščina:

Žino=gi^{E2} gėrai Tėwas iųsu daguieis. (DP 333₄)

Vaš nebeški oče dobro ve.

Parodiki=m^{E3} tieg kur tatai parasita. (DP 64₃₄)

Pokaži mi, kje je to napisano.

m) stara pruščina:

Kāi=gi^{E2} massi vnds stawijdan debeīkan astin seggūt? (III 61₁₄₋₁₅)

Kako lahko voda napravi tako velike stvari?

n) stara albanščina:⁵

kthe=u^{E3}=a^{E3} (Buz. 190.33)

Vrni jim ga!

epēni=i^{E3} (Buz. 162.66)

Dajte ji!

o) klasična armenščina:⁶

Ew gnac‘ zhet nora Simovn ew [or {ənd nmay}=n ein] (Mr 1:36)

In Simon je šel za njim in s (tistimi), ki so bili z njim.

⁵ V albanščini je efekt Wackernaglovega zakona najbolje ohranjen v vrstnem redu imperativne oblike in enklitičnega zaimka v dativu oz. akuzativu (gl. Schumacher in Matzinger 2014: 119–121). Če je glagol prva beseda v stavku, se namreč enklitične oblike zaimka razvrstijo za imperativ (sicer so proklitične, tudi kadar imperativna oblika ni prva fonološka beseda v stavku, npr. *e i thuō* ‘in reci mu’ (Buz. 170.55)).

⁶ Fenomen se da opazovati v sklopu t. i. Wackernaglovih stavkov, tj. določnih oziralnih odvisnikov, v katerih je določni sufiks (diahrono gledano ostanek enklitičnega zaimka) dodan na prvo naglašeno besedo, ki sledi oziralnemu zaimku. Za razpravo gl. Vaux (1995).

Pravilo o stavi enklitik v starih indoevropskih jezikih je leta 1892 definiral in utemeljil Jacob Wackernagel (1853–1938), pri čemer se je deloma oprl na starejše Bergaignove, Delbrückove in Bartholomaejeve opazke o položaju enklitik v stari grščini in starih indo-iranskih jezikih.

Abel Bergaigne (1838–1888) za enklitične oblike osebnih zaimkov za 1. in 2. osebo v stari grščini in vedski stari indijščini ugotavlja, da se praviloma umeščajo za kako drugo besedo, zlasti za tako, ki je prva v stavku:

Formes enclitiques du pronom de la 1re et de la 2e personne en sanskrit et en grec ... se placent après un autre mot, mais de préférence, comme nous verrons, après le premier mot de la proposition. (Bergaigne 1877: 178.)

Berthold Delbrück (1842–1922) je svoje pripombe o tendencioznem vedênju enklitik v vedski prozi objavil leta 1878 v monografiji *Syntaktische Forschungen III: Die altindische Wortfolge aus dem Śatapatha-brāhmaṇa*, in sicer v kratkem poglavju, ki govori o stavi enklitičnih besed v vedski stari indijščini (§24 *Stellung der enklitischen Wörter*). Na strani 47 ugotavlja, da v srednjevedski prozi enklitike težijo k razvrstitvi proti samemu začetku stavka, v sklepu na strani 48 pa podaja ugotovitev, da enklitike gravitirajo k prvi in s tem najbolj poudarjeni besedi v stavku:

Enklitische Wörter rücken möglichst an den Anfang des Satzes. (Delbrück 1878: 47.)

Die Enklitika wird von dem am stärksten betonten Worte, und das ist das erste im Satze, wie von einem Magnet angezogen. (Delbrück 1878: 48.)

Do enakega sklepa je prišel tudi Christian Bartholomae (1855–1925) v drugem zvezku svoje razprave *Arische Forschungen* (Bartholomae 1886: 3, 11–12, 31), in sicer za položaj enklitičnih osebnih zaimkov in nekaterih členkov v Rgvedi, ki po njegovih ugotovitvah praviloma zavzemajo drugo mesto v verzu oz. tistem delu verza, ki tvori samostojno stavčno enoto, ter za položaj enklitičnih zaimkov in členkov v staroavestijskih besedilih, ki prav tako težijo k razvrstitvi za prvi naglašeni element v vsakem delu verza, ki tvori samostojno stavčno enoto:

[...], dass im Rgveda die enklitischen Formen der Personalpronomina, sowie gewisse Partikeln in den weitaus meisten Fällen die zweite Stelle innerhalb des *pāda* oder des *pāda*-Abschnitts einnehmen. (Bartholomae 1886: 3.)

Enklitische Pronomina und Partikeln lehnen sich an den ersten Hochton im Versglied^{str.11–12} / Zeilenglied^{str. 31} an. (Bartholomae 1886: 11–12, 31.)

2 Vrste klitik

Kot enklitike (zaslonke) se v starih indoevropskih jezikih obnašajo tako fonološko enklitični kot fonološko neenklitični, tj. naglašeni, elementi. Med prve sodijo enklitične oblike zaimkov in nenaglašeni členki ali nenaglašeni vezniki, med slednje zgolj naglašeni členki in vezniki. Bistvena je pri tem ugotovitev, da se obe skupini enklitik ne glede na fonološko (ne)naglašenost vedeta povsem enako, tj. vse naštete vrste enklitik kot postpozitivni elementi gostujejo na fonoloških besedah.

Glede na semantični domet je treba razlikovati med tremi vrstami enklitik, in sicer med a) besednimi klitikami (E_1), b) nadstavčnimi klitikami (E_2) in c) stavčnimi klitikami (E_3) (prim. Krisch 1990; Fortson 2009: §8.22–24; Keydana 2011: 107–109). **Besedne klitike** izražajo pomenske ali slovnične prvine (v takem primeru gre za členice, tj. gramatikalizirane členke) na nivoju besede oz. zloženega stavčnega člena. Zaradi omejenega dometa gostujejo neposredno za besedo, ki jo modificirajo, oz. neposredno za prvo fonološko besedo zloženega stavčnega člena, ki ga modificirajo, in sicer ne glede na to, kje v stavku se nahaja. Kot take torej vedno zavzemajo drugo mesto v sklopu minimalne, tj. besedne, ne pa stavčne (ali nadstavčne) domene⁷ in se njihova distribucija temeljno razlikuje od tiste, ki velja za drugi dve kategoriji indoevropskih klitik. **Nadstavčne klitike** izražajo medstavčna razmerja (mednje zato sodijo zlasti vezniške klitike). Ker med seboj povezujejo ali razdružujejo stavke, so umeščene neposredno za prvo fonološko besedo sledečega stavka oz. za priredni veznik (gl. spodaj). Konjunktivna (vezalna) vezniška enklitika $*=k^ue$ in disjunktivna (ločna) vezniška enklitika $*=ue$ lahko

⁷ S terminom *domena* se misli na območje delovanja v skladenjski strukturi.

eventualno stojita tudi za prvo fonološko besedo vsake od dveh enot, ki ju povezujeta oz. združujeta, sicer zgolj za prvo fonološko besedo druge enote, nikoli le prve. Praindoevropski vezniški enklitiki $*=k^{ue}$ in $*=ue$ sta imeli hkrati vlogo besednih klitik, kadar sta med seboj povezovali ali združevali posamezne besede oz. stavčne člene. Kot taki sta seveda umeščeni neposredno za besedo (oz. za prvo fonološko besedo zloženega stavčnega člena), ki jo modificirata (za zglede gl. Dunkel 2014: 694–701, 847). Nadstavčne klitike sledijo skladenjsko-prozodični členitvi stavka, tj. njihov položaj je sicer determiniran z njihovo vezniško vlogo, kar primarno terja umestitev med oba stavka, a ker enklitični vezniki niso fonološke besede, obvezno gostujejo na najbližji fonološki besedi drugega od povezanih stavkov. **Stavčne klitike** izražajo pomenske ali slovnične prvine na nivoju stavka. Gostujejo na prvi fonološki besedi stavčne domene, ki ji pripadajo. Besedne klitike tako za razliko od stavčnih klitik ne izbirajo besede gostiteljice in ne sledijo skladenjski pač pa prozodični členitvi stavka.^{8,9} Če je prva fonološka beseda v stavku del stavčnega člena, se razmere ne spremenijo: stavčne klitike so razvrščene za prvo fonološko besedo zloženega stavčnega člena, enako kot velja za nadstavčne klitike. Glede na najstarejše stanje, kakršnega ohranjajo stari indoevropski jeziki, je torej upravičen sklep, da je bila tudi za sam

⁸ Da je meja prozodične členitve, ki ji sledijo stavčne klitike, stavek, je lepo razvidno iz primerov, ko posamezni verz vsebuje več stavčnih klitik, ki so razvrščene za prvo fonološko besedo vsakega samostojnega stavčnega okolja znotraj verza, prim. staroavestijska zgleda (drugi z verznim prestopom):

[xšmaʰbiiǎ gəuš "ruuā gərʰždā] [kahmāi=mā^{E3} θβarʰždūm] [kə=mā^{E3} taʃaʃ] (Y 1.29.1a)

Vam se pritožuje duša krave: »Za koga ste me iztesali? Kdo me je napravil?«

[ʃraʃaoʃtrāi "ruuāziʃtqm aʃahiiā dā / sarəm] [taʃ=θβā^{E3} Mazdā yāsā Ahurā] (Y 3.49.8ab)

Za Frašavšto si napravil najugodnejšo zvezo z Redom. Za to te sedaj prosim, Ahura Mazda!

⁹ Sicer izpričani, a v celoti izjemni so primeri, kjer zaimkovna stavčna klitika v funkciji premega predmeta sledi glagolski obliki (prim. Hale 1988: 38–39; Krisch 1990: 66 z op. 4, ki tovrstne zglede razumeta kot arhaizme):

{ἐκ=δε^{E2}}=μοι^{E3} ἔρχος / ἡίχθη παλάμῃφι ἐτώσιον οὐδ' ἔβαλόν=**μιν**^{E3} (Il. 3.367-368)

In kopje je zaman poletelo iz moje roke in nisem ga (=μιν) zadel (ἐβαλόν).

kó nv átra ((maruto)) māmahe=**vaḥ**^{E3} (RV I.165.13a)

Kdo, Maruti, vas (=vaḥ) je tu zdaj poveličal (māmahe)?

saṃcákṣyā ((marutaś)) candrávarṇā / áchānta=**me**^{E3} chadáyāthā=ca^{E1} nūnám (RV I.165.12ḍ)

Maruti! Leskeče polti in vidni, kamor seže oko, ste me (=me) razveselili (=áchānta) in tudi sedaj (me) boste.

indoevropski prajezik značilna situacija, kjer so bile klitike vedno umeščene neposredno za prvo fonološko besedo v stavku in ne za celotni stavčni člen.

Izjeme k temu pravilu so v tistih starih indoevropskih jezikih, ki ohranjajo najbolj arhaično stanje, redke. V stari grščini (prim. Krisch 1990: 67; Goldstein 2016: 68–84) so praktično omejene na:

a) Predložne zveze, kadar se predlog vede proklitično in kot tak ne more gostiti enklitike: $[P = N] = E$ oz. $[P = Adj.] = E N$ (če je znotraj predložne zveze prisoten pridevnik), npr.:

Ζεῦ πάτερ, εἴ=ποτέ^{E3}=τίς^{E3}=τοί^{E3} {ἐν= Ἄργεϊ}=περ^{E1} πολυπύρῳ / ἦ βὸς ἦ οἶδς κατὰ πίονα μηρία καίων / εὖχετο νοστήσαι (Il. 15.372-372)
Zeus, oče! Če ti je kdaj kdo (izmed nas) vsaj v mnogožitnem Argosu daroval mastne bikove ali ovčje stegenice z željo, da bi se vrnil domov ...

{ἐκ= πυκινῆς=δ^{E2} ὕλης} πτόρθον κλάσε (Od. 6.128)

In odlomil je vejo iz čvrstega lesa.

proti

αὐτὰρ ἐγὼ κλαῖον καὶ ἐκώκυον {ἐν=περ^{E1} ὀνείρῳ} (Od. 19.541)

Jaz pa sem jokal in tulil, četudi le v sanjah.¹⁰

b) Na zveze samostalnika s prav tako proklitičnim določnim členom: $[D=(E_2) N] = E$, npr.

{ἦ=δὲ^{E2} Πυθίῃ}=σφι^{E3} ... (Herodot, *Hist.* 1.66)

Pitija pa jim ...

proti arhaičnemu

¹⁰ Pri slednjem zgledu je ob dodatku enklitike izvirno proklitični predlog funkcijsko prestrukturiran v fonološko besedo, kar je v stari grščini načeloma vselej mogoče pri kombinaciji proklitičnih predlogov, (določnih) zaimkov in veznikov z enklitiko, prim. {δ=δέ}=σφι 'on pa jim' ali {εἰ=περ^{E1}}=γάρ^{E2}=κεν^{E2} Ἄρης χρεῖος ὑπαλύξας / οἴχηται φεύγων 'Tudi če bi se Ares izognil plačilu dolga in bi ubežal ...' (Od. 8.355-356).

{τῇ δεκάτῃ}=δῆ^{E2}=κε^{E2} θάπτομεν (Il. 24.665)

Na deseti (dan) (ga) bomo pokopali.^{11,12}

V vedski stari indijščini so primeri s stavčno klitiko, umeščeno za celotni stavčni člen praktično omejeni na primere, kjer samostalniku sledi postpozicija (kot pri prvem spodaj navedenem zgledu), sicer zgolj izjemno izpričani:

{syonād ā}=vaḥ^{E3} pratibúdhyamānāḥ / suvīryasya pátayah syāma (RV IV.51.10cč)

Prebujeni z ležišča (syonād ā) zaradi vas (=vaḥ) naj (sedaj) postanemo gospodarji imenitnih junakov.

áthā {gávām gópatir}=no^{E3} bhavāti (RV X.108.3č)

In postal bo pastir naših krav.

{tām ūrmīm ((āpo)) mádhumattamaḥ}=vo^{E3} / 'pām nápād avatu (RV VII.47.2a)

Temu vašemu najslajšemu valu, o vode, naj pomaga Sin vodá.

Medtem latinščina pogosto že izkazuje prehod k sistemu klitizacije za celotnim stavčnim členom, npr.:

{Caninius noster}=me^{E3} tuis uerbis admonuit ut scriberem ad te. (Cicero, *Fam.* 9.6.1)

Naš Kaninij mi je s tvojimi besedami svetoval, da naj ti pišem.

{Ex ipso portu}=se^{E3} in agros possessionesque contulit. (Cicero, *De offic.* 1.151)

Iz prav tega pristanišča se preseli na svoje posestvo na podeželju.¹³

¹¹ Prim. vedski tip *imāni*=nau^{E3} pátrāṇi dehi 'Daj nam te posode tu' (in ne **{*imāni* pátrāṇi}=nau^{E3} dehi).

¹² Kadar gre za topikalizacijo, sta za določni člen obvezno umeščeni nadstavčni klitiki δέ ali μέν (gl. Goldstein 2016: 121): [D=E2= N] = E, npr. τῶν=δ'=ἄλλων τίς=κεν^{E2} ἦσι φρεσὶν οὐνόματ' εἴποι 'Imena drugih pa le kdo bi utegnil imenovati po spominu?' (Il. 17.260).

¹³ Kot strukturno vzporednico prim. redki (in pri Homerju neizpričani) grški tip {ἀνὰ τὸν ποταμὸν}=γὰρ^{E2}=δῆ^{E2} οὐκ οἶά τε ἐστὶ πλέειν οὐδενὶ τρόπῳ ὑπὸ τάχους τοῦ ποταμοῦ 'Kajti ni mogoče pluti navzgor po reki na noben način zaradi hitrosti toka' (Herodot, *Hist.* 1.194.5).

et quom ea res agetur [{*quam in rem*}=**quisque**^{E3} *testis erit*] (*Lex Acilia* 32)

In ko se bo obravnavalo zadevo, v kateri je vsak (od njih) priča ...

Ker zvalnik (vokativ) tvori neodvisno skladenjsko in prozodično enoto (t. i. zvalniški pastavek)¹⁴ ter tako ni del istega stavka, ki ji pripadata beseda gostiteljica in enklitika, prisotnost zvalniške oblike zgoraj opredeljene ga vrstnega reda ne zmoti: #((Voc)) ## □=E,¹⁵ prim.:

((Ατρείδῃ)) ## σὺ=**δε**^{E2} παῦε τεδὸν μένος (Il. I.282)
Atrid, ti pa umiri svojo jezo!

((Ἑκτορ)) ## ἄτὰρ σύ=**μοι**^{E3}=ἔσσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ (Il. 7.429)
Hektor, a saj si mi ti oče in prečastita mati (hkrati).

((br̥haspate)) ## *mā́ práṇak* || *tásya*=**no**^{E3} *vadháh* (RV II.23.12c)
O, Brhaspati, naj nas njegovo orožje ne doseže!

ukthéṣu ((*kāro*)) ## || *práti*=**no**^{E3} *juṣasva* (RV III.33.7c)
V pesmih, pesnik, nam bodi naklonjen!

((*ahurā*)) ## *nū*=**nā**^{E3} *auuar̥ ḏhmā rātōiš yūšmāuuatqm* (Y 1.29.11c)
Ahura, (pridi) zdaj sem dol k nam zavoljo našega daru, ki je za take, kot si ti sam!

Povsem enako velja tudi v primerih, ko je vokativ umeščen neposredno med prvo fonološko besedo v stavku in stavčno klitiko (# □ ##((Voc)) ## =E), tj. ko gre za vrinjeni zvalnik. Ta je prozodično prav tako ločen od fonološke besede pred njim in sledeče enklitike in torej sam ni del enklitičnega

¹⁴ V vedski stari indijščini se to med drugim potrjuje z akcentskimi razmerami, kadar vokativu, ki začenja verz, sledi osebna glagolska oblika (# V ## □ ...): slednja je namreč naglašena, kar pa je mogoče samo pod pogojem, da začenja stavek, npr. *#dyāvā rākṣatām* v RV I.185.2č (gl. spodaj).

¹⁵ Izjemni so primeri, kjer je vokativna oblika prva v stavku (in s tem kot tudi fonetično naglašena hkrati prva fonološka beseda stavka), med njo in enklitiko pa ni kakega drugega elementa, saj je ta stilistično elidiran, npr.:

ahiiā=*θβā*^{E3} *āθrō vər̥zēnā pa^aruuiē pa^arijasāma^adē / mazdā ahurā*=*θβā*^{E3}=*θβā*^{E3} *ma^aniiū spēništā* (YH 36.1)

S skupnostjo tega ognja, ki je spredaj, te obkrožamo. Ahura Mazda, prav tebe (obkrožamo) z najkrepčilejšim duhom.

niza (na kar bi sicer lahko napeljevala njegova fonetična nenaglašenost¹⁶ v vedski stari indijščini):

{εἰ=δ'^{E2}} = ἄγε ((Θεστυλί)) = **μῑ**^{E3} χαλεπᾶς νόσω εὐρέ τι μᾶχος (Teo-krit, *Test.* 2.95)

Oj, pridi, Testilis, (in) poišči lek za moje nadležno trpljenje.

yé ((*agne candra*)) = **te**^{E3} gírah śumbhánti (RV V.10.4ab)

Tisti, sijoči Indra, ki zate zaljšajo pesmi ...

((*dyāvā*)) rákṣatām ((*prthivī*)) = **no**^{E3} ábhvāt (RV I.185.2č)

Nebo! Zemlja! Ščitita nas pred strašnim!

īlānāyāvasyáve / yáviṣṭha ((*dūta*)) = **no**^{E3} girá / yájiṣṭha ((*hotar*)) á gahi (RV II.6.6)

K čaščečemu, k tistemu, ki (pri tebi) išče pomoč, o najmlajši sel, o svečenik, ki si najbolj vreden daritve, pridi sem vsled naše hvalnice.

{*quod*=*mehercule*} ((*iudices*)) = **mihi**^{E3} non mediocriter ferendum videtur (Cicero, *In C. Verrem* 3.95)

Kar se mi dejansko, sodniki, ne zdi zlahka pretrpeti.

Kar se tiče distribucije enklitičnih osebnih zaimkov v funkciji svojilnih zaimkov, je stanje v starih indoevropskih jezikih neenotno, saj se ti v anatolskih jezikih obnašajo kot besedne klitike, medtem ko v stari grščini in starih indoiranskih jezikih praviloma (z zelo redkimi izjemami)¹⁷ izkazujejo distribucijo stavčnih klitik. Glede na druge arhaizme, ki jih v odnosu do ostalih indoevropskih jezikov izkazuje anatolska veja, je sicer smiselno sklepati, da je besednoklitično distribucijo svojilnih zaimkov treba projicirati že na prajezično stanje (enako tudi Krisch 1990: 66; prim. Goldstein 2014: 510), prim.:

¹⁶ Zvalnik je v vedski stari indijščini naglašen le, če je zvalniški pastavek umeščen na prvo mesto (takrat je vedno naglašen na prvem zlogu, in sicer pod vplivom t. i. zvalniške intonacije (stara grščina še ohranja nekaj primerljivih arhaizmov, gl. Schwyzer in Debrunner 1950: 59–60)), sicer je fonetično nenaglašen (kar je posledica nizke stavčne intonacije, vezane na dejstvo, da gre za vrivke (prim. Keydana 2021)).

¹⁷ Npr.:

ἐπεῖτε=με^{E3} θεοὶ ἔδωκαν {δοῦλον=**σοί**^{E1}} (Herodot, *Hist.* 1.89.1)

Ker so me bogovi dodelili za tvojega sužnja ... / tebi za sužnja ...

eśá indro arhati {pītīm=**asya**^{E1}} (RV II.14.2č)

Glej, ta Indra si zasluži požirek tega.

ἀλλὰ=σεν^{E3} ἢ κάματος πολυάιξ γυῖα δέδυκεν ... (Il. 5.811)

Najsi bo, da je utrujenost zaradi mnogih bitk vstopila v tvoje ude ...

dyaús=cid^{E1}=asya^{E3}_ámavāṁ áheh svanād / áyoyavīd bhiyāsā
[*vájra*=(*indra*)=*te^{E3}*] (RV 1.52.10ab)

Celo nebo, čeprav mogočno, se je od strahu umaknilo pred njegovim,
pred kačjim gromom, (in) pred tvojo vadžro, Indra!

aēm=mōi^{E3} idā vistō yā=nā aēuuō sāsnaḡ gūšatā (Y 1.29.8)

Našel sem ga, ki edini posluša moje učenje.

proti

n=aš^{E3}=za^{E3} {parna=šša^{E1}} iḡanniš (KUB 24.8 i 24–25)

In odšel je v svojo hišo.

mān=ua^{E2} katti=ti^{E1} šešmi [nu=ua^{E2} uḡami {kardias=taš^{E1}} iḡami]
(KBo 3.7 i 25–26)

Če bom spal pri tebi, bom izpolnil tvojo željo (< *(to, kar je) tvojega srca).

3 Distribucija klitik

V primeru soprisotnosti nadstavčne in stavčne klitike slednja vselej sledi prvi, in sicer po principu oženja pomenskega dometa.¹⁸ Stavčna klitika je preprosto fonetično naslonjena na prvo prozodično enoto stavčne domene, ki ji pripada, le da je ta v takih primerih sestavljena iz nadstavčne klitike in njej najbližje fonološke besede, ki jo gosti: (#...) #□ =E₂ =E₃ ... (za tovrstne členitve gl. Agbayani in Golston 2010).

Ob prisotnosti prirednih veznikov (C), ki niso del stavka, pač pa so po svoji poziciji medstavčni, stavčne klitike gostujejo na vezniku le, če mu v

¹⁸ Izjemni v tem pogledu sta starohetitski formulaični sekvenci, izpričani v hetitskem zakoniku, in sicer *parna=šše^{E3}=a^{E2} šuuajezzi (passim)* 'In zanj (sc. denarno kazni) pogleda v (njegovo) hišo' (eventualno tudi 'In mu gleda v hišo') ter *anda=še^{E3}=ia^{E2} ... pāi* 'in poleg tega bo dal ...' (ali 'in poleg tega mu bo dal ...'), kjer vezniški enklitični členici =(m)a in =(i)a sledita stavčni klitiki =(š)še (dativ enklitičnega osebnega zaimka za 3. os. sg.); gl. Hoffner in Melchert (2024: 537, op. 14).

stavku ne sledi kazalni, oziralni ali vprašalni zaimek (tj. element, ki sodi v levo stavčno periferijo), sicer se razvrstijo za prvo fonološko besedo svojega matičnega stavka. Nadstavčne klitike ob tem vselej gostujejo na prirednem vezniku samem, saj imajo enako funkcijo (tj. povezovanje oz. združevanje drugega stavka s prvim), povedano natančneje: ker je domet nadstavčne klitike celoten stavek, je obvezno umeščena pred stavčno klitiko, kar v primeru prisotnosti neenklitičnega veznika avtomatično pomeni razvrstitev za prvo fonološko besedo nadstavčne strukture:

... C (=E₂)=E₁ ... (zgled a) oz. # ... C # □ =E ... (zgleda b₁₋₂ in c) oz. # ... C =E₂ # □ =E₃ ... (zgled č), prim.:

a) *utá=na^{E3}=īm^{E3} matáyó 'śvayogāḥ / śísuṃ ná gāvas tārūṇaṃ rihanti* (RV I.186.7ab)

In naše (=naḥ) misli, v katere so vpreženi konji, ga (=īm) ližejo kakor krava svoje mladiče.

b₁) ... *utā [tayai=śaiy^{E3} fratamā martiyā anuśiyā āhantā]* (DB I.57-58)

... in tudi (*utā*) tiste (*ta-*), ki (*-yai*) so bili njegovi glavni privrženci.

b₂) ... *utā martiyā [tayai=śaiy^{E3} fratamā martiyā anuśiyā āhantā]* ... (DB II.77)

... in tudi (*utā*) (tiste) ljudi, ki so bili njegovi glavni privrženci ...

c) ... *si quid tale possit contingere ut [aliquis=nos^{E3} deus ex hac hominum frequentia tolleretur et in solitudine uspiam collocaret]* (Cicero, *De amicitia* 87)

... če bi se imelo zgoditi tako, da bi nas neki bog vzel iz teh krajev, kjer se zadržujejo ljudje, in nas prestavil na neki samotni kraj.

č) *utá=vā^{E2} [yó=no^{E3} marcáyād ánāgaso / 'rātīvā mārtaḥ sānukó vṛkah]* [*bṛhaspate āpa tām vartayā*] (RV II.23.7ab)

In pa sovražnega človeka, volka samotarja, ki bi nam škodoval, odženi proč, Brhaspati.

Če prvo fonološko besedo modificira besedna klitika, sta tako vezniška kot stavčna klitika razvrščeni za besedno klitiko. Takega zaporedja ne

uravnava enak mehanizem kot tisti, ki določa razvrstitev stavčne za vezniško klitiko, saj mora besedna klitika ostati v okviru domene, ki ji pripada, in tako ni podvržena načelu oženja pomenskega dometa – slednje pravilo namreč obvelja zgolj na stavčni ravni: $(\#...) \# \{\square = E_1\} = E_2 \dots$ oz. $(\#...) \# \{\square = E_1\} = E_3 \dots$

rājā=cid^{E1}=ebhyo^{E3} náma ít kṛṇoti (RV X.34.8č)

Celo kralj se jim pokloni.

vūv=δ^{E2} ὅτε=πέρ^{E1}=μοι^{E3} ἔδωκε Κρόνου πάις ἀγκυλομήτεω / κύδος ἀρέσθ' ἐπὶ νηυσί ... (Il. 18.293-294)

Zdaj pa, tudi ko mi je sin prekanjenega Krona dovolil doseči slavo ob ladjah ...

ἔστᾱσ' οὐ=δ^{E2}=ἄρα^{E2}=τίς^{E3}=σφι^{E3} μετὰ φρεσὶ γίγνεται ἀλκή (Il. 4.245)

Obstojijo in jim, kot dobro vemo, v srcu ni niti trohice poguma.

Možne (maksimalne) kombinacije fonoloških besed z enklitiko ali enklitičnim nizom so glede na izpričano stanje tako v anatolskih kot neanatolskih indoevropskih jezikih z arhaičnim sistemom enklize sledeče:

1. $\#(...) \square = E_1 (...) \#;$
2. $\# \{\square = E_1\} = E_3;$
3. $\#... \# \{\square = E_1\} = E_2;$
4. $\# \square = E_2 = E_3;$
5. $\# ... \# \{\square = E_1\} = E_2 = E_3$ (kjer je E_2 veznik);
6. $\#... C = E_3;$
7. $\#... C = E_2 = E_3;$
8. $\#... C \{\square (= E_1)\} = E_3;$
9. $\#... C = E_2 \{\square (= E_1)\} = E_3.$

3.1 Položaj klitik pri izpostavitvi teme in reme

Pri izpostavitvi teme ali reme (v formalnem smislu gre vedno za predstavitev na levi rob stavka), se stavčne ($=E^3$) klitike razvrstijo za prvo fonološko besedo, ki stoji desno od izpostavljenega elementa, saj slednji v smislu

prozodične členitve tvori enoto, ki stoji izven matičnega stavka.¹⁹ Možne (oz. izpričane) kombinacije so (prim. npr. Hale 1987: 52; Krisch 1990: 70; Salvi 1997; Goldstein 2016: 121–217; Keydana 2011: 114–116):

- $a_1) \theta/\acute{\rho} \parallel \square = E^2 (= E^3)$ oz. $a_2) \theta/\acute{\rho} \parallel \square (= E^2) = E^3$;
 $b_1) \theta/\acute{\rho} = E^2 \parallel \square = E^2 (= E^3)$ oz. $b_2) \theta/\acute{\rho} = E^2 \parallel \square (= E^2) = E^3$;
 $c_1) \{\theta/\acute{\rho} = E^1\} = E^2 \parallel \square = E^2 (= E^3)$ oz. $c_2) \{\theta/\acute{\rho} = E^1\} = E^2 \parallel \square (= E^2) = E^3$.

Pri tem je treba opozoriti na bistveno razliko med obnašanjem stavčnih klitik v stari grščini in vedski stari indijščini: če v stari grščini (primerljivo s stanjem v latinščini) stavčna klitika brez izjeme gostuje na prvi fonološki besedi tistega dela stavka, ki se nahaja neposredno za topikaliziranim oz. rematiziranim elementom, torej za pavzo, to v vedski stari indijščini velja zgolj v primeru, ko izpostavljenemu elementu sledi kazalni, vprašalni ali oziralni zaimek oz. oziralni prislov (tj. element, ki razširja levo stavčno periferijo),²⁰ sicer se stavčna klitika razporedi za izpostavljeni element (obnašanje stavčne klitike je torej tudi tu enako kot v primeru zaporedja prirednega veznika in stavčne klitike (#... C { $\square (= E_1)$ } = E_3 , za kar gl. zgoraj) (prim. Keydana 2011: 115–116, 122–123). Ta dihotomija je lepo razvidna iz parov tipa *asmábhyaṃ* = *asya*^{E3} *védanam* / *daddhí* ‘Njegovo imetje daj nám!’ (RV

¹⁹ Pri Homerju ima pozicioniranje stavčnih klitik za elementi, ki niso prva fonološka beseda stavka, učinek pavze direktno pred besedo, ki klitiko gosti (gl. Ruijgh 1990: 229–231), najsibo da taka pavza sovpada s koncem verza (zgled a) ali ne (zgleda b in c), s čimer se potrjuje, da je nezmožnost (zlasti stavčnih) klitik, da se razvrstijo za topikalizirani ali rematizirani element, posledica istega prozodičnega prestrukturiranja:

a) ἀλλά = πού^{E3} οὐτῶ / || μέλλει = δῆ^{E2} φίλον εἶναι ὑπερμενέι Κρονίωνι (Il. 13.225–227)
 Toda zna biti tako: mogočnemu Kronosovemu sinu mora pač biti v veselje, da ...

b) ἦ = κεν^{E3} γηθήσαι Πρίαμος Πριάμοιό = τε^{E1} παῖδες / ἄλλοι = τε^{E1} Τρῶες || μέγα = κεν^{E3} κεχαροίατο θυμῷ (Il. 1.255–256)
 Priam bo nedvomno vesel in Priamovi sinovi in drugi Trojanci: gotovo se bodo močno veselili v srcu, ko ...

c) Ἥρη = δὲ^{E2} μάστιγι θοῶς || ἐπεμαίετ' = ἄρ^{E3} ἵππους (Il. 5.748)
 Hera pa z bičem hitro – oplazila je konje.

²⁰ Izjemni so primeri kot

ukthésu ((*kāro*)) || *práti* = *no*^{E3} *juṣasva* (RV III.33.8c)

Pesnik, bodi nam naklonjen v pesmih!

ní = *te*^{E3} *naṃsai pīpyānēva yóṣā* / [*máryāyeva kanyā*] || *śaśvacai* = *te*^{E3} (RV III.33.10cč)

Sklonila se bom k tebi kakor ženska težkih prsi, upognila se bom (*śaśvacai*) pod tabo (= *te*) kakor (*iva*) deklica (*kanyā*) ljubimcu (*máryāya*).

indrāya || *sunavai* = *tvā*^{E3} (RV VIII.91.1č)

Soočila te bom za Indro!

I.176.4cč) (in ne ****asmábhyam** || **védanam=asya^{E3} daddhí**,²¹ gl. Keydana 2011: 115) proti *preṇā* || *tád=esām^{E3} níhitam gúhāvīḥ* ‘Tisto njihovo, (kar je bilo) skrito, je (postalo) vidno zaradi (tvoje) naklonjenosti’ (RV X.71.1č).

3.1.1

Za vrstni red klitik pri izpostavitvi teme prim. sledeče zglede:

τῶν=δ^{E2}=ἄλλων || τίς=κεν^{E3} ἦσι φρεσὶν οὐνόματ’ εἴποι (Il. 17.260)
Imena drugih pa le kdo bi utegnil imenovati po spominu?

ὕμεων=δε^{E2}=ὧν^{E2} || τίς=μοι^{E3} Ὀροίτην ἢ ζῶντα ἀγάγοι ἢ ἀποκτείνειε (Herodot, *Hist.* 3.127.3)

Od vseh vas pa kdo bi mi raje ujel Orojta živega ali (ga) ubil?

[τὴν=μὲν^{E2}=γὰρ^{E2} προτέρην ἡμέρην || πάντα=σοι^{E3} κακὰ ἔχειν]
[τὴν=δε^{E2} τότε παρεοῦσαν πάντα ἀγαθὰ] (Herodot, *Hist.* 1.126.4)

Kajti prejšnjega dne jim je bilo vse slabo, na današnji pa vse dobro.

ἦ=δε^{E2} Πυθίῃ || ἔχρησέ=σοι^{E3} τάδε (Herodot, *Hist.* 3.57.3)
Pitija pa, takole jim je prerokovala ...

τὸ=δε^{E2} βῆμα || τίς=σοι^{E3} χρήσιμον ἔσται (Aristofan, *Eccl.* 677)
Oder pa, kaj ti bo?

καὶ ἡ γυνὴ || ἐπορᾷ=μιν^{E3} ἐξιόντα (Herodot, *Hist.* 1.10.2)
In ženska, videla ga je oditi.

post tuum datae, discessum || *litterae_i=mihī^{E3} Roma adlatae sunt* (Cicero, *Att.* 3.25.1)

Oddano po tvojem odhodu, me je doseglo pismo iz Rima.

múkham || *kím=asya^{E2}* (RV X.90.11c)
Kaj so njegova usta?

²¹ Prim. še [*amṛtatváṃ rákṣamāṇāsa*] || =*enam^{E3} devā agnīm dhārayan draviṇodām* (RV I.96.6cč), če je pomen dvostišja ‘Da bi zaščitili svojo nesmrtnost, ga (=enam) bogovi ohranjajo, darežljivega Agnija’ in ne ‘Da bi zaščitili svojo nesmrtnost, (torej) njega, bogovi ohranjajo darežljivega Agnija’ (v slednjem primeru [*amṛtatváṃ rákṣamāṇāsa*] [(*rákṣamāṇāsa*)=*enam^{E3}*] *devā agnīm dhārayan draviṇodām*).

sám ānañśa sumatībhiḥ || *kó=asya*^{E3} (RV IV.23.2b)

Kdo (jo) je dosegel z njegovo naklonjenostjo?

pū || *ga=u*^{E2}=*lāubeis du sunáu gudis* (Jn 9:35)

In ti, verjameš v božjega sina?

3.1.2

Za vrstni red klitik pri izpostavitvi reme prim. sledeče zgleda:

αὐτὰρ ἐγὼ θεός εἰμι [*διαμπερὲς* || *ἦ=σε*^{E3} *φυλάσσω* / *ἐν πάντεσσι* *πόνοις*] (Od. 20.47–48)

Toda jaz sem boginja, ki te bo v vseh (tvojih) preizkušnjah ščitila brez prestanka.

εἰρώτα [*τίς* || *εἷη=μοι*^{E3} *ὁ δοῦς*] (Herodot, *Hist.* 6.69.2)

Vprašal je, kdo je tisti, ki mi (jih) je dal.

εἰ μὴ παραυτίκα δοκέοντα εἶναι [*ἀλλ' ἀνὰ χρόνον* || *ἐξεύροι=τις*^{E3}=*ἄν*^{E2}] (Herodot, *Hist.* 7.10ζ)

Če ni takoj očitno, pa bo človek spoznal, (da je tako,) sčasoma.

his=autem^{E2} *de rebus* || *sol=me*^{E3} *ille admonuit* (Cicero, *De oratore* 3.209)

O teh stvareh pa me je posvarilo sonce.

evéd indrāya vṛṣabhāya vṛṣṇe / *bráhma akarma bhṛgavo ná rátham* / *nū=cid*^{E1} || *yáthā=naḥ*^{E3} *sakh yá viyóṣat* (RV IV.16.20abc)

Prav tako smo za Indro, za krepkega bika, napravili pesem, kakor Bhṛgovci (napravijo) voz, tako da (*yathā*) nas (=naḥ) ne bo nikdar (*nū cid*) ločil od (svojih) prijateljskih dejanj.

syké || *yát=tvā*^{E3} *pratyáhan* (RV I.32.12b)

Ko je udaril po tebi z obema čekanoma ...

hṛdí || *yát=te*^{E3} *jaghnúṣo bhír ágachat* (RV I.32.14b)

Ko je, potem ko si (ga) pokončal, vstopil strah v tvoje srce ...

prá || *tát=te^{E3} hinavā* [*yát=te^{E3} asmé*] (RV X.95.13c)

Pošljem ti naprej (*prá*), kar je tvojega pri nas.

á || *tát=te^{E3} dasra mantumah* / *púšann ávo vr̥ṇīmahe* / *yéna pitṛñ ácodayah* (RV I.42.5)

Od tebe si izbiramo to pomoč, spretni, modri Pušan, s katero si vzpodbujeval naše prednike.

idhmám || *yás=te^{E3} jabhárac chaśramāṇáh* (RV IV.12.2a)²²

Tisti, ki ti bo trudoma prinesel netivo ...

azām || *tāiš=θβā^{E3} fraxšnī auuāmī mazdā* (Y 2.44.7č)

Jaz sam ti skupaj s temi, vedoč v naprej, ponujam pomoč, Mazda.

ašā || *kaṭ=θβā^{E3} dar³sānī* (Y 1.28.5a)

Ali te bom uzrl skozi Red?

sraēštqm || *aṭ=tōi^{E3} kəhrpām kəhrpām āuuaēdaiiamahī mazdā ahurā*
... *imā raocā* (YH 36.6)

In tako za tvojo podobo – med (vsemi) podobami najlepšo (*sraēštqm*) – razglašamo to svetlobo tu.

mā=ciš^{E1} || *aṭ=vā^{E3} drəguuatō maṭraścā gūštā sāsnāścā* (Y 1.31.18a)
Himen in učenja lažnivca pa naj (*mā*) ne posluša nihče (=ciš) od vas (=vā).

[*yā=vā^{E3} vaṇṇhīš ahurō mazda nāmān dadāṭ*] [*vaṇhudā* || *hiiṭ=vā^{E3} dadāṭ*] [*tāiš=vā^{E3} yazama'dē*] (YH 38.4)

S tistimi imeni, Dobro, ki vam jih je Ahura Mazda nadel, vas častimo, ko (*hiiṭ*) vas (=vā) postavi za dajalke dobrega (*vaṇhudā*).

ahiiā || *huuō=nā^{E3} dāīdī ... taṭ ahiiā yā taṭ upā.jamiiāma* (YH 40.2)

Daj nam (=nā) od tega (*ahiiā*) ... od tega, preko česar želimo to doseči.

²² Proti *yás=ta^{E3} idhmám jabhárat sišvidānāh* 'Tisti, ki ti bo netivo prinesel s potom (na čelu) ...' (RV IV.2.6a) (gl. Hale 1987: 44).

vašnā a^huramazdāha^h || utā=maiy^{E3} aniyaš=ciy vasiy astiy kartam
(DB IV.46-47)²³

Po volji Ahure Mazde sem naredil še (*utā*) veliko česa drugega. <
*Po volji Ahure Mazde je bilo od mene (=maiy) storjenega še mnogo
česa drugega.

vašnā a^huramazdāha^h || adam=šiš^{E3} ajanam (DB IV.6-7)

Po volji Ahure Mazde sem jih pokončal.

vašnā a^huramazdāha^h || adam=šām^{E3} xšāyaθiya āham (DB I.13-14)

Po volji Ahure Mazde sem postal njihov vladar.

3.2

V anatolskih jezikih je ta pojav zabeležen izključno pri topikalizaciji tipa *casus pendens* (tj. pri predstavitvi subjekta ali direktnega/indirektnega objekta izven stavka²⁴),²⁵ sicer so klitike za razliko od stanja v drugih starih indoevropskih jezikih, kjer ga je mogoče najbolj sistematično opazovati (stara grščina, stari indoiranski jeziki, latinščina), vselej umeščene za prvo fonološko besedo v stavku, prim. (zgledi povzeti po Hoffner in Melchert 2024: 542–543):

d^hISTAR || DINGIR-LÍM=aš^{E3}=mu^{E3} (Hatt. iv 74)

Boginja Ištar, ta je moja boginja.

V ŠEŠ.MEŠ=ŠU || *nu=šmaš^{E3} É.MEŠ taggašta* (KBo 3.1 ii 13)

Svojim petim bratom, njim je postavil hiše.

²³ Drugače Hale (1988: 35–36) in Schmitt (1995: 300–301).

²⁴ Za prvo fonološko besedo dislociranega elementa stavka so dovoljene le besedne in nadstavčne klitike, v matičnem stavku pa v vlogi anafore praviloma stoji zaimkovna stavčna klitika (prim. Clackson 2007: 167). Slednji pojav je značilen le za anatolske jezike. Za nadstavčno klitiko v okviru dislociranega elementa prim.

^mHūtupijanzan=ma^{E2} DUMU.LUGAL DUMU ^mZidā GAL ^{LÚ}MEŠEDI ^mZidāš kuiš ANA ABI=IA ŠEŠ=ŠU ēšta || nu ABU=IA uni ^mHūtupijanzan DUMU ^mZidā GAL MEŠEDI INA KUR ^{URU}Palā watarnahta (KBo 5.8 ii 18–22)

Hūtupijanžo pa, princa, Zidovega sina, poveljnika kraljeve straže (Zida, ki je bil brat mojega očeta), tistega Hūtupijanžo, Zidovega sina, poveljnika kraljeve straže, je dal moj oče poklicati v deželo Pala.

²⁵ Prim. lat. [*de triumpho*]=*autem^{E2} || nulla=me^{E3} cupiditas umquam tenuit* ‘Kar pa se tiče zmage, me želja (po njej) nikdar ni mikala’ (Cicero, *Att.* 7.2.6).

Huidudduḡalliš || *n=an*^{E3 URU} *Šallašna ašašer* (HKM 113.14–15)

Huidudduḡalli, njega so nastanili v Šallašno.

K temu prim. situacijo v oziralnih stavkih, kjer enklitični niz ni nikdar razvrščen za oziralni zaimdek, če ta ni prvi v stavku, pač pa za prvo naglašeno besedo istega stavka (enako Krisch 1990: 72–73), npr.:

[*kinuna=ua*^{E2} *kuiš apeniššuḡan uttar iēzzi*] [*n=an*^{E3} *kē NIŠ DINGIR. MEŠ appandu*] (KBo 16.25 i 39–40)

Kdor naredi prav to stvar zdaj, naj ga zgrabijo te zaprisege.

[*GUD=ia*^{E2}=*ua*^{E2}=*mu*^{E3} *kuin tēt*] [*nu=uar*^{E2}=*an*^{E2}=*mu*^{E2} *uppi*] (Mst. 75/14, 14–16)

Pošlji mi govedo, ki si mi ga obljubil. < *Govedo pa, ki si mi obljubil, pošlji mi ga.

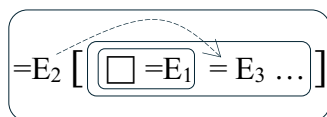
[*šiuni=mi*^{E1}=*ma*^{E2}=*mu*^{E3} *kuit šuppi adanna natta ara*] [*n=at*^{E3} *UL kuššanka edun*] (KUB 30.10 vs. 13)

Kar pa mojemu (=ma) bogu svetega meni (=mu) ni dovoljeno jesti, tistega nisem nikdar jedel.

4 Zaključek

Glede na stanje v starih indoevropskih jezikih, prvenstveno tistih, ki pri razvrščanju klitik ohranjajo arhaični (tj. neinovativni) besedni red, je mogoče zanesljivo ugotavljati, da so se v indoevropskem prajezi kot klitike vedle enklitične oblike osebnih zaimkov (vsaj genitiv, dativ in akuzativ vseh števil za vse tri osebe, glede na anatolsko stanje tudi nominativ singularja za 3. os. sg. *=os), nedoločni zaimdek **k^ui*-/**k^ue*- in enklitični členki, med njimi tudi taki, ki so bili že gramatikalizirani kot členice ali kot vezniki. Na prajezično stanje je treba projicirati tri vrste klitik, ki pa so se v celoti obnašale kot zaslonke (enklitike), in sicer besedne (E₁), stavčne (E₃) in nadstavčne klitike (E₂). Za vse tri tipe enklitik je bila značilna prozodična nesamostojnost, zato so se vedno razporedile za naglašeni besedami, ki so imele v okviru prozodične členitve stavka s tem vlogo besed gostiteljic. Pri tem je vsaka od treh enklitik besedo gostiteljico poiskala znotraj domene, ki ji je pripadala v skladenjskem

smislu: besedne klitike, ki so besedo gostiteljico izbirale, saj je bila njihova funkcija pomenska oz. slovnična (v primeru členic) modifikacija naglasnic, so se razvrstile za besedo samo (ne glede na njen položaj v stavku), stavčne klitike, ki so izražale pomenske ali slovnične prvine na nivoju stavka samega (sem zato sodijo vse zaimkovne klitike), za prvo fonološko besedo matičnega stavka (ta je bila lahko predhodno avgmentirana z besedno klitiko ali s kombinacijo besedne in nadstavčne klitike), nadstavčne klitike (med katere so spadale zlasti vezniške klitike) pa za prvo fonološko besedo (ta je bila lahko predhodno prav tako modificirana in v smislu prozodične strukture avgmentirana z besedno klitiko) nadstavčne strukture, pri čemer je ob odsotnosti neenklitičnega prirednega veznika vezniška nadstavčna klitika gostovala na prvi fonološki besedi stavka, ki ga je povezovala s prvim, vrstni red klitik pa je bil v takih primerih (v maksimalnem smislu) realiziran kot $\square = E_1 = E_2 = E_3$:

Razvrstitev nadstavčne klitike pred stavčno je bila pogojena s principom oženja pomenskega dometa, tako da je bila klitika s širšim dometom prva v zaporedju, tista z ožjim (tj. stavčnim) pa druga. Glede na situacijo v najstarejših indoevropskih jezikih je upravičen sklep, da so v primeru zloženih stavčnih členov tudi v indoevropskem prajeziku klitike gostovale na prvi fonološki besedi stavčnega člena in niso bile razvrščene za celotno enoto. Pri topikalizaciji in rematizaciji so bile stavčne klitike prvotno najverjetneje umeščene neposredno za levo stavčno periferijo, nadstavčne pa za prvo fonološko besedo izpostavljenega elementa. Pri strukturi tipa *casus pendens*, kjer je med izpostavljenim elementom in matičnim stavkom občutnejša skladenjska in prozodična pavza, so bile stavčne klitike razvrščene za prvo fonološko besedo tistega dela stavka, ki je sledil izpostavljeni temi (glede eventualne obveznosti anafore v matičnem stavku se za sam indoevropski prajezik ni mogoče izreči), medtem ko so morebitne nadstavčne klitike prav tako gostovale na prvi fonološki besedi dislociranega elementa. Tiste besedne klitike, ki so imele vlogo razdruževanja ali združevanja dveh besed oz. dveh stavčnih členov, so imele v svoji razširjeni vlogi vezalnih oz. ločnih veznikov

hkratno funkcijo nadstavčnih klitik (taki sta bili vsaj prajezični klitiki *=*k^ue* ‘in’ in *=*ue* ‘ali’). Projekcija statusa genitivnih zaimkovnih enklitik na prajezik je otežena z dejstvom, da se ti v anatolskih jezikih obnašajo kot besedne klitike, drugje pa imajo enak status kot akuzativne in dativne oblike enklitičnih zaimkov.

Zahvala

Delo, predstavljeno v prispevku, je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega programa Teoretične in aplikativne raziskave jezikov: kontrastivni, sinhroni in diahroni vidiki (št. P6-0218).

Seznam krajšav

Buz. – Gjon Buzuku, *Meshari* (1555)
 CIL – *Corpus inscriptionum Latinarum*
 CZ – *Codex Zographensis*
 DB – Darej I., *Behistun*
 DP – Daukša, *Postilla catholica* (1599)
 Ḫatt. – *Ḫattušili*
 HKM – *Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük*
 Il. – Homer, *Ilijada*
 KBo – *Keilschrifttexte aus Boghazköi*
 KUB – *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*
 Ml. – Milanske glose
 Mṣt. – Maşat Höyük
 Od. – Homer, *Odiseja*
 RIG – *Recueil des inscriptions gauloises*
 RV – *Ṛgveda*
 ŚBM – *Śatapathabrāhmaṇa*
 Thes. – *Thesaurus palaeohibernicus*
 Wb. – Würzburške glose
 XP – Kserks I., *Perzepolis*
 Y – *Yasna*
 YH – *Yasna Haptaṇhā'ti*

Literatura

- Agbayani, B. in Golston, C. (2010). Second-position is first-position. Wackernagel's Law and the role of clausal conjunction. *Indogermanische Forschungen*, 115, 1–21.
- Bartholomae, C. (1886). *Arische Forschungen: Zweites Heft*. Max Niemeyer.
- Bergaigne, A. (1877). Essai sur la construction grammaticale considérée dans son développement historique, en sanskrit, en grec, en latin, dans les langues romanes et dans les langues germaniques (sections III–VII). *Mémoires de la Société de linguistique de Paris*, 3, 169–186.
- Clackson, J. (2007). *Indo-European linguistics*. Cambridge University Press.
- Delbrück, B. (1878). *Syntaktische Forschungen III*. Niemeyer.
- Dunkel, G. E. (2014). *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme*. Winter Verlag.
- Fortson, B. W. IV (2009). *Indo-European language and culture*. Blackwell.
- Goldstein, D. (2014). Wackernagel's Law I. V G. K. Giannakis (ur.), *Encyclopedia of Ancient Greek language and linguistics*, vol. 3 (str. 508–513). Brill.
- Goldstein, D. (2016). *Classical Greek syntax: Wackernagel's Law in Herodotus*. Brill.
- Hale, M. (1987). Notes on Wackernagel's Law in the language of the Rigveda. V C. Watkins (ur.), *Studies in memory of Warren Cowgill: Papers from the fourth East Coast Indo-European Conference* (str. 38–50). De Gruyter.
- Hale, M. (1988). Old Persian word order. *Indo-Iranian Journal*, 31, 27–40.
- Hoffner, H. A. in Melchert, C. (2024). *A grammar of the Hittite language: Part I: Reference grammar* (2. izdaja). Eisenbrauns.
- Keydana, G. (2011). Wackernagel in the Language of the Rigveda: A Reassessment. *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics*, 124, 106–133. <https://doi.org/10.13109/hisp.2011.124.1.106>
- Keydana, G. (2021). Accent or intonation? The vocative in Vedic: With an excursus on Greek. *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics*, 134, 196–213. <https://doi.org/10.13109/hisp.2021.134.1.196>
- Krisch, T. (1990). Das Wackernagelsche Gesetz aus heutiger Sicht. V H. Eichner in H. Rix (ur.), *Sprachwissenschaft und Philologie: Jacob Wackernagel und die Indogermanistik heute: Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 13. bis 15. Oktober 1988 in Basel* (str. 64–81). Reichert Verlag.
- Kuntner, R. (2025). Stava naslonk v stari cerkveni slovanščini. *Jezik in slovstvo*, 70(4), 43–63. <https://doi.org/10.4312/jis.70.4.43-63>
- Malzahn, M. (2012). Position matters: the placement of clitics in metrical texts of Tocharian B. *Tocharian and Indo-European Studies*, 13, 153–162.

- Petit, D. (2010). *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen*. Brill.
- Ruijgh, C. J. (1990). La place des enclitiques dans l'ordre des mots chez Homère d'après la loi de Wackernagel. V H. Eichner in H. Rix (ur.), *Sprachwissenschaft und Philologie: Jacob Wackernagel und die Indogermanistik heute: Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 13. bis 15. Oktober 1988 in Basel* (str. 213–233). Reichert Verlag.
- Salvi, G. (1997). Cola e clitici in latino. *Palimpsest* 8. https://magyar-irodalom.elte.hu/palimpsest/08_szam/06.htm
- Schmitt, R. (1995). Zur Enklise im Altpersischen. V H. Hettrich, W. Hock, P.-A. Mumm in N. Oettinger (ur.), *Verba et structurae: Festschrift für Klaus Strunk zum 65. Geburtstag* (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, str. 285–301). Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Schumacher, S. in Matzinger, J. (2014). *Die Verben des Altalbanischen: Belegwörterbuch, Vorgeschichte und Etymologie*. Harrassowitz Verlag.
- Schwyzer, E. in Debrunner, A. (1950). *Griechische Grammatik: Zweiter Band: Syntax und syntaktische Stilistik*. C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Sims-Williams, P. (1984). The double system of verbal inflexion in Old Irish. *Transactions of the Philological Society*, 82, 138–201.
- Šekli, M. (2025). Stava naslonk v jeziku Brižinskih spomenikov. *Jezik in slovstvo*, 70(4), 65–85. <https://doi.org/10.4312/jis.70.4.65-85>
- Thurneysen, R. (1949). *Old Irish grammar*. Dublin Institute for Advanced Studies.
- Vaux, B. (1995). Wackernagel's Law in classical Armenian. *Revue des études arméniennes*, 25, 17–41.
- Wackernagel, J. (1892). Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen*, 1, 333–435.
- Watkins, C. (1964). Preliminaries to the reconstruction of Indo-European sentence structure. V H. G. Lunt (ur.), *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics* (str. 1035–1042). Mouton.

Rok Kuntner^{i, ii}

Stava naslonk v stari cerkveni slovanščini

Članek obravnava stavo naslonk v starocerkvenoslovanskih kanonskih besedilih v odnosu do rekonstruiranega indoevropskega prajezičnega stanja. Dosedanja dognanja dopolnjuje vzorčna študija stave naslonk v *Marijanskem evangeliju*, enem najstarejših in jezikovno najbolj arhaičnih starocerkvenoslovanskih spomenikov. Študija pokaže, da sta stavo naslonk v stari cerkveni slovanščini v splošnem urejala dva principa: (1) etimološki princip, po katerem naslonke prajezične starosti stojijo v položaju za prvo naglasnico v stavku, mlajše naslonke pa v zaglagolskem položaju, in (2) princip, vezan na strukturo stavka, po katerem v nikalnem in vprašalnem glavnem stavku ter v odvisnem stavku naslonke ne glede na starost stojijo neposredno za nikalnico oz. vprašalnico oz. veznikom. Omenjena principa predstavljata tendenci in ne izključujeta posameznih odstopanj. Le-ta je možno pojasniti s pomočjo analogije ali vpliva besednega reda grške predloge. Članek z odkrivanjem prepleta sinhronih in diahronih dejavnikov stave naslonskih oblik v starocerkvenoslovanskem jezikovnem sistemu nudi izhodišče za nadaljnje raziskave, ki bi zajele celotni starocerkvenoslovanski besedilni kanon, in odpira prostor za razpravo o diahroni interpretaciji stave breznaglasnic v stari cerkveni slovanščini v širšem slovanskem in indoevropskem kontekstu.

Ključne besede: besedni red, naslonke, stara cerkvena slovanščina, Wackernaglovo pravilo

The placement of clitics in Old Church Slavonic

The article examines the placement of clitics in Old Church Slavonic canonical texts in relation to the reconstructed Proto-Indo-European linguistic state. It complements existing findings with a case study on the placement of clitics in the Gospel text of the *Codex Marianus*, one of the oldest and linguistically most archaic Old Church Slavonic monuments. The study

ⁱ Julius-Maximilians-Universität Würzburg, Philosophische Fakultät

ⁱⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; rok.kuntner@zrc-sazu.si;
<https://orcid.org/0009-0007-4208-8273>

demonstrates that the placement of clitics in Old Church Slavonic was generally governed by two principles: (1) the etymological principle, according to which clitics of Proto-Indo-European origin are positioned after the first stressed word in a sentence, while younger clitics are placed post-verbally; and (2) the syntactic principle, according to which, in negative and interrogative main clauses as well as in subordinate clauses, clitics – regardless of their age – are positioned immediately after the negation, question word, or conjunction. These principles represent tendencies and do not exclude individual deviations, which can be explained by analogy or the influence of the word order in the Greek *Vorlage*. By uncovering the interplay of synchronic and diachronic factors influencing clitic placement in the Old Church Slavonic linguistic system, the article provides a basis for further research that would encompass the entire Old Church Slavonic canon. It also opens the door for discussions on the diachronic interpretation of clitic placement in Old Church Slavonic within the broader Slavic and Indo-European context.

Keywords: word order, clitics, Old Church Slavonic, Wackernagel's Law

1 Uvod

Prve študije o stavi naslonk in naslonskih nizov v starih indoevropskih jezikih, ki temeljijo na primerjalni metodi, segajo v zadnjo četrtino 19. stoletja. A. Bergaigne je na podlagi starogrškega in staroindijskega gradiva prvi opozoril na izrazito težnjo naslonskih zaimenskih oblik, da se umeščajo za prvo besedo v stavku (Bergaigne 1875: 178). B. Delbrück je z analizo gradiva iz *Śatapathabrāhmaṇe*, komentarja *Jadźurvede*, ki predstavlja najstarejši sloj staroindijske proze, izluščil pravila staroindijskega proznega besednega reda. Pri tem je ugotovil, da naslonke in naslonski nizi praviloma zavzemajo drugo mesto v stavku, tj. neposredno za prvo polno naglašeno besedo (Delbrück 1878: 47, prim. tudi 76). Ta opazanja je nadgradil C. Bartholomae, ki je raziskavam dodal gradivo iz rgvedske in staroavestijske himnike (Bartholomae 1886: 3–31, prim. zlasti 3 in 11). Prvo sistematično študijo o besednem redu naslonk in naslonskih nizov, podprto z obsežnim primerjalnim gradivom, pa je izvedel J. Wackernagel. Poleg že obravnavanega staroindijskega in avestijskega gradiva je v raziskavo vključil še starogrško, staroperzijsko in latinsko gradivo ter ugotovil, da celota do tedaj proučenega gradiva razkriva pomembna ujemanja med posameznimi

jeziki v pravilih, ki urejajo stavčno prozodijo. Njegovo ključno opažanje je težnja teh jezikov, da visoki napetosti prve polno naglašene besede v stavku neposredno sledi popustitev napetosti, ki jo v tok stavka vnese beseda brez lastnega naglasa. Pod predpostavko, da je paralelni razvoj v tako velikem številu jezikov malo verjeten, je J. Wackernagel predpostavil, da ima ta značilnost prajezične korenine, in jo formuliral kot pravilo, ki ga danes poznamo kot Wackernaglovo pravilo oz. Wackernaglov zakon.¹ Po njem so naslonke in naslonski nizi v indoevropskem prajeziku zavzemali stalno mesto neposredno za prvim stavčnim členom oz. za prvo polno naglašeno besedo v stavku (Wackernagel 1892).

Sinhrona študije stavčne prozodije v posameznih slovanskih jezikih so, zlasti v okviru starejših slovníc, obstajale že pred objavo odmevnega Wackernaglovega članka,² vendar pa niso pomembno vplivale na zgoraj omenjene zgodovinskojezikoslovne premisleke. Po objavi Wackernaglovega članka se število razprav o stavi naslonk in naslonskih nizov v posameznih slovanskih jezikih močno poveča, npr. Škrabec (1895) za slovenščino,³ Trávníček (1926) za češčino, Galabov (1950) za bolgarščino idr.

V tem obdobju so nastale tudi prve primerjalne študije o breznaglasnicah v posameznih slovanskih jezikih, prim. Vondrák (1928: 566–573) in Jakobson (1935). Med sodobnejšimi primerjalnimi študijami velja omeniti Benacchio (1988), Tomić (1996), Progovac (1996) in Bošković (2001) za srbo-hrvaščino, bolgarščino in makedonščino, Golden in Milojević Sheppard (2000), Golden (2003) in Rath (2019) za slovenščino ter monografijo Franks in King (2000), ki obravnava breznaglasnice v sodobnih slovanskih knjižnih jezikih.⁴ Nekaj razprav se problematike stave breznaglasnic

¹ V kontekstu dileme, kako verjeten je paralelni razvoj, je smiselno omeniti tudi poskus razlage te težnje kot univerzalije. J. Kuryłowicz (1958: 613) na podlagi opažanja, da se v nekaterih sodobnih indoevropskih jezikih stava naslonk za prvo naglasnico v stavku vzpostavi, četudi ni neposredno podedovana, predlaga, da bi pri Wackernaglovem pravilu utegnili iti za univerzalijo, torej splošno (univerzalno) jezikovno težnjo, da popustitev stavčnega poudarka za prvo naglasnico v stavku zapolni beseda ali niz besed brez lastnega naglasa (*contra* Watkins 1964: 1036).

² Za ilustracijo prim. Murko (1891).

³ Na Škrabčevi študiji naslonk temeljita Breznikova *Slovenska slovnica za srednje šole* (1916) ter Toporišičevi *Nova slovenska skladnja* (1982: 161–181) in *Slovenska slovnica* (2000: 671). Za kratek oris razvoja misli o breznaglasnicah v slovenščini od Škrabca do Toporišiča prim. Rath (2019: 96–99).

⁴ Prim. tudi prispevka M. Šeklija in A. Jelovšek v tej številki *Jezika in slovstva*, 70(4).

loteva tudi z diahronnega vidika, tj. s posegom na področje paleoslavistike, npr. Radanović-Kocić (1988) za srbo-hrvaščino, Pancheva (2004, 2005) za bolgarščino, Zaliznjak (2008) za ruščino in Migdalsky (2009) za južnoslovanske jezike na splošno. Te razprave obravnavajo tudi besedni red naslonk v stari cerkveni slovanščini, vendar zgolj kot možno izhodišče za posameznojezične razvoje.⁵ Edino obširno in temeljito študijo besednega reda naslonk in naslonskih nizov v besedilih starocerkvenoslovanskega kanona najdemo v prvi knjigi *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax* R. Večerke (1989: 41–64).

Stara cerkvena slovanščina kot najstarejši izpričani slovanski krono- in geolekt ponuja neprecenljiv vpogled v jezikovno stanje neposredno po razpadu praslovanskega jezika in v tem kontekstu igra ključno vlogo pri rekonstrukciji slednjega. Vendar pa proučevanje naglasnih značilnosti jezika, ki danes nima več živečih maternih govorcev in ki besednega naglasa tudi v grafiji ni označeval, terja primerjalni zgodovinskojezikoslovni pristop. Ustrezna interpretacija starocerkvenoslovanskega gradiva je mogoča zgolj ob primerjavi s stanjem v sodobnih slovanskih jezikih in tistih starih indoevropskih jezikih, ki so besedni naglas označevali. Starocerkvenoslovanske naglasne značilnosti so torej bolj ali manj plod rekonstrukcije, kar pomeni, da je tudi naglašenost oz. nenaglašenost posameznih oblik v tem jezikovnem sistemu hipotetična.⁶ Na primerjalni metodi in metodi rekonstrukcije temeljita tudi študiji Vondráka (1928: 566–573) in Večerke (1989: 41–64), na kateri se v veliki meri naslanja tudi sinhroni opis starocerkvenoslovanskega stanja v spodnjih razdelkih. Sinhroni opis dopolnjuje in podkrepljuje vzorčna študija stave naslonk v *Marijanskem evangeliju*, enem najstarejših in jezikovno najbolj arhaičnih spomenikov starocerkvenoslovanskega kanona.

⁵ Ker je sodobna strokovna literatura o breznaglasnicah v modernih slovanskih jezikih zelo obsežna, namen tega seznama ni biti izčrpen, temveč zgolj opozoriti na nesorazmerje med študijami, ki obravnavajo zgolj sodobne slovanske jezike, in tistimi, ki upoštevajo tudi starejše jezikovne stopnje (kronolekte).

⁶ Za razpravo o stavi naslonk v indoevropskem prajeziku prim. prispevek L. Repanška (2025).

2 Besedni red naslonk

Ko govorimo o naslonkah in naslonskih nizih v stari cerkveni slovanščini, imamo opraviti z naslednjimi skupinami breznaglasnic: (1) stavčni členki *li*, *že* in *bo*,⁷ (2) kratke (tj. enozložne) dajalniške oblike osebnega in povratnega osebnega zaimka *mi* ,mi‘, *ti* ,ti‘ in *si* ,si‘, (3) kratke (tj. enozložne) tožilniške oblike osebnega in povratnega osebnega zaimka *mę* ,me(ne)‘, *tę* ,te(be)‘, *sę* ,se(be)‘, *i* ,njega‘, *ny* ,nas‘ in *vy* ,vas‘ ter (4) oblike glagola *byti* predvsem v vlogi pomožnika pri tvorbi opisnega preteklega časa in opisnega pogojnika.⁸ Četudi so vse zgoraj naštete besede najverjetneje⁹ naglasno celoto tvorile v spregi s predhodno besedo, ne izkazujejo vse enake stavčne stave.

⁷ Stesl. vprašalni členek *li* nastopa v vprašalnih stavkih in pomensko ustreza sln. vprašalnemu členku *ali*. Etimološko najverjetneje izvira iz psl. **li*, kar se je razvilo iz bsl. **li* (prim. lit. *-li*, ki se rabi naslonsko v kazalnem pomenu, npr. *nū-li* ,zdaj‘), to pa iz pide. kazalnega členka **li* (Trubačev 1988: **li*; Snoj 2016: *li*; Dunkel 2014: **li*, **le*).

Stesl. emfatični členek *že* nastopa zlasti v kontekstih s protivnim pomenom in pomensko ustreza sln. členku *pa*. V stesl. korpusu se najpogosteje pojavlja kot ustreznica strg. členka *δέ* (Haburgaev 1974: 360), izjemoma pa tudi v funkciji veznika dveh besed kot ustreznica strg. *καί*, *τε* in *τε καί* (Večerka 1989: 43). Etimološko izvira iz psl. **že*, kar se je razvilo iz pide. **g^{(w)h}e* in je sorodno s stind. *ha*, prav tako v funkciji emfatičnega (poudarjalnega) členka (Derksen 2008: **že*).

Stesl. členek *bo* nastopa v kontekstih s pojasnjevalnim pomenom in pomensko približno ustreza sln. veznikoma *kajti* in *saj* oz. členku *namreč*. V stesl. korpusu se pojavlja kot ustreznica strg. (μὲν/καὶ) γάρ ,kajti, saj (vendar)‘, ὅτι ,kajti, saj, ker‘, obrobno pa tudi členka οὖν ,seveda, zares, gotovo‘, zlasti v zvezah μὲν οὖν, γὰρ οὖν (prim. Trubačev 1974: **bo*). Etimološko izvira iz psl. **bo*, kar se je razvilo iz bsl. **bo* (prim. lit. *bà* ,kajti, saj‘), to pa iz pide. emfatičnega členka **b^ho* ,prav (zares), ravno). Iz istega izhodišča najverjetneje izvira tudi got. *ba* ,da ne, če ne‘ (Derksen 2008: **bo*; Dunkel 2014: 2. **b^ho*).

⁸ Vondrák (1935: 567) v tem kontekstu navaja še nedoločna zaimka *кѣто* ,kdo‘ in *кѣtery* ,kdo, kateri‘, vendar brez natančnejše obravnave. Večerka (1989: 63–64) v kontekstu naslonk obrobno omenja tudi členek *ubo*, ki lahko nastopa kot naglasnica ali kot breznaplasnica, lahko bi jo imenovali *polnaslonka*. Ko v besedilu nastopa kot breznaplasnica, je njena stava določena zelo ohlapno. Po eni strani navadno stoji na drugem mestu v stavku, v naslonskem nizu pa pogosto na samem koncu.

⁹ Kot je bilo poudarjeno že uvodoma, je breznaglasnost teh besed v stari cerkveni slovanščini, ki besednega in stavčnega naglasa ni označevala, *hipotetična* in temelji na interpretaciji gradiva na podlagi stanja v mlajših slovanskih krono- in geolektih ter na podlagi primerjave z drugimi navpično sorodnimi indoevropskimi jeziki.

2.1 Členki

Stavčne naslonke *li*, *že* in *bo* skupine (1) skoraj brezizjemno¹⁰ izkazujejo stalno stavo za prvo naglasnico v stavku (nadalje *Wackernaglova stava*), neoziraje se na njeno stavčno funkcijo (Radanović-Kocić 1988), npr.:

Jn. 18:33 ZMAS¹¹ *ty li esi c(ě)s(a)rb ijudeiskb* ‚Ali si ti judovski kralj?‘¹² ali nekoliko bolj zastarelo ‚Si li ti judovski kralj?‘ za gr. Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Jn. 9:28 MA *ty učenikb esi togo my že mose-ovi esmb učenic* ‚Ti si njegov učenec, mi pa smo Mojzesovi učenci‘ za gr. Σὺ μαθητῆς εἶ ἐκείνου, ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωϋσέως ἐσμὲν μαθηταί; Jn. 15:15 ZMAS *rab b bo ne věstb čbto tvoritb g(ospod)b ego* ‚služabnik namreč ne ve, kaj dela njegov gospodar‘ za gr. ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδεν τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος.

Te stavčne naslonke so Wackernaglovi stavi tako močno zavezane, da spričo njene ohranitve pogosto stojijo tudi med členi ene same besedne zveze oz. skladske enote, npr.:

Mk. 15:34 *i vb devetjor že godinr vzbzpi is(us)b* ‚Ob deveti uri pa je Jezus zavpil‘ za gr. καὶ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς; Jn. 1:26 ZMA *po srědě že vasb stoitb* ‚med vami pa stoji (on)‘ ali nekoliko bolj zaznamovano ‚v vaši sredi pa stoji‘ za gr. μέσος ὑμῶν ἕστηκεν (Večerka 1989: 43–45).

¹⁰ Redko izjemo predstavljata denimo členek *že* v funkciji veznika dveh istovrstnih členov besedne zveze, npr. Mt. 12:40 *Z tri dni že tri nošti* ‚tri dni in tri noči‘ za gr. τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας (Večerka 1989: 43) in vprašalnica *li* v stavkih, ki imajo *že* v grškem izvorniku zaradi posebnega poudarka nestandardni besedni red, npr. Jn. 1:46 ZMAS *otb nazareta možetb li čbto dobro byti* ‚Iz Nazareta more biti kaj dobrega?‘ za gr. ἐκ Ναζαρετ δύναται τι ἀγαθὸν εἶναι (Večerka 1989: 44).

¹¹ Pri stsl. svetopisemskih navedkih za posamezne spomenike uporabljam naslednja znamenja: Z = *Zografski evangelij*, M = *Marijanski evangelij*, A = *Assemanijev evangelij*, S = *Savova knjiga*, SIN = *Sinajski psalter*. Pri navedkih nesvetopisemskih besedil uporabljam naslednja znamenja: SU = *Supraselski zbornik*, C = *Clozev/Cločev zbornik* (tudi *Clozev/Cločev glagolit*), K = *Kijevski listki*. Za kratek opis teh najstarejših kanonskih spomenikov napotujem na Babič (2014: 29–32).

¹² Slovenski prevod svetopisemskih navedkov temelji na Slovenskem standardnem prevodu (SSP). Odstopanja od SSP se pojavijo izjemoma, in sicer takrat, ko skušam s prevodom ponazoriti strukturo starocerkvenoslovanskega besedila.

2.2 Kratke oblike osebnega in povratnega osebnega zaimka

Glede dajalniških in tožilniških oblik osebnega in povratnega osebnega zaimka v funkciji stavčnega (nepremega oz. premega) predmeta¹³ skupin (2) in (3) starocerkvenoslovansko gradivo izkazuje manj enotno sliko. Te zaimenske naslonke najpogosteje stojijo v Wackernaglovem, redkeje v zaglagolskem položaju in, drugače kot stavčne naslonke *li*, *že* in *bo*, praviloma¹⁴ ne stojijo med členi ene same besedne zveze oz. skladenjske enote, npr.:

Mk. 5:19 ZM *i vŕzvesti imŕ eliko ti g(ospod)ŕ sŕtvori*, in naznani jim, kako velike reči ti je storil Gospod¹⁵ za gr. καὶ ἀπάγγελτον αὐτοῖς, ὅσα ὁ Κύριός σοι πεποίηκεν, toda SU 122, 13–14 *otŕ dŕne togo otŕneliže poda mi sŕ dlŕgotrŕpŕnijemŕ*, od tistega dne, od katerega me je obdardil s potrpljenjem¹⁵ za gr. ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀφ' ἧς ταῦτά (sc. τὴν μακροθυμίαν, op. avt.) μοι παρέσχες.

Če pri dajalniških naslonskih oblikah Wackernaglova stava še prevladuje, pa je pri tožilniških veliko pogostejša zaglagolska stava, npr.:

Jn. 17:4 ZMAS *azŕ proslavixŕ tŕ na zemli*, jaz sem te poveličal na zemlji¹⁶ za gr. ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς, toda SU 241, 4 *da tŕ proštŕ grŕxa*, da ti oprostim greh¹⁶ za gr. καὶ ἐλευθερῶ σε τοῦ πταίσματος.
Mk. 6:20 ZMA *irodŕ bo boŕŕŕŕse sŕ ioana*, Herodse je namreč bal Janeza¹⁶

¹³ Dajalniške naslonske oblike osebnega in povratnega osebnega zaimka v funkciji prilastka, zlasti v okviru besednih zvez, ki izražajo svojino, vselej stojijo neposredno za jedrom besedne zveze ne glede na to, na katerem mestu v stavku se ta nahaja, npr. Mt. 8:6 S *otrokŕ mi leŕitŕ vŕ xraminŕ*, moj služabnik leži doma¹⁶ za gr. ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ. Enako pravilo velja tudi za postpozicije (npr. *radi*, *zaradi*). (Večerka 1989: 56–57.) Prilastkovni naslonski zaimki v pričujočo študijo niso vključeni.

¹⁴ Primeri, ko se zaimenska naslonka vrine med člene ene same sintagme na začetku stavka, so v starocerkvenoslovanskih kanoničnih besedilih izjemno redki. Prim. Večerka (1989: 49).

¹⁵ *Dlŕgotrŕpŕnije* se v *Supraseljskem zborniku* pojavlja kot prevod gr. μακροθυμία, ki prvotno pomeni dolgo(trajno) trpljenje, v prenesenem pomenu pa tudi potrpljenje in vztrajnost, kar je zlasti pogosto v krščanski literaturi. Prim. Liddell idr (1996), s. v. μακροθυμία, in Meyer (1935: *dlŕgotrŕpŕnije*).

za gr. ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, toda SU 153, 9–10 *čto se naděješi* ‚Kaj upaš?‘ ali ‚Kaj pričakuješ?‘ za gr. τί προσδοκᾷς;¹⁶

Drugače kot pri stavčnih naslonkah, dajalniške in tožilniške zaimenske naslonke v kanonskih besedilih zgolj izjemoma ločujejo samostalniške besedne zveze (Večerka 1989: 49).

V tabeli 1 so predstavljeni rezultati študije stave zaimenskih naslonk v *Marijanskem evangeliju*, enem najstarejših in jezikovno najbolj arhaičnih spomenikov starocerkvenoslovanskega kanona.¹⁷ Podatki so bili pridobljeni s pomočjo oblikoslovno in skladenjsko anotiranega korpusa TOROT Treebank (Eckhoff in Berdicevskis 2015), dostopnega preko vmesnika Syntacticus.¹⁸

¹⁶ Na močno konkurenco obeh položajev povedno kažejo tudi variantna branja istega mesta v različnih spomenikih in nekatere napake prepisovalcev. V *Marijanskem* in *Zografskem* evangeliju ter v *Savovi knjigi* Mt. 6:28 je izpričana varianta *i o odeždi čbto se pečete*, v *Assemanijevem* evangeliju pa *i o odeždi čbto pečete se* ‚In za obleko, kaj skrbite?‘ za gr. Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; Nadalje je v *Marijanskem* evangeliju Mk. 5:31 zaimek *se* ponovljen: *čbto se prikosno se mne* za gr. τίς μου ἦψατο, v *Zografskem* evangeliju pa je drugi *se* izpuščen. Tovrstna variantna branja in napake v transmisiji kažejo na to, da sta bila v jezikovni zavesti maternih govorcev oba principa pomembno zastopana in da je včasih prihajalo do negotovosti, kateremu od njiju slediti.

¹⁷ Študija temelji na predpostavki, da so bili vezniki v stari cerkveni slovanščini prvotno ali drugotno naglašeni, kar je z vidika klasičnih indoevropskih jezikov, kot sta stara indijsščina in stara grščina, pričakovano. Teoretično je možno, da v stari cerkveni slovanščini, tako kot v sodobnih slovanskih jezikih, vezniki niso bili več naglašeni, temveč so fungirali kot predslonke. Vendar pa je tudi v tem primeru verjetno, da so v položaju pred naslonko nase prevzeli drugotni naglas, kot je to značilno za predslonke v stari grščini, npr. za veznik εἰ ‚če‘. V odvisnih stavkih torej Wackernaglova stava pomeni položaj neposredno za veznikom.

Podobno velja za nikalnico *ne*, ki se jo ponavadi obravnava kot predslonko (gl. npr. Večerka 1989: 33–38). Verjetno je, da je tudi ta v položaju pred naslonko pridobila drugotni naglas, kot je to značilno za starogrško predslonsko nikalnico οὐ/οὐκ/οὐχ.

Nasprotno, se zvalniška oblika na začetku stavka ne šteje kot prvi člen, saj je zvalnik jedro zvalniškega pastavka, torej stoji kot vzklik izven stavčne prozodije.

¹⁸ Povezava: <https://syntacticus.org>.

	[–naglas]				[+naglas]
	[+Wack.] [–zagl.]	[–Wack.] [+zagl.]	[+Wack.] [+zagl.]	[–Wack.] [–zagl.]	
<i>mi</i>	9	15	29	1	0
<i>ti</i>	21	13	21	0	0
<i>si</i>	1	3	0	0	0
Σ	31	31	50	1	0
<i>mę</i>	27	81	16	12	28
<i>tę</i>	9	42	12	3	9
<i>sę</i>	29	1015	175	0	12
<i>i</i>	37	276	71	1	0
<i>ny</i>	0	5	9	0	3
<i>vy</i>	5	51	8	0	15
Σ	107	1470	291	16	67

Tabela 1: Stava zaimenskih naslonk v *Marijanskem evangeliju*

Študija *Marijanskega evangelija* pokaže, da se dajalniške zaimenske naslonke *mi*, *ti* in *si*¹⁹ 31-krat pojavijo v Wackernaglovem in ne hkrati tudi v zaglagolskem položaju ter prav tako 31-krat v zaglagolskem in ne hkrati tudi v Wackernaglovem položaju. Tožilniške zaimenske naslonke *mę*, *tę*, *sę*, *i*, *ny* in *vy* se 107-krat pojavijo v Wackernaglovem in ne hkrati tudi v zaglagolskem položaju, 1470-krat pa v zaglagolskem in ne hkrati tudi v Wackernaglovem položaju. Če ne štejemo pojavitve, kjer oba položaja sovpadeta,²⁰ ugotovimo, da je pri dajalniških naslonkah Wackernaglov položaj zastopan v 50 % primerov, pri tožilniških pa v 7 % primerov.

V predzadnjem stolpcu tabele 1 so zabeležene pojavitve zaimenskih naslonk v položajih izven Wackernaglovega in zaglagolskega. Pri tem gre za

¹⁹ Primeri, kjer naslonska zaimka *mi* in *ti* nastopata v vlogi neujemalnega prilastka svojilne samostalniške zveze, so bili iz študije izključeni, saj je njuna stava v takšnih primerih vezana zgolj na jedro samostalniške zveze in tej brez izjeme sledi. Prav tako so bili iz študije izključeni primeri, kjer *mi* in *ti* nastopata v vlogi logičnega osebk absolutnega (prostega) dajalnika, saj gre pri njih za posnetek grške slovnične konstrukcije absolutnega (prostega) roditelnika, pri čemer se vselej ohrani tudi besedni red izvirnika.

²⁰ Tj. ko naslonka sledi glagolski obliki, ki stoji na prvem mestu v stavku, kar je najpogostejše v velelnih kontekstih, npr. Mt. 14:18 *prinesete mi je sęmo* 'Prinesite mi jih sem,' za gr. φέρετέ μοι ὧδε αὐτοὺς. Ob upoštevanju obeh principov, ki urejata stavbo naslonk v stavku, pisec besedila (in govorec jezika) v takšnih primerih z dilemo ni bil soočen.

redke in statistično zanemarljive primere, kjer zaimenska naslonka stoji v položaju pred glagolom, na katerega je skladenjsko vezana, vendar pa ta položaj ni za prvo naglasnico v stavku.²¹

2.3 Vmesni sklep

Iz zgornjih dveh razdelkov lahko zaključimo, da naslonke skupine (1) v Wackernaglovem položaju stojijo (skoraj) brezizjemno, naslonke skupin (2) in (3) pa le v manjšini vseh pojavitev. Ta dihotomija med skupino (1) na eni ter skupinama (2) in (3) na drugi strani je razumljiva že z upoštevanjem sinhrone funkcijske razlike med stavčnimi naslonkami na eni in zaimenskimi naslonkami na drugi strani. Prve so vsebinsko vezane na stavek kot celoto, saj temu opredeljujejo pomen (vprašalnost oz. protivnost oz. pojasnjevalnost), druge pa so vsebinsko vezane zgolj na glagolsko dejanje, v slovničnem smislu pa kot stavčni argument (premi oz. nepremi predmet) na predikat.

Dihotomija med skupinama (2) na eni in (3) na drugi strani pa je zgolj s sinhronega vidika nerazložljiva. Iz študije *Marijanskega evangelija* sledi, da kratke dajalniške oblike približno 7-krat pogosteje stojijo v Wackernaglovem položaju kot kratke tožilniške oblike. Ta dihotomija se ne da zadovoljivo pojasniti z razliko v slovnični funkciji posameznih naslonk znotraj stavka, saj tako ene kot druge opravljajo funkcijo stavčnega predmeta. Smiselneje je razlago iskati v kronologiji njihovega nastanka, pri čemer se kot ključno zastavlja vprašanje, kdaj so posamezne oblike izgubile lastni naglas in začele nastopati kot naslonke. Dajalniške oblike *mi*, *ti* in *si* ter stavčne naslonke *li*, *že* in *bo* so kot naslonke podedovane iz prajezika, kjer so bile podvržene delovanju Wackernaglovega pravila. Tožilniške oblike *mę*, *tę*, *sę*, *i*, *ny* in *vy* pa so stare naglašene tožilniške oblike, ki so začele prevzemati funkcijo naslonskih oblik šele v času razvoja slovanske pismenosti s splošno-slovanskim prodiranjem roditeljskih oblik *mene*, *tebe*, *sebe*, *jego*, *nasъ* in *vasъ* v tožilnik, tako da se je vzpostavilo razmerje *mene* : *mę*, *tebe* : *tę*, *sebe* : *sę*, *jego* : *i*, *nasъ* : *ny* in *vasъ* : *vy*, pri čemer je prva oblika v paru naglašena, druga pa nenaglašena (Babič 2014: 116). Tako stanje se je najverjetneje vzpostavilo po analogiji z dajalnikom, kjer je razmerje *mъnѣ* : *mi*, *tebѣ* : *ti*, *sebě* : *si*, pri čemer je prva oblika v paru naglašena, druga pa nenaglašena,

²¹ Prim. npr. Jn 17:8, 21, 23, 25 *ěko ty mę posla* 'da si me ti poslal' za gr. ὅτι σὺ με ἀπέστειλες, kjer odklonu od običajnega besednega reda botruje stavčni poudarek na zaimku *ty*. Ta je prisoten že v grškem izvirniku in je v prevodu zgolj ohranjen.

v staro cerkveno slovanščino že podedovano, na kar kaže tudi popolna odsotnost naglašenosti pri kratkih oblikah (prim. zadnji stolpec tabele 1). Na izvorno naglašenost oblik *mę*, *tę*, *sę*, *i*, *ny* in *vy* pa lahko sklepamo tudi na podlagi starocerkvenoslovanskega gradiva, ki kaže, da so te oblike v času nastanka prevodov (9. stoletje) lahko bile tudi naglašene, npr.:

Jn. 16:9 ZMAS *ne věrujotъ vъ mę* ‚ne verjujejo v mene‘ za gr. οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ, in celo v položaju na začetku stavka, npr. Mt. 10:40 ZMA *iže vy primetъ mę priemletъ*, toda *S priemlei vasъ mene priemletъ* ‚kdor sprejme vas, sprejme mene‘ za gr. ὁ δεχόμενος ὑμᾶς ἐμὲ δέχεται.²²

Izvorna naglašenost kratkih tožilniških oblik osebnega in povratnega osebnega zaimka lahko torej pojasni razliko v načinu vključevanja teh oblik v stavčno prozodijo v primerjavi s kratkimi dajalniškimi oblikami. Ker v historičnem obdobju stare cerkvene slovanščine Wackernaglov zakon ni več deloval, tudi te oblike, potem ko so izgubile naglas, niso bile več zavezane stavi za prvo naglasnico v stavku, temveč so se priključile na stavčni člen, na katerega so bile vsebinsko najbolj tesno vezane – na povedek. Pri tem je pomembno vlogo gotovo odigral povratni osebni zaimek *sę*, ki je začel nastopati zlasti v okviru povratnih glagolov in je skupaj s pripadno glagolsko obliko tvoril morfološko enoto. Tako je lahko zaglagolska stava zaimka *sę* kot člena glagolske oblike dodatno vplivala na stavo oblik *mę*, *tę*, *i*, *ny* in *vy*.

Ob vsem tem pa se zastavlja vprašanje, zakaj je pri kratkih dajalniških oblikah, pri katerih je Wackernaglova stava podedovana iz indoevropskega prajezika, le-ta prisotna zgolj v 50 % pojavitev v *Marijanskem evangeliju*. To »kršitev« Wackernaglovega pravila lahko razložimo z analogijo, saj je funkcijska prekrivnost dajalniških in tožilniških oblik (stavčni predmet) gotovo omogočala analoško prehajanje tožilniških oblik v Wackernaglov in dajalniških oblik v zaglagolski položaj. Vrh tega je podrobnejša analiza gradiva iz *Marijanskega evangelija* poleg že omenjenih dveh (starost naslonke in analogija) razkrila še morebitni tretji princip, ki je urejal stavo zaimenskih naslonk v stari cerkveni slovanščini.

²² Študija *Marijanskega evangelija* je pokazala, da so naslonke *mę*, *tę*, *sę*, *i*, *ny* in *vy* v 67 oz. 3 % od vseh 1951 pojavitev naglašene (prim. zadnji stolpec tabele 1).

Kot kaže gradivo, je izbira med obema položajema odvisna tudi od strukture stavka: Wackernaglova stava je pogostejša v okviru odvisnega in vprašalnega stavka, torej stavka, ki ga uvaja veznik ali vprašalnica. Od vseh 138 pojavitev kratkih dajalniških in tožilniških oblik osebnega in povratnega osebnega zaimka v Wackernaglovem in ne hkrati v zaglagolskem položaju, jih 105 oz. 76 % nastopa v stavku, ki ga uvaja veznik ali vprašalnica; v nasprotju z zgolj 240 oz. 16 % od 1501 pojavitve v zaglagolskem in ne hkrati v Wackernaglovem položaju.²³ Vse kaže tudi, da se takšna distribucija ne da v celoti pojasniti s posnemanjem besednega reda izvirnika; odstopanje od grškega besednega reda v starocerkvenoslovanskem prevodu *Evangelijev* se sicer pojavlja zgolj izjemoma, ko pa vendarle nastopi, gre v mnogih primerih prav za stavo zaimenskih naslonk.²⁴

2.4 Pomožnik *byti*

Osebne oblike glagola *byti* so šele v praslovanščini poleg kopulativne začele opravljati funkcijo pomožnega glagola in so se kot take razvijale ločeno od oblik polnopomenskega glagola (Večerka 1989: 42). Ker so oblike v funkciji pomožnega glagola že po naravi tesno vezane na glagolsko obliko, s katero tvorijo morfološko enoto, pričakujemo, da se bo po tem ravnala tudi njihova stavčna stava. Vendar pa ne izkazujejo vse oblike pomožnika *byti* enake stave: po korpusni študiji R. Večerke sedanjiške oblike povednega naklona pomožnika *byti* kot člena sestavljenega preteklega časa (4a)

²³ Ker študija zajema zgolj enega od starocerkvenoslovanskih kanoničnih spomenikov, ima nujno zgolj vzorčno veljavo. Študija besednega reda naslonk v odvisnosti od stavčne strukture, ki bi zajela celoten starocerkvenoslovanski kanon, tako ostaja deziderat.

²⁴ Prim. Mk. 14:55, 15:15, 15:47 M, Lk. 2:21, 16:27, 20:20, 22:2, 23:26, 24:20 M, Jn. 5:15, 9:8, 10:31, 12:4, 13:2, 18:2, 18:5, 19:6, 19:16, 19:41 M itd. Za primerjavo besednega reda v starocerkvenoslovanskem prevodu z besednim redom grškega besedila, prim. TOROT-ovo orodje za skladenjsko analizo starocerkvenoslovanskega besedila z direktno primerjavo z ustreznim grškim mestom, dostopno preko vmesnika Syntacticus na spletnem naslovu https://syntacticus.org/aligned_source/proiel:20180408:marianus. Prim. tudi študijo besednega reda v *Marijanskem evangeliju* v primerjavi z grškim izvirnikom v Eckhoff (2018).

v 81 % vseh pojavitev stojijo v zaglagolskem položaju.²⁵ Medtem ko je zaglagolski položaj standarden v trdilnih glavnih stavkih, v zanikanih in odvisnih stavkih prevladuje Wackernaglov položaj (Večerka 1989: 52), npr.:

Lk. 7:43 ZMAS *онъ же рече ему. правъ сѡдѣлъ еси* ,On pa mu je rekel: „Prav si presodil“ za gr. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ: Ὁρθῶς ἐκρίνας; vendar Lk. 19:8 ZMA *i ašte esmъ kogo čimъ obiděľъ. vъzvraštъ četvoricejъ* ,in če sem koga v čem prevaral, mu povrnem četverno‘ za gr. καὶ εἰ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν; in Lk 8:52 ZMAS *něstъ umrěla děvica*²⁶ ,ni umrla (devica)‘ za gr. <οὐ γὰρ> ἀπέθανεν (*ἡ πάρθενος).

Nasprotno pa oblike funkcionalnega pogojnika glagola *byti* kot člena sestavljenega pogojnika (4b) pogostejše stojijo v Wackernaglovem položaju, kot kažejo rezultati študije *Marijanskega evangelija*, predstavljeni v tabeli 2,²⁷ npr.:

Jn. 4:10 ZMA *ašte bi věděla darъ b(o)žii /.../ ty bi prosila u nego i dalъ ti bi vodъ živъ* 'če bi poznala božji dar /.../, bi ga ti prosila in dal bi ti žive vode' za gr. Εἰ ἦδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, /.../ σὺ ἂν ἤτησας αὐτὸν καὶ ἔδωκεν ἅν σοι ὕδωρ ζῶν; redkeje Jn. 8:39 Z *ašte čęda avraaml'ě byste byli. děla avraaml'ě tvorili byste (biste MA)* ,Če bi bili Abrahamovi otroci, bi opravljali Abrahamova dela' za gr. Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ἐποιεῖτε; Lk. 9:46 ZM *kъto ixъ vēštii bi bylъ* ,kdo izmed njih bi bil (naj)večji'²⁸ za gr.

²⁵ V korpusno študijo R. Večerke so bili vključeni naslednji kanonični spomeniki: *Sinajski psalter* (zaglagolski položaj izkazuje 97 % pojavitev), *Sinajski evhologij* (80 %), *Clozev/Cločev zbornik* (77 %), *Supraseljski zbornik* ter kanonični rokopisi evangelijev (71 %). Od najstarejših spomenikov v tem pogledu pomembno odstopajo samo *Kijevski listki*, v katerih zaglagolski položaj izkazuje zgolj 23 % primerov, vendar pa je ta podatek ob vseh skupaj dvanajstih pojavitvah le pogojno statistično relevanten. (Večerka 1989: 52.)

²⁶ Skrčena nikalna oblika *něstъ* (< *ne jestъ) je bila najverjetneje naglašena.

²⁷ Sedanjiske oblike povednega naklona pomožnika *byti* kot člena sestavljenega preteklega časa je v svojo statistično študijo celotnega starocerkvenoslovanskega korpusa vključil že R. Večerka (1989: 52), prim. zgoraj. Na tem mestu torej navajam podatke samo za oblike funkcionalnega pogojnika, ki jih omenjena študija ni zajela.

²⁸ Spričo bližine starocerkvenoslovanski verziji se v tem primeru slovenski prevod izjemoma razlikuje od verzije v SSP.

τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν. Besedni red pa variira tudi med rokopisi: Lk. 10:13 *Z ēko ašte vŕ tyrě i sidoně sily **bišę** byly* (M ***bišę** sily byly*) ‘če bi se v Tiru in Sidonu zgodila mogočna dela (dob. moči, sile)’ za gr. ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγενήθησαν αἱ δυνάμεις (Večerka 1989: 52–55).

	[+Wack.] [–zagl.]	[–Wack.] [+zagl.]	[+Wack.] [+zagl.]	[–Wack.] [–zagl.]
<i>bimъ/bixъ, bi/by, bimъ/ bixomъ, biste, bq/biše, bive/bixově, bista, biste</i>	64	11	9	9

Tabela 2: Stava pomožnika *byti* pri oblikah sestavljenega pogojnika v *Marijanskem evangeliju*

Študija *Marijanskega evangelija* je pokazala, da se oblike funkcionalnega pogojnika glagola *byti* kot člena sestavljenega pogojnika 64-krat pojavijo v Wackernaglovem in ne hkrati tudi v zaglagolskem položaju, 11-krat v zaglagolskem in ne hkrati tudi v Wackernaglovem položaju ter 9-krat v položaju, ki ni niti Wackernaglov niti zaglagolski, pri čemer gre v vseh primerih za predglagolski položaj. Slednje predstavlja anomalijo, ki se jo da v 5 od skupno 9 primerov pojasniti z vplivom besednega reda v grški predlogi. Očitno je namreč, da se stava funkcionalnega pogojnika glagola *byti* pogosto ravna po stavi grškega členka ἄν, ki je značilen za pogojne stavke, gl. npr. zgornji primer Jn. 4:10, kjer stesl. *ty **bi** prosila* ustreza gr. σὺ **ἄν** ἤτησας, stesl. *i dalb ti **bi*** pa gr. καὶ ἔδωκεν **ἄν** σοι.

Na podlagi zgornjih podatkov ugotovimo, da je zaglagolski položaj značilen za 12 % pojavitev oblik funkcionalnega pogojnika glagola *byti* kot člena opisnega pogojnika. S tem je slika ravno nasprotna kot pri oblikah sestavljenega preteklega časa, kjer zaglagolski položaj prevladuje z 81 % vseh pojavitev. Če je bilo pri zaimenskih naslonkah razliko v stavi dajalniških in tožilniških oblik moč pojasniti s pomočjo kronologije, se zdi to v primeru pomožnika *byti* manj prepričljivo. Čeprav je možno, da sta opisni preteklik in pogojnik kot kategoriji nastali z nekoliko časovnega zamika, sta oba vendarle praslovanskega datuma, saj ju poznajo vsi slovanski jeziki. Malo verjetno je, da bi opisni pogojnik nastal še v času delovanja Wackernaglovega zakona, opisni preteklik pa v času, ko

ta ni več deloval. Obetavneje se zdi vzrok za to stanje iskati v stavčni strukturi. Že pri zaimenskih naslonkah smo opazili, da je njihova stava odvisna ne samo od njihove starosti, temveč tudi od strukture stavka, v katerem nastopajo. Podobno velja tudi za oblike pomožnika *byti* kot člena sestavljenega preteklika: po opažanju R. Večerke je sicer manjšinsko zastopana Wackernaglova stava posebej pogosta v nikalnih glavnih in v odvisnih stavkih (Večerka 1989: 52).²⁹ Tudi glede oblik glagola *byti* kot člena opisnega pogojnika študija *Marijanskega evangelija* pokaže, da je od 64 pojavitev v Wackernaglovem položaju 58 oz. 91 % pojavitev v nikalnem ali vprašalnem glavnem stavku ali v odvisnem stavku. Zdi se torej, da je tako pri opisnem pretekliku kot pri opisnem pogojniku v neodvisnih trdilnih stavkih obstajala težnja, da pomožnik stopi v zaglagolski, v stavkih, uvedenih z nikalnico, vprašalnico ali veznikom, pa v Wackernaglov položaj.³⁰

Če torej predpostavimo, da je besedni red glagolskih naslonk skupin (4a) in (4b) poleg njihove starosti urejal še princip, vezan na strukturo stavka, v katerem nastopajo, potem je mogoče vsaj deloma pojasniti razliko v pogostnosti Wackernaglove stave pri opisnem pretekliku na eni in opisnem pogojniku na drugi strani. Ker slednji zaradi svoje narave v odvisnem stavku nastopa pogostejše kot opisni preteklik, je razumljivo, da je pri njem Wackernaglov položaj pogostejši kot pri opisnem pretekliku.

3 Besedni red naslonk znotraj naslonskega niza

Z upoštevanjem ugotovitev iz predhodnega razdelka se da razumeti tudi besedni red brezglasnic v okviru naslonskega niza. V splošnem velja pravilo, da naslonke, ki so v večji meri vezane na Wackernaglov zakon, stojijo v nizu bolj levo. Konkretno to pomeni, da stavčnim naslonkam skupine (1) v nizu sledijo naslonke skupin (4b), (2) in (3), tem pa naslonke

²⁹ R. Večerka za to opažanje statističnih podatkov ne navaja.

³⁰ Willis (2000: 330) opozori celo na razliko v pogostnosti Wackernaglove stave glede na to, ali odvisni stavek uvaja pogojni veznik ali veznik *da*. Raziskovanje te semantične dimenzije principov, ki urejajo stavo naslonskih oblik glagola *byti*, terja nadaljnjo pozornost.

skupine (4a), morebitna postpozicija pa se zvrsti šele za celotnim nizom, ki jo ločuje od pripadajoče samostalniške besedne zveze, npr.:³¹

Jn 9:10 ZMA *gla(gol)axq že emu kako ti se otvrēste oči*, 'Rekli so mu tedaj: „Kako so se ti torej oči odprle?“' za gr. Ἐλεγον οὖν αὐτῷ πῶς οὖν ἐνεώχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί; Lk. 14:14 *vъzdastъ bo ti se*, 'povrnjeno ti bo namreč' za gr. ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι;³² Ps 44 (43), 8 SIN *sъpaslъ bo ny esi otъ sъtožajōštixъ namъ*, 'rešil si nas pred našimi nasprotniki' za gr. ἔσωσας γὰρ ἡμᾶς ἐκ τῶν θλιβόντων ἡμᾶς; Mt. 15:5 ZM *otъ mene polъzevalъ se jesi*, 'od mene si imel korist' za gr. ἐξ ἐμοῦ ὠφελήθης (Večerka 1989: 57–61).

Izjeme k temu pravilu zadevajo skoraj izključno naslonske oblike funkcionalnega pogojnika glagola *byti*, ki pogosto stojijo na prvem mestu v nizu, v primeru da stavek uvaža pogojni veznik *a* 'če' ali *ašte* 'če', npr.:

Mk. 14:21 ZM *dobro bi emu bylo ašte ne bi rodilъ se čl(o)věkotъ*, 'Bolje (dob. dobro) bi bilo za tega človeka, da se ne bi rodil' za gr. καλὸν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος; Jn. 19:11 ZMA *ne imaši oblasti na tъnъ nikoježe. ašte ne bi (S by) ti dano sъ vyše*, 'Nobene oblasti bi ne imel nad menoj, če bi ti ne bilo dano od zgoraj' za gr. Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν κατ' ἐμοῦ οὐδεμίαν, εἰ μὴ ἦν δεδομένον σοι ἄνοθεν. SU 303, 12–13 *a by bo ne molilъ se ne by vъstavilъ mъrtvaago*, 'če ne bi prosil, ne bi dvignil mrtvega' za gr. εἰ μὴ γὰρ προσήύξατο (Večerka 1989: 58–63).³³

Če v naslonskem nizu nastopa več kot ena stavčna naslonka, velja pravilo, da veznik *bo* sledi členkoma *li* in *že*, medtem ko zaporedje med slednjima variira, npr.:

³¹ Ujemanje stare cerkvene slovanščine s staro grščino v položaju stavčnih naslonk pred zaimenskimi v naslonskem nizu, utegne kazati na arhaizem. V stari grščini imajo členek *δέ* ter veznika *τε* in *κε* v naslonskem nizu prednost pred zaimenskimi naslonkami *μοι*, *σοι* itd. (Wackernagel 1892: 333–377.)

³² V starocerkvenoslovanskem kanonu se zaporedja *proklitika* + *bo/že/li*, npr. *i bo*, *i že*, *i li*, *ne bo*, *ne že*, *da že*, *to li*, pojavljajo izjemoma, najverjetneje v izogib sovpadu z že uveljavljenimi leksemi *iže*, *ili*, *nebo(nъ)*, *ibo*, *neže(li)*, *daže*, *toli*, *tože* itd. (Večerka 1989: 45–46.)

³³ Zadnji primer kaže na to, da je bila zveza *a by/bi že* na poti leksikalizacije in se je uveljavljala kot sestavljeni pogojni veznik za tvorbo irealnih stavkov.

SU 395, 27–28 *sica že bo i u nasъ slovesy xuda i ugotovъjena trapeza* ,tako je namreč tudi pri nas z redkimi besedami pripravljena miza‘ za gr. τοιαύτη γὰρ καὶ παρ’ ἡμῖν λόγων μετρία ἡτοιμάσται τράπεζα; Mk. 9:50 ZM *ašte li že solъ neslana bōdetъ. o čem jo osolite* ‘Če pa sol postane neslana, s čim jo boste popravili?’ za gr. ἐὰν δὲ τὸ ἄλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτῷ ἁρτύσετε (Večerka 1989: 58.)

Kot posebnost v okviru naslonskih nizov velja omeniti, da se lahko vanje izjemoma vključita tudi sicer naglašeni imenovalniški obliki osebnega zaimka za drugo osebo ednine in dvojine *vy* ,vi‘ in *va* ,vidva‘, kot kaže primer Mt 28:5 MZS *ne boita vy se* (A *ne boita se vy*) ,Ne bojta se!’ za gr. μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς.

Kot sinteza zgornjih odstavkov o stavi posameznih naslonskih oblik znotraj naslonskega niza naj služi tabela 3.

(4b)	(1)		(4b)	(2)	(3)	(4a)
	<i>li, že</i>	<i>bo</i>	<i>byti</i> (pog.) <i>vy, va</i> (im.)	<i>mi, ti, si</i>	<i>mę, tę, sę, i,</i> <i>ny, vy</i>	<i>byti</i> (pret.)
<i>a + byti</i> (pog.)	<i>li, že</i>	<i>bo</i>	<i>vy, va</i> (im.)	<i>mi, ti, si</i>	<i>mę, tę, sę, i,</i> <i>ny, vy</i>	<i>byti</i> (pret.)

Tabela 3: Besedni red naslonk znotraj niza, sinteza

4 Sklep

Kot povzetek ugotovitev razdelkov 2 in 3 lahko zapišemo naslednje. Z opisnega vidika sta stavo naslonk v stari cerkveni slovanščini v splošnem urejala dva principa, v posameznem pa je prihajalo tudi do stave po analogiji ali do vpliva besednega reda grške predloge. Prvi princip je vezan na starost posamezne oblike kot breznaglasnice. Naslonke, ki so bile v staro cerkveno slovanščino kot breznaglasnice podedovane, praviloma stojijo v Wackernaglovem položaju. Tiste, ki so naglas izgubile v praslovanščini ali v historičnem obdobju stare cerkvene slovanščine, pa praviloma stojijo v zaglagolskem položaju. Kot stranski dejavnik je pri tem potrebno upoštevati tudi delovanje analogije, zlasti med obema skupinama zaimenskih naslonk: dajalniška kratka oblika lahko po analogiji

s tožilniško zavzame zaglagolski položaj, tožilniška pa po analogiji z dajalniško Wackernaglov položaj, vendar pa takšni primeri predstavljajo zgolj manjšino primerov odstopanja od etimološkega principa. Večino odstopanj se da pojasniti z nadrejenim principom, vezanim na strukturo stavka, v katerem naslonka nastopa. V zanikanem in vprašalnem glavnem stavku ter v odvisnem stavku naslonka praviloma stoji neposredno za nikalnico oz. vprašalnico oz. veznikom, četudi gre za mlajšo naslonsko obliko, ki bi po prvem principu sicer morala stati v zaglagolskem položaju. V trdilnem glavnem stavku torej stavo naslonk uravnava etimološki princip in analogija (prim. tudi Vondrák 1928: 570–571), v zanikanem ali vprašalnem glavnem stavku in v odvisnem stavku pa močno prevladuje stava neposredno za nikalnico oz. vprašalnico oz. veznikom.³⁴ Prav ta dva principa urejata tudi stavo naslonk znotraj naslonskega niza. Načelo, da starejše naslonke stojijo v nizu bolj levo, preneha delovati zgolj v okoljih, ki spodbudijo delovanje drugega principa. Vendarle pa primerjava starocerkvenoslovanskega besedila z grškim izvirnikom pokaže, da je nekatera odstopanja od obeh principov mogoče najbolje pojasniti z vplivom besednega reda grške predloge.

Izsledki študije *Marijanskega evangelija* razkrivajo preplet sinhronih in diahronih dejavnikov stave naslonk, vendar pa imajo lahko spričo majhnega korpusa zgolj vzorčno veljavo. Služijo lahko kot izhodišče za nadaljnje raziskave, ki bi zaobjele celotni starocerkvenoslovanski kanon in priskrbele statistično relevantne podatke.

Literatura

- Babič, V. (2014). *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Znanstvena založba Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani.
- Bartholomae, C. (1886). *Arische Forschungen: Zweites Heft*. Max Niemeyer.
- Benacchio, R. (1988). I pronomi clitici nelle lingue slave dell'area Balcanica. V *Europa Orientalis 7. Contributi italiani al X congresso degli slavisti (Sofia, 1988)* (str. 451–469).
- Bergaigne, A. H. J. (1875). Essai sur la construction grammaticale considérée dans son développement historique, en sanskrit, en grec, en latin, dans les langues

³⁴ Pod predpostavko, da so bile vprašalnice in vezniki v stari cerkveni slovanščini še (vsaj drugotno) naglašeni (prim. opombo 19), gre pri tem za Wackernaglovo stavo.

romanes et dans les langues germaniques. *Mémoires de la Société de linguistique de Paris*, 3, 169–186.

Bošković, Ž. (2001). *On the Nature of the Syntax-Phonology Interface: Cliticization and Related Phenomena*. Elsevier.

Delbrück, B. (1878). *Die altindische Wortfolge aus der Čatapathabrāhmaṇa* (Syntaktische Forschungen 3). Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Derksen, R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4). Brill.

Dunkel, G. E. (2014). *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme* (Vol. 2: Lexikon). Universitätsverlag Winter.

Eckhoff, H. M. (2018). Quantifying syntactic influence: Word order, possession and definiteness in Old Church Slavonic and Greek. V B. Hansen, J. Grković-Major in B. Sonnenhauser (ur.), *Diachronic Slavonic Syntax: The Interplay between Internal Development, Language Contact and Metalinguistic Factors* (str. 29–62). De Gruyter Mouton.

Eckhoff, H. M. in Berdicevskis, A. (2015). Linguistics vs. digital editions: The Tromsø Old Russian and OCS Treebank. *Scripta & e-Scripta*, 14–15, 9–25. <https://syntacticus.org>

Franks, S. in King, T. H. (2000). *A Handbook of Slavic Clitics*. Oxford University Press.

Galabov, I. (1950). Zur Frage der bulgarischen Enklitika. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 20, 417–438.

Golden, M. (2003). Clitic Placement and Clitic Climbing in Slovenian. *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 56, 208–233.

Golden, M. in Milojević Sheppard, M. (2000). *Slovenian Pronominal Clitics*. V F. Beukema in M. den Dikken (ur.), *Clitic phenomena in European languages* (str. 191–208). John Benjamins.

Jakobson, R. O. (1935). Les Enclitiques Slaves. V *Atti del Conngress di Linguistica tenuto in Roma il 19-26 Settembre 1933* (str. 384–390). Tipografia Enrico Ariani.

Kuryłowicz, J. (1958). Remarks on Ivanov 1958. V *Proceedings of the 8th International Congress of Linguists (Oslo, 1957)* (str. 613). Oslo University Press.

Liddell, H. idr. (1996). *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press.

Meyer, K. H. (1935). *Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis*. Verlag J. J. Augustin.

Migdalsky, K. (2009). On Two Types of Wackernagel Cliticization in Slavic. V J. Reich idr. (ur.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Yale Meeting 2008* (str. 147–162). Michigan Slavic Publications.

Murko, M. (1891). Enklitike v slovenščini. Oblikoslovje in skladnja. V A. Bartel (ur.), *Letopis Matice Slovenske za leto 1891* (str. 1–65). Matica Slovenska.

- Pancheva, R. (2004). Balkan Possessive Clitics: The Problem of Case and Category. V O. M. Tomić (ur.), *Balkan Syntax and Semantics* (175–219). John Benjamins.
- Pancheva, R. (2005). The Rise and Fall of Second-Position Clitics. *Natural Language and Linguistic Theory*, 23, 103–167.
- Progovac, L. (1996). Clitics in Serbian/Croatian: Comp as the Second Position. V A. Halpern in A. Zwicky (ur.), *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena* (str. 411–428). CSLI Publications.
- Radanović-Kocić, V. (1988). *The Grammar of Serbo-Croatian Clitics: A Synchronic and Diachronic Perspective* [Doktorska disertacija]. University of Illinois.
- Rath, A. (2019). Anmerkungen zur slowenischen Klitikakette (naslonski niz). *Slovenski jezik/Slovene Linguistic Studies*, 12, 95–112.
- Repanšek, L. (2025). Wackernaglova stava naslonk v praindoevropsčini. *Jezik in slovstvo*, 70(4), 15–41. <https://doi.org/10.4312/jis.70.4.15-41>
- Snoj, M. (2016). *Slovenski etimološki slovar* (Tretja izdaja). Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si
- Svetopisemska družba Slovenije. (2000). *Sveto pismo stare in nove zaveze: Slovenski standardni prevod (SSP)*. Svetopisemska družba Slovenije. <https://www.biblija.net/biblija.cgi?Bible=Bible&l=sl>
- Škrabec, S. (1895). Nekoliko slovenske slovnice za pokušnjo. §22 O breznaglasnicah. *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, 14(3–5). [Tisk na platnicah.]
- Tomić, O. M. (1996). The Balkan Slavic Clausal Clitics. *Natural Language and Linguistic Theory*, 14, 811–872.
- Toporišič, J. (1982). *Nova slovenska skladnja*. DZS.
- Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Obzorja.
- Trávníček, F. (1926). Příspěvky k českému hláskosloví. *Spisy Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně*, 16.
- Večerka, R. (1989). *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. I. Die lineare Satzorganisation* (Monumenta Linguae Slaviae Dialecti Veteris, 17). Weiher.
- Vondrák, W. (1928). *Vergleichende Slavische Grammatik 2: Formenlehre und Syntax*. Vandenhoeck&Ruprecht.
- Wackernagel, J. (1892). Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen*, 1, 333–434.
- Watkins, C. (1964). Preliminaries to the Reconstruction of Indo-European Sentence Structure. V *Proceedings of the 9th International Congress of Linguists (Cambridge, MA 1964)* (str. 1035–1045). Mouton.
- Willis, D. (2000). Verb Movement in Slavonic Conditionals. V A. Warner (ur.), *Diachronic Syntax: Models and mechanisms* (str. 322–348). Oxford University Press.

Зализняк, А. А. (2008). *Древнерусские энклитики. Языки славянских культур.*
[Zaliznjak, A. A. (2008). *Drevnerusskie ènklitiki. Jazyki slavjanskih kul'tur.*]

Трубачев, О. idr. (1974–2022). *Этимологический словарь славянских языков.*
Наука.

[Trubačev, O. idr. (1974–2022). *Etimologičeskiy slovar' slavjanskih jazykov.*
Nauka.]

Хабургаев, Г. А. (1974). *Старославянский язык.* Просвещение.

[Haburgaev, G. A. (1974). *Staroslavjanskiy jazyk.* Prosveščenie.]

Matej Šekli^{i, ii}

Stava naslonk v jeziku *Brižinskih spomenikov*

V prispevku so obravnavane nepregibne in pregibne naslonke, ki se potencialno lahko pojavljajo v naslonskem nizu – to so stavčni členki ter zaimenske in glagolske pregibne naslonke – v jeziku *Brižinskih* (tudi *Freisinških*) *spomenikov* (zapisanih najverjetneje v obdobju ok. 972–1039), najstarejši izpričani časovni različici slovenskega jezika, in sicer z opisno jezikoslovnega gledišča z zgodovinsko jezikoslovnimi osvetlitvami. V prvem delu članka so pregibne naslonke predstavljene z oblikovnega vidika, v drugem delu je določen položaj naslonk oz. naslonskega niza v stavku, v tretjem pa zaporedje posameznih pregibnih naslonk v naslonskem nizu.

Ključne besede: primerjalno jezikoslovje, skladnja, naslonke, zgodnja slovenščina, *Brižinski* (*Freisinški*) *spomeniki*

Clitic placement in the language of the *Freising Fragments* (*Brižinski spomeniki*)

The article aims to examine uninflected and inflected clitics that can potentially occur in clitic clusters – i.e. sentence particles as well as pronominal and verbal inflected clitics – in the language of the *Freising Fragments* (most probably written between ca. 972 and 1039 CE), which represents the oldest attested chronolect of Slovene, from the synchronic perspective with some historical linguistic explanations. First, inflected, i.e. pronominal and verbal clitics are presented from the morphological point of view. Secondly, the position of the individual clitics and clitic cluster in the sentence are detected. Thirdly, the exact order of individual clitics in the clitic cluster is defined.

Keywords: comparative linguistics, syntax, clitics, Early Slovene, *Freising Fragments*

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; matej.sekli@guest.arnes.si; <https://orcid.org/0000-0002-1886-3723>

ⁱⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

1 Pregibne naslonke

Naslonke (tudi breznaglasnice, klitike) so nenaglašene besede, ki se naglasno naslanjajo na neko drugo naglašeno besedo, t. i. gostiteljico (angl. *host*), s katero oblikujejo naglasno celoto, t. i. fonetično besedo. Delijo se na **zaslonke (enklitike)**, ki se naslanjajo na predhodno naglašeno besedo, in **predslonke (proklitike)**, ki se naslanjajo na sledečo naglasnico. Naslonke potencialno lahko sestavljajo t. i. **naslonski niz**, tj. zaporedje vsaj dveh naslonk.¹ Podobno kot v nekaterih drugih najstarejših časovnih različicah posameznih slovanskih jezikov, na primer v stari cerkveni slovanščini (stcs.), tj. najstarejši izpričani časovni različici vzhodne južne slovanščine iz 9. stoletja, tudi v jeziku *Brižinskih/Freisinških spomenikov* (Bernik idr. 1992 in Bernik idr. 2004, v nadaljevanju BS), tj. najstarejši dokumentirani časovni različici slovenščine s konca 10. stoletja, naslonski niz potencialno lahko tvorijo stavčni členki (BS *že* ‘pa’, **n[ə]* ‘pa, saj, vendar’, *bo* ‘namreč’, *li* ‘*ali’),² pregibne, tj. zaimenske in glagolske naslonke, ter nikalni členek (BS *ne* ‘ne’). V nadaljevanju je predstavljen sistem potencialnih pregibnih naslonk v *Brižinskih spomenikih*, in sicer z oblikovnega vidika.³

1.1 Zaimenske naslonke

Zaimenske naslonke se glede na izvor delijo na stare in nove naslonske oblike predvsem osebnih zaimkov. V nadaljevanju so posamezni tipi naslonk

¹ Za definicijo naslonke kot tudi za delitev slednjih v dve skupini, tj. na tiste, ki so lahko samo predslonke, na eni strani, ter na tiste, ki so lahko tako predslonke kot zaslonke, na drugi, na gradivu knjižne slovenščine prim. Toporišič (2000: 64–65).

² Za razliko od besednih členkov (nem. Wortpartikeln), ki se pomensko nanašajo na posamezno besedno zvezo oz. stavčni člen, se stavčni členki (nem. Satzpartikeln) pomensko nanašajo na celoten stavek, pri čemer pa je lahko posamezen členek tako besedni kot stavčni (npr. nikalni členek **ne* ‘ne’, prim. 2.3). O členkih in veznikih ter drugih vezniških besedah v jeziku *Brižinskih spomenikov* prim. Šekli (2017).

³ Treba je poudariti, da gre pri določanju naglašenosti ali nenaglašenosti posamezne oblike zaradi narave gradiva samega za le interpretacijo, ki v obravnavanih oblikah vidi potencialne naslonke. Drugače od obravnave v pričujočem prispevku je v zadnji znanstvenokritični izdaji *Brižinskih spomenikov* kot nenaglašeno interpretirano le minimalno število oblik, in sicer stavčni členki (*že* (I 7, 8), *bo* (II 44), *li* (II 82) in **n[ə]* (II 91)) ter nekatere redke pregibne oblike (*mi je* (I 8, 9, 10), v *mi se* samo *mi* (I 16), *mi bi* (I 16), *mi* (I 20), v *ti mi* samo *mi* (I 26, III 20, 50), v *bi ni* samo *bi* (I 28), *v[i]* (I 34), *bi* (I 1), *jix* (II 36, 37) v vlogi svojilnega zaimka, v *se jim* samo *jim* (II 37), *jim* (II 38), *ni* (II 62), *je* (II 71, 79, 86, 93, 94), *jim* (II 112)) (Bernik idr. 1992, Bernik idr. 2004: 70–81).

predstavljeni s stališča svojega nastanka, praslovansko stanje pa je soočeno s stanjem v *Brižinskih spomenikih*.

Praslovanske naslonske oblike dajalnika ednine osebnih zaimkov za prvo in drugo osebo ter povratnega osebnega zaimka **mi*, **ti*, **si* (vzporedne naglasne oblike so bile **mъně*, **tebě*, **sebe*), ki predstavljajo v posamezne slovanske jezike podedovane in s tem najstarejše slovanske zaimenske naslonke, se v *Brižinskih spomenikih* ohranjajo kot naslonke, pri čemer je od navedenih izpričana samo oblika *mi*. Praslovanske naglasne oblike tožilnika ednine osebnih zaimkov za prvo in drugo osebo ter povratnega osebnega zaimka **mě*, **tě*, **sě* pa so naslonke postale popraslovansko (ob posplošitvi naglasnih rodilniških oblik **meně*, **tebě*, **sebe* v tožilnik, poleg tega so bile (naglašene) enozložne oblike **mě*, **tě*, **sě* glasovno zelo podobne prvotnim naslonkam **mi*, **ti*, **si*), kar zelo verjetno že velja tudi za stanje v *Brižinskih spomenikih*, v katerih se pojavljata obliki *mě* in *sě*.

Tudi druge praslovanske stranskosklonske naglasne oblike osebnih zaimkov so v *Brižinskih spomenikih* v nekaterih položajih najverjetneje že naslonske; izpričane oblike so dajalnik množine za prvo osebo *nam* in tretjo osebo *jim* ter tožilnik množine za prvo osebo *ni*, drugo osebo *v[i]* (ki je v vlogi dajalnika množine) in tretjo osebo *jě*. Poleg mlajših stranskosklonskih oblik osebnih zaimkov se popraslovansko kot naslonke lahko pojavljajo tudi praslovanske enozložne naglasne oblike imenovalnika predvsem osebnih zaimkov, in sicer sta kot naslonki najverjetneje izpričani oblika imenovalnika ednine osebnega zaimka za drugo osebo *ti* in samostalniško rabljena oblika imenovalnika množine kazalnega zaimka za drugo osebo *ti* 'tisti'.

Ed.	im.	Prva oseba		Druga oseba		Povratno	
		naglasna oblika	naslonska oblika	naglasna oblika	naslonska oblika	naglasna oblika	naslonska oblika
	jaz	jaz	—	ti	ti	/	/
	rod.	—	—	—	—	—	—
	daj.	—	mi	tebě	—	—	—
	tož.	—	mě	—	—	—	sě
	mest.	—	/	—	/	—	—
	or.	—	/	—	/	—	—

		Prva oseba		Druga oseba	
		naglasna oblika	naslonska oblika	naglasna oblika	naslonska oblika
Mn.	im.	my	—	—	—
	rod.	—	—	—	—
	daj.	nam	nam	—	—
	tož.	—	ni	—	v[i]
	mest.	nas	/	—	/
	or.	—	/	—	/

Tabela 1: Izpričane naglasne in naslonske oblike osebnih zaimkov za prvo in drugo osebo ter povratnega osebnega zaimka v jeziku *Bržižinskih spomenikov*

Osební zaimki za prvo in drugo osebo ter povratni osebni zaimek:⁴ 1) prva oseba: im. ed.: psł. **jǎzъ* > BS nagl. *Iaz* (III 1) = *jaz*;⁵ daj. ed.: psł. **mi* > BS nasl. *mi* (I 8, 9, 10, 16, 16, 20, 26, III 20, 50) = *mi*; tož. ed.: psł. **mě* > BS nasl. *me* (I 28, III 72, 73) = *mě*; im. mn.: psł. **mŷ* > BS nagl. *mui* (II 32, 41, 104) = *my*; daj. mn.: psł. **nǎmъ* > BS nagl. *nam* (II 59) = *nam* vs. nasl. *nam* (II 94) = *nam*;⁶ tož. ed.: psł. **nŷ* > BS nasl. *ni* (I 28, II 62) = *ni*; mest. mn.: psł. **nǎsъ* > BS nagl. *NA3* (I 1) = *nas*; 2) druga oseba: im. ed.: psł. **tŷ* > BS nagl. *ti* (I 20, 27) = *ti* vs. nasl. *ti* (I 26) = *ti*;⁷ daj. ed.: psł. **tebě* > BS nagl. *tebe* (I 7, 21, 23, 26, 29, III 45), *Tebe* (III 59) = *tebě*; tož. mn.: psł. **vŷ* > BS nasl. *v* (I 34) = *v[i]* (*v* vlogi daj. mn.);⁸ 3) povratno: tož. ed.: psł. **sě* > BS nasl. *ze* (I 16, 21, 23, 27, II 15, 17, 36, 37, 57, 59, 75, 85, 94, 96, III 1, 46, 47) = *sě*.

⁴ Rekonstrukcija praslovanskega naglasa je po Stang (1957) in Dybo (1981, 2000) kot tudi po M. S. (Marko Snoj) in M. F. (Metka Furlan) v Bezljaj (1995, 2005) ter Snoj (2016) in Furlan (2013).

⁵ Zapis BS <Iazze> [*jasse] je možno segmentirati kot [*jas se] ali kot [*ja se] (podobno tudi v Stiškem rokopisu (SR, ok. 1440) <Ya 3e> [*jase]), pri čemer je verjetnejša prva možnost BS [*jas se], zapis SR <Ya 3e> pa je morda nastal z oblikovno reanalizo besedne meje s strani tujega zapisovalca (Ramovš 1952: 81–82).

⁶ Razlikovanje med naglasno in naslonsko obliko *nam* (BS *i nam se modliti* (II 59–60) ‘tudi nam se (je) moliti’ vs. *jimže se nam dostoji* (II 94–96) ‘s čimer se nam spodobi’) je možno utemeljiti s pojavljanjem prve oblike v položaju za dodajalnim členkom *i* ‘tudi’ (*i nam*) in z razliko v besednem redu zaimkov (*i nam se* vs. *se nam*).

⁷ Razlikovanje med naglasno in naslonsko obliko *ti* (BS *Ti edin bofe vuez* (I 20) = *ti edin, bože, vēs* ‘tí edin, bog, veš’, *Bofe ti pride ze nebeze* (I 27) = *Bože, ti pride s(a) nebesa* ‘Bog, tí si prišel z nebes’ vs. *akože ti mi zadeneš* ‘kakor mi naložiš’) je na osnovi besednega reda, tj. na prvem mestu v stavku v prvih dveh primerih in takoj za vezniško besedo na drugem mestu v tretjem primeru.

⁸ »Akuzativno *ny, vy* za dativ množine (mj. *namъ, vamъ*) i akuzativ dvojine (mj. *na, va*) treba također smatrati za sekundarno pojavu, mada se – npr. u dvojini – nalazi i u najstarijim spomenicima.« (Hamm 1974: 134, pri čemer je tu starocerkvenoslovansko gradivo iz cirilice transliterirano v latinico.)

		Moški spol		Srednji spol		Ženski spol	
		naglasna oblika	naslonska oblika	naglasna oblika	naslonska oblika	naglasna oblika	naslonska oblika
Ed.	im.	—	—	—	—	—	—
	rod.	jego/jega	—	—	—	—	—
	daj.	jemu (?)	—	—	—	—	—
	tož.	—	—	—	—	—	—
	mest.	—	/	—	/	—	/
	or.	—	/	—	/	—	/
Mn.	im.	oni	—	—	—	—	—
	rod.	—	—	—	—	—	—
	daj.	—	jim	—	—	—	—
	tož.	—	jē	—	—	—	jē
	mest.	—	/	—	/	—	/
	or.	—	/	—	/	—	/

Tabela 2: Izpričane naglasne in naslonske oblike osebnih zaimkov za tretjo osebo v jeziku *Brižinskih spomenikov*

Osební zaimki za tretjo osebo: rod. ed. m: psl. **jegò* > BS nagl. *gego* (II 95) = *jego*, *iega* (I 20) = *jega* (v vlogi svojilnega zaimka); daj. ed. m: psl. **jemù* > BS m *gemu* (II 2, 7, 96) = *jemu*;⁹ im. mn. m: psl. **ōni* > BS nagl. *oni* (II 43–44, 107), *Oni* (II 44) = *oni*; daj. mn. m: psl. **jĩmь* > BS nasl. *im* (II 37, 38, 111, 112) = *jim*; tož. mn. m: psl. **jě* > BS nasl. *ie* (II 98), *ge* (II 103) = *jē*, tož. mn. ž nasl. *ge* (II 24) = *jē*.

1.2 Glagolske naslonke

Glagolske naslonke so po izvoru vse nove naslonke. Sem navadno spadajo nenaglašeni glagoli in glagoli, ki težijo k nenaglašenosti, pri čemer bi v *Brižinskih spomenikih* v pošteví prišli glagol psl. **byti* ‘biti’ v sedanjíku (1. os. ed. *jesam*), aorístu (1. os. ed. *bix*), pogoíniku (1. os. ed. *bim*), morda tudi prihodnjíku (1. os. ed. *bqđq*) in veleíniku (3. os. ed. *bqđi*).¹⁰ Za vse oblike ni možno nedvomno trditi, ali so bile konec 10. stoletja (še) naglašene ali (že) nenaglašene, niti na osnovi njihove glasovne podobe. Tako je na

⁹ V nepredložnih odvisnih sklonih se pojavljajo prvotne oblike osebnega zaimka brez **n-* (ta **n* je po izvoru del predlogov **kьn* ‘k/h’ in **sьn* ‘s/z’; po morfemski reanalizi so nastale drugotne oblike osebnega zaimka z **n-*: psl. or. ed. m/s **sьn jimь* ≥ **sь nĩmь*).

¹⁰ Glagol, ki teži nenaglašenosti, je morda tudi glagol psl. **x(v)ьtěti* ‘hoteti’ v sedanjíku (1. os. ed.: psl. **x(v)otǫ* > BS *choku* (I 7), *chocu* (III 48) = *xotǫ*), ki v izpričanem gradívu poleg hotenjskega (voluntativnega) pomena lahko izraža tudi prihodnost.

primer pri glagolu **byti* poleg prvotne oblike 3. osebe ednine sedanjika *jest* dokumentirana tudi drugotna, reducirana oblika *je*, pri čemer sta glede na dejstvo, da se pojavljata v položaju, značilnem za naslonke, najverjetneje obe obliki tudi že nenaglašeni. Podobno je tudi 1. oseba ednine prihodnjika *bqdo* istega glagola lahko interpretirana kot v položaju naslonke, medtem ko se oblika 3. osebe ednine velelnika *bqdi* kot del zloženega veznika nahaja v položaju za prvotnim veznikom *libo*, torej na drugem mestu.

		Prezent	Aorist	Imperfekt	Pogojnik	Prihodnjik	Velelnik
Ed.	1.	jesəm	bix	—	bim	bqđq	—
	2.	jesi	—	—	bi	—	—
	3.	jest, je, ně	by	bě	bi	—	bqdi
Mn.	1.	jesəm	—	—	—	—	—
	2.	—	—	—	—	—	—
	3.	sqt	—	běšę	—	—	—

Tabela 3: Izpričane oblike glagola **byti* v jeziku *Brižinskih spomenikov*

Glagol **býti*: 1) sedanjik: 1. os. ed.: psl. **jěsmb̑* > BS *iezem* (I 12, III 30), *iezem* (I 18, 23), *gezim* (II 88), *iešem* (III 38) = *jesəm*; 2. os. ed.: psl. **jesi* > BS *iezi* (III 68) = *jesi*; 3. os. ed.: psl. **jěstb̑* > BS *iezt* (I 35), *ieft* (II 64), *geft* (II 75, 90) = *jest* vs. *ie* (I 8, 9, 10), *ge* (II 71, 79, 86, 93, 94) = *je*; psl. **ne jěstb̑* > **něstb̑* > BS *ne* (II 26, 84) = *ně*¹¹; 1. os. mn.: psl. **jěsmb̑* > BS *gezim* (II 32), *gezm* (II 66) = *jesəm*; 3. os. mn.: psl. **sqtb̑* > BS *funt* (II 19, [III 8]) = *sqt*; 2) aorist: 1. os. ed.: psl. **byxb̑* > BS *bih* (I 12, 13, III 40) = *bix*, 3. os. ed.: psl. **by* > BS *bui* (II 8) = *by*; 3) imperfekt: 3. os. ed.: psl. **bě* > BS *be* (II 2, 7) = *bě* (imperfekt v vlogi preteklega pogojnika); 3. os. mn.: psl. **běšę* > BS *bęfe* (II 30) = *běšę*; 4) pogojnik: 1. os. ed.: psl. **bimb̑* > BS *bim* (I 25, 31, III 22, 52); 2. sg. ed.: psl. **bi* > BS *bi* (I 28), 3. os. ed. *bi* (I 16, II 1); 4) prihodnjik: 1. os. ed.: psl. **bqđq* > BS *bodo* (III 42) = *bqđq*; 5) velelnik: 3. os. ed.: psl. **bqđi* > BS (II 81) = *bqdi*.

¹¹ Nikalni členek *ne* in neposredno sledeče oblike sedanjika glagola **byti*, sed. **jes-* so se skrčile (3. os. ed. sed. **ne jestb̑* > **něstb̑*), rezultat česar je naglašena skrčena oblika, ki posledično ni del naslonskega niza (BS *nizce teh del mirze ne pred bofima ozima* (II 26–27) = *ničze tēx děl mryže ně před božjima očima* ‘nič ni bolj mrzko od teh del pred božjimi očmi’; *ide ne* (II 84) = *ide ně* ‘kjer/kadar ni’).

2 Položaj zaslonk v stavku

V starih indoevropskih jezikih so se zaslonke (enklitike) – tako nepregibne, tj. stavčni členki, kot pregibne, tj. nenaglašene zaimenske oblike – v skladu s t. i. Wackernaglovim zakonom nahajale na drugem mestu v stavku, in sicer neposredno za prvo naglašeno besedo v glavnem stavku in neposredno za veznikom, ki je bil prvotno najverjetneje naglašen, v odvisnem stavku.¹² Imenovano prozodično pravilo je bilo torej najverjetneje značilno tudi za praindoevropsčino in je bilo v stare indoevropske jezike podedovano. Wackernaglova stava zaslonk na drugem mestu v stavku je bila torej iz praindoevropsčine podedovana v praslovanščino in nato iz praslovanščine v posamezne slovanske jezike. Zgodnji popraslovanski sistem naslonk, ki je izpričan v najstarejših časovnih različicah posameznih slovanskih jezikov, izkazuje delovanje tudi Wackernaglovega zakona.¹³ To velja tudi na primer za staro cerkveno slovanščino in jezik *Brižinskih spomenikov*. Za razliko od praindoevropsčine pa sta v omenjenih staroslovanskih jezikovnih različicah pojavljajo nekatere inovacije, in sicer tako v položaju zaslonk v stavku kot v naravi t. i. drugega mesta v stavku.

Kar se položaja naslonk v stavku tiče, sta izpričani dve težnji njihovega pojavljanja, in sicer ne samo Wackernaglov položaj, kar je arhaizem, temveč tudi t. i. zaglagolski (postverbalni) položaj, kar predstavlja inovacijo. Stavčni členki se namreč nahajajo v Wackernaglovem položaju, medtem ko se pregibne naslonske lahko pojavljajo ali v Wackernaglovem položaju (*jaz se zaglagolŭ zloděju*) ali zaglagolskem položaju (**jaz zaglagolŭ se zloděju*).¹⁴ V primeru, da stoji na prvem mestu v stavku glagol, prihaja do oblikovnega stika, tj. naslonka je hkrati v obeh položajih (**zaglagolŭ se zloděju*). Od izpričanih naslonk je ta dvojni položaj značilen za povratni

¹² Nemški jezikoslovec Jacob Wackernagel (1853–1938) je svoje pravilo o stavi zaslonk na drugem mestu v stavku formuliral predvsem na osnovi jezikovnega gradiva stare grščine, pa tudi stare indijsčine in latinščine (Wackernagel 1892). O Wackernaglovem zakonu v starih indoevropskih jezikih in praindoevropsčini prim. Repanšek (2025).

¹³ Za zgodnji popraslovanski sistem nepregibnih in pregibnih naslonk prim. Vondrák (1928: 566–573), Večerka (1989), Zaliznjak (2008), Kuntner (2025). Glede različnih sprememb Wackernaglovega stave zaslonk v slovanskih jezikih prim. Jakobson (1935), Benacchio in Renzi (1987) ter Benacchio (1988).

¹⁴ Zaglagolski položaj nekaterih naslonk morda odraža starejše stanje, ko slednje še niso bile breznaglasnice, temveč naglasnice (prim. naglasno obliko glagola *bŏdŏ*: *Togo uze-go izpouueden bodo Bogu* (III 41–43) = *togo vsego izpovēdan bŏdŏ bogu* 'tega vsega bom izpovedan bogu').

osebni zaimék **sę* (*rad sę xofó kajati* vs. *da i sinove boží narečem sę*) in glagol **byti*, natančneje njegova oblika prve osebe ednine aorista *bix* (*pońeže bix na si svēt uvratěn i bix křščen* vs. *pońeže křščen bix*). Kar pa zadeva naravo t. i. drugega mesta v stavku, je to neposredno za prvo naglašeno besedo – zložena besedna zveza je torej razcepljena z naslonko: *to n[a] posłéd(a)ńě balovanje, těmi ti sę děli, zavistjō by Neprijazninō* –, kar odraža prvotno prozodično naravo pravila, ali tudi za prvo (zloženo) besedno zvezo, gledano skladenjsko za prvim (zloženim) stavčnim členom – zložena besedna zveza ni razcepljena z naslonko: *i želězni klūči ję raztj-gaxō, oběti našę jim nesem* –, kar pa že kaže na to, da prozodično pravilo sledi skladenjskemu načelu.

Kar se tiče vezniških besed, je na osnovi izpričanih primerov možno skleniti, da le redki vezniki niso del stavka (za njimi je naglasnica ali še ena vezniška beseda, ki je tako na prvem mestu v stavku, šele nato pa lahko sledi tudi naslonka ali naslonski niz), medtem ko so ostali vezniki in vezniške besede del stavka in zasedajo prvo mesto v stavku (za njimi se na drugem mestu lahko pojavlja naslonka oz. naslonski niz). Izven stavka se tako nahajata vezalni veznik *i* 'in' (*i spasi mę, i rad sę, i jemu sę, i nam sę* vs. toda *i jim izpovědni; i da bim odpustāk*) in ločni veznik *ili* 'ali' (*ili eže mi sę tomu*). Nasprotno pa so del stavka vezniki, kot so *da* 'da' (*da mi račite, da bim uslišal*), *nu* 'temveč' (*nu ję přestōpam, nu je stati*), *tere* 'ter' (*tere jim grěxi*), *nebo* 'kajti' (*nebo ję tepěxō*) in *eře* 'če' (*eře bi děd*), prislovi/vezniki, kot sta *dožda* 'dokler' (*dožda ni tamoje*) in *pońeže* 'potem ko' (*pońeže bix na si svēt*), ter prvotni oziralni zaimki (*iže jesi račil, iže jest bali; eže jesām stvoril, eže sqt děla, jōže jesām povědal, eže jest ugotovlěno*) in vprašalni zaimki, tudi v poljubnostni rabi (*kamo sę kloniti*). Zvalniški pastavek ni del stavka, za njim se namreč pojavljata naglasnica ali veznik, ki jima lahko sledi naslonka ali naslonki niz (*i paki, bratrija, poměněm sę; tako, sinci, i nam sę modliti; Kriste, boží sinu, iže jesi račil*).

1) Naslonka oz. naslonski niz je neposredno za prvo naglašeno besedo v stavku

BS *to n[a] posłéd(a)ńě balovanje* (II 91–93) (prim. spodaj).

BS *těmi, těmi ti sę děli bogu približašę* (II 57–58) (prim. 3).

BS *zavistjō by Neprijazninō* (II 9–10) (prim. 2.2).

2) Naslonka oz. naslonski niz je neposredno za prvo (zloženo) besedno zvezo v stavku

BS *želežni ključ **je** raztrgaxq* (II 102–103) (prim. 2.2).

BS *oběti naše **jim** nesem* (II 38–39) (prim. 2.2).

V nekaterih primerih se naslonka ali naslonski niz ne pojavlja ne v Wackernaglovem ne v zaglagolskem položaju. Navadno se to jezikovno stanje pojasnjuje v smislu, da se beseda oz. besedna zveza, za katero se pojavljajo wackernaglovske naslonke, nahaja na t. i. skritem začetku stavka (*cryptoincipit*) ali da je pred njo razloka (*diaeresis*), tj. neke vrste premor, možno pa je tudi, da na stavo naslonk vplivajo ritmični, slovnični in pomenski vidiki,¹⁵ kot sta npr. izpostavitve teme ali reme proti začetku stavka. V besedilih *Brižinskih spomenikov* se pojavljajo primeri, ki jih ni možno nedvomno pojasniti samo z Wackernaglovim in zaglagolskim položajem (z znakom | sta označena hipotetična *cryptoincipit* oz. *diaeresis*).

BS *Naf gozbod zueti cruz ife geft bali telez naffih i zpařitel duf naffih to n bozzledine balouvanige pozled ge pozřtavv* (II 89–93) = *Nař gospod, řveti Krřist[us], iře jest bali řeřes nařix i řpasiteř řuř nařix, | to n[ř] posřeđ(ř)ńě balovanje | posřeđ **je** postav[il]* ‘nař gospod, řveti Kristus, ki je zdravnik nařih řes in řeřenik nařih řuř, to pa posřeđnje řzavřenje je postavil naposřeđ’.

2.1 Stavčni členki¹⁶

Členek **psl.** **že* > stcsl. *že* ‘prav, ravno; pa’, BS *fe* (I 8, 9, II 41) = *že* ‘prav, ravno; pa’ (> sln. *-r*)¹⁷ je bil izvorno poudarjalni členek, ki pa je s poudarjanjem besedne zveze v stavku v nasprotju s predhodno besedno zvezo v predhodnem stavku izražal protivno (adversativno) pomensko razmerje med stavkoma **‘pa’*.

¹⁵ Pojma *Kryptoincipit* in *Diäresis* kot tudi predpostavka, da na stavo naslonk vplivajo različni ritmični, slovnični in pomenski dejavniki, se pojavljajo v Večerka (1989: passim).

¹⁶ V stari cerkveni slovanščini si stavčni členki v primeru, da se jih v naslonskem nizu pojavlja več, sledijo takole: stcsl. *li bo, že bo, aře li že, že li* (Večerka 1989: 58–59).

¹⁷ Praslovanski členek **že* je podedovan iz praindoevropsčine: pie. **g^he* > stind. *ha*, lat. *hic* (< **g^he ké*), psl. **že* (Snoj 2016: 619).

BS *da mi ie na zem zuete beufi, iti fe na on zuet, paki fe uztati na zodni den* (I 8–9) = *da mi je, na sem světě běvši, iti že na on svět, paki že vzstati na sodni dān* ‘da mi je, potem ko sem bil na tem svetu, iti pa na oni svet, spet pa vstati na sodni dan’.

BS *tige fe mofem i mui efte buiti* (II 41–42) = *tije že možem i my ešče byti* ‘(prav) enaki (pa) moremo tudi mi še biti’.

Členek **psl.** **nъ* > stcsl. *nъ* ‘a, toda, temveč, ampak’, BS *n* (II 91) = *n[a]* ‘pa, saj, vendar’ se kot navezovalni členek pojavlja na drugem mestu v stavku znotraj samostalniške besedne zveze, na katero se nanaša, in poudarja protivno pomensko razmerje do prej povedanega. Izpričani primer je upošteva je merilo besednega reda možno definirati kot členek (ta navadno stoji v wackernaglovskem položaju) in ne kot veznik (ta se običajno nahaja med besednima zvezama oz. stavkoma), sopomenski členku psl. **že* > stcsl. *že*, BS *že*.

BS *naš gospod [...] to n[a] poslěd(ə)ně balovanje poslěd je postav[il]* (II 89–93) (prim. zgoraj).

Členek **psl.** **bo* > stcsl. *bo* ‘namreč’, BS *bo* (II 44) = *bo* ‘namreč’ je bil prvotno najverjetneje navezovalni členek, ki pa je lahko poudarjal pojasnjevalno (eksplikativno) pomensko razmerje med stavkoma.

BS *eccę tage dela nafnem delati, iafē oni delafe, oni bo lafna natrovuechu* (II 42–45) = *eře taje děla načnem dělati, jaže oni dělašę, oni bo lačna natrovęxę* ‘če enaka dela začnemo delati, ki so jih oni delali, oni so namreč lačnega nahranili’.

Členek **psl.** **li* > stcsl. *li* ‘ali, li’, BS *li* (II 82) = *li* ‘ali, li’ (> sln. *li*) je bil najprej vprašalni členek in se je pojavljal za prvo naglašeno besedo v stavku (stcsl. *ne azъ li vasъ dъva na desęte izbъraxъ* (Jn 6, 70) ‘Ali vas nisem jaz izbral dvanajst?’). V *Brižinskih spomenikih* je *li* izpričan samo v zloženem vezniku BS *libo ... libo li si* ‘ali ... ali, bodisi ... bodisi’ (BS *libo bodi dobro libo li zi zlo* (II 81–82) = *libo bōdi dobro libo li si zlo* ‘ali naj bo dobro ali zlo’), ki pa se pojavlja v položaju za veznikom *libo*, torej na drugem mestu znotraj zloženega veznika.

2.2 Pregibne naslonke

1) Wackernaglov položaj

a) Zaimenske naslonke

BS *da mi rafite na pomoki biti* (III 20–21) = *da mi račite na pomoči biti* ‘da mi hočete na pomoči biti’.

BS *tebe ze mil tuoriv od zih poštenih greh* (I 20–21) = *tebě se mil tvořo od six počtenix grěx* ‘tebe milosti prosim za te naštete grehe’.

BS *teh ze tebe mil tuoriv* (I 23–24) = *těx se tebě mil tvořo* ‘za té te milosti prosim’.

BS *vfe ze da vmoku za vuiž narod* (I 27–28) = *uže se da v mōkq za vās narod* ‘že se je dal v trpljenje za ves rod’.

BS *iaz ze zaglagolo zlodeiu* (III 1–2) = *jaz se zaglagoľq zloděju* ‘jaz se odpovem zlodeju’.

BS *i rad ze chocu caiati* (III 47–48) = *i rad se xoľq kajati* ‘in rad se hočem kesati’.

BS *ide necamo ze vcloniti* (II 84–85) = *ide ně, kamo se ukloniti* ‘kadar ni, kam se ukloniti’.

BS *taco zinzi i nam ze modliti tomuge vuirchnemo otzu gofzpodi* (II 58–61) = *tako, sinci, i nam se modliti tomuje vřxněmu otcu gospodi* ‘tako, sinki, tudi nam se je moliti istemu vrhnjemu očetu gospodu’.

BS *i pagi bratriia pomenem ze da i zinouue bofi narefem ze* (II 14–15) = *i paki, bratrija, poměněm se* ‘in vendar, bratje, spomnimo se’.

BS *i geft ze pred bofima ofima vzacomu zuoimi vzti i zuoim glagolom izbovuedati* (II 75–79) = *i jest se před božjima očima vsakomu svojimi usti i svojim glagolom izpovědati* ‘in se jě pred božjimi očmi vsakomur s svojimi usti in svojo besedo izpovedati’.

BS *i gemu ze oteti* (II 96) = *i jemu se oteti* ‘in njemu se oteti’.

BS *dofda ni tamoge vzdli v zezarftuo fuoge* (II 61–63) = *dožda ni tamoge vsedli, v češarstvo svoje* ‘dokler nas tja vseli, v cesarstvo svoje’.

BS *nu ge prestopam* (II 24–25) = *nu je prestopam* ‘in jih prestopamo’.

BS *nebo ie tepechu* (II 98–99) = *nebo je tepexq* ‘saj so jih topli’.

BS *i felezni cliufi ge raztrgachu* (II 102–103) = *i železni ključ i je raztrgaxq* ‘in z železnimi kljukami so jih raztrgavali’.

BS *I obeti naffe im nezem* (II 38–39) = *i obeti naše jim nesem* ‘in obete svoje jim nesemo’.

BS *tere im grechi vuafa poštete i im izpovvedni bodete grehov uu-afih* (II 110–113) = *tere jim grēxi vašę počtęte i jim izpovědni bōdete grēxov vašix* ‘ter jim grehe svoje naštejte in jim izpovedani boste vaših grehov’.

b) Glagolske naslonke

BS *eŋe iezem ztuoril zla* (I 11–12) = *eže jesam stvoril zla* ‘kar sem storil zla’.

BS *eŋe iezem ne zpazal nedela* (I 17–18) = *eže jesam ne spasal nedēla* ‘ker nisem spoštoval praznika’.

BS *eŋe iezem ztvoril* (I 23) = *eže jesam stvoril* ‘kar sem storil’.

BS *iufe gezim bovvedal* (II 88) = *jōže jesam povēdal* ‘ki sem jo povedal’.

BS *Eŋe iezem uuede ztuoril* (III 30–31) = *eže jesam vědę stvoril* ‘kar sem vede storil’.

BS *eŋe iefem ztuoril ptiiuuo bogu* (III 37–39) = *eže jesam stvoril protivq bogu* ‘kar sem storil proti bogu’.

BS *criste bofi zinu ife iezi razil na zi zuu& priti* (III 67–69) = *Kriste, božji sinu, iže **jesi** račil na si svēt priti* ‘o Kristus, božji sin, ki si hotel na ta svet priti’.

BS *v zezarftuo fuoge efe iest ugotouleno izvvolenico^{com} bofiem* (II 64–66) = *v cěsarstvo svoje, eže **jest** ugotovlěno [...] izvolenikom božjem* ‘v cesarstvo svoje, ki je pripravljeno izvoljencem božjim’.

BS *i ucazal ge* (II 94) = *i ukazal **je*** ‘in ukazal je’.

BS *nař gozbod, zueti cruz, ife geřt bali telez nařfiř i zpařitel duř nařfiř* (II 89–91) = *nař gospod, svēti Kr[ist]us, iže **jest** bali tēles nařix i spařitel duř nařix* ‘nař gospod, sveti Kristus, ki je zdravnik teles naših in rešitelj duř naših’.

BS *efe ge na řem řzueťe chifto řtuoril* (II 79–81) = *eže **je** na řem svēťe kiřdo řtvoril* ‘kar je na tem svetu vsakdo storil’.

BS *nu ge řtati řred řtolom bořigem* (II 71–72) = *nu **je** řtati řřed řtolom bořjem* ‘in je řtati řred řtolom božjim’.

BS *nu ge řred bořima ofima řtati* (II 86–87) = *nu **je** řřed bořjima ořima řtati* ‘in je řred božjimi očmi řtati’.

BS *efe řunt dela řotonina* (II 19–20) = *eže **řot** dēla řotonina* ‘kot so dela Satanova’.

BS *pongefe biř na ři řvuet vuuraken i biř criřken* (I 12–13) = *poņēže **bix** na si svēt [u]vraťen i **bix** křřčen* ‘potem ko sem bil na ta svet poslan in sem bil krřčen’.

BS *boneře řavuiztiu bui nepriiařninu uvignan od řzlauii bořige* (II 7–10) = *poņēže | řavistjō **by** Nepriiařninō vignan ot řlavy bořjē* ‘potem ko je bil z řavistjō Neprijaznega izgnan od slave božje’.

BS *da bim na řem řuete řacoga grecha pocazen řzel* (I 25) = *da **bim** na řem svēťe řakoga grēxa řkazēn řzēl* ‘da bi na tem svetu řakega greha řazen gori řzel’.

BS *da bim uzliffal na zodni den tuo miloŝt vueliu* (I 31–32) = *da bim uslišal na sōdni dān tvō milost velŭ* ‘da bi uslišal na sodni dan tvojo milost veliko’.

BS *da bim ciftō izpouued ztuoril* (III 22–23) = *da bim čistō izpovēd stvoril* ‘da bi se čisto izpovedal’.

BS *I da bim [...] puztic ot boga priel* (III 22–34) = *I da bim [...] otpustāk od boga prijel* ‘in da bi odpustek od boga prejel’.

da bim [...] pred tuima ofīma ztoial (III 52–56) = *da bim [...] přēd tvoŷima očima stojal* ‘da bi pred tvojimi očmi stal’.

2) Wackernaglov in zaglagolski položaj

BS *dai mi boŝe goŝpodi tuuoio miloŝt* (III 50–52) = *daj mi, boŝe goŝpodi, tvoŷō milost* ‘daj mi, o bog gospod, svojo milost’.

BS *otmime vŝem zlodeiem* (I 28–29) = *otmi mē vŝēm zlodějēm* ‘otmi me vsem zlodejem’.

BS *Uchrani me ot uzega ŝla Iŝpazime vuŝem blaŝe* (III 72–74) = *uxrani mē ot vsega ŝla i ŝpasi mē v vsem blaŝē* ‘obvaruj me od vsega ŝla in reši me v vsem dobrem’.

BS *caiu ŝe moih grechou* (III 46–47) = *kajō ŝē moŷix grēxov* ‘kesam se svojih grehov’.

3) Zaglagolski položaj

BS *da i zinouue boŝi nareŝem ŝe* (II 16–17) = *da i sinove boŝji nare-čem ŝē* ‘da se tudi sinovi boŝji imenujemo’.

BS *da botomu nine U circuvah ich clanam ŝe* (II 35–36) = *da potomu ninē v cirkvah jix klaŷam ŝē* ‘da se potem zdaj v njihovih cerkvah klanjamo’.

BS *poneŝe xŝen bih* (III 40) = *poŷēŝe kŝŝen bix* ‘potem ko sem bil krŝčen’.

2.3 Nikalni členek

Nikalni členek **psl.** **ne* ‘ne’ > stcsl. *ne* ‘ne’, BS *ne* (I 13, 14, 16, 17, 18, II 1, 3, 5, 24, 68, III 31) = **ne** ‘ne’ (> sln. *ne*) je zanikal besedno zvezo (stavčni člen), pred katero se je nahajal (*ne volǫ*), če je stal pred glagolom (povedkom), pa je zanikal ves stavek (*ne pomnǫ*). Gledano prozodično je bil predslonka, saj se je naglasno naslanjal na sledečo zanikano besedo ali besedno zvezo. Stavčni členek **ne* torej ni del naslonskega niza pregibnih naslonk, temveč se pojavlja v predglagolskem (preverbalnem) položaju, natančneje neposredno pred polnopomensko glagolsko obliko – v izpričanih primerih pred sedanjikom (*ne pomnǫ*, *ne pasem*, *ne možem*), tvornim sedanjim deležnikom/deležjem (*ne vědě*, *ne spē*, *ne přijemlǫti*, *ne imy*) in pred tvornim preteklim deležnikom na *-l* (*ne sǫgrěšil*, *ne spasal*, *ne dostalo*) – in ne morda pred pomožnim ali pomensko oslabeledim glagolom. Kot zadnja naslonka v Wackernaglovem naslonskem nizu se pojavlja le navidezno, in sicer v primeru, da med naslonskim nizom pregibnih naslonk in polnopomenskim glagolom ni drugih naglašanih prvin (*bi dēd naš ne sǫgrěšil* vs. *jesǫm ne spasal*, *mi bi ne dostalo*).¹⁸

BS *ili vuolu ili ne vuolu* (I 13–14) = *ili volǫ ili ne volǫ* ‘ali z voljo ali ne z voljo’.

BS *eǫe pomngu ili ne pomngu* (I 13) = *eže pomnǫ ili ne pomnǫ* ‘kar pomnim ali ne pomnim’.

BS *eǫe roti choiǫe ih ne pazem* (II 23–24) = *eže roti, kojixže ne pasem* ‘kakor prisego, ki jih ne spoštujemo’.

BS *egoǫe ne moǫem nikǫǫe liza ni ucriti* (II 68–70) = *egože ne možem nikimže lica ni ukriti* ‘pred komer ne moremo z nikomer lica niti skriti’.

¹⁸ V sodobni knjižni slovenščini naj bi bil nikalni (*ne*) ali kak drug členek (*že*, *še*, *pa*) zadnji v naslonskem nizu, v t. i. 9. položaju: *Prósi, da naj bi se mu ne smejali, Mislim, da se ji že spi* (Toporišič 2000: 671). Imenovani členki ne spadajo v Wackernaglovski naslonski niz, temveč so predslonke besede oz. besedne zveze, na katero se nanašajo. Za nikalni členek **ne** ob glagolu je torej značilen **predglagolski položaj**, in sicer v položaju pred polnopomenskim glagolom (starejše knj. sln. *Prósi, da naj bi se mu [vsakič znova] ne smejali [vsakič znova]*) ali v položaju pred pomožnim glagolom (mlajše knj. sln. *Prósi, da naj se mu [vsakič znova] ne bi smejali [vsakič znova]*). Besednoredna sprememba v knjižni slovenščini torej upošteva predglagolski položaj predslonke *ne*.

BS *Ili vuede ili ne vuede* (I 14) = *ili vědě ili **ne** vědě* ‘ali vede ali ne vede’.

BS *ili zpe ili ne zpe* (I 17) = *ili spē ili **ne** spē* ‘ali spe ali ne spe’.

BS *ili ne uuede* (III 31) = *ili **ne** vědě* ‘ali ne vede’.

BS *starofti ne prigemlioki nikoligefe petfali ne imugi* (II 3–5) = *starosti **ne** přijemlŏti, nikoližeže pečali **ne** imy* ‘staro ne prijemajoč, nikoli skrbi ne imoč’.

BS *eccę bi detd naf ne zegręfil* (II 1–2) = *eće **bi** děd naš **ne** sęgręřil* ‘če bi ded naš ne zagreřil’.

BS *eže **jesam ne** spasal nedęla* (I 17–18) (prim. 2.2. 1b).

BS *emuře mi bi ne doztalo choteti* (I 16–17) = *emuře **mi bi ne** dostalo xotęti* ‘kar se mi ne bi smelo hoteti’.

3 Zaporedje pregibnih naslonk v naslonskem nizu

Stavčni členki se v izpričanih primernih ne nahajajo pred pregibnimi naslonkami in niso del naslonskega niza. Nasprotno pa se v naslonskem nizu nahajajo pregibne, tj. zaimenske in glagolske naslonke. V primerjalnem jezikoslovju slovanskih jezikov se navadno trdi, da zaporedje pregibnih naslonk v naslonskem nizu odraža relativno kronologijo njihovega nastanka, kar pomeni, da si naslonke načeloma sledijo po starosti glede na svoj nastanek od najstarejše do najmlajše. Kot je bilo že prikazano, pa ima posebno mesto med naslonkami nikalni členek **ne* ‘ne’, ki je predslonka in ni del naslonskega niza pregibnih naslonk (prim. 2.3).

Na podlagi izpričanih primerov se zdi, da znotraj naslonskega niza pregibnih naslonk zaimenskim naslonkam v dajalniku sledijo glagolske naslonke ali zaimenske naslonke v tožilniku (*mi je, mi bi, mi se*).

BS *dami ie nazem zuete beufi iti* (I 8) = *da mi je*, na sem svētě bēvši, iti ‘da mi je, potem ko sem bil na tem svetu, iti’.

BS *Imeti mi ie fivuot* (I 9) = *iměti mi je* život ‘imeti mi je življenje’.

BS *Ime ti mi ie ot puztic moih grechou* (I 10) = *iměti mi je* otpustak *mojix grěxov* ‘imeti mi je odpustek mojih grehov’.

BS *caco mi iega potreba vuelica* (I 20–21) = *kako mi [je]* jega potreba *velika* ‘kako mi je njega potreba velika’.

BS *emuže mi bi ne dostalo xotěti* (I 16–17) (prim. 2.3).

BS *ili efe mi ze tomu chotelo* (I 16) = *ili eže mi se* tomu *xotělo* ‘ali ker se mi je hotelo to’.

Druge praslovanske stranskosklonske oblike osebnih zaimkov se znotraj naslonskega niza pojavljajo za starejšimi zaimenskimi in glagolskimi naslonkami (*se nam*, *se jim*, *bi ni*). To lahko pomeni, da gre gledano relativno-kronološko dejansko za mlajše naslonke, ki se pojavljajo za starejšimi.¹⁹ Na neustaljenost besednega reda pri mlajših naslonkah bi kazala dvojničnost *bi ni* vs. *v[i] jest*.

BS *imfe ze nam dozstoi odgego zavuekati* (II 94–96) = *jimže se nam* *dostoji od jego zavětati* ‘s čimer se nam spodobi od njega ubraniti’.

BS *i modlim ze im* (II 36–37) = *i modlim se jim* ‘in molimo se jim’.

BS *da bi ni zlodeiu otel* (I 28) = *da bi ni* *zloděju otel* ‘da bi nas zlodeju otel’.

BS *efe v iezt ugotoulieno iz uueka v uuek* (I 34–35) = *eže v[i] jest* *ugotovlěno iz věka v věk* ‘kar vam je pripravljeno iz veka v vek’.

¹⁹ Manj verjetno je, da so oblike *nam*, *jim*, *ni* naglašene in da niso del naslonskega niza, temveč prva naglašena oblika za tem oz. za veznikom.

Imenovalniške zaimenske naslonke se pojavljajo pred stranskosklonskimi zaimskimi naslonkami (*ti mi*, *ti se*), kar relativizira načelo, da se mlajše naslonke nahajajo za starejšimi.²⁰ Zdi se, da v teh primerih besedni red sledi skladenjskemu načelu.

BS *acofe ti mi zadeneš* (I 26) = *akože ti mi zadeneš* ‘kakor mi naložiš’.

BS *temi temi ti ze deli bogu briplifaze* (II 57–58) = *těmi, těmi ti se děli bogu približaše* ‘s temi, s temi deli so se bogu približali’.

Naglas- nica, vezniška beseda	Stavčni členek	Pregibne naslonke					Naglas- nica	Nikal- ni členek <i>ne</i>	Naglas- nica
		im. zaimka	<i>mi</i>	<i>*byti</i>	<i>mę,</i> <i>sę</i>	<i>nam,</i> <i>ni, jim</i>			
tije	že								možem
to	n[ə]								posledně
oni	bo								lačna
libo	li								si zlo
da			mi						račite
eže				jesəm					stvoril
tebě					sę				mil
dožda						ni			tamoje
iměti			mi	je					život
eže			mi		sę				tomu
jimže					sę	nam			dostoji
modlim					sę	jim			
da				bi		ni			zloděju
akože		ti	mi						zadeneš
těmi		ti			sę				děli
koji[x]že								ne	pasem
ete				bi			děd naš	ne	səgrěšil
eže				jesəm				ne	spasal
emuže			mi	bi				ne	dostalo

Tabela 4: Položaj naslonke in naslonskega niza v jeziku *Brižinskih spomenikov*

²⁰ V stari cerkveni slovanščini sta od oblik imenovalnika osebnih zaimkov kot naslonki izpričani *vy* ‘vi/ve’ in *va* ‘vidva/vedve’, ki se nahajata med obliko velelnika in tožilniško obliko *sę* ‘se’ ali *i = jb* ‘ga’, pri čemer pa zaporedje naslonk ni ustaljeno (stcsl. *ne boita vy sę* vs. *ne boita sę vy* ‘ne bojte se’ (Mt 28, 5)) (Večerka 1989: 59).

4 Sklepne ugotovitve

Zgodovinsko jezikoslovna analiza nepregibnih in pregibnih naslonk, ki se potencialno lahko pojavljajo v naslonskem nizu, v jeziku *Brižinskih spomenikov* pokaže, da je praslovanski sistem pregibnih naslonk v tem doživel nekatere spremembe. Najstarejša izpričana časovna različica slovenskega jezika ne izkazuje samo povečanja števila pregibnih naslonk in s tem obsega naslonskega niza, temveč tudi delno spremembo položaja naslonk oz. naslonskega niza v stavku in narave drugega mesta v stavku. Sledi nekaj ugotovitev, pri čemer je treba nujno upoštevati dejstvo, da so zaradi zelo omejenega obsega analiziranih besedil in posledično zelo majhnega števila v teh izpričanih naslonk ugotovitve o stavi naslonk v imenovani jezikovni različici lahko samo okvirne.

Število pregibnih naslonk se je povečalo zaradi nastanka novih naslonskih oblik osebnih zaimkov in povratnega osebnega zaimka (daj. ed. za 1. os. *mi*, tož. ed. za 1. os. *mę* in povratni *sę*, daj. mn. za 1. os. *nam*, tož. mn. za 1. os. *ni* in 2. os. *v[i]* v vlogi daj. mn., daj. mn. za 3. os. *jim* in tož. mn. za 3. os. *ję*) ter naslonskih oblik glagola **byti* (sedanjik: 1. os. ed. *jesam*, 2. os. ed. *jesi*, 3. os. ed. *jest/je*, 1. os. mn. *jesam*, 3. os. mn. *sqt*; aorist: 1. os. ed. *bix*, 3. os. ed. *by*; imperfekt: 3. os. ed. *bě*; pogojnik: 1. os. ed. *bim*, 2. os. ed. *bi*, 3. os. ed. *bi*). Nahajanje naslonk v stavku izkazuje dve težnji, in sicer Wackernaglov položaj, tj. na drugem mestu v stavku, in zaglagolski položaj, tj. za polnopomensko glagolsko obliko. Stavčni členki *že* ‘pa’, *n[ə]* ‘pa, saj, vendar’, *bo* ‘namreč’, *li* ‘ali’ se nahajajo v Wackernaglovem položaju (*tije že mozem i my ešče byti* (II 41–42); *oni bo lačna natrověq* (II 44–45)). Pregibne naslonke pa se pojavljajo v Wackernaglovem položaju (*jaz sę zaglagolę zloděju* (III 1–2); *poňeže bix na si svět uvratěn i bix křščen* (I 12–13)) ali v zaglagolskem položaju (*da i sinove božji narečem sę* (II 16–17); *poňeže křščen bix* (III 40)), pri čemer v primeru, da stoji na prvem mestu v stavku glagol, prihaja do oblikovnega stika, tj. naslonka je hkrati v Wackernaglovem in zaglagolskem položaju (*kaję sę mojix grěxov* (III 46–47)). Drugo mesto v stavku je za prvo naglašeno besedo (*těmi ti sę děli bogu približasę* (II 57–58)) ali za prvo (zloženo) besedno zvezo oz. (zloženim) stavčnim členom (*želězni klūči ję raztrgaxę* (II 102–103)).

V naslonskem nizu pregibnih naslonk zaimenskim naslonkam v dajalniku sledijo glagolske naslonke ali zaimenske naslonke v tožilniku (*mi je*, *mi bi*,

mi se) (iměti **mi je** život (I 9); *emuže mi bi* ne dostalo xotěti (I 16–17); *eže mi se* tomu xotělo (I 16)). Druge praslovanske naglasne stranskosklonske oblike osebnih zaimkov *nam*, *ni*, *v[i]*, *jim* se po večini nahajajo za zgoraj navedenimi zaslonkami (*jimže se nam* dostoji (II 94–95); *modlim se jim* (II 36–37); *da bi ni* zloděju otěl (I 28); toda *eže v[i] jest* ugotovlěno (I 34–35)). Imenovalniške zaimenske naslonke se pojavljajo pred stranskosklonskimi zaimenskimi naslonkami (*akože ti mi* zadeneš (I 26)). Praslovanski nikalni stavčni členek **ne* se pojavlja v položaju pred polnopomensko glagolsko obliko (*eće bi* děd naš *ne* sęgrěšil (II 1–2)), kot zadnja naslonka v Wackernaglovem naslonskem nizu pa le navidezno v primeru, da med naslonskim nizom in polnopomenskim glagolom ni drugih naglašanih prvin (*emuže mi bi ne* dostalo xotěti (I 16–17)).

Viri

Bernik, F., Faganel, J., Gantar, K., Grdina, I., Jakopin, F., Kos, J., Kranjec, M., Logar, T., Olof, K. D., Otorepec, B., Paternu, B., Smolik, M., Stone, G., Zor, J. in Žnideršič, M. (ur.). (1992). *Brižinski spomeniki: znanstvenokritična izdaja*. Slovenska knjiga.

Bernik, F., Grdina, I. in Zor, J. (ur.). (2004). *Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia: znanstvenokritična izdaja* (3., dopolnjena izd.). Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ramovš, F. in Kos, M. (1937). *Brižinski spomeniki*. Akademsko založba.

Literatura

Benacchio, R. (1988). I pronomi clitici nelle lingue slave dell'area Balcanica. V *Europa Orientalis 7. Contributi italiani al X congresso degli slavisti (Sofia, 1988)* (str. 451–469).

Benacchio, R. in Renzi, L. (1987). *Clitici slavi e romanzi* (Quaderni Patavini di linguistica: monografie 1.). CLESP.

Bezljaj, F. (1995). *Etimološki slovar slovenskega jezika: Knjiga 3: P–S* (dopolnila in uredila M. Snoj in M. Furlan). Ljudska pravica.

Bezljaj, F. (2005). *Etimološki slovar slovenskega jezika: Knjiga 4: Š–Ž* (avtorji gesel F. Bezljaj, M. Snoj in M. Furlan). Založba ZRC.

Dybo, V. A. (1981). *Slavjanskaja akcentologija*. Izdatel'stvo »Nauka«.

- [Дыбо, В. А. (1981). *Славянская акцентология*. Издательство «Наука».]
- Dybo, V. A. (2000). *Morfonologizovannye paradigmatičeskie akcentnye sistemy: Tipologija i genezis*. Jazyki russkoj kul'tury.
- [Дыбо, В. А. (2000). *Морфологизованные парадигматические акцентные системы: Типология и генезис*. Языки русской культуры.]
- Furlan, M. (2013). *Novi etimološki slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek*. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Hamm, J. (1974). *Staroslavenska gramatika*. Školska knjiga.
- Jakobson, R. O. (1935). Les Enclitiques Slaves. V B. Migliorini in V. Pisani (ur.), *Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti (Roma, 19-26 Settembre 1933)* (str. 384–390). F. Le Monnier.
- Kuntner, R. (2025). Stava naslonk v stari cerkveni slovanščini. *Jezik in slovstvo*, 70(4), 43–63. <https://doi.org/10.4312/jis.70.4.43-63>
- Ramovš, F. (1952). *Morfologija slovenskega jezika*. Univerzitetna študijska komisija, DZS.
- Repanšek, L. (2025). Wackernaglova stava naslonk v praindоеvropsčini. *Jezik in slovstvo*, 70(4), 15–41. <https://doi.org/10.4312/jis.70.4.15-41>
- Snoj, M. (2016). *Slovenski etimološki slovar*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Stang, C. S. (1957). *Slavonic accentuation*. I Kommissjon Hos H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Šekli, M. (2017). Členek med prislovom in veznikom (na gradivu jezika Brižinskih spomenikov). *Jezikoslovni zapiski*, 23(2), 301–318.
- Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Obzorja.
- Večerka, R. (1989). *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. I. Die lineare Satzorganisation* (Monumenta Linguae Slaviae Dialecti Veteris, 17). Weiher.
- Vondrák, W. (1928). *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wackernagel, J. (1892). Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen*, 1, 333–434.
- Zaliznjak, A. A. (2008). *Drevnjerusskie ènklitiki*. Jazyki slavjanskih kul'tur.
- [Зализняк, А. А. (2008). *Древнерусские энклитики*. Языки славянских культур.]

Alenka Jelovšekⁱ

Stava naslonk v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja

V prispevku je predstavljena stava naslonk v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Raziskava se osredotoča zlasti na stavčne, tj. zaimenske in glagolske naslonke, pri besednem redu znotraj naslonskega niza je upoštevan tudi členek *naj*. Predstavljeni sta prevladujoča razvrstitev obravnavanih naslonk znotraj naslonskega niza in stava naslonk v stavku, posebna pozornost pa je v obeh primerih posvečena odstopajočim primerom.

Ključne besede: naslonke, stava naslonk, slovenski knjižni jezik 16. stoletja, Wackernaglovo pravilo, oblagolska stava

Clitic placement in the 16th century Slovenian literary language

The article discusses clitic placement in the 16th century Slovenian literary language. The research focuses mainly on sentence, i.e. pronominal and verbal, clitics; the particle *naj* is also taken into account in the word order within the prepositional phrase set. The dominant placement of the analysed clitics within the clitic cluster and their placement in the structure of a sentence are presented, with special attention being paid to the aberrant cases in both regards.

Keywords: clitics, clitic placement, 16th century Slovenian literary language, Wackernagel's Law, verb-adjacent placement

ⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; alenka.jelovsek@zrc-sazu.si, <https://orcid.org/0000-0003-3818-096X>

1 Uvod

Naslonke kot nenaglašene besede, ki se naglasno naslanjajo na naglašeno besedo gostiteljico, s katero oblikujejo fonetično besedo (Toporišič 2000: 64), v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, zlasti s skladenjskega vidika, v slovenskem jezikoslovju še niso bile sistematično raziskane, čeprav je gradivo iz del slovenskih protestantov v svojo razpravo o enklitikah v slovenščini vključil že Matija Murko (1891, 1892). Razlog za to lahko iščemo tudi v obsežnosti izpričanega gradiva, saj je samo naslonka *se* v njem izpričana več kot 45.000-krat, glagol *biti* ima skupaj skoraj 100.000 pojavit, pogojnik *bi* pa še dodatnih 18.000 (Ahačič idr. 2022). Stava zaimenskih naslonk je bila v glavnih obrisih predstavljena v okviru obravnave osebnih zaimkov v 16. stoletju (Jelovšek 2024: 188–191), vprašanje razvrstitve naslonk znotraj stavka glede na nemške prevodne predloge pa sta na kratko obravnavala J. Raecke (1995: 408) in M. Merše (2014: 61, 108).

Pričujoči prispevek je poskus nekoliko bolj podrobne obravnave stave naslonk v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, vendar obseg gradiva in dosedanja slaba raziskanost tega vprašanja ne dopuščata izčrpne analize. V nadaljevanju bo zato najprej predstavljen in utemeljen nabor naslonk, ki je bil vključen v raziskavo, sledi predstavitev gradiva za analizo. V glavnem delu razprave je najprej predstavljeno zaporedje obravnavanih naslonk znotraj naslonskega niza, nato pa še umestitev naslonk v stavku, pri čemer je posebna pozornost posvečena odstopom od prevladujoče stave.

1.1 Nabor analiziranih naslonk

Ker je razmejevanje med naslonkami in nenaslonkami v prvi vrsti vprašanje prozodije, je njihovo določanje v starejših obdobjih slovenskega jezika, za katera imamo na voljo samo pisne vire, lahko problematično, saj lahko v odsotnosti podatkov o naglasu kot kazalnik naslonskosti služi predvsem položaj oblike v stavku, pri katerem pa, kot bo pokazano v nadaljevanju, prihaja do večjih ali manjših odstopanj od prevladujoče stave.

1.1.1 Najbolj nedvoumno lahko med naslonke uvrstimo nepredložno rabljene kratke oblike osebnih zaimkov, ki imajo vzporedno naglasno paradigmo, in sicer tiste, ki se od naglašanih oblik tudi oblikovno razlikujejo. Te so po izvoru različne. Med njimi so v 16. stoletju izpričane:

- iz indoevropskega prajezika podedovane dajalniške naslonke *mi*, *ti*, *si* (ide. **moi*, **toi*, **soi* > psl. **mi*, **ti*, **si*);
- roditeljsko-tožilniške naslonke *me*, *te*, *se*, ki so nastale v poznem obdobju praslovanščine ali v zgodnjem obdobju razvoja slovenščine¹ po delovanju roditeljsko-tožilniškega sinkretizma s prevzemom roditeljskih oblik *mene*, *tebe*, *sebe* v tožilnik ter posledično klitizacijo starih enozložnih (naglasnih) tožilniških oblik² po naliki z dvojimi oblikami v dajalniku in njihovo rabo tudi v roditeljsniku;
- naslonske oblike tretjeosebnega zaimka, ki so bodisi stare oblike pred posplošitvijo vzglasnega *n*- v paradigmi (tož. ed. *s je*, rod. mn. *jih*, daj. mn. *jim*, tož. mn. *je* oz. redkeje po naliki z roditeljsnikom *jih*) ali nove reducirane oblike (rod. ed. *m/s ga*, daj. ed. *m/s mu*, tož. ed. *m ga*; rod. ed. *ž je*, daj. ed. *ž ji*, tož. ed. *jo*). Dvojinska naslonska paradigma pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja ni v celoti izpričana, najdemo samo dajalniško obliko *jima* pri Vipavcu Sebastijanu Krelju in čakavcu iz Vinodola Juriju Juričiču, medtem ko sta bili v roditeljsniku in tožilniku kot naslonski rabljeni množinski obliki *jih* in *je* (prim. Jelovšek 2024: 132–133).

Zaradi pomanjkanja starejših pisnih virov in redkosti osebnozaimenskih oblik v njih³ relativne kronologije nastanka novih naslonskih oblik v slovenščini ni mogoče določiti. Domnevamo lahko, da so bile kot naslonke rabljene tudi enozložne roditeljske, dajalniške in tožilniške oblike

¹ Raba roditeljskih oblik v tožilniku je izpričana že v stesl. spomenikih, a je zlasti v starejših redka. Murko (1891: 15) iz *Marijanskega evangelija* s konca 10. stoletja navaja en sam primer dolge oblike 2. os. ed. *tebe* ob ujemalnem samostalniškem prilastku ter nekaj več zgledov za povratni zaimek *sebe*; na istem mestu navaja tudi primer rabe zaimka v protistavi (*iže vy priemletъ mę priemletъ, i iže prieml'etъ mę priemletъ poslavъša-ago mę*), pri katerem je v *Marijanskem evangeliju* nad prvima glagolskima *mę* pozneje dodano s cirilskimi črkami *ne*; v *Savovi knjigi* iz 11. stoletja je na tem mestu obakrat rabljena dolga oblika *mene*.

² Večerka (1989: 47) na podlagi stave zaimkov v starocerkvenoslovanskih spomenikih, kjer se je v tožilniku že rabila dolga oblika iz roditeljsnika, domneva, da do klitizacije kratkih oblik ni prišlo takoj, ampak da so vsaj deloma tudi v nepredložnih zvezah ohranile naglas.

³ Osebnozaimenske oblike v starejših slovenskih rokopisih so predstavljene v Jelovšek (2024: 29–35). V njih najdemo podedovano naslonsko obliko v daj. edninskega prvoosebnega zaimka *mi* v *Brižinskih spomenikih* in *Stiškem rokopisu*; v istih rokopisih je izpričana tudi izvorna tožilniška oblika *me*, a zaradi odsotnosti iz roditeljsnika prevzete oblike ni mogoče potrditi, ali je bila enozložna oblika že klitizirana. Od naslonskih oblik tretjeosebnega zaimka je v *Stiškem rokopisu* izpričana roditeljska oblika *ga*, v množini pa še dajalniška *jim*.

zaimkov za 1. in 2. os. mn. (*nas, nam, nas; vas, vam, vas*), a bi lahko o njihovi naglašenosti sklepali samo na podlagi položaja v stavku, zato so zaradi nujne krožnosti dokazovanja za analizo stave naslonk v 16. stoletju neprimerne.

- (1) Hudizh **nas ie** perprauil de moremo vŕi vmreti (TT 1557: 13b)
- (2) Criftus pag **ie nas** odreshil od te Prekletue te Poſtaue (TL 1561: 83b)
- (3) GOSPVD valh Bug **vam je** leto deshelo dal (DB 1584: I, 120a)
- (4) Moses **je vam** dopuſtil ſe lozhiti od valſhii ſhen (DAg 1585: 34)

1.1.2 Bolj problematične so glagolske naslonke: zdi se verjetno, da so bile v knjižni slovenščini 16. stoletja kot v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku naslonske oblike pomožnika *biti* (*sem si je* itd.), pri čemer so za tvorbo prihodnjika oblike dvojne: *bom boš bo* itd. in *bodem bodeš bode* itd. Za prve se domneva, da so rabljene enklitično, druge pa naj bi bile naglašene (npr. Ramovš 1952: 138), a je že Murko (1891: 39) to postavil pod vprašaj. V 16. stoletju lahko najdemo primere, ko daljša oblika stoji sredi naslonskega niza, in primere, ko je krajša oblika ločena od drugih naslonk.

- (5) kateri **fe bode ijh** hotel doteKNyti, ta ima poſuezhen biti (DB 1578: 76a)
- (6) Satu ga [...] ta nega Cerkou inu Gmaina, ſpet nafai lubi [...] Inu **ga** vekoma **bo** zheſtila inu hualila (TT 1577: 488)
- (7) Kateri ſe mafzhuje, na tem **fe bo** ſpet GOSPVD mafzhoval, inu **mu** tudi **bo** njegove grêhe ſadêrshal (DB 1584: II, 164a)

Podobno dvojnost najdemo tudi pri glagolu *hoteti*, ki se je v zvezi z nedoločnikom uporabljal za izražanje prihodnosti. Ob oblikah *hočol/hočem, hočeš* itd. najdemo tudi domnevno naslonske (Oblak 1891: 43–46; Ramovš 1952: 133) oblike *(h)čol/(h)čem, (h)češ* itd. Korpusna analiza oblik je pokazala, da imajo močno tendenco pojavljanja na drugem mestu v stavku, kar potrjuje domnevo o njihovi naslonskosti, vendar izkazujejo različno stavo glede na npr. tožilniške zaimenske naslonke.

- (8) Ieſt **vam ga zhem** fratati (DPa 1576: 51)
- (9) Vmoio zhaſt **zhem ga** perpravit (DC 1579: 143)
- (10) Ieſt **zho jih** od Pêkla odreſhiti (ZK 1595: 92)

Velik delež teh oblik je izpričan v pesemskih besedilih, kjer zaradi zahtev verza pogosto prihaja do skladenjskih odstopanj, zato tudi te oblike niso bile vključene v analizo.

1.1.3 Še bolj je zapleteno vprašanje naslonskosti posameznih členkov in veznikov (Murko (1891: 46–48) npr. kot potencialne, a ne gotove naslonke navaja vse enozložne členke, veznike *i*, *in* in *no*, ne pa izrecno tudi dvozložne oblike veznika *ino*, ki je bil rabljen v 16. stoletju), pri nekaterih je zaradi neustaljenega zapisa težko določiti tudi, ali gre za eno- ali večzložno obliko (npr. *vshe/ushe* – *vže* ali *uže*). Zato tudi ti v tej analizi niso bili upoštevani.

1.2 Gradivo za analizo

Gradivo za analizo predstavljajo tiskana dela slovenskih protestantov, ki so izhajala v obdobju med 1550 in 1595 (večjezični Megiserjev slovar iz 1603, ki je vseboval tudi slovenske ustreznice, zaradi nerelevantnosti za raziskovalno vprašanje ni vključen, prav tako ne štirijezični slovar istega avtorja iz leta 1592, upoštevana pa je slovenska postila čakavca Jurija Juričiča (1578)). (Osebn)zaimenske naslonke so bile analizirane na podlagi listkovnega gradiva za *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (Ahačič idr. 2022), ki predstavlja popolni izpis del slovenskih protestantov (podrobneje o njem npr. Merše 2011). Glagolske naslonke niso bile pregledane v celoti, a so bile analizirane vzorčno v elektronskem *Korpusu besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*⁴ s pomočjo programa NoSketchEngine, stava povratnoosebne naslonke *se* pa je bila dodatno analizirana v delu besedila Trubarjeve *Hišne postile* (TPo 1595), in sicer je bilo ročno pregledanih prvih tisoč pojavitev *se* v prepisu prvega dela postile.⁵

2 Stava naslonk znotraj naslonskega niza

Za razliko od arhaičnega slovanskega naslonskega niza, v katerem so vse glagolske naslonke sledile zaimenskim (Zaliznjak 2008: 28), je v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja znotraj naslonskega niza v veliki večini gradiva izpričan premik pogojniške naslonke *bi* in vseh oblik pomožnika

⁴ Korpus še ni v celoti popravljen ter ni normaliziran in lematiziran, zato je bilo potrebno iskanje po vseh predvidenih pisnih različicah, rezultati pa niso nujno zanesljivi.

⁵ Prepis je dostopen v *Korpusu besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*.

glagola *biti* v sedanjiku z izjemo oblike 3. osebe ednine pred zaimenske naslonke, med katerimi so najbolj levo razvrščene dajalniške oblike – ne glede na to, ali gre za podedovane ali nove naslonke –, sledijo pa jim roditeljske/tožilniške;⁶ za njimi se razvrščajo oblika za 3. osebo ednine sedanjika in prihodnjiške oblike vseh oseb in števil pomožnika *biti*. Praviloma pred zaimenskimi naslonkami v nizu stoji tudi povratnoosebni zaimsek *se* (ki je lahko rabljen tudi ob povratnih glagolih ali za izražanje splošne vršilskosti). Zaporedje naslonk v naslonskem nizu je torej naslednje:

(veznik) – *naj* – oblike pomožnega glagola *biti*, ki se začnejo na *s-*, ali oblika *bi* – povratni *se* – dajalniške naslonke – roditeljske/tožilniške naslonke – oblika za 3. osebo ednine sedanjika ali prihodnjiške oblike pomožnika *biti*

(11) taku **nai te** ispremeleio, kadar lefesh, taku **nai te** varuio, kadar **fe** obudish (TC 1575: 376)

(12) nikogar nej bilu, kir **bi mi jo** bil islushil (DB 1584: II, 101a)

(13) Ali veliku **fe jih bo** k'nym pèdrushilu (DB 1584: II, 103a)

(14) ti fe bodo do fòdniga dné po letèm vkasanju dershalì, inu letiga trofhta zheftu inu radi ifkali, inu **fe ym ga** nikuli nebo prevezh sdelu (TPo 1595: I, 189)

2.1 Od prevladujočega vrstnega reda najbolj izstopa Dalmatinova skoraj dosledna postavitev naslonske oblike tož. ed. *ž jo* za 3. osebo ednine sedanjika glagola *biti*; le izjemoma najdemo zaporedje *jo je*.⁷

(15) Natu je David vus folk vkup špravil [...] inu je bojeval supèr Rabbo, inu **jo je** dobil (DB 1584: I, 174a)

(16) Gaza je poprej téh Sovrashnikou bramba bila, ali Simon **je jo** dobil (DB 1584: II, 192a)

(17) Potle je ona rodila eno Hzher, inu **je jo** imenovala Dina (DB 1584: I, 19b)

⁶ V obravnavanem gradivu nisem našla primera, kjer bi bili sopostavljeni roditeljska in tožilniška naslonka, zato ni podatka o tem, v kakšnem zaporedju sta nastopali v naslonskem nizu.

⁷ Po podatkih Marije Gromove (karta *Dviganje sedanjiške naslonke 3. osebe ednine na začetek niza*) posavsko narečje, od koder je izviral Dalmatin, tovrstnega »dviganja« naslonke *je ne* pozna. Za opozorilo se zahvaljujem anonimnemu recenzentu.

Tudi v primeru, ko je bilo v DB 1578 rabljeno zaporedje *jo je*, je bilo v DB 1584 spremenjeno v *je jo*.

- (18a) Aku pak ta, kir **io ie** pošuetil, hozhe to Nyuo reishiti, taku on ima ta peti deil tih denarieu zhes tu, kakor ie shazana, verhu gori dati (DB 1578: 111a)
- (18b) Aku pak ta, kir **je jo** pošvetil, hozhe to Nyvo réfhiti, taku on ima peti dejl téh denarjeu zhes tu, kakòr je fhazana, verhu gori dati (DB 1584: I, 78a)

Pri drugih zaimenskih naslonkah je tudi pri Dalmatinu stava običajna, le v posamičnih primerih⁸ so pred glagolsko naslonko *je* umeščene tudi druge zaimenske naslonke.

- (19) Tedaj je Samuel vsel en Kamen inu **ga je** poštavil mej Mizpo inu Sen, inu **je ga** imenoval, EbenEzer (DB 1584: I, 153b)
- (20) Delila, Samfonova [...] luba, **je ga** Philifterjem isdala (DB 1584: I, IVa)
- (21) On je pak she veliku vezh vekfhih rizhy fturil, katere néfo mogle vse sapifšane biti, tulikajn **je jih** bilu (DB 1584: II, 186b)

Izjemoma lahko tovrstne primere najdemo tudi pri drugih avtorjih.

- (22) fto diuizo Maryo, kir ie veidila de **ie ga** diuiza rodyła (TR 1558: a4b)
- (23) Dusha vezhnu shiue vbugi, Kir **ie io** milofstiu scufi, Niega finu bil odreshil (*P 1563: 153)
- (24) daj ti meni eniga zhlovéka, kateri bi se mogel hvaliti, de **je jo** on fturil (TPo 1595: I, 67)
- (25) kir je fa Boshyo befsedo ništer maral, temuzh **je jo** ferrahtal, taku nej zhudu, ker je on fdaj potrebuje, de je on nigdir ne najde (TPo 1595: I, 257)

⁸ Za ilustracijo pogostosti pojavljanja posameznih zaporedij so bile v *Korpusu besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* analizirane pojavitve v DB 1584: Ted. 3. os. *ž jo* se za glagolsko naslonko *je*, tj. *je jo*, pojavi v 41 primerih, pred njo, tj. *jo je*, pa le v enem; nasprotno se zaporedje *ga je* pojavi kar 608-krat, *je ga* pa le dvakrat; *jih je* najdemo v 29 primerih, *je jih* pa spet le v enem.

2.2 V redkih primerih pri Krelju in Juričiču ter v TPo 1595 je izpričana stava *se* za tretjeosebni zaimkom.

- (26) CHRISTVS nei famuzh tërpil sunai na shivotu to fmèrt, tàmuzh snotrai na Dulhi tudi ta grosoviti fàrd Boshij, kateri ie flilhal na vfiga fvéta Gréh: Da **mu fe ie** po tim zhloveftvo sdelu, kakòr da bi ga Bog vekoma ôtel sapuŕtiti, inu od fvoiga lica odpahniti (KPo 1567: CLXIIIb)
- (27) Iesuf kadâr gori pogleda, vidi veliku Lûdij gredozh, inu **fo mu fefmilili** (KPo 1567: CXXIIIb)
- (28) kateri fo od nega beshali inu **ga fe** oduergli alli od pouedali (JPo 1578: II, 7a)

V večini tovrstnih primerov *se* stoji pred glagolom, a primeri, ko naslonskemu nizu ne sledi glagol (poleg pri Juričiču jih najdemo tudi v TPo 1595), kažejo, da ne gre nujno za obglagolsko stavo *se* (prim. 3.1.2), saj ta v navedenih primerih ostaja znotraj naslonskega niza.

- (29) Kako dopadeio Fariseom lete Chriftufoue befede? So ijm možno di-shale inu **fo ijm fe** oftne videle, ali vuner neifo veliko sanie marali (JPo 1578: III, 64b)
- (30) kateri takou fhegen profsi, ta ne toshi zhes pomankainje, aku **mu fe** glih en zhas hudu gody (TPo 1595: II, 171)

3 Stava naslonk v stavku

Omejčitve v stavi kratkih oblik v nepredložnih zvezah izvirajo iz njihove nenaglašenosti, saj se morajo prozodično nasloniti na naglašeno besedo bodisi za ali pred sabo. Kot v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku (prim. Toporišič 2000: 674–676) in večini sodobnih slovanskih jezikov, ki poznajo (zaimenske) naslonke, se je naslonski niz v knjižni slovenščini 16. stoletja pretežno uvrščal za prvim stavčnim členom v skladu z Wackernaglovim (1892) pravilom v razširjenem pojmovanju.⁹ Tovrstna stava je bila iz praindoevropsčine podedovana v praslovanščino in je v večini primerov izpričana tudi v stari cerkveni slovanščini (Šekli 2018: 71).

⁹ Prvotni Wackernaglov položaj je za prvo naglasnico in ne za prvim stavčnim členom (Repanšek 2025).

- (31) Miloft **mi** iskaſi o Iefus, Nedai**me** vzagouanie, Terdno prauo vero **mi** dai (*P 1563: 192)
- (32) Kaj **te** h'temu pershene de verujeſh? (ZK 1595: 162)

Kadar je bil prvi stavčni člen odvisni stavek, je v posameznih primerih naslonski niz sledil prvemu stavčnemu členu v glavnem stavku.

- (33) ako to pride pred deshelskiga poglauizo, hozhemo **ga** my vtolaſhit (JPo 1578: II, 10)
- (34) Kadar je pak Paul hotil mej folk pojti, néfo **mu** Iogri pèrpuſtili (DB 1584: III, 72b)

V zloženih povedih je običajno sledil vezniku, v priredjih predvsem v primerih, ko osebek drugega stavka ni bil izražen, čeprav najdemo takšno stavo tudi v primerih z izraženim osebkom.

- (35) Rasdète leta Tempel, tèr **ga** ôzho vtréh dnéh ſpet vsdigniti (KPo 1567: CLa)
- (36) TEđaj je Isaak Iacoba ſvojga Synu poklizal, inu **ga je** shegnal, inu **mu** je ſapovedal, inu je rekàl k'njemu (DB 1584: I, 18a)
- (37) Inu kadar je Zaharias njega v'gledal, ſe je vſtraſhil, inu **ga je** ena groſa obhlhla (DB 1584: III, 29b)
- (38) vndu ſe poſti inu **ga** ta Sludi iſkuſha (TR 1558: Z3a)

Večinoma pa je v drugem delu priredja ob izraženem osebkem naslonski niz uvrščen za njim.

- (39) taiſta je eniga ſynu rodila, inu on **ga je** imenoval Gerfom (DB 1584: I, 35a)
- (40) Sakaj taiſti je ſnajden k'yſkanju dobizhka, inu Mojſter **ga je** ſ'kunſhtjo naredil (DB 1584: II, 144a)

Zlasti ob *inu* se je občasno uvrščal za prvi stavčni člen drugega dela priredja, tudi kadar ta ni bil osebek.¹⁰

¹⁰ Enako velja tudi za sodobni knjižni jezik: »Priredni nenaglašeni vezniki (in) so del naslonskega niza le, če jim takoj sledijo ostale naslonke, sicer pa tvorijo lasten naslonski niz na ničtem, tj. vezniškem mestu in tako niso del stavčnega naslonskega niza.« (Gabrovšek 2024: 53.)

(41) Néki pak fo mu ôzhi sakrili, inu po licu **ga** tepli (KPo 1567: CLVI)

(42) podai femkai tuoio roko, inu poloshi **io** vmoio ftran (DPa 1576: 38b)

Izjemoma tako stavo najdemo tudi v odvisnikih, kjer je zaimek razvrščen za osebek.

(43) lete ftuke [...] nim naprei berite [...] de ti mladi tar ftari **ye** bodo vmeili inu prou faftopili (TC 1550: (4a))

V primerih brezvezja se je lahko naslonski niz uvrstil bodisi na prvo mesto ali za prvi stavčni člen drugega stavka.

(44) Petrus ga je fabo pojel, **ga je** sazhel fvariti (DB 1584: III, 11a)

(45) Nei dobro Zhloveku famimu biti, **Mu** ôzhmo pomozhnika fturiti (KPo 1567: LXV)

(46) Abraham v'Gerar potegne, ondi **mu** Abimeleh Saro vsame (DB 1584: I, 12b)

(47) Poflal ijm ie Proroke, Sasidal **ijm ie** lep Tempal (JPo 1578: III, 15b [=12b])

Izjemoma so se lahko med prvi stavčni člen in naslonke uvrščali tudi večzložni členki (zgled 48), ki so prav tako lahko prekinjali naslonski niz (zgled 49).

(48) Sa volo Criftufeue boge shtalti inu pohleuszhine/ inu kir ta Cerkou **tudi ie** niska/ nema nifzhe na tim Euangeliu zbiulati (TR 1558: A4a)

(49) Kateri fe mafzhuje, na tem fe bo fpet GOSPVD mafzhoval, inu **mu tudi bo** njegove grêhe sadêrshal (DB 1584: II, 164a)

Krelj in Juričič sta naslonski niz umeščala tudi na prvo mesto v povedi, najpogosteje v primerih, ko je šlo za odgovor na vprašanje. Morda lahko to pripišemo romanskim vplivom (prim. Šekli 2025).

(50) **Mi fe** sdi, da fe she danafhni dan s'nafhimi Farisei ravno tako godi (KPo 1567: XXXIIIa)

(51) Kai fo ty drugi Angeli fturili? **So fe** htimu edinimu Angelu per drushili (JPo 1578: I, 25a)

Škrabec (1994: 216–217) kot primer stave naslonk na prvem mestu navaja tudi Dalmatinove primere kot »Je bil pak en Judovski mož«, ki ga pripisuje vplivu grščine in latinščine.

3.1 Odstopi od Wackernaglovega pravila

Za posamezne naslonke je v analiziranem gradivu izpričana tudi obglagolska stava, ki je med sodobnimi slovanskimi jeziki značilna za bolgarščino in makedonščino (Benacchio 1998: 451–469; Franks in Holloway King 2000: 216).

3.1.1 Obglagolska stava zaimenskih naslonk

V posamičnih primerih pri Krelju, redkeje pri Juričiču in izjemoma pri drugih avtorjih so zaimenske naslonke nedosledno uvrščene ob naglašeno glagolsko obliko.

- (52) On spèrvizh nei ménil da zhe k'timu priti: Se mu ie sdelu, da zhe CHRISTVS vytijm, kakòr vezhkrat poprei (KPo 1567: CLVIIb)
- (53) Alli sa Mefiafa néfoga mogli ilhe sposnati inu dèrshati, k'timu fe ie nijm niega dianie prevezh préproftò inu shleht sdelu (KPo 1567: XXVIa)
- (54) Sato sapovei da fe Grob obaruie do tretijga dne, da niegovi Iogri ne prido, inu vkradeioga (KPo 1567: CLXXa)
- (55) Tadaici tezhe edan od njih, vsame Gobo, inu napolnijo s'effihom inu s'Isopom, inu ftakne na eno ftoshie, inu podftavimu k'ûftom, inu mu daa pijti (KPo 1567: CLXIIIb)
- (56) Sakai tada kàrfschuiefh, ako néfi Christus, ni Eliaf, ni ta Prorok? Ioannef odgovori ijm (KPo 1567: XXXa)
- (57) Sai ie Bog roko jim dèrshal, inu pred vľémi sovrafniki fvoie obresanie[!] verne inu Folk miril (KPo 1567: XLVIIIb)

Precejšen delež tovrstnih primerov bi lahko pripisali zgoraj opisani stavi naslonk na drugem mestu za veznikom *ino*, ki v teh primerih predstavlja ničto mesto v drugem delu stavčnega priredja, vendar v primerih, ko je v stavku več kot ena naslonka, druga naslonka navadno ostaja na drugem mestu v skladu z Wackernaglovim pravilom.

- (58) inu vezh **fo** vprafhaliga: Kai tada? [...] Inu **fo ga** vezh vprafhali inu diali k'niemu (KPo 1567: XXXa)
- (59) Ravnò kakòr is ftrani Adamove, kada ie bil safpal v'paradishy, **ie** fturi-ena **mu** niegova Nevesta Eva (KPo 1567: CLXVIIa)

Čeprav nekaj primerov tovrstne stave najdemo tudi pri Juričiču v drugem in tretjem delu postile, je v prvem delu večina tovrstnih Kreljevih primerov spremenjena.

- (60) Iogri pak niegovi vprafhaio**ga**, inu reko, kai ie to sa ena prigliha? (KPo 1567: XCVa)
- (61) Niegoui Iogri pak fo **ga** vprashali, inu fo rekli, kai bi ta Pergliha bila? (JPo 1578: I, 72a)
- (62) Imaio eniga drusiga svoiga Boga, na kateriga fe vezh saupaio, vezh ga lùbio, vezh flushio**mu** (KPo 1567: XXXVIIIb)
- (63) Imaio eniga drusiga suoiga Boga, na kateriga fe vezh saupaio, vezh ga lubio, vezh **mu** flushio (JPo 1578: I, 25a)

V redkih primerih je izpričana tudi predglagolska stavka zaimenskih naslonk.

- (64) Ieli Petruf CHRISTVSA sataijl, kàr **ie** le ena dezhla eno malo **ga** vprafhala (KPo 1567: CLIIb)

Čeprav je pri Krelju obglagolska stava zaimenskih naslonk najbolj opazna, je v celotnem naboru zaimenskih naslonk relativno redka in se precej razlikuje pri zaimkih za različne osebe in v različnih sklonih. Najpogosteje je izpričana pri tretjeosebнем zaimku, od sklonov pa najpogosteje v tožilniku.

Posebej pogosto – a še vedno ne prevladujoče – se zaimenske naslonke razvrščajo ob glagol v stavkih z nedoločniškim polstavkom, pri čemer se lahko pojavljajo v različnih položajih:

1. za osebno glagolsko obliko

- (65) Tèr néfoga mogli velikifarij potroftati? (KPo 1567: CLVIIb)
- (66) Obtore fkusì eno gmain falftvo pufte**ga** vprafhati, gdo bi bil (KPo 1567: XXXIa)
- (67) Kateri nozhe **ie** snati, ta ie ne snai (KPo 1567: VIa)

2. za nedoločnikom

(68) ias ga fam puftim, ieft imam oblaft puftitiga inu imam oblaft alli muzh
fpet vsetiga (KPo 1567: C1b)

(69) Nihzhe meni ne more vseti moy Shiuot, tamuzh ga ieft fam puftim,
oblaft imam puftitiga, inu oblaft imam fpet vsetiga (JPo 1578: I, 77b)

3. pred nedoločnikom

(70) Taku fai moreio na oflovim méftu, Christufu fvoim telom flushiti, inu,
po fvetiga Pavla ûku, fvojim telom inu duſho **ga** noſiti, inu shnijm poiti
v'ta nebelki Ierusalem (KPo 1567: CXXXVIIa)

4. na drugem mestu v nedoločniškem polstavku

(71) Inu ie ménil ſtim potom **ga** od febe pèpraviti (KPo 1567: CLIXb)

Nekatere primere tovrstne stave bi lahko uvrstili v različne kategorije, zlasti tiste, kjer naslonka stoji med osebno glagolsko obliko in nedoločnikom: tako bi lahko zgled 67 poleg v tip a (stava za osebno glagolsko obliko) obravnavali tudi kot stavo pred nedoločnikom (tip c), vendar primeri, kot je 66, s stičnim zapisom z osebno glagolsko obliko kažejo, da je naslonka najverjetneje tvorila fonetično besedo z njo. Primer 70 bi lahko obravnavali tudi kot stavo na drugem mestu v nedoločniškem polstavku; prav tako bi se lahko tako obravnavali primeri stave za nedoločnikom v primerih, ko nedoločniški polstavek sestavljata samo nedoločnik in zaimenska naslonka, a drugi del zgledov 68 in 69, kjer je del nedoločniškega polstavka tudi prislov *ſpet*, temu nasprotuje.

3.1.2 Obglagolska stava se

Podobno velja za naslonsko obliko povratnoosebnega zaimka *se*, pri kateri je obglagolska stava v primerjavi z drugimi naslonkami najpogostejša in jo najdemo pri več avtorjih.

(72) ieft isdam **fe**, inu offram **fe** tebi danas cilu vlaſt (TkM 1579: 4)

(73) Tedaj boſh tvoj luſht vidila, inu boſh ſ'mozhjo **fe** reſlyla (DB 1584: II, 24a)

(74) tebe na rokah noſſe, || de kej neopotakneſh **fe**, || ſ'Nogami na en Kamen
(DC 1584: CXCI¹¹)

¹¹ Gre za zgled iz protestantske pesmarice, kjer je vzrok za zapostavitev *se* rima (*noſſe fe*).

Tudi pri *se* je obglagolska stava najpogostejša pri nedoločniških polstavkih:

- a) pred nedoločnikom** (sem so uvrščeni tudi primeri, ko *se* stoji med dvema nedoločnikoma in tvori pomensko celoto z drugim)
- (75) ta zhas kadar ti trykrat v'lejtj gori pojdelh **fe** iskasati pred GOSPV-DOM tvoim Bogum (DB 1584: I, 58b)
- (76) Ali naſh GOSPVD Bug je¹² ja puſty **fe** ſgodyti, de ſe veliki Goſpudje ſkreigajo (TPo 1595: III, 156)
- (77) Ieſt nezho timu Sludiu ne nega oblubom ne nega iskushnauom puſtiti **fe** ſepelati (TT 1557: P3a)
- (78) Inu jeſt hozhem tvoj Ieſik na tvoim Nebi puſtiti **fe** pèrlipiti, de boſh mutaſt (DB 1584: II, 61a)
- b) za nedoločnikom** (sem so uvrščeni tudi zgledi s *se* med dvema nedoločnikoma, kjer tvori pomensko celoto s prvim glagolom)
- (79) Kadar on pag uidi ta mozhan vetar, ſe preſtrashi, inu kadar ſazhne to-piti **fe** ſaupye (TE 1555: 36b)
- (80) Vely varouati **fe** pred hinauskimi Vuzheniki (TT 1557: 139)
- (81) de ſe hozhmo po tei beſſedi, ſo vſo nasho rizhio, derſhati pruti Bogu [...] inu od te Boſhye beſſede obeni rizhi, ne hudi ne dobri nepuſtiti **fe** odulezhi (TR 1558: D4a)

A *se* ne nastopa nujno ob povratnemu glagolu, s katerim tvori pomensko-skladenjsko enoto (prim. Večerka 1989: 119), ampak se lahko v primeru, da je povratni glagol rabljen v nedoločniškem polstavku, umesti tudi za osebno glagolsko obliko v nadrednem stavku.

- (82) Mi pak nemoremo **fe** Boga bati, inu vnega verouati preden ſpoſnamo negou velik ſerd super grehe (DPa 1576: 61b)
- (83) Tu ferze pak **ima fe** sa tu vezhnu anvseti, kakor Paulus pravi (TPo 1595: II, 67)

Ob pregledu listkovnega gradiva za *se* se je pokazalo, da so odstopajoče rabe zlasti pogoste v Trubarjevi *Hišni postili*, zato je bil za ugotavljanje približne frekvence tovrstnih primerov opravljen ročni pregled prvih 1000

¹² Osebni zaimsek za 3. os. ed. s je v tem primeru rabljen neosebno kalkirano po nemškem *es* kot kataforični korelat predmetnega odvisnika (prim. Jelovšek 2011: 417).

pojavitve *se* v prvem delu postile, ki je pokazal, da predstavljajo tovrstna odstopanja od Wackernaglove stave le okoli dva odstotka primerov, med odkritimi primeri pa jih je okoli 60 odstotkov ob nedoločniškem polstavku. V vseh primerih *se* stoji pred glagolsko obliko, praviloma tisto, s katero tvori pomensko celoto, ob nedoločniškem polstavku se izjemoma lahko od nje premakne pred osebno glagolsko obliko (zgled 88).

- (84) vbogi greifhnik, kateri pred Boshjim ferdom inu fodbo is ferza **fe** prestrahio, lete stury letu Diteze svete inu pravizhne (TPo 1595: I, 57)
- (85) taku bi je jeft moral smojemi delli opraviti, fim tudi sa tiga volo en Menih poftal, inu vtem Minihtvi Minihtkih inu hynaufhkih dell **fe** flifsal, katera so mene ftefhko ftala (TPo 1595: I, 50)
- (86) Timu brumnimu Lothu pak, je onu bilu kakor enu lipu Drivu, kateru berft vunkaj fhene, inu fdaj sazhne **fe** feleniti (TPo 1595: I, 11)
- (87) my tedaj na nafh leben inu dobra della nejmamo **fe** sanefsti, ni savupati, temuzh **fe** po GOSPVDV Chriftufu okuli pogledati, inu smozhnim savupainjem na njegova della inu saflusheinje **fe** sanefsti, de my fkusi njega gnado inu vezhnu isvelizhainje, v'unim lebni imamo najti (TPo 1595: I, 18)
- (88) Raunu kakor druge Hiftorie, katere so mimu inu so dokojnane, tudi le htimu flifhio, de bi my te Exemple te vere inu dobrih dell is nyh **fe** imejli vuzhiti (TPo 1595: I, 64)¹³

Kadar so v stavku izpričane druge naslonke, praviloma ostajajo na drugem mestu v stavku.

- (89) Htakim Altariem **fo** potler tudi sazheli ty Soßedie inu drugi ludje, ja cejla mejfta **fe** fbyrati inu vkup fhajati (TPo 1595: I, 2)
- (90) Takovu so ty Iudje dobru vej dili, inu **fo je** bilij is laftniga iskulheinja **fe** navuzhili (TPo 1595: I, 8)

¹³ Podobno stavo bi lahko domnevali v zgledu »Ampak ony vidjo, de ta veglhi deil **fe** ne ho zhe tiga Diteta Iefufa lotyti, inu de **fe** fatiga volo Adrie, kreganje inu souraftvu, na tem fvetu vfdigneo« (TPo 1595: I, 46), kjer pa bi se dalo v prvem predmetnem odvisniku položaj *se* razložiti tudi kot stavo za osebkom (in z veznikom v ničti poziciji, prim. op. 10), medtem ko je v drugem predmetnem odvisniku stava *se* v skladu z Wackernaglovim pravilom.

Izjemoma se skupaj s *se* h glagolu premakne tudi naslonska oblika glagola *biti*.

(91) Spet nasaj tudi veliku na nim **fe bo** pobullfhalu (TPo 1595: I, 55)

Izstopa primer, ko je med *se* in *bo* vrinjen zaimenski osebek stavka, pri čemer nobena od naslonk ni razvrščena v skladu z Wackernaglovim pravilom.

(92) on lhe ne pridiguje, ampak skoraj po meni **fe on bo** puftil flifhati (TPo 1595: I, 23)

V nekaj primerih pa je *se* v stavku podvojen, pri čemer je prvič izpričan na drugem mestu v stavku, drugič pa ni ob glagolu, kot bi pričakovali, ampak je od njega ločen.

(93) De **fe** taku vfe, kar je brumnu, fvetu, veliku, inu mogozhnu na tim Svejtu, **fe** supar ta Euangeli ftavi (TPo 1595: I, 20)

(94) ony bi fe imejli ponifhati pred Chriftufom, inu **fe** so vfo nyh Boshjo slushbo inu dobrimi delli **fe** nikar vrejndi lhtemati, de bi ony njemu te zhreule isbrifšali (TPo 1595: I, 24)

Glede na provenienco avtorja in zapisovalca (Trubar, ki je postilo prevajal pred smrtjo, je besedilo narekoval Janžu Znojilšku), redkost tovrstnih zgledov in zapletenost obeh stavčnih struktur lahko domnevamo, da ne gre za podvajanje naslonk, ampak za prevajalsko/zapisovalsko napako ali morebiti ostanek predhodne strukture po spremembi besedila.

Sklep

Analiza izbranih naslonk v knjižnem jeziku 16. stoletja je pokazala, da je v obdobju nastanka slovenskega knjižnega jezika že prevladovala podobna stava naslonk kot v sodobnem knjižnem jeziku, vendar je prihajalo do več odstopanj, ki so bila morda narečno pogojena (kot Dalmatinova razvrstitev *je jo* in verjetno Kreljeva obglagolska stava naslonk) ali pa so nanje vplivale prevodne predloge. Da bi dokazali slednje, bi bila potrebna obširnejša raziskava celotnega gradiva zlasti glagolskih naslonk (*imeti*, *hoteti*) in primerjava odstopajočih zgledov s prevodnimi predlogami, ki presega obseg

tega prispevka. Odprto vprašanje pa ostajajo tudi naslonskost členkov in veznikov in kriteriji, po katerih bi lahko določali njihovo (ne)naglašenost.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *PODOBA – BESEDA – ZNANJE. Življenje idej v prostoru med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom 1400–1800* (P6–0437), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Viri

*P 1563 = Juričič, J., Klombner, M. (ur.). (1563). *ENE DVHOVNE PEISNI*. Tübingen.

Ahačič, K., Čepar, M., Jelovšek, A., Legan Ravnikar, A., Merše, M., Narat, J., Novak, F. in Premk, F. (ur.). (2022–). *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. ZRC SAZU, Založba ZRC. <https://www.fran.si>

DAG 1585 = Dalmatin, J. (1585). *Agenda*. Wittenberg.

DB 1578 = Dalmatin, J. (1578). *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.

DB 1584 = Dalmatin, J. (1584). *BIBLIA*. Wittenberg.

DC 1579 = Dalmatin, J. (ur.). (1579). *TA CELI CATEHISMVS*. Ljubljana.

DC 1584 = Dalmatin, J. (ur.). (1584). *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*. Wittenberg.

DPa 1576 = Dalmatin, J. (1576). *PASSION*. Ljubljana.

Ahačič, K. (ur.). (2019). *Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* [Korpus]. Fran. <https://fran.si/korpus16/>

JPo 1578 = Juričič, J. (1578). *POSTILLA*. Ljubljana.

KPo 1567 = Krelj, S. (1567). *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.

Listkovne kartoteke Oddelka za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

TC 1550 = Trubar, P. (1550). *Catechismus*. Tübingen.

TC 1575 = Trubar, P. (1575). *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.

TE 1555 = Trubar, P. (1555). *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen.

- TkM 1579 = Tulščak, J. (1579). *Kerfzhanske LEIPE MOLITVE*. Ljubljana.
- TL 1561 = Trubar, P. (1561). *SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY*. Tübingen.
- TPo 1595 = Trubar, P. (1595). *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
- TR 1558 = Trubar, P. (1558). *EN REGISHTER*. Tübingen.
- TT 1557 = Trubar, P. (1557). *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
- TT 1577 = Trubar, P. (1577). *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*. Tübingen.
- ZK 1595 = Znojilšek, J. (1595). *KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*. Tübingen.

Literatura

- Benacchio, R. (1998). I pronomi clitici nelle lingue slave dell'area Balcanica. *Europa Orientalis*, 7, 451–469.
- Franks, S. in King Holloway, T. (2000). *A Handbook of Slavic Clitics*. Oxford University Press.
- Gabrovšek, D. (2024). Položaj naslonskega niza v vezniškem stavku v slovenski zloženji povedi. *Jezikoslovni zapiski*, 30(1), 49–63. <https://doi.org/10.3986/JZ.30.1.02>
- Jelovšek, A. (2011). Neosebna raba oblike ono v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Slavistična revija*, 59(4), 415–435.
- Jelovšek, A. (2024). *Osebni zaimki in nastajajoča slovenska knjižna norma*. Založba ZRC.
- Merše, M. (2011). Uvod. V K. Ahačič, A. Legan Ravnikar, M. Merše, J. Narat in F. Novak, *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (str. 7–16). Založba ZRC.
- Merše, M. (2014). *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*. Založba ZRC.
- Murko, M. (1891). Enklitike v slovenščini. Oblikoslovje in skladnja. V A. Bartel (ur.), *Letopis Matice Slovenske za leto 1891* (str. 1–65). Matica Slovenska.
- Murko, M. (1892). Enklitike v slovenščini. II. del: Skladnja. V A. Bartel (ur.), *Letopis Matice Slovenske za leto 1892* (str. 51–86). Matica Slovenska.
- Oblak, V. (1891). Doneski k historični slovenski dialektologiji. V A. Bartel (ur.), *Letopis Matice Slovenske za leto 1891* (str. 66–153). Matica Slovenska.
- Raecke, J. (1995). »er sich des schwären Wercks /nämlich die Haußpostill D. Martini Lutheri/ in die Windische Sprach zu vbersetzen vnderfangen« – »Windisches«

in der »windischen Sprach« der Truberschen »Hishna Postilla«. V R.-D. Kluge (ur.), *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich* (Sagners slavistische Sammlung 24, str. 382–413). Verlag Otto Sagner.

Ramovš, F. (1952). *Morfologija slovenskega jezika. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49*. DZS.

Repanšek, L. (2025). Wackernaglova stava naslonk v praindoevropščini. *Jezik in slovstvo*, 70(4), 15–41. <https://doi.org/10.4312/jis.70.4.15-41>

Šekli, M. (2018). *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. Založba ZRC, ZRC SAZU.

Šekli, M. (2025). Stava naslonk v jeziku *Brižinskih spomenikov*. *Jezik in slovstvo*, 70(4), 65–85. <https://doi.org/10.4312/jis.70.4.65-85>

Škrabec, S. (1994). Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo (Dalje in konec). V S. Škrabec, *Jezikoslovna dela 2* (J. Toporišič, ur., str. 216–218). Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Obzorja.

Večerka, R. (1989). *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. I. Die lineare Satzorganisation* (Monumenta Linguae Slaviae Dialecti Veteris, 17). Weiher.

Wackernagel, J. (1892). Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen*, 1, 333–435.

Зализняк, А. А. (2008). *Древнерусские энклитики*. Языки славянских культур.

[Zaliznjak, A. A. (2008). *Drevnerusskie ènklitiki*. Jazyki slavjanskih kul'tur.]

Marija Gromovaⁱ

Glagolske naslonke v naslonskem nizu v slovenskih narečjih

Članek obravnava štiri pojave slovenskega narečnega besednega reda. Dva izmed njih sta arhaična – naslonka *bi* in sedanjiške oblike glagola *biti* na koncu naslonskega niza. Druga dva pa bolj dosledno kot sodobna knjižna sloveščina izkazujeta skupno južnoslovansko težnjo po dviganju glagolskih naslonk na začetek niza: to sta 3. os. ed. sedanjika in prihodnjiške oblike glagola *biti* na začetku niza. Analizirani so zapisi spontanega narečnega govora v skupnem obsegu 2505 strani iz 107 znanstvenih del in skladenjsko zanesljivih poljudnoznanstvenih knjig iz zbirke *Glasovi*, zapisanih po pripovedi naravnih govorcev posameznih narečij. Merila za izbor narečnega gradiva so potrjena skladenjska prvotnost/avtentičnost (tj. odsotnost približevanja knjižnemu jeziku), prozaičnost besedila in njegova dostopnost. Zaradi tega je gostota gradiva neenakomerna.

Ključne besede: naslonke, besedni red, naslonski niz, slovenska narečja, narečna skladnja

Verb clitics in clitic clusters in Slovenian dialects

The article deals with four phenomena of Slovenian dialect word order. Two of them are archaic – the clitic *bi* and the present forms of the verb *biti* at the end of clitic clusters. Two other phenomena more consistently than the modern standard Slovenian language reflect the common South Slavic Slavic verb clitics' tendency to climb to the left border of the cluster. These are the Praes.3Sg and Fut forms of the verb *biti* at the beginning of the cluster.

Records of spontaneous dialect speech in a total range of 2,505 pages from 107 scientific works and syntactically reliable books of the *Glasovi* collection are analyzed. Each one of the four phenomena is illustrated with a

ⁱ Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова; marija.gromova@list.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6081-7520>

map. The maps contain 288 points that cover 452 settlements of the Slovene language space, ie. Slovenia and Slovenians abroad in all neighboring countries. The criteria for the selection of dialect material are confirmed syntactic correctness (ie. absence of a “literary” adaptation), prose nature of the text and its accessibility. Because of this density of the material is uneven. As can be seen from the maps, both archaic phenomena are most preserved in the Littoral dialects, but their areas do not match. Although it would seem logical that innovative and archaic phenomena should not appear in the same territory, a complex combination of factors leads to the fact that both innovative and both archaic phenomena are found in the same points in the south of the Inner Carniolan dialect.

Keywords: clitics, word order, clitic cluster, Slovenian dialects, dialect syntax

1 Naslonski niz v sodobni knjižni slovenščini

Prispevek obravnava položaj glagolskih naslonk v naslonskem nizu v sodobnih slovenskih narečjih v primerjavi z njihovim položajem, normiranim v sodobni knjižni slovenščini. Tabela naslonskega niza v sodobni knjižni slovenščini (prim. tabelo 1) je krajša od tabele, ki jo Jože Toporišič podaja v svoji *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 671). Vsebuje le t. i. *stavčne naslonke* (angl. *special clitics*), tj. glagolske in zaimenske. Ne vsebuje pa členkov *naj*, *ne*, *še*, *že*, *pa* ter veznika *da*, ki spadajo med t. i. *preproste naslonke* (angl. *simple clitics*) (Franks 1998: 3) in za katere veljajo drugačna pravila, zaradi česar jih je treba obravnavati posebej.

1			2	3	4	5	6	7		
glagol <i>biti</i> (praes.)			povratni zaimsek		osebni zaimki			glagol <i>biti</i> (fut.)		
sg.	du.	pl.	dat.	acc.	dat.	acc.	gen.	sg.	du.	pl.
<i>sem</i>	<i>sva</i>	<i>smo</i>	<i>si</i>	<i>se</i>	<i>mi</i>	<i>me</i>	<i>me</i>	<i>bom</i>	<i>bova</i>	<i>bomo</i>
<i>si</i>	<i>sta</i>	<i>ste</i>			<i>ti</i>	<i>te</i>	<i>te</i>	<i>boš</i>	<i>bosta</i>	<i>boste</i>
	<i>sta</i>	<i>so</i>			<i>mu</i>	<i>ga /</i>	<i>ga /</i>	<i>bo</i>	<i>bosta</i>	<i>bodo /</i>
glagol <i>biti</i> (conj.)					<i>/ ji</i>	<i>jo</i>	<i>je</i>	glagol <i>biti</i> (praes. 3. sg.)		
					<i>nama</i>	<i>naju</i>	<i>naju</i>			
<i>bi</i>			<i>vama</i>	<i>vaju</i>	<i>ju</i>					
			<i>jima</i>	<i>ju</i>	<i>ju</i>					
			<i>nam</i>	<i>nas</i>	<i>nas</i>					
			<i>vam</i>	<i>vas</i>	<i>vas</i>	<i>je</i>				
			<i>jim</i>	<i>jih</i>	<i>jih</i>					

Tabela 1: Naslonski niz v sodobni knjižni slovenščini

Na začetku niza stojijo glagolske naslonke, torej sedanjiške oblike glagola *biti* z izjemo oblike tretje osebe ednine *je* in pogojniška naslonka *bi*, enaka za vse oblike pogojnika (za razliko recimo od srbščine). Na koncu niza, po zaimenskih naslonkah, pa so spet glagolske naslonke, ampak že druge – prihodnjiške oblike glagola *biti* in tretja oseba ednine sedanjika. Če na to gledamo kot na sistem, je očitno, da je v slovenskem knjižnem jeziku kodificirana prehodna stopnja nekega procesa premikanja naslonk. Katerega procesa pa?

Za arhaični slovanski naslonski niz, ki se pojavlja v jezikovnih spomenikih stare crkvene slovanščine (Vajan 2007: 410–411), stare ruščine in stare srbščine (Zaliznjak 2008: 28), je značilno, da se vse glagolske naslonke pojavljajo za zaimenskimi, tj. na koncu naslonskega niza. To je posledica dejstva, da so se oblike glagola *biti* kot nove naslonke pridružile nizu z desne strani. Vendar glagolske naslonke postopoma silijo naprej v levo, tj. na začetek naslonskega niza. Ta težnja se pojavlja v vseh južnoslovanskih jezikih.

V sodobni knjižni slovenščini je kodificirana vmesna stopnja tega procesa, na kateri se je uspelo premakniti pogojniški naslonki *bi* in vsem oblikam sedanjika glagola *biti* z izjemo oblike 3. osebe ednine. Stava teh naslonk na začetku niza je namreč značilna že za veliko večino gradiva knjižne slovenščine 16. stoletja (Jelovšek 2024: 34). Vendar pa je v sodobnih

slovenskih narečjih mogoče opaziti še druge stopnje – od bolj arhaičnih do bolj inovativnih.

Članek obravnava štiri pojave slovenskega narečnega besednega reda, natančneje zaporedja naslonk v naslonskem nizu. Dva izmed njih sta arhaična – *bi* in sedanjiške oblike glagola *biti* na koncu niza. Druga dva pa bolj dosledno kot sodobna knjižna sloveščina odražata skupno južnoslovansko težnjo po premikanju glagolskih naslonk na začetek niza: to sta 3. os. ed. sedanjika in prihodnjiške oblike glagola *biti* na začetku niza.

2 Analizirano narečno gradivo

Za pričujočo raziskavo so bili analizirani zapisi spontanega narečnega govora v skupnem obsegu 2505 strani iz 107 znanstvenih del (monografije, disertacije in članki slovenskih dialektologov, seminarske in diplomske naloge študentov slovenščine na Univerzi v Ljubljani,¹ in Univerzi v Mariboru kot tudi drugače pridobljeno gradivo) ter knjig poljudnoznanstvene zbirke *Glasovi*, ki so jih sestavili naravni govorci posameznih narečij in katerih narečno skladenjsko avtentičnost, tj. nepribliževanje stanju v knjižnem jeziku, so potrdili slovenski jezikoslovci. Seznam virov je prevelik, da bi bil lahko naveden v celoti.²

Vsak obravnavan pojav je ponazorjen z jezikovno karto (za podlago je bila uporabljena narečna karta *Slovenskega lingvističnega atlasa*). Karte vsebujejo 288 točk, ki pokrivajo 452 naselij slovenskega jezikovnega prostora, tj. Slovenije in slovenskega zamejstva v vseh štirih sosednjih državah (tj. v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem). Tretjina naselij je bila združena, da bi se karte lažje brale. Pri izdelavi kart so za izbor narečnega

¹ Za posredovanje virov se zahvaljujem prof. dr. Veri Smole s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

² Primeri narečnega govora so podani v obliki, kakršna se pojavja v citiranem viru. Avtorji znanstvenih virov običajno uporabljajo mednarodno fonetično transkripcijo in pisavo ZRCola, ki jo je na Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU razvil dr. Peter Weiss. Avtorji poljudnoznanstvenih publikacij pa uporabljajo različne poenostavljene transkripcije. Ker je pričujoča raziskava posvečena skladnji in ne glasoslovju, je gradivo v poenostavljeni transkripciji enako dragoceno in informativno kakor tisto v fonetični transkripciji. V nadaljevanju posebnosti transkripcije posameznih primerov ne bodo obravnavani.

gradiva bili merilo potrjena narečna skladijska avtentičnost, tj. nepribliževanje stanju v knjižnem jezku, prozaičnost besedila in njegova dostopnost. Zaradi tega je gostota gradiva zelo neenakomerna.

3 Prihodnjiške naslonke na začetku naslonskega niza

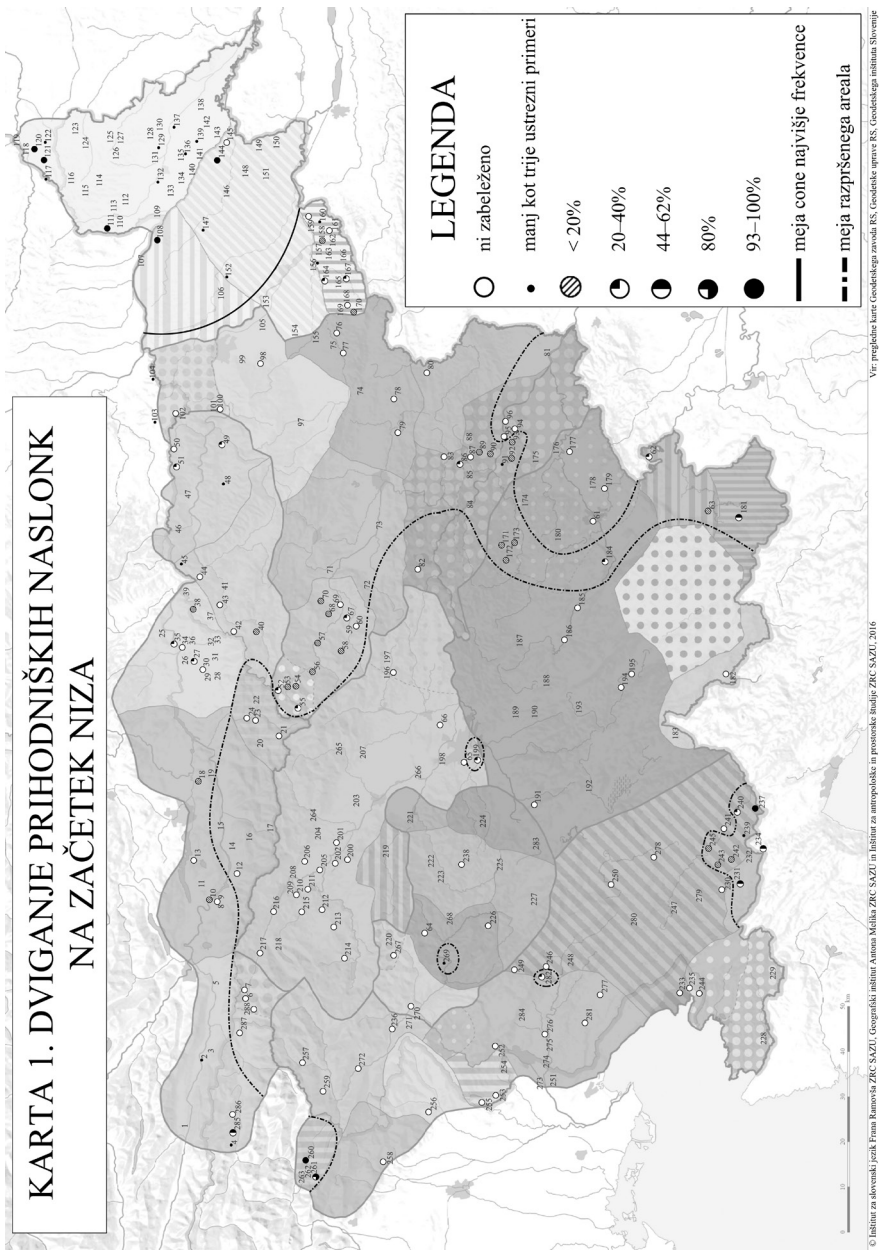
Prihodnjiške naslonke, ki so nastale iz polnih naglašanih oblik *bodem*, *bodeš*, *bode* itd., so gledano zgodovinsko najnovejše stavčne naslonke v slovenskem jeziku in zato seveda zasedajo zadnje mesto v naslonskem nizu, kar kodificira tudi Toporišičeva normativna *Slovenska slovnica*.

Pred več kot 130 leti je Matija Murko omenil dviganje prihodnjiških naslonk na začetek niza kot izrazito vzhodnoslovensko značilnost in ga je pojasnil s prozodičnimi razlogi (Murko 1891: 42–43). Medtem ko so prihodnjiške naslonke v osrednjeslovenskih narečjih izgubile drugi zlog (3. os. ed. *bode* > *bo*), so v vzhodnih narečjih izgubile prvi zlog (3. os. ed. *dä*). Nekatere so se tako reducirale, da so popolnoma izgubile vokalni element (1. os. ed. *'n*). Zaradi te prozodične »lahkotnosti« so se razmeroma zgodaj dvignile na začetek niza.

V letih 2013–2015 sem opazila dviganje prihodnjiške naslonke na začetek niza v knjižnopogovornem in splošnopogovornem jeziku govorcev ljubljanske mestne govorice ter koroških, primorskih, dolenjskih in panonskih narečij:

- *Bom se pozanimala.*
- *Zakaj bo ti vrnil denar, a sposodila mu si?*
- *Govoril bom počasneje, da bomo se razumeli.*
- *Ne, smo na Donavi, ko bomo se priključili Savi, bom povedala.*
- *Mojca bo me ubila, če ne pridem!*

Kot je razvidno iz navedenih primerov, niso dvignjene le »lahke« vzhodnoslovenske prihodnjiške oblike, temveč tudi v knjižnem jeziku kodificirane oblike, ki se uporabljajo v večini slovenskih narečij (*bom*, *bo*, *bomo*). To pomeni, da je razlaga dviganja prihodnjiških naslonk zgolj s fonetičnimi razlogi neprepričljiva.

Karta 1: Dviganje prihodnjiških naslonk na začetek naslonskega niza

Dviganje prihodnjiških naslonk v slovenščini opazimo že sredi 18. stoletja. V *Duhovni brambi* v 2 od 7 primerov naslonskega niza, ki vsebuje prihodnjiško in zaimensko naslonko, prihodnjiška stoji na začetku niza: *teda bo te bueg usiga mogozhni, ker te je po svoimi oblizhji ftuerou obuavrou ... bueg Sin te bo odrieshou od usah navarnostih inu S Duh boshji bo te potroshtou* (Duhovna bramba 1800: 78).

Na karti 1 je videti velik razpršen areal, ki zajema vsa severovzhodna slovenska narečja in klinasto vdira v dolensko narečje. Žarišče pojava (ločeno s polno črto) je na vzhodu slovenskega narečnega območja – v treh narečjih panonske skupine, kjer je pogostost dviganja prihodnjiških naslonk 92–100 %: *Bon gā 'sāmō 'tāk zā'tākno, pā 'tūdī bō* (Cven, spodnjeprl.). Bolj kot se gre proti zahodu, nižja je frekvenca dviganja dotična naslonke. V haloškem narečju panonske in severnopohorsko-remšniškem narečju koroške narečne skupine se prihodnjiške naslonke dvigajo na začetek niza le v 29 % vseh kontekstov.

Pogostnost se močno poveča na zahodni meji slovenskega jezikovnega prostora – v ziljskem narečju koroške in rezjanskem narečju primorske narečne skupine, ki sta se najpozneje do konca srednjega veka razvijali skupaj. Vidi se, da je njuno nekdanje vzporedno spreminjanje mogoče opaziti tudi na skladijski ravni. Na jugozahodu se je medtem samostojno izoblikoval stranski areal, kjer se splošnoslovenske prihodnjiške oblike glagola *biti* dvignejo na začetek niza pod vplivom vzporedno obstoječih naslonskih oblik kontinuanta praslovanskega glagola **xьtěti* 'hoteti'.

Poleg tega so še trije točkovni areali v gorenjskem delu Ljubljane, v cerkljanskem in notranjskem narečju. Kot je razbrati, se v vseh treh velikih arealnih pojavljajo povsem različni dejavniki dviganja tega tipa naslonk, in sicer prozodični na vzhodu, vpliv furlanščine na zahodu in nalika na jugozahodu. Širi pa se le največji, vzhodni.

4 Sedanjiška naslonka 3. os. ed. na začetku naslonskega niza

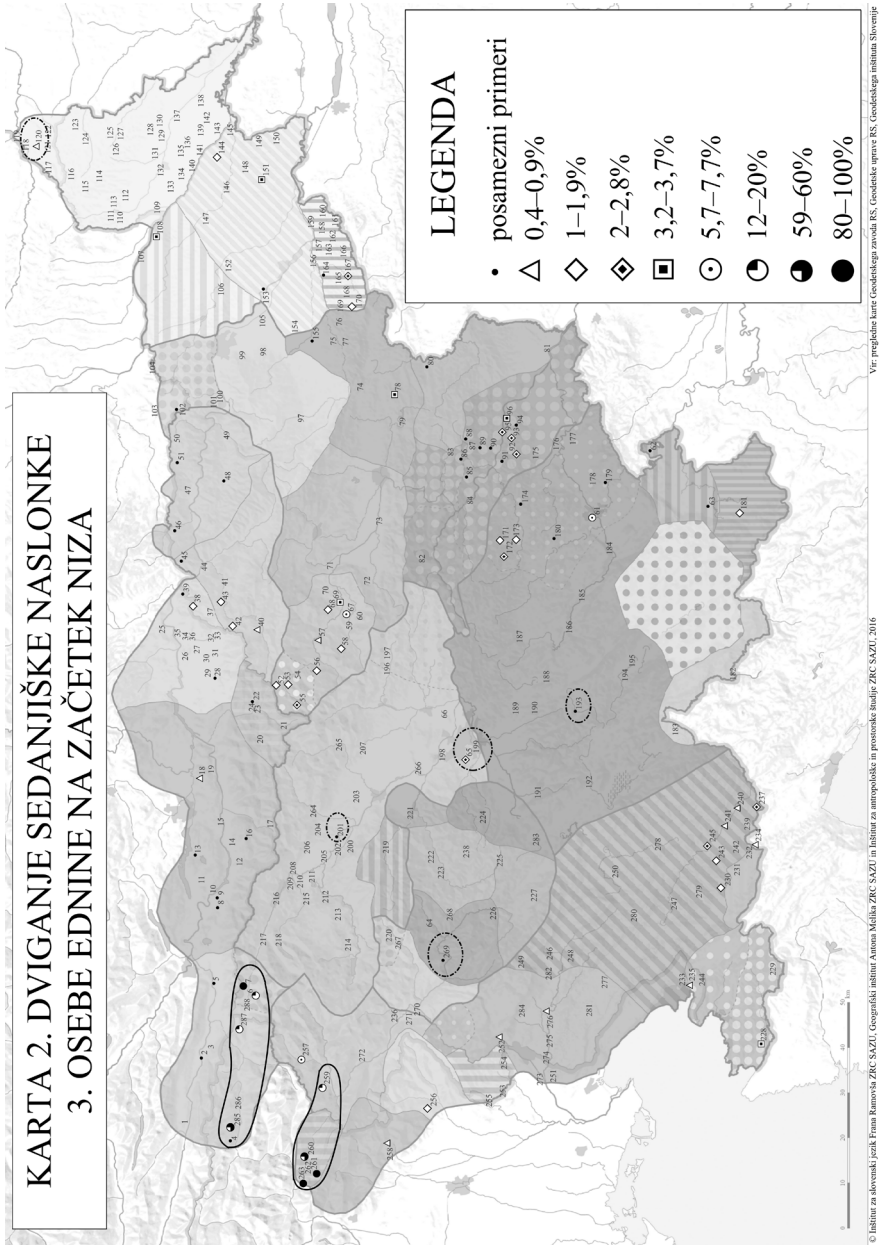
Sporadično dviganje sedanjiške naslonke 3. os. ed. na začetek niza uresničuje isto težnjo po izravnavanju niza in pojavljajo vseh glagolskih naslonk pred zaimenskimi. Ta proces traja že precej dolgo. V knjižni

slovenščini 16. stoletja je najbolj izrazita stava naslonke 3. os. ed. sed. pri Dalmatinu: *je jo; je ga; je jih* (Jelovšek 2024: 35). V poznejših časih je precej pogosta v koroških bukovniških spomenikih *Duhovna bramba* in *Kolomonov žegen*:

- *inu papash Leo je jo* svoimu bratru posvou (Duhovna bramba 1800: 90);
- ... *da je se zhries 20 shkofou inu tah vishah na kugi umeruo* (Duhovna bramba 1800: 23–24);
- ... *da je se moje oblizhje vse resbiva* (Kolomonov žegen 1800: 81).

Matija Murko navaja primere tega pojava iz koroških in rovtarskih narečij: kor. *de je mu dal, de je ga vidil*, rovt. *se j mu že wadtorȳa glawa prwč* (Murko 1892: 77). Danila Zuljan Kumar navaja tudi primere iz dolenjskih in primorskih narečij (Zuljan Kumar 2019: 62–63), čeprav v svojih razpravah zoži pojav do »zaimenske dajalniške naslonske oblike za naslonko glagola *biti*«, pri čemer sklepa, da »gre za značilnost govorenega slovenskega (narečnega) jezika na splošno« (Zuljan Kumar 2022: 59). Čeprav primere dviganja sedanjiške naslonke 3. os. ed. na začetek niza najdemo skoraj v vseh slovenskih narečjih, nizka pogostnost tega pojava ne dopušča govoriti o sistemskosti.

Kot se vidi na karti 2, sta na severozahodu slovenskega narečnega prostora dva majhna strnjena areala z visoko frekvenco tega pojava. Prvi v koroški narečni skupini obsega ziljsko narečje v Kanalski dolini in njegovo *kranjskogorsko* podnarečje. Drugi areal vsebuje rezijansko narečje in najbližjo točko sosednjega obsoškega narečja. Tako visoka frekvenca dviganja naslonke 3. os. ed. sed. na začetek niza združuje ziljsko narečje z rezijanskimi govori, ki so bili prvotno tudi del koroške narečne ploskve in so najbolj sorodni z ziljskimi govori (Smole 2004: 27). Ta pojav sem leta 2014 opazila tudi v knjižnem govoru rojene govorke rezijanskega narečja: *Zakaj je me preklcala; Ma kdo je nas naučil? Vi ste nas naučili*. V ostalih točkah z zadostnim številom ustreznih primerov se odstotek dviganja naslonke 3. os. ed. sed. giblje v območju 0,4–7,7 %. Zanimivo je, da je v najvzhodnejšem narečju – prekmurskem – pojav opažen le v Porabju na Madžarskem.

Karta 2: Dviganje sedanjške naslonke 3. osebe ednine na začetek niza

5 Sedanjiške naslonke (razen 3. os. ed. sed.) na koncu naslonskega niza

Sodobni južnoslovanski jeziki izkazujejo dokončani proces dvigovanja vseh naslonskih oblik sedanjika kontinuanta glagola **byti* 'biti' na začetek niza. Na svojem prvotnem mestu na koncu niza ostane samo oblika 3. os. ed. (v narečjih se sporadično in nesistematično dviga), v makedonščini pa tudi 3. os. mn. Arhaični položaj sedanjiških naslonk (razen 3. os. ed.) na koncu niza sem le enkrat opazila v knjižnopogovornem jeziku rojene govorke prleškega narečja: *Zakaj bo ti vrnil denar, a sposodila mu si?*

Odsotnost splošnoslovenskega dvigovanja na začetek niza teh naslonk je izrazita značilnost predvsem primorskih narečij, kot je videti na karti 3. Razpršeni areal tega pojava obsega tersko, notranjsko, kraško in briško narečje primorske ter pokriva cerkljansko narečje sosednje rovtarske narečne skupine: *Mama'mi:ja, r'ja:vo, 'li:əpo ə-je 'mi:slu, də ɣa prə'da: zə 'di:ərka, zə 'kə:ĩšne 'ta:kə rə'či:, 'sa:mo mu sno fə'de:rbəli 'no:ɣə* (Števerjan v Brdih, briško). Pojav je najpogostejši v najzahodnejšem delu te skupine – v terskem narečju. Na vzhodu slovenskega jezikovnega prostora najdemo tri oddaljene mikroareale, kjer je pojav opažen sporadično – v prleškem narečju panonske narečne skupine ter v sevniško-krškem podnarečju posavskega narečja in kozjaškem podnarečju južnopohorskega narečja štajerske narečne skupine.

6 Naslonka *bi* na koncu naslonskega niza

Mlada pogojniška naslonka *bi*, ki je nastala iz oblike 3. os. ed. aorista glagola **byti* (Zaliznjak 2008: 32–33), se je sprva pridružila koncu naslonskega niza, potem pa je šla po isti poti kot sedanjiške naslonke – iz konca niza v njegov začetek, kjer je kodificirana. V *Brižinskih spomenikih* (9.–10. st.) naslonko *bi* najdemo v prvotnem položaju na koncu naslonskega niza: *ili efe mi ze tomu·chotelo · emufe mi bi ne doztalo · choteti* (Bernik idr. 2004: I., 15–16). V *Nouvem zákonu* (1771) Štefana Küzmiča pa vidimo že sodobno stavo naslonke *bi* v nizu:³ *...i skrita je bila od nyih, da bi jo ne razmili* (Luka 9: 45). Arhaični položaj naslonke *bi* na koncu niza sem le enkrat opazila v knjižnopogovornem jeziku rojene govorke enega izmed koroških

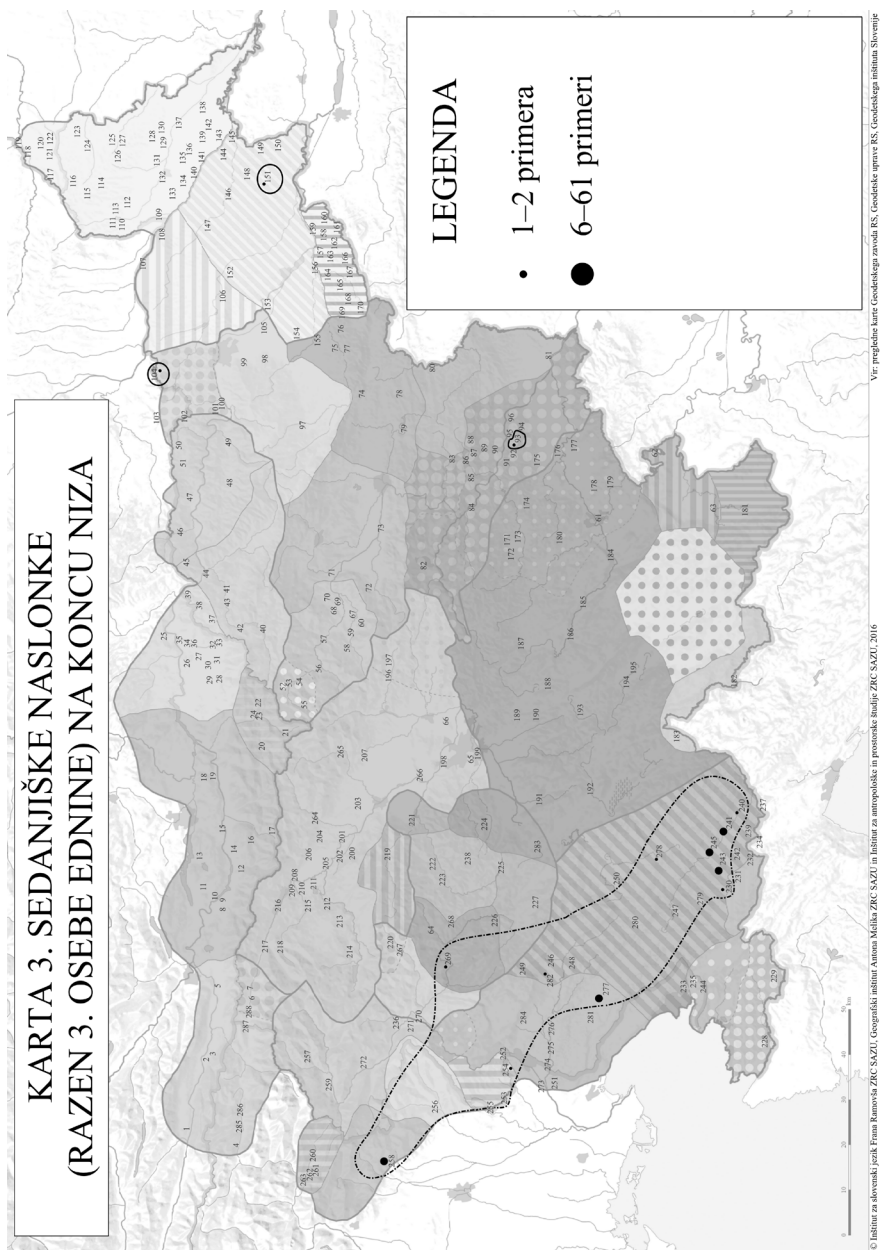
³ Ne govorim zdaj o vzorcu zanikanja. O njem gl. Gromova (2023).

narečij: *Pravzaprav, predvsem za to, da se bi otrok šolal v dvojezičnem okolju*. V večjem delu slovenskega narečnega prostora se je naslonka *bi* skoraj povsod dvignila na začetek naslonskega niza. Vendar pa na karti 4 tu in tam po narečjih opazimo otoke, kjer njeni arhaični položaj na koncu niza, za zaimeniskimi naslonkami, predstavlja od 3 do 100 % vseh primerov (gl. karto 4).

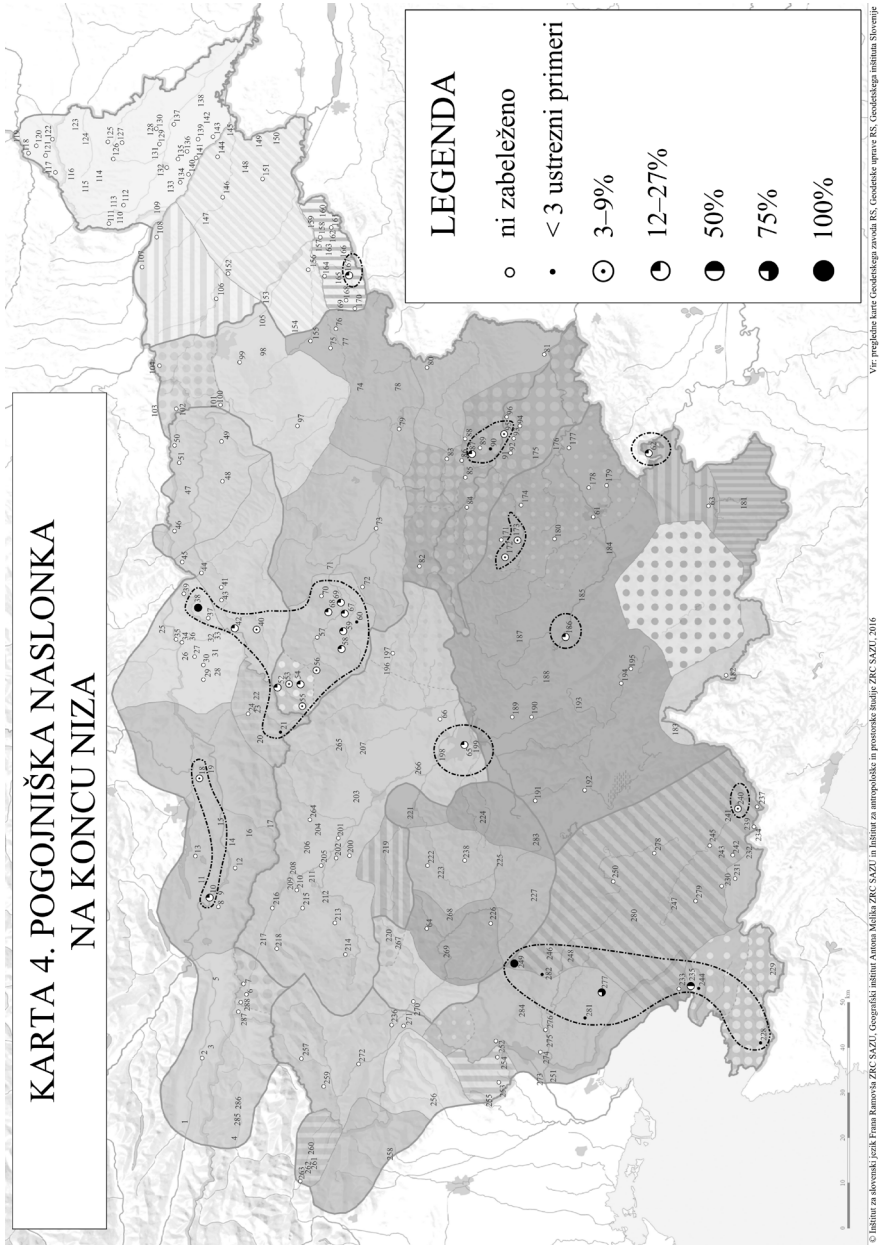
Arhaični položaj *bi* na koncu niza je najpogostejši v primorski narečni skupini. Primorski areal pokriva istrsko, deloma kraško in notranjsko narečje: *Če 'ne: nam bi u'zięu še 'ti:stu, 'ta: xu'di:č!* (Skrilje, notranjsko). Drugi, razpršeni areal na meji koroške in štajerske narečne skupine vsebuje zgornjesavinjsko narečje s solčavskim podnarečjem in njemu najbližjo točko obirskega narečja koroške narečne skupine; areal se klinasto razteza v mežiško in podjunsko narečje koroške narečne skupine. Številni posamezni mikroareali, pogostnost pojava v katerih ne presega 27 %, so v rožanskem narečju koroške narečne skupine, v sevniško-krškem govoru posavskega narečja štajerske narečne skupine; v dolenskem narečju, njegovem vzhodnodolenskem podnarečju in v severnobelokranjskem narečju dolenske narečne skupine; na jugu notranskega narečja primorske narečne skupine; v ljubljanskem mestnem govoru; v haloškem narečju panonske narečne skupine. Primerov arhaičnega položaja naslonke *bi* v panonskih narečjih skoraj ni, ker je tam žarišče dviganja prihodnjiških naslonk. Edina izjema je haloški mikroareal z enim samim primerom, a haloško narečje ni del imenovanega žarišča (gl. karto 1): *Kô se bi lehko, – prè, – midva poleg vas pelôla?* (Zgornje Gruškovje). Najverjetneje bi analiza obsežnejšega gradiva iz osrednjeslovenskih in rovtarskih narečij pripomogla k odkrivanju drugih arealov arhaičnega položaja pogojniške naslonke ali povečanju obstoječih.

7 Zaključek

Iz analize narečnega gradiva je razvidno, da sta oba arhaična pojava najbolj ohranjena v primorskih narečjih, vendar se njuna primorska areala ne ujemata. Čeprav bi se zdelo logično, da se inovativni in arhaični pojavi besednega reda ne bi smeli pojavljati na istem prostoru, je kompleksna kombinacija dejavnikov privedla do tega, da v istih točkah na jugu notranskega narečja najdemo tako obe inovaciji kot oba arhaična pojava.

Karta 3: Sedanjiške naslonke (razen 3. osebe ednine) na koncu niza

Karta 4: Pogojniška naslonka na koncu niza

Viri

Bernik, F., Grdina, I. in Zor, J. (2004). *Bržižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia* (3., dopolnjena izd.). Založba ZRC, ZRC SAZU.

Duhovna bramba (1800). *Duhouna branua: k' troshtenji usah teh, kiri na vodi, inu semli raishajo...: prad duhounah – inu shuotnah nauarnostah sakobart per sabe nossiti: u' katirei so mozni shegni inu shebranje, katiri so od sama Boga osnanuani, od te Zirkle, inu s. s. ozhetou storjeni, inu od papa-sha Urbana VIII. unkadani, skus s. Kolmana poterdnjeni bli.* <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-FMTPKQA>

Kolomonov žegen (1800). <https://www.knjiznica-ravne.si/domoznanstvo/osebne-zapuscine>

Küzmič, Š. (1771). *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa.* <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XCQQK3GZ>

Literatura

Franks, S. (1998). *Clitics in Slavic*. Paper presented at the Comparative Slavic Morphosyntax Workshop, Bloomington, Indiana University.

Jelovšek, A. (2024). Stava naslonk v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. V M. Šekli (ur.), 2. *Toporišičev dan: besedni red v slovenskem jeziku: znanstveni simpozij: povzetki prispevkov / Brežice in Dobova, 11. oktober 2024* (str. 34–37). Založba Univerze.

Murko, M. (1891). Enklitike v slovenščini. Oblikoslovje in skladnja. V A. Bartel (ur.), *Letopis Matice Slovenske za leto 1891* (str. 1–65). Matica Slovenska.

Murko, M. (1892). Enklitike v slovenščini. II. del: Skladnja. V A. Bartel (ur.), *Letopis Matice Slovenske za leto 1892* (str. 51–86). Matica Slovenska.

Smole, V. (2004). *Narečne skupine – pregled. Del vsebine za predmet ZSD II* [Interno gradivo za študente].

Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Obzorja.

Zuljan Kumar, D. (2019). Word order in Slovene dialectal discourse. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 12, 53–74. <https://doi.org/10.3986/sjls.12.1.04>

Zuljan Kumar, D. (2022). *Skladnja nadiškega in briškega narečja*. Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610506195>

Вайан, А. (2007). *Руководство по старославянскому языку*. ЛКИ.

[Vajan, A. (2007). *Rukovodstvo po staroslavjanskemu jazyku*. LKI.]

Громова, М. М. (2023). Кластеризуемые клитики в словенских диалектах: архаизмы и инновации. V Л. А. Авакова (ur.), *Славянский*

мир: общность и многообразие. Материалы конференции молодых ученых в рамках Дней славянской письменности и культуры. 23–24 мая 2023 г. (str. 201–205). Институт славяноведения РАН. <http://dx.doi.org/10.31168/2619-0869.2023.2.12>

[Gromova, M. M. (2023). Klasterizujemje klitiki v slovenskih dialektah: arhaizmy i innovacii. V L. A. Avakova (ur.), *Slavjanskij mir: obščnost' i mnogoobrazije. Materialy konferencii molodyh učonyh v ramkah Dnej slavjanskoj pis'mennosti i kul'tury. 23–24 maja 2023 g.* (str. 201–205). Institut slavjanovedenija RAN. <http://dx.doi.org/10.31168/2619-0869.2023.2.12>]

Зализняк, А. А. (2008). *Древнерусские энклитики. Языки славянских культур.*
[Zaliznjak, A. A. (2008). *Drevnerusskije ènklitiki. Jazyki slavjanskih kul'tur.*]

Vera Smoleⁱ

Glagolske in zaimenske naslonke v reducirani obliki na primeru vzhodnodolenjskega šentruperskega govora

Prispevek obravnava spajanje v soglasnik (ali en zlog) oslabelih glagolskih in zaimenskih naslonk z drugimi naslonkami v naslonskem nizu ali naglasnicami v nove fonetične besede (npr. *Una-j tærdila, de-jh je vidla, pa kũanc; Prav-cajt ga-mũo šli pužjèt; Pêd kædæl, pa-vš dubu kèj*). Torej so obravnavane samo naslonke v novih fonetičnih besedah, pri čemer so tudi te še vedno lahko naslonke. Poimenovali smo jih vezane naslonke kljub temu, da so ali še vedno naslonke ali je naslonski le en njen del, drugi pa naglašen pod besednim naglasom ali stavčnim poudarkom. Termina predslonka in zaslonka sta tu rabljena kot prvi oziroma drugi del vezane naslonke.

Nastanek vezanih naslonk je možen v tistih narečnih govorih, ki imajo visoko stopnjo slabitve kratkih samoglasnikov v zelo različnih pojavnih oblikah, predvsem pa onemitev, saj jih te povzročijo. Kot gradivska osnova je bil zato izbran šentruperski krajevni govor, ki spada v vzhodnodolenjsko podnarečje dolenjskega narečja, za katerega je hkrati na voljo dovolj ustrezno zapisanega besedilnega gradiva.

Ključne besede: onemitev samoglasnikov (vokalna redukcija), vezane naslonke, naslonske oblike, dolenjsko narečje, Šentrupert

Reduced forms of verbal and pronominal clitics in the case of the Šentrupert Eastern Lower Carniolan subdialect

The paper deals with the merging into a consonant (or one syllable) of weakened verbal and pronominal clitics with other clitics in the clitic cluster, and their merging into new phonetic words with stressed words (e.g. *Una-j tærdila, de-jh je vidla, pa kũanc; Prav-cajt ga-mũo šli pužjèt; Pêd kædæl*,

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; vera.smole@ff.uni-lj.si

pa-vš dubu kěj). Therefore, only clitics in new phonetic words are discussed, and these can also still be clitics. We have called them bounded clitics despite the fact that they are either still clitics or only one part of the clitics is stressed, while the other is stressed under word stress or sentence stress. The terms proclitics and enclitics are used here for the first and second parts of a bounded clitics.

The formation of bounded clitics is possible in those dialects that have a high degree of weakening of short vowels in very different forms of occurrence, especially muteness, as these cause them. The Šentrupert dialect, which belongs to the Eastern Lower Carniolan subdialect of the Lower Carniolan dialect, was therefore chosen as the focal case, for which there is also sufficient appropriately written textual material available.

Keywords: vowel muting (vocal reduction), bounded clitics, clitics forms, Lower Carniolan dialect, Šentrupert speech

1 Uvod

1.1

Toporišič naslonko opredeli takole:

naslónka -e ž Beseda, ki je (ker po definiciji nima naglasa) ena naglasna enota z naglašeno besedo pred ali za seboj (*smejáti se, smejáli so se iz srcá, in se od srcá smejáli*). Kadar je obe vrsti naslonk treba ločiti, prve imenujemo zaslonke (enklitike) druge predslonke (proklitike). (Manj natančno tudi enklitika.) – Sopom. klítika. Prim. še brez-naglásnica. (Toporišič 1992: 125.)

V prispevku obravnavamo spajanje v soglasnik (ali en zlog) oslabelih glagolskih in zaimenskih naslonk z drugimi naslonkami v naslonskem nizu ali naglasnicami v nove fonetične besede (npr. *Una-j tãrdila, de-jh je vidla, pa kũanc; Prav-cajt ga-mũo šli pužjèt, pa buo; Pêd kãdâl, pa-vš dubu kěj*) v enem izmed narečnih govorov. To pomeni, da ne bodo obravnavane vse naslonke, ampak samo tiste v novih fonetičnih (glasovnih) besedah, pri čemer so tudi te še vedno lahko naslonke; imenujmo jih vezane naslonke,¹ kljub temu da je lahko naslonski le en njen del (drugi je lahko naglašen

¹ Koren *vez-* je uporabljen po naliki na termin *navezna oblika* (Toporišič 1992: 127).

pod besednim naglasom ali stavčnim poudarkom). Prav tako bosta rabljena termina pred- in zaslonka, pri čemer bosta pomenila le prvi oziroma drugi del vezane naslonke, medslonka pa ostaja v prvotnem pomenu.

1.2

Odgovoriti želimo na naslednja raziskovalna vprašanja: a) katere naslonske glagolske in zaimenske oblike oslabijo v soglasnik (ali en zlog), b) ali se take slabitve dogajajo še kakšni drugi besedni vrsti, c) katera od smeri naslanjana je (pri kateri od oblik) pogostejša, č) ali onemitve vplivajo na njihov besedni red in d) ali so nizi s takimi oblikami možni na začetku stavka ali povedi.

Stavo naslonk so do nedavna avtorji redkih besednorednih raziskav slovenskih narečnih govorov sicer vključevali v svoje raziskave (Bajc 2020; Škapin 2014; Zorko 1998; Zuljan Kumar 2003, 2008), večjih sistematičnih raziskav pa do Marije M. Gromove ni bilo. Najprej je obravnavala naslonske nize v sodobnem slovenskem (knjižnem) jeziku (Gromova 2014), nato v zgodovini slovenskega jezika (Gromova 2015) ter nadaljevala s članki o njih v slovenskih narečjih govorjenih in pisanih besedilih (Gromova 2023a, 2023b, 2024). Z njenim delom bo vsaj z narečnimi raziskavami zadoščeno želji Mojce Smolej (2022: 110), ki je med zadnjimi raziskovalci opravila pregled normiranja besednega reda v slovenskem knjižnem jeziku in za nekaterimi drugimi avtorji ponovno izpostavila problem prepovedi stave naslonk na začetek stavka, čeprav praksa danes in v zgodovini kaže drugače (Smolej 2022: 97–110).

1.3

Vzhodnodolenjski govori² imajo razmeroma visoko stopnjo t. i. moderne vokalne redukcije ali slabitve kratkih samoglasnikov v zelo različnih pojavnih oblikah, in sicer pri nenaglašanih – ti nas zanimajo pri tej raziskavi – položajno akanje in ukanje ter preglas, v izglasju tudi udvoglašenje **o*,

² Takih narečnih govorov je še veliko, npr. govori gorenjskega in sevškega narečja, nekateri govori narečij rovtarske narečne skupine, a zapisovalci žal običajno povezajev ne delajo; izjema je še zapis 440 povedk v 53. knjigi iz zbirke Glasovi *Pošten bodi in delaj* (Košir in Igličar 2020) s približno 800 pojavniciami iz poljanskega narečja rovtarske narečne skupine.

upad v polglasnik visokih **i* in **u* ter vseh e-jevskih samoglasnikov (**ě*, **e*, **e*), v ustreznem glasovnem okolju pa je prisotna tudi onemitev **i*, **u*, **ě* ter izglasnega **-o*, zelo redko **e*, **e* v notranjih zlogih (Smole 1998: 80–83, 85–86). Iz povedanega sledi, da po glasovni strani lahko pričakujemo onemevanje tistih naslonskih glagolskih in zaimenskih oblik, ki imajo v izglasju **i*, **u*, **ě* (ter izglasni **-o*), npr. *mi*, *ti*, *mu*, ne pa tudi npr. *je*, *jo* in še manj celih zlogov, npr. *ma* < *bova*, *m̥uo* < *bomo*, *na-u* < *ne bo* ipd., pa vendar se to v spontanem govoru zgodi.

Tako regularne kot neregularne onemitve omenjenih samoglasnikov in celo zlogov, ki imajo za posledico spajanje teh večinoma enozložnih besed, omogočajo opazovati, ali se oslabela oblika pogosteje pred- ali zaslajanja. V našem primeru k relevantnosti analize pripomore tudi relativno velika količina spontano govorjenih besedil različnih vsebin (okrog 690 daljših in krajših), nastalih s fonetičnim transkribiranjem, pri katerem so bile nastale glasovne besede zapisovane z vezajem. Ta je bil postavljen takrat, kadar med obema deloma ni bil narejen niti najmanjši premor, ampak je bilo besedici res slišati kot eno. To poudarjam zato, ker med naslonkami in naglašeno besedo še vedno obstaja neke vrste minimalen premor ali pa se nam ta zdi možen; v takih primerih vezaj ni zapisovan (kot ga ne pišemo v knjižnem jeziku).

1.4

Analizirana besedila so iz vzhodnodolenjskega šentruperskega govora, iz vseh pripadajočih vasi z zaselki (skupaj 21), zbirana skozi tridesetletno obdobje med letoma 1984 in 2018, 87 pripovedovalcev pa pripada različnim starejšim generacijam (od rojstne letnice 1901 do 1961). Gradivski vir so torej narečna besedila, ki so bila pretvorjena v strokovno poenostavljeni zapis,³ in skoraj pod vsakim besedilom se nahajajo enostavni slovarčki narečnih besed (zadaj je tudi abecedno urejen), ki jih je bilo treba pojasniti s knjižnimi ustreznici, in med njimi je veliko prav teh novih glasovnih besed. Besedila so objavljena v 52. knjigi iz zbirke *Glasovi Naruobe prav: folklorne in spominske pripovedi iz šentruperske fare na Dolenjskem* (Smole 2019).

³ Načela zapisovanja in literatura o govoru se nahajajo v gradivskem viru (Smole 2019: 41–49).

2 Metoda dela

Gradivska osnova v Wordovi datoteki je predstavljala besedilni korpus, po katerem se da iskati samo ročno, vsaj delno samodejno iskanje z ukazom *Najdi* pa je omogočal ravno vezaj. Glede na omejen nabor oblik, ki jih pod geslom *naslonske oblike* navaja Toporišič (1992: 125–126),⁴ se je dalo izluščiti posamezne oslabele oblike in z iskanjem, npr. *s-* in *-s* ter *-s-* poiskati smer naslanjanja oslabele oblike *si* in jih ob izpisovanju primerov že pomensko ločevati, saj lahko, enako kot v knjižnem jeziku, pomenita ali 2. os. ed. gl. *biti* ali pa naslonsko obliko Ded. zaimka *sebe si* in vse druge glasovno sovpadle oblike (npr. nar. *j* iz 3. os. ed. gl. *biti* in iz R, D in Ted. zaimka *ona*). Sprva sem izpisovala cele povedi, a se zaradi velike količine gradiva kmalu omejila na eno do dvostavčne zglede znotraj daljših povedi,⁵ vsem pa v oklepaju pripisala številko pripovedi v knjigi. Zgledi so navajani v pokončnem tisku, v ležečem pa le tisti, ki so v nadnarečnem govoru tako zapisani že v knjigi. Pri majhnem številu istovrstnih pojavnic sem izpisala vse gradivo, pri večjem pa sem začela iskati najpogostejše vezane naslonke v celoti in si pripisovati število pojavitev za končni izračun. Pri vseh je bilo treba številčno izločiti še tiste, ki so se pojavile še v slovarčku pod besedilom. Dobljene številke so kljub temu za večje količine pojavitev še vedno približne in vnesene v tabelo v poglavju Zaključek.

Vsaka naslonska oblika je obravnavana glede na to, kje v naslonskem nizu stoji: za (1.1) so predslonke, za (1.2) so zaslonke, za (1.3) medslonke in za (2) še zanikane glagolske oblike.

Nekatere pogostejše oblike so obravnavane bolj natančno, npr. 2. os. ed. gl. *biti si*, prihodnjik 1. os. gl. *biti* in pogojniška oblika *bi*, z namenom prikaza najbolj tipičnih drugih besednih vrst, vezanih z njimi.

⁴ »Imajo jih osebni zaimki in glagol biti. [...] Pri glagolu biti so naslonske vse oblike sedanjika (sem si je ...), pogojnika (bi) in prihodnjika (bom). V zvezi z nikalno obliko te glagolske oblike izgubijo svojo naslonskost (ne bi, ne bóm), lahko pa se naglas z njih umakne (nê bi, nîsem).« (Toporišič 1992: 125–126.)

⁵ V tej objavi bodo zgledi skrajšani na minimum po dolžini in tudi število bo zmanjšano na raznovrstne zglede.

3 Analiza gradiva

Analizo začnjam z glagolskimi naslonkami. Upoštevam tudi tiste, ki se v narečnem govoru ne pojavljajo kot del vezanih naslonk oziroma jih ne povzročajo, ker ne oslabijo v soglasnik ali za en zlog in so pojavljajo v podpoglavjih z naslovom v oglatem oklepaju, v tabeli pa so najtemnejše; mednje spadajo tudi že prej spojene (skrčene/kontrahirane) nikalne oblike. Za primer je podrobneje obravnavana glagolska naslonka za 2. os. ed. *si*, ki se k navedenim oblikam besednih vrst lahko pred-, za- ali medslanja.

3.1 Glagolske naslonke

3.1.1 Vezane sedanjiške oblika glagola *biti*

3.1.1.1 1. os. ed. *sem* (nar. *səm* [səm], zanikano *nêsəm* [ná:səm])

(1.2) *sem* kot zaslonka

Pojavila se je le v dveh primerih, in sicer kot pomožnik za pretekli čas; vzrok je glasosloven, saj sta se spojila končaj zaimka *jaz -s* in enak začetek pomožnika.

Jəs-səm [jə-səm] hudila h pêvskəm vajəm, njè. (38)⁶ Puokaje j-biv tak, **jəs-səm** [jə-səm] misənla – ɯajska jè, žje kjie napada. (220)

(2) zanikano *nisem*

Kot v knjižnem jeziku se tudi v šentruperskem govoru pojavlja kot že spojena (skrčena/kontrahirana) naglasnica, vendar z jatovim odrazom *ê* [ä:]. Kot predslonke se pred njim pojavljata veznika *ko* (v vseh primerih v pomenu *ker*) in *de* (iz *da*).

»Vêš kɥa səm nariedu – al səm sina pradav, **k-nêsəm** vêdu, de ga mam!« (2) Jodət, kjie səm pa vêdla, **k-nêsəm** nəkɥòl hudila nje čəz hribje in ənkuodar nje u Mêst. (245) Je rieku: »Al səm túk čəz úda

⁶ Številka za zgledom pomeni številko povedke iz knjige *Naruobe prav*; če je v oklepaju znak /, pomeni, da je iz neoštevilčenega folklornega obrazca ali pesmi.

tieku, **d-nêsəm** nêč zajiev.« (248) **K-nêsəm** smu u cierku hyodət, nê /../⁷ (560)

3.1.1.2 2. os. ed. **si** (nar. *s* [s], zanikano *nês* [nâ:s])

(1.1) *si* kot predslonka (pribl. 44 pojavitev)

Najpogosteje se pojavlja pred naslonskimi oblikami zaimkov in redko pred povratnoosebim *se*, pred členkom *pa*, pred deležniki *-l* ter redko pred samostalnikom in pridevnikom.

si pred (naslonskimi) oblikami zaimkov (14-krat).

si mi: »Jà gya **s-mə** ga pa pužàru, jèst pa lačən!« (3) kúk **s-mi** pa pərniesu! (494)

si me: *Pya-j pa rekla*: »Fərdaman, **s-me** vrgu! ... (548)

si ti: Pa kukú **s-ti** ta fəžàv kuhala! (501)

si ga: S-ga u ləft vrgu (455)

si jo: Tud če **s-je** udaru, tu nej nêč purajtala. (66) »Ti, Ludvik **s-je** purinu v uda, sa se sama na muora!« (154) *Kjie s-je pa vidu, v kiero stran je šla?* (649)

si jih: Ulavət **s-jəh** mʊògu. (455) Napèru **s-jəh** damá natiepu, pʊal s-šù pa šje dərgəm. (457) Pa **s-jəh** tàvku s palca (457)

si ves: *Takət ku dēlaš, mlatəš, s-uos uvèv* (286)

si pred povratnoosebim zaimkom *se* (redko, 2-krat):

s-se pusrèv in puscav (450) **s-sje** pa lahku pjaləv (490)

si pred deležnikom *-l*: (7-krat pred *mogel* v pomenu *moral*, 2-krat pred *imel* in različnimi drugimi)

s-mʊògu pol šè-nkat pət, [pa-s šù], s-kuapav (400) **s-mʊògu** kar dēlat naprêj (400) čəz par dni j-smərdêv, **s-mʊògu** addət (436) s-je zgubu, **s-mʊògu** je [prasico, op. av.] pa ti ugajət. (452) **s-mʊògu** pa niehat. (457) pʊal **s-mʊògu** pa ugibat (468) **s-mʊògu** zmierej lovovodjetu

⁷ Poševni tisk v knjigi z gradivom označuje povedke, ki niso povsem v narečnem govoru.

puvêdat (473) **S-mu** vajeta (490) **S-mu** pa žie dêv na šihti uosəm ur (399) de **s-pəršù** čiez (230) **S-vidla**, k-se-j dēdəc bav zaje! (339) dənəs **s-ubù** si ubil **S-tieku** in scav (450) **S-narêzav** *krùh pa riebar-ca?* (473) *kadar s-hotu* (555) **S-puzabu**, ja! (647)

si pred členkom *pa* (10-krat):

»... Kukú **s-pa** rieku?« Dərgaç **s-pa** dubu kar-s atù (223) Kjie **s-pa** ti biv, səm tje takù klicav! (250) Zakaj **s-pa** ti Slovënka? (268) Ja kaj **s-pa** nariedu? (283) kugá **s-pa** zděj nariedu atruok! (339) Baba, ti **s-pa** trapasta! (339) Mucək, kjiej **s-pa** biv? (/) *Kukrat s-pa strêlav?* (477) Ja, kukú **s-pa** rieku? (585)

si pred samostalnikom in pridevnikom:

»**S-hudiče** klicav, nje? (3) **s-pramlada** (378)

(1.2) *si* kot zaslonka (pribl. 90 pojavitev oz. dvakrat več)

Najpogosteje se pojavlja za vezniki in členki v naslonskem nizu, poleg tega pa še za osebnimi in drugimi zaimki:

si za vezniki (za *če* 19, za *da* 12-krat, za *kaj* v pomenu *ali* 12-krat, za *ko* 9-krat, za drugimi po 1-krat do 3-krat):

a, ali si: Paṭəl, **a-s** šlišəv, kukú je putrkalu? (106) »Jà,« səm rieku, »**a-s** asu al nês!« (155) **Àl-s** kàr prahud (7)

če si: **Čə-s** biv nuot s-biv fêrtik, nè. (248) **Čə-s** šù v sēm (33) de **čə-s** babo sriečəv (33) **če-s** na prste zažvižgav (36) **če-s** šlišəv stênsko ura bêt (92)

da si: **de-s** uòs ujuokan? (2) in **dje-s** mṭogu plêzat (248) **de-s** ti glih tak, ku Grabienc! (178)

in si: **in-s** tazga junčka zraṭən dav (490)

kaj si: **Ka-s** kiera sriečəv dənəs? (11) **ka-s** kěj vidu kiera? **ka-s** kěj vidu (582) **Ka-s** vèn pəršlà, sa mat že túk cajt špara zate! (13) »Jà, **ka-s** nuot?« (155)

ko si: **ku-s** h mèn pəršù. (3) **Ku-s** pa kej dubu (457) **kə-s** biv na nuo-tran stràn kapa, nje (36)

saj si: **sej-s** rakla takú. (11)

si za zaimki, predvsem vprašalnimi (13-krat), oziralnim *kar* (8-krat) in osebnim *ti* (6-krat), z drugimi po 1-krat do 3-krat):

kaj si: **Gua-s** pa s pənčara dêlav? (645) **Kua-s** nariedu? (241)
kako si: Jo, **ku-s** ti lêpa, pa rdieče, fējsta! (544) Mmm, **kukú-s** ti fējst punca (544)
kar si: **kar-s** atù (220) pit pa jêst, **kar-s** atù in kúkar-s atù (509)
kje(r) si: Jà **kjie-s** pa tu dubu? (8) Kam si šù, **kjie-s** biv pa takú (194)
Kjier-s uziev! (100)
kolikor si: kúkar-s atù (509)
po(le) si: **pua-s** ga pa zakrivu (355)
zakoga 'zakaj' si: **Zagua-s** pa huadu zgunit? (152)
ti si: **Ti-s** ga mèn zruoču (4) **Ti-s** bla zmèrej buol zapiečkar. (176) **ti-s** ta vielka (622) **ti-s** takù, kukar ana vêha in tak si (628)

si za členkom *pa* (13-krat) in *to* (5-krat):

pa si: ti, **kua pa-s** ti z-an člavk? (4) **pa-s** čist nadävžən! (15) **Pa-s** napisav listək (196) **pa-s** pradav (208) **Pa-s** ga puzdravu? (11)
to si: **tu-s** biv hoho, Jud, al kugá! (179) **Tu-s** muogu bət že sam túk zbrihtan u tèm in navajən (277, Prelesje) In **tu-s** muogu hudú fajən fuotrat (277, Prelesje) **Tu-s** muogu bət na tərêni. (248)

(1.3) *si* kot medslonka (10-krat):

dje-s-sje læpu pjaləv (359) **de-s-ga** dəržù (438) *ti, k-s-pa vpisan pər Sakuolcəh* (568) Zatu, **kə-s-ga** túkat prakliev dənəs dapəvdne žie.« (4) »**Kua-s-mu** pa riekú?« (11) »**Kugá-s-pa** vidu?« (132) Səm riekú: »Ja **gua-s-pa** pualij?« (152) **Kulk-s-bla** pa ti stara takát, ku-j tu par-pavdvàv? (23) **Pa-s-sje** tud puzabu umət (626) »**Ti-s-mi** žəvlaje rēšu. /..!« (152)

(2) zanikano *nisi* (nar. nēs [nă:s])

Pojavlja se kot že spojena (skrčena/kontrahirana) naglasnica z jatovim odrazom *ê* [ä:] in onemelim *-i*. Od okrog trideset pojavitev se le enkrat kot zaslonka pojavi deležnik glagola *imeti*, s katerim je tudi sicer najpogosteje v kontekstu.

Tu-j blu vsjè nasielən, **nês-mu** kàm stuopət. (223)

[Prav: »**Nês** nabjène albiezən da mənè mù, **nês** mù me ràd,« prav, »ləpu te pruosəm, jəst buom adšlā, dèj atrāka ràd mèt.« (15) Čje **nês** mu nəč nāvga za vəlīkūo nuč, sa rakəl, de tə-v məš u rət zlēzla – vsaj štunfje je blu trēba mət nove. (32) Učas, če **nês** mù ti disiet atruk, tu-s biv hoho, Jud, al kugá! (179) Pa prav: »Ka **nês** šlišəla? Cahən je biv. /../« (89) »Lubi Buh,« prav, »ti pa já **nês** tak.« (179)]

3.1.1.3 3. os. ed. **je** (nar. j [j], zanikano *něj*, *nej*, redko *n* [nǎ:j, nǎj])

Kot predslonka se pojavlja prek 450-krat, kot zaslonka prek 3.000-krat, vedno z reduciranim *-e*. V zanikani obliki, z refleksom za *ě, je naglasnica *něj* [nǎ:j] in se pogosto (42-krat) povezuje z naslonkami, predvsem z deležnikom na *-l* glagola *biti*. Naglas izgubi le zaradi drugačnega stavčnega poudarka (npr. **pà-nej-blu** ənkieɾ nəč! (74)). Za veznikom *saj* se enkrat oslabljena v *n* pojavi kot prava zaslonka.

(1.1) *je* kot predslonka:

J-biv dēc takù vəsiev! (2) Sà kupēlca **j-bla** bliz, u vàs. (2) vsjè **j-blu** v mudracəh (9) Tista guspa **j-pa** rakla (3) Jo, **j-začiev** pa kljèt (3) Ačje **j-rieku**, kə-j pəršù edən kè (7) mənè **j-strah** ratav (27) kiera štəvilka **j-ḡòn** pəršlā (77) Una **j-tu** vèdla (133) Pa-b rieku, **j-prazna** viera tu (295) Pa mənje **j-zbuoj** uziela. (362)

(1.2) *je* kot zaslonka:

Una-j takú parpuđvala, ku **de-j** usjè rēs. (/) Kdár **se-j** kej spumənla. (/) **Ga-j** đjav pa v ɣažar (1) **pua-j** biv pa Pietar lačən (1) **Ku-j** biv pa prasú zrù (4) **Pa-j** dàvg hɣadu. (6) Ta drug, **kə-j** tu pruobav (9) dje sta vidla, **če-j** rēs takú. (9) I, **sa-j** sam šlišəv, **sa-j** biv mlād! (65) Pa **mi-j** dala jajc (69) **tu-j** túk zavpù (77) **enmu-j** spudarsniv (188)

(1.3) *je* kot medslonka (15-krat):

ku-j-bla mat pər maš (12), **Tu-j-bla** taka rēč drug dan (46) **Pua-j-pa** biv mlēk. (52) **Blu-j-pa** pàḡən kač, **kə-j-blu** prat sonci pa v hribi, pàḡən kač. (76)

(2) zanikano (pribl. 4-krat):

Nêj-biv talmuon, talmuoni sa bli pa kjèguor naprêj (50) Pa-m **nêj-tu** puvêdat prêt (245) pa zdâlej **nêj-biv** kievdar (234) **Sa-n** trêba nêč kusit (261)

3.1.1.4 1. os. dv. *sva* (nar. *sma* [sma], zanikano *nêsma* [ná:sma])

Kot predslonka se pojavi le 1-krat in 5-krat kot zaslonka, in sicer vedno *k-sma*. Veže se z drugimi oslabelimi naslonskimi oblikami (predvsem vezniki), sama pa glasovno ostaja enaka.

(1.1) *sva* kot predslonka:

Jà, pa **sma-j** sriečon pərpəlala pual kəguòr, njè. (404)

(1.2) *sva* kot zaslonka:

k-sma šla ad duma (237) **k-sma** ga čəz tistje grabnje prakutlala (245) **k-sma** šla pujga (245) **k-sma** šlà ad puruokje (374) **K-sma** šlà pa dāl pu cêst (510)

(2) zanikano:

in z bratam ankat **nêsma** mʊogla spat (159) sə **nêsma** nəč mēla (245) sje **nêsma** damú mʊògla pərpjalət (374) *ampək midva nêsma pupustla* (560) ku **nêsma** žie listje ukəp grabla (601)

3.1.1.5 2. os. dv. *sta*

V gradivu se ne pojavi.

3.1.1.6 3. os. dv. *sta* (nar. *sta* [sta], zanikano *nêsta* [ná:sta])

Kot predslonka se ne pojavi, kot zaslonka pa 11-krat, in sicer 8-krat *k-sta* in 3-krat *pua-sta*. Zanikano se pojavi 7-krat, od tega 2-krat s predslonko. Veže se z drugimi oslabelimi naslonskimi oblikami, sama pa glasovno ostaja enaka.

(1.2) *sta* kot zaslonka:

Je rakla: »Buta jêla krêh?« **k-sta** pəršlâ. (1) **Pua-sta** pa šê šlâ in šlâ (1) Æmpək je še velik têh, **k-sta** šje krala razne stvari (7) **Pua-sta** pa čist utihænla, **k-sta** se-jh bala. (12) **Pua-sta** šla pa nuot (21)

(2) zanikano:

Vêm pa, dje parjatla **nêsta** bla vjêč. (9) **k-nêsta** mêla več hiše (12) **k-nêsta** mêla nêč atruk (361)

3.1.1.7 1. os. mn. *smo* (nar. *sm(u)o* [smuɔ], zanikano *nêsm(u)o* [ná:sm(u)o])

Kot predslonka se pojavi 19-krat, in sicer večinoma kot *sm(u)o-j* in *sm(u)o-jh*, kot zaslonka pa 13-krat, 4-krat tudi kot medslonka. Veže se z drugimi oslabeledimi naslonskimi oblikami (predvsem zaimki), sama pa glasovno ostaja enaka. Zanikana oblika je vedno naglašena in se skoraj ne veže z naslonkami.

(1.1) *smo* kot predslonka:

In taku **smo-j** rakəl, de-j čarovænca. (37) Pu nivah **smo-jh** najdəl in dærguod. (70) **smuɔ-j** uòn vrgəl (66) takú de **smuɔ-j** puznal (66) Pua pa **smuɔ-jh** šli gliedat (344)

(1.2) *smo* kot zaslonka:

Po-smuɔ mël pa cimarmanje. (174) takú **k-smuɔ** včas (193) **k-smuɔ** sje səlil kjè (232) **mi-smuɔ** že prêj usè s prstəm pujêl (304) Pa smuɔ cuje dəl, **pua-smuɔ** se pa na pjač pugrêl (354)

(1.2) *smo* kot medslonka:

K-smo-j kàr Mici klical, mat al pa Mici. (104) **pà-smuɔ-jh** uskril, de-jh nêj nabèn najdu (609) *Jàst sàm šla na Vihar k maš*, **k-smuɔ-j** mël zvæčér (108) **pà-smuɔ-jh** pærñjasəl (609)

(2) zanikano:

K-nêsmo pit dubəl, ne (461)

3.1.1.8 2. os. mn. ste (nar. *stje, ste* [st̥je, ste], zanikano *nêst(j)e* [nâ:st(i)e])

Pojavitev oblike je v gradivu zelo malo, in sicer dvakrat kot predslonka in dvakrat kot zaslonka. Veže se z drugimi oslabelimi naslonskimi oblikami, sama pa glasovno ostaja enaka.

(1.1) *ste* kot predslonka:

zakvá ste-j rekəl Pípica? (212) *Zagya ste-jh pa laviv?* (532)

(1.2) *ste* kot zaslonka:

Je rakla: »**K-stje** ble takù pridnje.« (398) »Nà, **k-ste** pugrabəl? Kúk ste kej nagrabel?« (598)

3.1.1.9 3. os. mn. so (nar. *sa* [sa], zanikano *nêsa* [nâ:sa])

Kot predslonka se pojavi okrog 50-krat, kot zaslonka pribl. 130-krat, in sicer kar 117-krat *k-sa*), nekajkrat tudi kot medslonka. Zaradi akanja je njena glasovna oblika [sa], sicer pa ostaja zložna in se veže z drugimi oslabelimi naslonskimi oblikami. Zanikana oblika je naglašena in se pojavi le 2-krat.

(1.1) *so* kot predslonka:

kə-j bla rieva, so-j mēl kukar za svojo (211) *so-j moža po vojni ubil* (257) *dje sa-jh nasil* (22) in *pual sa-jh pustaŋəl*. (22) *de sa-j mʉògəl u bolnica adpjalət* (35) *Sa-j pa nagnale, de-j mʉogla unəm dāt*. (10) *Kə sa-nkàt pər ani hiš mulil* (101) *Sə včas sa-lɔdie vəlɔk zunej spal*. (131) *kukú lêpe sa zděj tiste stavbe, hiše, nje, sa-ne štier, piet hiš* (208) *Nə in sa-s tɔsga nablal* (237) *Mama prəc: »Kɔaze sa-t u dietəle ušlè!«* (360) *pua sa-m dal pa-na batarije* (376) *nméhən sa-m pumagal drug* (439) *èn sa-nje atrakje mierkal* (466)

(1.2) *so* kot zaslonka:

pa na muora raztrgat škuornu, **k-sa** žalêzən. (3) **Pua-sa** pa atrác s šule šli (16) *Po-sa pa jukal* (214) **Puo-sa** Škrlaŋo ubil (241) **Po-sa** pa tist jêl, jêl (593) Pa **kukú-sa** je strašet guòr pəršli. (131) Samù hvalu se je, **kukú-sa** se tja pəl pa tu. (375) Ja tulje ti puvêm, de buš vidla, **gua-sa** strahôvi! (131) **sa-sa** šje pər nàs na puod stanval (347) **sa-sa** bli uzadənč ad Trêbiga tukej (411) **Zda-sa** pa nariedəl tuolje mëluracje (411)

(1.3) *so* kot predslonka:

Pua sa pa tistga gustilničarje in gustilničarko abêsəl za kazən, **k-sa-jh** spuot spravləl. (204) Kuliesa takje, kə sa vsak dan, **k-sa-jh** pulamil (436) səvədje, **k-sa-j** partizani (237)

(2) zanikano:

k-nêsa vêdəl (142) **k-nêsa** blie tie cêstje takù (436)

3.1.2 Vezane prihodnjiške oblike glagola *biti*3.1.2.1 1. os. ed. *bom* (nar. *m* [m], zanikano *na-m* [na-m])

Kot predslonka se pojavi le 6-krat, kot zaslonka pa pogosto, okrog 40-krat, in sicer za zaimki, predlogi, vezniki in prislovi, ter 3-krat kot medslonka. Glasovno oslabi v *m*. Zanikana oblika se pojavi 12-krat kot zaslonka, 1-krat kot medslonka; zaradi sporadičnega e-jevskega akanja se glasi *na*.

(1.1) *bom* kot predslonka:

»**m-jêst** ŋala pərviezav, pa griem læpu pu čêŋəl.« (7) »Čə njè, **m-pa** na luž skuhala,« sa rakəl. (150) »**M-jêst** matər skuhav.« (245) **M-jêst** pa tule sam lativ sje. (295) **m-jêst** puvêdav, kukú-j ta žiedən nariedu. (320) **M-jêst** hudila tam pu Trêbi se krêgat! (413) »A,« j-rieku, »**m-pa** jutar zjutrej paršù.« (602)

(1.2) *bom* kot zaslonka:

za *zaimki* (ti, te, ga, se, to, koga 'kaj'):

»Tist, kar na vêm, če mam, **tə-m** pa žie prдав,« prav. (2) **tje-m** pa jəst u šlužbo uziev (3) **Tə-m** faj šlužbo skuməndierav. (3) »**Tu-m** pa že dēlav. Jà – kúk cajt pà?« (3) pa **te-m** naučila (3) »Zdēj **tə-m** dav pa luon.« (3) »Jəst **ga-m** pa plēv, njè!« (4) in jəst **ga-m** pužjèv (4) **ga-m** zvagav u malni (67) Pa prav sin: »Ače, zdēj **se-m** pa žanu.« (15) kukú **se-m** pa jəst umazala (232) jəst **tje-m** pa niesu (394) Səm rieku: »**Ku-gá-tə-m** rēšu?« (152)

za *vezniki* (saj, da, če, ko, pa):

Səm rieku: miš **de-m** zdej kiera dubu? (14) je pa rieku: »**Sa-m** šù.« (65) **sej-m** jəst zvagav (67) »Sej nēj važən, **sej-m** jəst zvagav.« (68) **čə-m** vidu kjie takuole kēj (103) če-m 1x »**Ku-m** mu gnar, pà-m plačəv.« (122) Buom vidu, **če-m** tàm advieza dubu. (179) **pa-m** šla naprēj. (291)

za *prislovi* (po 'potem', kako):

pua-m pa takuòle plāv (64) **kukú-m** jəst tu pucala (232)

(1.3) *bom* kot medslonka:

Takú de **sə-m-je** takú fəržmagalu (365) Pa-j rieku: »**Kugá-m-pa** tist piskar krapiv! (552)

(2) zanikano:

na-m nēč pumagav (7) **na-m** ankuòl puzabu (237) Jəst səm takú zanēč, jəst **na-m** muogla vèlik dēlat. (260) Səm rakla: »Sə nà-m zna-la jəst pər trējəh mlatət.« (286)⁸ sa **na-m** muògla njèst. (291) Tule pa **na-m** vjēč gliedav (295) de **na-m** lačna. (307) Ne, de **na-m** hitar hodu, de **na-m** razbù. (317) **na-m** nəkuòl puzabila (381) »Kə nà-m-mu cajtə kuot pu grdəm, muòram mēt pu lēpəm.« (632)

⁸ Pod stavčnim poudarkom je nikalnica lahko naglašena.

3.1.2.2 2. os. ed. *boš* (nar. vš [uš], zanikano *na-vš* [na-uš])

Ne pojavi se kot predslonka, 25-krat kot zaslonka, nikoli kot medslonka in 14-krat zanikano. Z onemitivjo *o* oslabi v vš, pri čemer pride v izogib premene po zvonečnosti (*pš*) do okrepitve *b* v *u*.

(1.2) *boš* kot zaslonka:

də-vš vèdu (3) **pa-vš** vèlik zašlužu (3) če **ga-vš** ti pubrav (4) Kɔa **ga-vš** ti prastrašla (4) **pa-vš** pərsù prad pəkù (6) kukú **ga-vš** ukràv (7) Ti sə təgá uržəh, **dje-vš** vèdla. (8) »Ti, ažánt **se-vš** mɔ̀ògu.« (15)

(2) zanikano:

Če za plačiv **na-vš** uziev nəč družga (3) de **na-vš** šu vjèč kə̀guòr.« (132)

3.1.2.3 3. os. ed. *bo* (nar. v [u], zanikano *na-v* [na-u])

Kot predslonka se pojavi le 4-krat, prek 86-krat kot zaslonka, 3-krat kot medslonka in prek 20-krat v zanikani obliki. Pride do onemitivne *o*, *b* pa se okrepi v *u*.

(1.1) *bo* kot predslonka:

Sa fuotra **v-pa** lètas vèlik mì. (262) Za v štala **v-žje** duobər (276) Zdèj **v-pəršlā** pa šje listje grabət. (410) Sà nej nəč hudga, da puruoke **v-že** dabar. (627)

(1.2) *bo* kot zaslonka:

ku se **mu-v** scat mədív (3) pa **če-v** zəljàn, še v čətrtəč (4) nazadjè **ga-v** pa hudič uziev (4) »Kɔa ga-vš ti prastrašla,« prav, »mi smo bli triji, pa nēj zbějžəv prad nám, **pa-v** prad təbuoj!« (4) in de-j riekú, de-j un tist hudič, de un **mu-v** prasú uziev, pa fèrtik. (4) »Pràv,« je riekú, »lahkú griem s təbuoj túk, **čə-v** kěj (7) Tud de se mɔ̀òra navadət aldí puzdrav-lət, **če-v** kiera sriečəv na cèst. (11) sa rakəl, de **tə-v** məš u rət zlèzla (32) Zdèj bum pa vidu, **kɔa-v** zdej tule nariedu! (73) Njəgov starš sa atli, **de-v** nəgàv brət guspudar. (135) Mi pa na kuzàvc čakət, **kdu-v**

mim pəršù (147) takú sa mujá tjata parpuvdval: **zdè-v** paršla ta, **zdè-v** paršla ta (209) k-sa vêdəl, **dje-v** tu šlu skuz (237) samù čakaš, gdaj **te-v** kier prabrnu (237) je pərčakváv, de **ga-v** ta rěšu (250) de **se-v** javu (252) Pua-v trêba pa kej usjèt (261) Pual je misənla, **dje-v** pa kri utjakla jì (338) **pua-v** pa žè gliedav naje (339) un pa čəš, de **ga-v** prastrašu, je pa rieku, de **se-v** šù ad jieze abêst (403) **de-v** dəž (443) **de-v** še un šù (641) »**Kua-ga-v** hudič uziev, kdaj ga-j pa še uziev,« je rakla. (4)

(1.3) *bo* kot medslonka:

něj marala, **de-v-je** kdu vidu (50) Sam dje uada adtêka pa buo pa **se-v-šəšuvav**. (261) **Kukú-v-pa** nasu tista sukje, njè. (513)

(2) zanikano:

pa muol, dakier **na-v** hudič pəršù (2) In de un ga **na-v** vjèč plêv. (4) »Faj,« je rakla mama, »mə **na-v** trêba kupət je.« (8) Pa **na-v** bən varjiev (26) de **na-v** še kàm pàv (138) sa me **na-v** nabèn vidu (144) Pua-pa Mirkvo prav: »Ku-čma nardət, dje **na-v** guòr pəršù?« (152) U kuprivje **na-v** šu Miləš gliedat (512) *Vij, ka na-v šje puočəl* (533)

3.1.2.4 1. os. dv. *bova* (nar. *ma* [ma], zanikano *na-ma* [na-ma])

Oblika se v gradivu pojavi le 2-krat, obakrat kot zaslonka; prav tako ni zanikane oblike.⁹ Onemi cel prvi zlog.

(1.2) *bova* kot zaslonka:

»**Kua-ma** pa zděj?« (7) nmav pradrag buo, **čje-ma** bdvá hudila (631)

3.1.2.5 2. os. dv. *bosta* (nar. *vta* [vta], zanikano *nəvta* [nəvta])

Oblika se pojavi le 1-krat kot zaslonka; zanikane oblike v gradivu ni.¹⁰ Kot pri drugih oblikah brez *m* tudi v tej pride do onemitve *o* in okrepitev *b* v *u* in za razliko od polne oblike ima ta končnico priponskih glagolov *-ta*.

⁹ Polna oblika *buoma* je prisotna 8-krat, od tega 1-krat zanikano.

¹⁰ V gradivu se 1-krat pojavi polna oblika *buosta*.

(1.2) *bosta* kot zaslonka:

de se-vta stepla (557)

3.1.2.6 3. os. dv. *bosta*

Oblike v gradivu ni.¹¹

3.1.2.7 1. os. mn. *bomo* (nar. *m̃uo*, *mo* [m̃uo, mo], zanikano *na-m̃uo* [na-m̃uo])

Kot predslonka se ne pojavi, kot zaslonka 16-krat, nikoli kot medslonka in 4-krat v zanikani obliki. Onemi cel prvi zlog.

(1.2) *bomo* kot zaslonka:

Prav-cajt **ga-m̃uo** šli pužjèt, pa buo. (4) **de-mo** zajce puluvəl (34) **de-mo** pər nàs amlatil ani žienski (66) *Zdèle sje-m̃uo pučil* (286) **pa-m̃uo** mav puklöpətalje (291) **kugá-m̃uo** jêl (324) **de-m̃uo** kusil (408) **de-m̃uo** šli ličkat (427) Un pa gliedav za nama, **kukú-mo** šlè. (508) Səm rakla: »Sa **se-mo** kàle u Mierna prabrnilè!« (508) **de-mo** *enga fazana ulúvəl*, *de ga-mo spekəl* (561) **de-mo** šli nuotar (562) **Kukú-mo** pa tu, se na da! (599) pa **takú-mo** dèlal (599)

(2) zanikano:

de na-mo druge zbudle (284) Nəč-več **na-mo** grabəl (308) *pa usì an puot na-m̃uo umərəl* (385) **na-m̃uo** dàvg na svèt (385)

3.1.2.8 2. os. mn. *boste* (nar. *vtje*, *vte* [ʋt̚je, ʋt̚e], zanikano *na-vtje*, *na-vte* [na-ʋt̚je, na-ʋt̚e])

Kot predslonka se ne pojavi, kot zaslonka 11-krat, nikoli kot medslonka in 3-krat v zanikani obliki. Kot pri 2. os. ed. tudi v tej pride do onemitve *o* in okrepitev *b* v *u* in končnice priponskih glagolov *-te*.

¹¹ V gradivu ni niti polne oblike *buosta*.

(1.2) *boste* kot zaslonka:

Pa dèjte puklicat me takât, **ku-vte** mêl že ujietâ. (64) *pête h nâm u Nibi-esa, gâ-vtje* cêv kuôš dubêl (186) je rieku: »De ja **nâ-vte** atrác kuot kej zavkril.« (358) Pa smo šli tjata klicat: »Pête, têtâ, **de-vte** ruzak uziel, de **na-vte** rakêl, de smo mi kej uziel mù.« (361) Ti ta mlad **nâ-vtje** ênkûòl vêdêl (402) *če ne, me-vte pa vij pâlal*. (518) **pa-vte** vidêl, *de se buo dvignu* (553) Vi ste pêršli zatu, **de-vte** kusil. (579) Le bêtje, **pa-vtje** pubieral hruškje. (581) Pa napêru **ga-vte** šli v Brêg. (598)

(2) zanikano:

Sa **nâ-vtje** tukej vi dubêl (413) »**Nâ-vte** stric,« smûo upil, »**nâ-vte** žie spiet miera uziel?« (646)

3.1.2.9 3. os. mn. *bodo* (nar. *vda* [vda], zanikano *na-vda* [na-vda])

Kot predslonka se ne pojavi, kot zaslonka 30-krat, nikoli kot medslonka in 4-krat v zanikani obliki. Kot pri drugih oblikah brez *m* tudi v tej pride do onemitve *o* in okrepitve *b* v *u* ter položajnega akanja v izglasju.

(1.2) *bodo* kot zaslonka:

nej grie u škuorne, pa se **mu-vda** hmal raztrgal (3, Vg) spumêniški varstvu pa rihta nêkej, takú **de-vda** zvunik drug nariedêl, njê (19) pa ku **se-vda** maše pupâvdne brale (85) *de se-vda s cõynom uzil* (214) **de-vda** pêršli žandari pujga (230) **de-vda** žandari pêršli (230) Sa vêdêl, **dje-vda** Nêmcî šli skuz (237) pa **tê-vda** napisale tista propustência (251) **pa-vda** tule nam purinêl (260) Pa dâl skuočmo, **de-vda** naj vidêl. (284) **de-vda** rês (284) dje **mu-vda** kêj nariedêl (315) de **ga-vda** tjàpêl (349) de *če te-vda* kej tjàpêl (349) **de-vda** pa pêršli u šula (349) ku de **se-vda** usak cajt razpuočle (360) **dê-vda** da kruha pêršêl (384) pûa **mje-vda** čist ukliel êldie (410) **de-vda** buol hitar stapilje (543) *de ga-vda dal stran* (553)

(2) zanikano:

čje **na-vda** pucal (262) de **na-vda** vidêl naj (284) dje **na-vda** zêmluo kar pustêl (411) dje sje **nâ-vda** nam nêč pêrkazâl (466)

3.1.3 Vezana pogojniška oblika bi (nar. b [b, p])

Kot predslonka se pojavi 28-krat, kot zaslonka pribl. 250-krat, od tega 30-krat zanikano, kot medslonka se pojavi 33-krat, od tega 2-krat zanikano. *i* onemi, pred nezvenečimi nezvočniki pride do premene po zvenečnosti.

(1.1) *bi* kot predslonka:

pred del. -l (gl. *biti* (33-krat) in drugimi):

čəz ta pəru pʊatak, čəz ta drug **b-ble** mēle jət (156) Vēm, ku **b-blu** zdəle (172) tud unga **b-biv** u smrt zapjaləv (237) Ti štrəmle ti, zděj **b-zavpù** (12) al **b-šla** dāl (131)

pred povratnoosebnim zaimkom se (12-krat):

Pʊal **b-se** ga pa hudú rad zniebəl (26) atrac smʊo kumej čakal, de **b-se** bli vèčkat žugal (218)

pred drugimi zaimki:

tisga kʊaje **b-midva** pa tūd uziela (7) **b-jəst** biv mʊòjmu brat (172) Dərgač **b-ga** bli pa ubil (244) pieč **b-mù** pridət dēlat, pa nēj paršù (254) Lahkù **b-jəh** mēla túk, de-b v an štànt nadjala jəh! (372) *dje čje b-je jəst vidla, b-je ubila* (479) Pietar **b-ti** túk lahku puvēdav (528) rad se **b-me** zniebəl, atù pa nēsəm jət (638) al **gʊa-b** nardila (131)

pred drugimi besedami:

Dərgač na bə biv, **b-čist** puzdravu se (60) tista črna knigo **b-rəd**, tist Kulamuon **b-rəd** dubu (83) **b-hmal** u uda pala nazaj oznak! (148) dərgač **b-nazaj** pəršli (234) pieč **b-mù** pridət dēlat, pa nēj paršù (254)

(1.2) *bi* kot zaslonka:

za vezniki:

če (nar. *če* (12-krat), *čə* (11-krat)): **če-b** biv saj par (7) Tu **čə-b** pu kile abêsu (34)

da (nar. *de* (96-krat), *də* (5-krat), *dje* (20-krat)): Ti štràmle ti, zděj b-zavpù, **de-b** aldjie brž gasit lètêl! (12) prav, **dje-b** šu ràd na stràn (9)

ko (nar. *ka* (12-krat), *ku* (19-krat)): Mama, **ka-b** mje ti takàt (8) **ku-b** na akən putrkalu (106)

pa (nar. *pa* (10-krat)): **pa-b** mi-j un prəc kupu je (172)

za drugimi besedami:

Puà-pa grunta, **kukú-b** jəh raztrgav. (3) al **gūa-b** nardila (131) Ku-gá-b usjè lahkù mēl tla nuot! (206) **Tu-b** mųògu bət usak dan adprt, ta bufēt (224) **pukròv-b** pa žè puàl nariedu (405) **zaguá-b** klapuàtce nucav. (487) *takàt na vem*, **kųá-b** nariedu s tistmu (557)

(1.3) *bi* kot medslonka:

Ustanje, pa hitar puglieda, **kugá-b-tu** blu. (9) buhdej, **de-b-bla** ab prvəm brėje. (11) dabar bə blu, **čə-b-se** ti žanu (14) **Ka-b-bla** zima (77) **de-b-se** na-ustrašla (118) Tud prəsnet, **de-b-te** zacuprala, de na-b hųadu vjèč kjeguòr pa tu. (132) pa **ku-b-bla** Marije guor, glihta-ku. (165) **Čə-b-bla** jèst ankàt u nibiesəh (229) Mav kàšna səbuota, de **nà-b-blu** nəč. (224) čje **na-b-bla** midva takàt tista sriečje mēla (237) pa **na-b-blu** trēba (413)

(2) zanikano:

dənəs **na-b** pud gavgam stav (8) *Jəst, čje na-b znav jahat, bi dal pav, se bi ubù.* (30) **na-b** pa nəč nucav (64) **Nà-b** vərjiev bədən (223)

3.1.4 Kratke zaimenske oblike

3.1.4.1 Zaimek *jaz*

3.1.4.1.1 Red. *me*

V gradivu ni primerov.

3.1.4.1.2 Ded. *mi* (nar. *mə*, *m* [mə, m])

Pojavlja se 2-krat kot predslonka, 4-krat kot zaslonka in 1-krat kot medslonka. Kot predslonka, včasih tudi kot zaslonka, se veže zaradi oslabitve naslonskih glagolskih oblik, kot medslonka oslabi v *m* tudi sama.

(1.1) *mi* kot predslonka:

Kə nərbuòl **mə-j** pa tu hudú (366) le računstvu **mə-j** šlu buòl təžku (380)

(1.2) *mi* kot zaslonka:

»Jà guə **s-mə** ga pa pužàru, jèst pa lačən!« (3) de **se-m** je kàr vèrtiv. (7) **dje-m** nêsa mama zaupal (273) **s-mə** zdi, dje səm hudila tri lêta u punavlavna šula (351)

(1.3) *mi* kot medslonka:

kukú **sə-m-je** pərkazala (104) **Ka-m-čə?**! (179) **k-mə-j** dala pa Di-bieučəva Malka (289) Takú de **sə-m-je** takù fəržmagalu (365)

3.1.4.1.3 Ted. *me* (nar. *me*, *mje*, *mə* [mje, me, mə])

Pojavlja se kot predslonka *me*, kar 43-krat pred *j* 'je', le 1-krat pred *vte* 'boste' in 1-krat kot *mje* pred *vda* 'bodo', le 2-krat kot zaslonka in 3-krat kot medslonka. Veže se zaradi oslabitve naslonskih glagolskih oblik.

(1.1) *me* kot predslonka:

pa **me-j** nagnala (10) Ti, gəd **me-j** piču. (60) **Me-j** pa začiev abguvar-jət (110) Têga **me-j** pa strah. (114) samù ana təsnoba **me-j** pa lè abšlà (121) Ancuoj **me-j** blu pa takù strah (126) Pa takù marzlu, dje **mə-j** zieblu (216) pa kaj **me-j** pəršlà strašət (131) puə **mje-vda** čist ukliel əldie (410) **me-vte** pa vij pəlal (518)

(1.2) *me* kot zaslonka:

Fərdaman, s-me vrgu! (548) rad se **b-me** zniebəl (638)

(1.3) *me* kot medslonka:

k-me-j mù strašansku ràd (172) Vêš, **ku-me-j** blu sram! (291)

3.1.4.2 Zaimek *ti*

3.1.4.2.1 Red. *te*

Oblika se v gradivu ne pojavi.

3.1.4.2.2 Ded. *ti* (nar. *tə*, *t* [tə, t])

Kot predslonka se pojavi 10-krat, predvsem zaradi oslabitve drugih oblik, kot zaslonka se pojavi 3-krat in 2-krat kot medslonka, takrat v *t* oslabi sama. Kot predslonka se veže zaradi oslabitve naslonskih glagolskih oblik.

(1.1) *ti* kot predslonka:

če mam, **tə-m** pa žie pradav (2) **Tə-m** faj službo skuməndierav. (3) k-səmə **tə-jh** dav (3) Zděj **tə-m** dav pa luon. (3) de **tə-v** mǝš u rət zləzla (32) pa **tə-vda** napisale tista propustəncə (251) pa se **tə-j** takù hudù pər src sturlu (259) Usak **tə-j** dav (295) pa **tə-v** čizəmčkje vziev (512)

(1.2) *ti* kot zaslonka:

də-t nēj prasú uzjame (4) **Ka-t** nēj mama naračila kure mierkat (149) **se-t** samù smėje (204) Kųaze **sa-t** u dietəle ušlè! (360)

(1.3) *mi* kot medslonka:

Sə-t-je kej zgudlu?! (365) **Si-t-je** kàr zasmilu (530)

3.1.4.2.3 **Ted. *te*** (nar. *te, tje, tə* [tje, te, tə])

Kot predslonka se pojavi 15-krat, 1-krat kot zaslonka v trodelnem nizu in 1-krat kot medslonka, in sicer vedno zaradi oslabitev naslonskih glagolskih oblik.

(1.1) *te* kot predslonka:

a **te-m** naučila (3) **tje-m** pa jəst u službo uziev (3) ku **te-j** pičla (60) gdaj **te-v** kier prabrnu (327) kə otroke **te-j** šè buol strah (247) pa **te-v** pu cêv Brinje kjeguornuot da Škərlievga iskàv (264) **Te-m** žihar, Frànce, pratiepu dənàs? (348) de če **te-vda** kej tjapəl (349) jəst **tje-m** pa niesu (394) tu **te-j** takù zgaga pjakla ku hudik (400) **te-m** nauču trugje dēlat (405) tàm **te-j** ena mutila (432) pa **te-j** vprašəv (545) »Čak,« səm sə mislu, »**te-m** žie urihtav.« (645) kə **te-j** pustavu atráka takuòle na stàv (646)

(1.2) *te* kot zaslonka:

Tud prəsnet, **de-b-te** zacuprala (132)

(1.3) *te* kot medslonka:

Kugá-tə-m rêšu? (152)

3.1.4.3 **Zaimek *on***

3.1.4.3.1 **Red. *ga***

Oblika se v gradivu ne pojavi.

3.1.4.3.2 **Ded. *mu*** (nar. *mu* [mu])

Kot predslonka se pojavi 82-krat, kar 78-krat pred *je*, kot zaslonka pa 3-krat v dvodelnem in 2-krat v trodelnem nizu, in sicer vedno zaradi oslabitev naslonskih glagolskih in drugih oblik.

(1.1) *mu* kot predslonka:

se **mu-j** pa zatakni (2) ku se **mu-v** scat mædiv (3) pa se **mu-vda** hmal raztrgal (3)

(1.2) *mu* kot zaslonka:

Zatu **k-mu** nêj blu usean advieza ne dabèt (179) **Ká-mu** pa muoram? (378)

(1.3) *mu* kot zaslonka v trodelnem nizu:

»**Kua-s-mu** pa riekü?« (11) **dje-b-mu** salamüo dav al kej tacga (237)

3.1.4.3.3 Ted. *ga*

Kot predslonka se pojavi 169-krat, kar 132 pred *j*, 8-krat kot zaslonka in 6-krat kot medslonka. Veže se z drugimi oslabelimi naslonskimi oblikami (predvsem glagolskimi), sama pa glasovno ostaja enaka.

(1.1) *ga* kot predslonka:

Ga-j djav pa v ȳažar (1) pa **ga-j** Kristus abgaúru (1) Jæst **ga-m** pa plêv, nê! (4) in jæst **ga-m** pužjêv (4) Prav-cajt **ga-müo** šli pužjêt (4) **ga-m** zvagav u malni (68) Ka misəl, de **ga-m** jæst zdej prala! (159) pa **ga-m** prêc razčjasnu. (349) de **ga-vda** tjapəl (349) Buom, buom, sam če **ga-m** rêš dubu (521) Sam de **ga-m** dabiv (521) Jæst **ga-m** pa pučakala (543) pa **ga-m** túk nagajžlêla (543) de **ga-mo** spekəl (561) de **ga-müo** spekəl (561) Pa napèru **ga-vte** šli v Brêg. (598)

(1.2) *ga* kot zaslonka:

sà-ga maje däst (21) kúkat **b-ga** lahkü ubil (235) Dêrgaç **b-ga** bli pa ubil (244) **b-ga** nàrraj drug kar ubil (260) **kə-ga** je ad mame brät nariedu (304) **S-ga** u læft vrgu (455) **k-ga** je *pujierbav za svojmu ači-etom* (462) Jæst **b-ga** tküòle za ušiesä putiegnu (492)

(1.3) *ga* kot medslonka:

Kua-**ga-v** hudič uziev (4) **P**ua-**ga-j** pa uprašəv (6) Ku-j vèdu, **di-ga-j** túk (489) pa **də-ga-j** uorənk navadu (490) *In se-ga-j prav napiv* (556) À, **ka-ga-m** pa jskala (629)

3.1.4.4 Zaimék *ona*

3.1.4.4.1 Red. *je* (nar. *j* [j])

Pojavi se le 3-krat kot zaslonka, in sicer v oslabeledi obliki *j*.

(1.2) *je* kot zaslonka:

Mêla je pa cvierənfabrikuo u Mêrik, **sa-j** dərgač na-b uziev. (483) Ka **pua-j** pa nêj blu vjèč in šlà jè in **pua-j** nêsmo vjèč vidəl. (66)

3.1.4.4.2 Ded. *ji* (nar. *j* [j])

Kot predslonka se pojavi le 2-krat, kot zaslonka 4-krat in kot medslonka 3-krat, in sicer v oslabeledi obliki *j*.

(1.1) *ji* kot predslonka:

Naše Gêli je bla pa še atràčək, ták səhú, táku, je pa mènđe bla že túk pridna, **j-je** pa riekú (397) Pa mimgridie **j-je** zmêšəv kuhanga pa srávga skəp. (501)

(1.2) *ji* kot zaslonka:

Pua-j pa tu raztalmač (4) In puol sta bla pa tàmle v ani hiški na Vrh, prèc tlè, **sa-j** rakəl Kužəmielava hiše. (331) tu-j bla taka ravna dəskà, **sa-j** rakəl dəskà. (438) Pa **sa-j** dapavdval, dje mamuo tuod takuo navada (469)

(1.3) *ji* kot medslonka:

Pà-j-je samih tistih ziliencu pa gadu nuot napravu (10) Dje je gnar njasla enmu, mändje mat, **pa-j-ji** z ruok uziela, de-j pravjêč. (373) **J-j-pa** ujsta adpøru pa-j riekü: »Joj, tušønga pøklà pa nêsøm šje vidu!« (460)

3.1.4.4.3 Ted. *jo* (nar. *j* [j])

Kot predslonka se pojavi 7-krat, kot zaslonka 33-krat, kar 30-krat za *so*, in kot medslonka 6-krat, in sicer v oslabeli obliki *j* in le 1-krat *jə*.

(1.1) *jo* kot predslonka:

samù **ràd j-je** mù. (15) Ta nêj muògu dàt, un **j-je** pa lahkù dav! (179) Kə zdèle **j-buø** kår trêba hmal pusjèt (193) **j-je** u šula njasla (221) Putuokar **j-je** mù na Račjøm sjal, njè (408) In sa za hêc usè vâški fantje in døklieta **j-šli** iskàt in je u škaføh njasøl damù (421) *Pərpjaləv j-je damù* (568)

(1.2) *jo* kot zaslonka:

Sa-j pa nagnale (10) **k-jə** je praskav/buav pu rit. (/) **Pa-j** je Pavliha prásu, nej mu kej da, **pa-j** zmierej rakla (13)

(1.3) *jo* kot medslonka:

Sa-j-pa abərcale, unje, ta damačje puncje (10) Pa je pərlətêla, **pa-j-je** tàvkla, pa spèt tàvkla, pa spèt tàvkla. (15) **pa-j-je** s starøm riekəlcəm pukrù (15) *Jadət, je pa takù zavpila, se-j-je pa túk ustrašla* (479) *jən je an làvc pəršù pa-j-je ustrêlu*. (479) **Pa-j-je** zmierej šè-nmav nuot purinu (593) *Po-j pa edən ji riekü, ku-j-je sriečəv* (649)

3.1.4.5 Zaimka *mi*, *vi*

Ker glasovnih sprememb v naslonskih oblikah teh dveh zaimkov ni, pri-haja do redkih vezanih naslonk zaradi slabitve drugih oblik; v gradivu se pojavi samo ena za Dmn.

al kaj, **k-nam** je usjè sprut u dalina zlètêv (598)

3.1.4.6 Zaimka *oni, one*

3.1.4.6.1 Rmn. *jih*

Oblika se pojavi le 2-krat kot zaslonka, z onemelim *i*.

(1.2) *jih* kot zaslonka:

k-sta **se-jh** bala. (12, Vg) **se-jh** nêj umila (626) *se-jh ni dav kupæt* (658)

3.1.4.6.2 Dmn. *jim*

Pojavi se 1-krat kot zaslonka in 1-krat kot medslonka, in sicer z oslabljenim *i* v *ə*, kar pa ne omogoča pravega naslanjanja.

(1.2) *jim* kot zaslonka:

pa-jəm je pasalu (473)

(1.3) *jim* kot medslonka:

Se-jəm-je tud zasmilu in takú, dje sa ga spustəl pualej. (237)

3.1.4.6.3 Tmn. *jih*

Nikoli se ne pojavi kot predslonka, prek 70-krat kot zaslonka in le 1-krat kot medslonka, vedno z onemelim *i*.

(1.2) *jih* kot zaslonka:

k-səm **tə-jh** dav (3) ku **de-jh** nêj nêč nasu (3) **kə-jh** buo arjè razjêla (3) **tulkle-jh** mam šjè (6) **pa-jh** guor na hrast njase (12) dje **sa-jh** nasil (22) in puəl **sa-jh** pustaɣəl (22) Una-j tærdila, **de-jh** je vidla (107) Pua pa **smuə-jh** šli gliedat (344) **ku-jh** je túk znala (362) Pa fantje sa tud lahkú puncje zbieral, **kə-jh** je blu dâst (391) **Zdèj-jh** je pa da piedəsət, da šiezdəsət puvablənəh. (464) **de-jh** nêj nabèn najdu (609) **Smuə-jh** zakupal nuot u mruə al pa u tista slamuə (609)

(1.3) *jih* kot medslonka:

drugje jajca smujo pa pubral, pa smujo takuòlje njasel na snica, **pà-smujo-jh** uskril (609)

3.1.5 Vezane neglagolske in nezaimenske oblike

V šentruperskem govoru se v vezanih naslonkah najpogosteje pojavljajo prav kombinacije glagolskih in zaimenskih naslonk, kot predslonke zelo pogosto tudi nekateri vezniki, vprašalni zaimki, kot zaslonke in manj pogosto pa deležniki *-l*, členki, redko celo samostalniki in pridevniki.

3.1.5.1 Vezniki

Kot smo lahko videli pri glagolskih naslonskih oblikah, so vezniki (npr. *če, da, ko, pa*) tako zaradi kratkosti kot zaradi položaja v stavku zelo pogosto njihove predslonke. Vendar je le veznik *k-* tak, ki povzroča nastanek vezanih naslonk in to samo v tej, reducirani obliki. Pojavi se prek 454-krat v zelo različnih pomenih ('ki, kot, ko, ker, kjer, kako, za katero'). Poleg reducirane *k-* se pojavi še v treh glasovnih oblikah, od katerih je le *ku* nesporno možno izpeljati iz *ko*, medtem ko je za *k-*, *kə*, *ka* izhodiščno obliko težko določiti, zato je ne navajam. Ker je prvič narejen izpis iz obsežnega spontano pripovedovanega gradiva, pridajam nekaj zgledov z njim tvorjenih vezanih naslonk v vseh dobljenih pomenih, na začetku izpisanih ležeče in okrepljeno:

ko: Je rakla: »Buta jêla krêh?« **k-sta** pəršlà. ... Ata, zakaj se pa zmieram takàt juokaš, **k-mə̀nə** krêh rêžəš? (1) **K-je** damú pəršù, je samù h starmu atət šù (16) Je blu zvičier akul šastəh, **k-je** pa umàru. (61) na svèt vəčier, **k-sə** nêj mlêv ənkjier. (77)

ker: al səm sina pradav, **k-nềsəm** vêdu, de ga mam! ... pa praklina tistga hudiče tam u huost, **k-nêj** mu kěj malcat. ... Jà sə zatu, **k-səm** tə tu nariedu ... pa na muora raztrgat škuornu, **k-sa** žəlêzən. (1) Pua-sta pa čist utihənla, **k-sta** se-jh bala. (12) Pual je pa buh tu žienskam prapustu, **k-sa** blie s kura zadavuolnje. (17)

ki, kateri: Pual pa un ta star, **k-je** biv buagat (7) Aprav tista sujuo putrêbuo, **k-je** bla kàr vəlika (9) je pa vidla pər Stariet na travənk anje

dêdcje, **k-sa** kusil. (20) Jæst sëm tu šlišəla ad starəh aldí, **k-sa** h nàm dêlat hudil (26) Lavričəv Puolde z Ravní, **k-je** mətlie dêlav (84)

za katero: Ana žienska, **k-sa** rakəl, de-j bla cuparəncə (46)

kjer: pər uni susədni vàs, **k-ma** un takù lēpga kəaje (7) pud Guobo, tàm, **k-səm** bla damá. (48) Mujá tjata je bla pa tàmle damá, **k-se** vid tista bêla strēhəo. (124) Pəa de-j pa šù, **k-sa** bli ti kuzàvci, tuoplər kuzàvci (135) Səm šu ankāt s Kuramandje, **k-səm** biv učas damá. (136) Tàm pravje Grđəžəvna, **k-smo** mēl mi nivo, k-səm blà še damá, **k-je** tist bugəc biv. (143)

kako (redko): O, **k-sa** me mēl za narca! **K-se** mən tu trapast vid! (172)

ko(t) (redko): Jà, Francè, čə buoš za sēmje mù, mųəraš tulje na vsakəm kuonc adružət, takú **k-smųo** včas, 'ne. (193)

Le eno pojavitev ima še veznik *da, de, nar. d*:

Al sëm túk čəz úda tieku, **d-nēsəm** nəč zajiev. (248)

3.1.5.2 Zaimék, števník oziroma člen *en ena eno*

Kot relativno pogosta zaslonka (skupaj prek 90-krat) se pojavljajo zaimék (redko in v pomenu 'neki, neka'), števník, člen *en*,¹² *ena* in prislov *ene* (v pomenu 'nekako, približno'), pri čemer (prvi) *e* onemi.

Zaimék: Kar nankāt se pa pujav pər nəmù **pa-n** člavk (3) Pər nàs je biv **šjè-n** drug bratranc (242) **Za-nje** ərči-j fajn. (413) ên **sa-nje** atrakje mierkal (466)

Števník: Lè spite **ga-n** glàž. (15) Dėje **mì-n** kuoščək kruha. (16) je **pa-n** gəd piču je (60) k-je mu hlače **na-n** knáf (/) Un jəh je pərþjaləv zmərej **pu-n** avto (224) an hlēbəc kruha **pa-n** pjahar suhəh hrušk (233) Tàm je bla **pa-na** puojstlje **pa-na** škrije **pa-n** kvasən pa nəč družga. (234) Pa sta sje məndje **za-n** lèt puruočla (376) Tu-j blu štier

¹² Zaradi maskulinizacije nevter v ednini zastopa tudi obliko *eno* za srednji spol.

pukše pa štier štiesəlne **na-n** kulu (438) *Tako **na-n** plàt səm jàst, **na-n** plàt je ta moški, Rójc.* (505) Pa griema dal skuz usak **na-n** stràn cêste, usak **pu-n** stràn. (510) vsje **na-na** rajžje (20)

Prislov: hiše, nje, **sa-ne** štier, piet hiš (208) **Pu-ne** dvêj sa, tri (224) *pa vsè **na-ne** tri mêtire široke pa tu* (231) *pa šje-ne* dva təlîčka pa kũa-je (358) sa **pu-ne** trije mlatil tist žit s takəm ləsienəm cêpcəm (416) Pa-jh je napravo **pu-ne** štier, kúkar je dubu, njè. (448) ga-j pa u gnuo-jəncə vrgu **pa-ne** dvêj z gajžle dav mù (582) Pa **pu-nje** dva avtubusa turistu pride tləle guòr h cierku nmav pugliedat, u cierku. (224) Takú de səm jəh čəz par lèt kār **pu-nje** štərdəsət piedəsət na lèt. (295)

Člen: Pa tist abês kje **na-n** drəvu (3) kũa **za-n** hudič mu-j malca uziev (3) pa pridəta **na-n** tak dvurišče (3) kũa pa-s ti **z-an** člavk? (3) Nuot je rəs **ku-n** tak rāv. (134) pa-n cajt bjərəm, **pa-n** cajt gliedam pu tistəh kurah (149) pa je **za-n** prazənk – afartən, kũa-j tu **za-n** prazənk? (14) guor pər Duləh **je-n** prāv vjalək hrib (208) Pũa-pa ta pridje čist takú ablêčən **ku-na** starka pa tu. (7) Joj, kugá pa je tu **zà-na** žvavca (19) Čist prat nuč je pa pəršù **da-ne** kupêlce. (6) Pride **da-ne** məčkəne kočice. (6) Pũa-j pəršù **da-ne** hiše (16)

3.1.5.3 Druge besedne vrste

Polnomenske besedne vrste se kot vezane naslonke tipa *dober-dán* pojavljajo zelo redko:

Prav-cájt ga-mųo šli pužjèt (4) *Čas-bugú*, de-b jutar šje vjęč blu! (171) Un je usakmu **kuos-krúha** adrêzav (400)

Prav tako je bil le en primer, ko je zaslonka postal predlog *ob*:

pa smųo **že-b** dvêh punáč šle na niųo (278)

4 Zaključek

Poglavje vsebuje najprej odgovore na vprašanja, zastavljena na začetku, nato pa poda še nekaj povzetkov in ugotovitev.

4.1 Odgovori na začetna vprašanja:

4.1.1 Katere naslonske glagolske in zaimenske oblike oslabijo v soglasnik (ali en zlog)?

Na to vprašanje nam dajo najbolj pregleden odgovor spodnje tabele, v katerih so take naslonke v celicah z najsvetlejšim odtenkom, s srednje svetlim pa tiste, katerih slabitev vezane naslonke včasih povzročijo, včasih pa ne. Z najtemnejšim odtenkom so označene tiste celice, ki so sicer lahko del vezanih naslonk, a jih nikoli ne povzročijo, ker nastanejo zaradi slabitev drugih naslonk.

obl.	nar. p.	nar. f.	predsl.	zasl.	medsl.	zan. p.	zan. f.
sem	səm	səm	/	2	/	nēsəm 4	ná:səm
si	s	s	44	90	10	nēs 1	ná:s
je	j	j	> 450	> 3.000	30	něj, nej 3	nà:j, nāj
sva	sma	sma	1	5	/	nēsma	ná:sma
sta	/	/	/	/	/	/	/
sta	sta	sta	/	11	/	nēsta 7	ná:sta
smo	sm(ū)o	sm(ū)o	19	13	4	nēsm(ū)o /	ná:sm(ū)o
ste	st(j)e	st(i)e	2	2	/	/	/
so	sa	sa	50	130	3	nēsa 2	ná:sa
bom	m	m	6	40	3	na-m 10	na-m
boš	vš	uš	/	25	/	na-vš /	na-uš
bo	v	ū	4	86	3	na-v 20	na-ū
bova	ma	ma	/	2		na-ma /	na-ma
bosta	vta	ūta	/	1	/	na-ūta /	na-ūta
bosta	vta	ūta	/	/	/	na-ūta /	na-ūta
bomo	m(ū)o	m(ū)o	/	16	/	na-mūo	na-mūo
boste	vt(j)e	ūt(i)e	/	11	/	na-vt(j)e 3	na-ūt(i)e
bodo	vda	ūda	/	30	/	na-vda 4	na-ūda
bi	b	b, p	28	220	33	na-b 30	na-b/p

Tabela 1: Glagolske naslonske oblike kot del vezanih naslonk – (približno) število pojavitev¹³

¹³ Okrajšave v prvi vrstici tabele pomenijo: obl. – oblika, nar. p. – narečno v poenostavljenem strokovnem zapisu, nar. f. – narečno v fonetični transkripciji, predsl. – predslonka, zasl. – zaslonka, medsl. – medslonka, zan. – zanikano.

obl.	nar. p.	nar. f.	predsl.	zasl.	medsl.
me	/	/	/	/	/
mi	m(ə)	m(ə)	2	4	1
me	m(j)e, mə	m(i)e, mə	45	2	3
te	/	/	/	/	/
ti	t(ə)	t(ə)	10	3	2
te	t(j)e, tə	t(i)e tə	15	1	1
ga	/	/	/	/	/
mu	mu	mu	82	5	/
ga	ga	ga	169	8	6
je	j	j	/	3	/
ji	j	j	2	4	3
jo	j(ə)	j(ə)	7	33	6
jih	jh	jx	/	2	/
jim	jəm	jəm	/	1	1
jih	jh	jx	/	70	1

Tabela 2: Zaimenske naslonske oblike kot del vezanih naslonk – (približno) število pojavitev

Kot vidimo, spadajo med prve glagolski nezanikani naslonki glagola *biti* za 2. *si* (nar. *s*) in 3. osebo ednine *je* (nar. *j*), vse oblike, vključno z zanikanimi, za tvorbo prihodnjika in pogojnika *bi*. Od zaimenskih naslonskih oblik so take R *je* (nar. *j*), D *ji* (nar. *j*) in T ednine *jo* (nar. *j(ə)*) zaimka *ona* ter R *jih* (nar. *jh*) in enak T množine zaimkov *oni*, *one*.

4.1.2 Katera od smeri naslanjana je (pri kateri od oblik) pogostejša?

Glagolska naslonska oblika za 2. os. ed. sedanjika *si* je dvakrat pogostejša kot zaslonka (44 in 90, 1 : 2), še večja razlika v korist zaslonk je pri obliki za 3 os. ed. sedanjika *je* (>450 in >3.000, 1 : 6,6); obe se pojavljata tudi kot medslonki, in sicer *si* 10-krat in *je* 30-krat. Zanikane sedanjiške oblike kot take se z izjemo *ni* (nar. *nej*), ki se pojavlja v obeh oblikah, sicer lahko pojavljajo v vezanih naslonkah, vzrok vezave pa so vedno druge oblike.

obl.	nar. p.	nar. f.	predsl.	zasl.	razmerje	medsl.
sem	səm	səm	/	2		/
si	s	s	44	90	1 : 2	10
je	j	j	>450	>3.000	1 : 6,6	30
sva	sma	sma	1	5		/
sta	/	/	/	/		/
sta	sta	sta	/	11	0 : 11	/
smo	sm(ɥ)o	sm(ɥ)o	19	13	1,45 : 1	4
ste	st(j)e	st(i)e	2	2	1 : 1	/
so	sa	sa	50	130	1 : 2,6	3

Tabela 3: Smer naslanjanja glagolskih naslonk – (približno) število pojavitev

Kot zaslonke prevladujejo oziroma se z izjemo enoglasnovnih oblik za 1. os. ed. prihodnjika *bom* (nar. *m*) 6-krat ter 3. os. ed. *bo* (nar. *v* [ɥ]) 4 krat-krat, kot predslonki sploh ne pojavivijo, tudi kot medslonki se pojavita le enoglasovni obliki, prva 3-krat in druga 4-krat.

Prav tako se kot zaslonka mnogo pogosteje pojavlja pogojna členica *bi* (28 in 220, 1 : 7,8); ta se pojavi pogosteje kot predslonka celo kot medslonka (33). Kot zaslonka se 30-krat pojavi tudi v zanikani obliki.

obl.	nar. p.	nar. f.	predsl.	zasl.	medsl.
jaz					
me	/	/	/	/	/
mi	m(ə)	m(ə)	2	4	1
me	m(j)e, mə	m(i)e, mə	45	2	3
ti					
te	/	/	/	/	/
ti	t(ə)	t(ə)	10	3	2
te	t(j)e, tə	t(i)e, tə	15	1	1
on					
ga	/	/	/	/	/
mu	mu	mu	82	5	/
ga	ga	ga	169	8	6
ona					
je	j	j	/	3	/
ji	j	j	2	4	3

jo	j(ə)	j(ə)	7	33	6
oni, one					
jih	jh	jx	/	2	/
jim	jəm	jəm	/	1	1
jih	jh	jx	/	70	1

Tabela 4: Smer naslanjanja zaimenskih naslonk

Zaradi pogostejše zaslonkosti glagolskih oblik, zaradi katerih se vezane naslonke z nekaterimi naslonskimi zaimenskimi oblikami ednine za moški spol pojavijo, so zaimenske seveda pogostejše v predslonskem položaju (kar ni relevantno). Kot prava zaslonka se 1-krat pojavi oblika *Ded. mi* (nar. *m*) v zvezi z veznikom (*dje-m*) in 3-krat kot medslonka (2-krat *sə-m-je* in 1-krat *ka-m-če*). Podobno velja za *Ded. ti* (nar. *t*), ko se kot zaslonka pojavi 3-krat in 2-krat kot medslonka.

Drugače je z ženskimi edninskimi oblikami, ker zaradi oslabeledosti *je, ji, jo* v *j* same povzročijo vezane naslonke in so pogostejše kot zaslonke; Red. se pojavi 3-krat le kot zaslonka, Ded. 2-krat kot pred- in 4-krat kot zaslonka (1 : 2), Ted. pa 7-krat kot predslonka in 33-krat kot zaslonka (1 : 4,7); zadnji dve se 3-krat oziroma 6-krat pojavita tudi kot medslonki.

Množinske oblike zaimkov *oni, one* v R in T se pojavljajo samo kot zaslonke, in sicer Rmn. 2-krat, Tmn. pa 70-krat.

4.1.3 Ali se take slabitve, ki povzročajo nastanek vezanih naslonk, dogajajo še kakšni drugi besedni vrsti?

Odgovor je da, in sicer so to vezniki, natančneje zelo pogosto veznik *k-* (nar. *k*) v zelo različnih pomenih (gl. 3.1.5.1) in le enkrat *da, de* (nar. *d*), poleg njiju še *en, ena* (nar. *n, na*) kot zaimek, števnik in člen, *ene* (nar. *ne*) kot prislov ter enkrat predlog *ob* (nar. *b*). Polnomenske besedne vrste se kot vezane naslonke tipa *dober-dān* pojavljajo zelo redko.

4.1.4 Ali onemitve vplivajo na njihov besedni red?

Primeri sicer so, a je število tako majhno, le trije, da na vprašanje težko odgovorimo pritrdilno. Četrti primer je posledica glasovne spremembe zaradi

zaporedja dveh enakih elementov (*j-j*), ko se za drugim zaradi različenja razvije *i* (nêj marala, **de-v-je** /da bo jo/ kdu vidu (50) *ti*, **k-s-pa** /ki si pa/ *vpisan pər Sakuolcəh* (568) rad se **b-me** /se bi me/ *zniebəl*, atù pa nêšəm jət (638) **pa-j-ji** /pa ji je/ *z ruok uziela*, *de-j pravjèč*. (373))

4.1.5 Ali so nizi s takimi oblikami možni na začetku stavka ali povedi?

Odgovor je da, vendar je prvi del niza oz. vezane naslonke zelo redko vzrok za njen nastanek; še največkrat je to sed. oblika za 3. os. ed. *je* (nar. *j*) (gl. 3.1.1.3) ter naslonski nizi, občuteni kot stalne zveze, npr. **Səm-s** *misənla* – *səm blà* še mlada *bùl* (510).

4.2

Raziskava je pokazala, da so kot del vezanih naslonk v šentruperskem govoru možne glagolske naslonske oblike glagola *biti* za sedanji čas, in sicer za 2. in 3. os. ed. (*si, je*, nar. *s, j*), vse oblike za prihodnji čas (*bom, boš, bo* ..., nar. *m, uš, u, ma, uta, uta, m(u)o, ut(i)e, uda*) in pogojni členek *bi* (nar. *b*), od zaimenskih naslonskih oblik so take Red. (*je*, nar. *j*), Ded. *ji* (nar. *j*) in Ted. *jo* (nar. *j(ə)*) zaimka *ona* ter Rmn. *jih* (nar. *jh*) in enak Tmn. zaimkov *oni, one* ter redko Ded. *mi, ti* (nar. *m(ə), t(ə)*) zaimkov *jaz, ti*. Oslabela oblike se v vezanih naslonkah veliko pogosteje pojavljajo kot zaslonke.

4.3

Podobno kot imamo za spojene (skrčene/kontrahirane) zanikane sedanjiške oblike glagola *biti*, ki so postale naglasnice (*nisem nisi* ..., nar. *nêšəm nêš nêj/nej* [*nâ:səm nâ:s nâ:j/nâj*]), bi tako v šentruperskem govoru lahko obravnavali tudi naslonske zanikane prihodnjiške oblike, le da so te nenaglašene in da obstajajo tudi še naglašene nenaslonske oblike: *na-m* > *nam*, *na-vš* > *navš*, *na-v* > *nav*, *na-ma* > *nama*, *na-vta* > *navta*, *na-vta* > *navta*, *na-m(u)o* > *nam(u)o*, *na-vt(j)e* > *navt(j)e*, *na-vda* > *navda*. Podobna pogojniška vezana naslonka *bi* v zanikani obliki *na-b* pa ima še naglašeno različico *na bì* (*tacga sə na bì bale*. (156)).

4.4

Raziskava je nastala na obsežnem digitaliziranem gradivu raznolikih govorcev enega krajevnega govora skozi daljše obdobje, sprva zapisanem fonetično (v slovenski nacionalni transkripciji) in nato prenesenem v poenostavljeni strokovni zapis, kot imenujem zapis narečnega govora s poenostavljenim, priložnostno oblikovanim sistemom znakov. Oba zapisa sta imela le en slušni filter brez strojnih meritev in preverjanj, tj. avtoričin, ki je hkrati tudi materna govorka tega govora. Lahko govorimo o relativno obsežnem korpusu narečnih besedil, ki ima – kot ti – svoje prednosti in slabosti, v obeh namreč rezultati ne morejo biti 100-procentno zanesljivi, še vedno pa je njihova zanesljivost dovolj visoka, da iz njih izpeljemo relevantne ugotovitve. Žal premalo zapisovalcev narečnih besedil pri spajanju v soglasnik (ali en zlog) oslabeledih glagolskih in zaimenskih naslonk z drugimi naslonkami v naslonskem nizu ali naglasnicami v nove fonetične besede uporablja povezaje (oblika navadnega vezaja [-] ali bolj izstopajočega spodnjega povezaja [⏟] ni tako bistvena), da bi bilo možno na že obstoječem gradivu narediti raziskave za govore iz različnih narečnih skupin z dovolj visoko stopnjo onemitev nenaglašanih samoglasnikov. Pri prvem transkribiranju je to relativno enostavno, pri naknadnem vnašanju pa zahteva več dodatnega časa.

Zahvala

Delo, predstavljeno v prispevku, je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik-bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* P6-0215.

Vir

Smole, V. (2019). *Naruobe prav: folklorne in spominske pripovedi iz šentruperske fare na Dolenjskem* (Zbirka Glasovi, knj. 52). Založba ZRC.

Literatura

- Bajc, U. (2020). *Besedni red v govorih Vipavske doline* [Magistrsko delo]. Univerza v Ljubljani.
- Košir, T. in Igličar, M. (2020). *Pošten bodi in delaj: folklorne in spominske pripovedi iz župnij Šentjošt in Lučine* (Zbirka Glasovi, knj. 53). Založba ZRC.
- Smole, V. (1998). Fonološki opis govora vasi Šentrupert (SLA 262). *Jezikoslovni zapiski*, 4, 73–88.
- Smolej, M. (2022). *Skladanje: Izbrana poglavja iz skladnje slovenskega jezika*. Znanstvena založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789610606000>
- Škapin, K. (2014). *Besedni red v gorenjskem govoru Podgorice in obsoškem bovškem govoru* [Diplomsko delo]. Univerza v Ljubljani.
- Toporišič, J. (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Cankarjeva založba.
- Zorko, Z. (1998). *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Slavistično društvo.
- Zuljan Kumar, D. (2003). Nekaj besednorednih posebnosti v nadiškem in briškem narečju. *Jezikoslovni zapiski*, 9(2), 59–80.
- Zuljan Kumar, D. (2008). Besedni red v govorjenih slovenskih narečjih. V J. Toporišič (ur.), *Škrabčeva misel VI*. (str. 121–135). Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Gromoba, M. M. (2014). Особенности кластеризации клитик в современном словенском языке. *Славянский альманах*, 1–2, 335–346.
- [Gromova, M. M. (2014). Osobnosti klasterizaciji klitik v sovremennom slovenskom jazyke. *Slavjanskiy al'manah*, 1–2, 335–346.]
- Gromoba, M. M. (2015). Система глагольных и местоименных клитик в истории словенского языка. *Актуальные проблемы филологической науки: взгляд нового поколения: Материалы XX–XXI Международных конференций студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов»: Секция «Филология»*, 426–430.
- [Gromova, M. M. (2015). Sistema glagol'nyh i mestoimennyh klitik v istorii slovenskogo jazyka. *Aktual'nye problemy filologičeskoj nauki: vzgljad novogo pokolenija: Materialy XX–XXI Meždunarodnyh konferencij studentov, aspirantov i molodyh učenyh »Lomonosov«: Sekcija »Filologija«*, 426–430.]
- Gromoba, M. M. (2016). Особенности функционирования клитик в каринтийской группе диалектов словенского языка. V M. Jesenšek (ur.), *Rojena v narečje: akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici* (str. 257–276). Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- [Gromova, M. M. (2016). Osobnosti funkcionirovanija klitik v karintiyskoy gruppe dialektov slovenskogo jazyka. V M. Jesenšek (ur.), *Rojena v narečje:*

akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici (str. 257–276). Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.]

Громоба, М. М. (2023a). Отражение диалектного порядка слов в словенских каринтийских памятниках «Duhovna bramba» и «Kolomonov žegen». *Славянский альманах*, 3–4, 269–285.

[Gromova, M. M. (2023a). Odraženje dialektnega porjadka slov v slovenskih karintijskih pamjtnikah «Duhovna bramba» i «Kolomonov žegen». *Slavjanskiy al'manah*, 3–4, 269–285.]

Громоба, М. М. (2023b). Кластеризуемые клитики в словенских диалектах: архаизмы и инновации. V E. С. Узенёва in O. В. Хаванова (ur.), *Славянский мир: общность и многообразие: Материалы конференции молодых ученых в рамках Дней славянской письменности и культуры. 23–24 мая 2023 г.* (str. 201–205). Институт славяноведения РАН.

[Gromova, M. M. (2023b). Klasterizujemye klitiki v slovenskih dialektah: arhaizmy i innovacii. V E. S. Uzeněva in O. V. Havanova (ur.), *Slavjanskiy mir: obščnost' i mnogoobrazie: Materialy konferencii molodyh učenym v ramkah Dney slavjanskoy pis'mennosti i kul'tury. 23–24 maja 2023 g.* (str. 201–205). Institut slavjanovedenija RAN.]

Громоба, М. М. (2024). Функционирование полных и клитических форм личных местоимений в словенских диалектах. *Вестник Московского университета. Серия 9: Филология*, 4, 81–90.

[Gromova, M. M. (2024). Funkcionirovanie polnyh i klitičeskikh form ličnyh mestoimeniy v slovenskih dialektah. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 9: Filologija*, 4, 81–90.]

Hotimir Tivadarⁱ

Fonetično-fonološka opredelitev poudarka v slovenskem jeziku glede na besedni red v enostavni povedi

Poudarek je bil v slovenskem jeziku vse do Toporišičeve slovnice pogosto zamenjevan s terminom naglas, kar je vplivalo na pomanjkljivo strukturno obravnavo slovenskega jezika. Poudarek se ni natančno obravnaval, zato sta termina naglas in poudarek v slovenskem jezikoslovju še danes pogosto prekrivna. Ta vidik posebej izpostavimo in razrešimo v tem članku preko analize preteklih raziskav poudarka. Na podlagi nove instrumentalne analize definiramo poudarjenost posameznih zlogov in besed glede na tipično stavčno strukturo: beseda, ki jo kot poudarjeno zaznavamo govorci slovenščine, je odvisna od več parametrov, in sicer od tona, premora in tudi jakosti. Od tona je poudarjenost besede odvisna še posebej pri zaznamovanem besednem redu, jakost kot odločilen kriterij pa se je potrdila v stavkih z dvema poudarkoma in pri zaznamovanem besednem redu in poudarku na končni naglašeni besedi.

Ključne besede: poudarek, poved, sistemska skladnja, fonologija, knjižna slovenščina

Phonetic-phonological definition of emphasis in the Slovene language in relation to word order in a simple sentence

Until Toporišič's grammar, the term emphasis (*poudarek*) was often confused with accent (*naglas*) in the Slovenian language, which influenced the lack of structural treatment of the Slovenian language, as accent was not treated in detail, which is why even today the terms accent and stress are often overlapping in Slovenian linguistics. This issue is specifically highlighted and resolved in this article through an analysis of past emphasis research. On the basis of a new instrumental analysis, we define the

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0001-9464-9457>

accentuation of individual syllables and words according to a typical sentence structure: the word that is perceived as emphasized by Slovene speakers depends on several parameters, namely tone, pause and intensity. The accentuation of a word depends on the tone, especially in the case of the marked word order, and the strength as a decisive criterion is confirmed in sentences with two accents and in the marked word order and emphasis on the final stressed word.

Keywords: emphasis, sentence, systemic syntax, phonology, standard Slovene

1 Uvod

Načeloma so jakostno izraziti začetni in končni leksemi – vsebinsko pomembnejše besede postavimo na začetek in konec stavka, tj. govornega odseka. Poudarka ne definira le jakostna izrazitost (dB), ampak pogosto tudi premori, intonacija in trajanje poudarjenih samoglasnikov. Raziskovanje poudarka in besednega reda v povedi je ključnega pomena za razumevanje besedila, zato ga bo treba v prihodnosti še natančneje raziskati in natančno opredeliti. V tem članku strukturno opredelimo in terminološko definiramo jakostno izrazitost zloga na besedni in stavčni ravni, pri čemer stavčni oz. besedilni poudarek danes opredeljujemo kot večplastni besedilnofonetični parameter. V Tivadar (2018) izpostavljamo, da je besedni red pomemben za strukturo povedi in da lahko poudarek pomaga pri razumevanju pomena posamezne besede v kontekstu celotne povedi. Pogosto poudarek povezujemo tudi z ritmom, ki v Toporišičevi kategorizaciji v *Slovenski slovnici* (1976–) ni bil zajet. Sicer že v svoji fonetični vadnici leta 1961 Toporišič ritem opredeli kot funkcijo različnih prozodičnih elementov (stavčnega naglasa (tj. poudarka), premora, intonacijskih potekov in njihovih registrov; povzeto iz Toporišič 1961: 9). V tej vadnici je bil ritem še opredeljen, predvsem zaradi avtorjeve usmeritve v literarne analize in tovrstna besedila, ki so strukturno najčistejša in sledijo Ertlovemu načelu »dobrega avtorja«, tj. opredelitvi in opisu knjižnega jezika po slogovno dovršenih avtorjih (Ertl 1929; Nebeská 1996). Tej

»literarni« usmeritvi sledi tudi v nadaljnjem sistemiziranju v slovnici, kjer ima pri stavčno- oz. besedilnofonetičnih parametrih večino primerov opredeljenih na osnovi literarnih besedil, in sicer branih. Zato pa je izpustitev ritma kot posebnega parametra v *Slovenski slovnici* še toliko manj razumljiva (Tivadar 2018: 17). Ritem potem Toporišič v svoji slovnici obravnava zelo na kratko v okviru stavčne intonacije, in sicer kot govorni takt (Toporišič 2004: 545), ki mu pomeni enoto »naglašnega in vseh naslednjih nenaglašanih zlogov do naslednjega naglašnega zloga istega segmenta ali pa do premora.« Izpuščanje posebne obravnave ritma v slovnicih opisih je povezana tudi z nedokončno sistemsko-instrumentalno opredelitvijo poudarka v slovenskem jezikoslovju, kar bomo s stališča strukturne slovnice in na podlagi akustične analize opredelili v tem članku.¹

2 Gradivo in metode

V članku sta uporabljeni metodi: kritična diskurzivna analiza in strukturna metoda s pomočjo instrumentalnega računalniškega programa Praat. S teoretičnimi ugotovitvami in primeri iz znanstvenih člankov, fonetičnih vadnic za slovenski jezik (Toporišič 1961; Tivadar in Batista 2019), še posebej pa *Slovenske slovnice* (1976–) opredelimo, katere besede naj bi bile po Toporišičevi teoriji poudarjene. Na podlagi analize tipičnih stavčnih struktur smo opredelili poudarek kot besedilnofonetični parameter, in sicer predvsem s kritično analizo Toporišičevih opredelitev v *Slovenski slovnici*, ki smo jim dodali instrumentalne sonogramske prikaze poudarjenih besed v stavku na podlagi posnetkov vaj iz Toporišičeve fonetične vadnice (1961), s katero je začel svojo znanstveno jezikoslovno raziskovalno pot. Zaradi takrat nedostopnega gradiva (posneto je bilo na gramofonskih ploščah, ki so jih je v 60-ih letih lahko poslušali le redki, z razvojem tehnologije pa so plošče izgubile tudi aktualnost in uporabnost), in hrvaškega jezika, v katerem je napisana, je bila ta knjiga, narejena po takrat najsodobnejših fonetičnih principih in dognanjih (fonetična šola Petra Guberine, več v

¹ O poudarku in odnosu med različnimi parametri pri Toporišiču je pisal Huber (2019), v tem članku na novo povežemo Toporišičeve opredelitve poudarka. S sonagramskimi slikami ponazorimo povezanost različnih parametrov v realno izgovorjenih stavkih iz prve Toporišičeve vadnice (1961).

Tivadar 2023), premalo poznana in tudi upoštevana. Zato to vadnico v tem članku še posebej izpostavimo.²

3 Opredelevitev in analiza naglasa ter jakostne izrazitosti v slovenskem jeziku³

O naglasu kot besedni kategoriji je že konec 19. stoletja razmišljal Škrabec v svojem kratkem zapisu O poudarjanju in naglaševanju: »Poudarek ali naglas imenujemo navadno z nekolikim povzdignjenjem sklenjeno ojačanje glasu pri izgovarjanju katerega zloga v besedi ali katere besede v stavku.« (Cvetje 13, 1894; nav. po Škrabec 1994: 168) V slovenskem knjižnem jeziku se je do vključno *Slovenskega pravopisa* 1962 termin naglas mešal s terminom poudarek. Razločevanje med poudarkom (stavčna, besedilna kategorija), tj. izrazitost enega ali več zlogov na ravni stavka oz. govornega odseka, in naglasom (besedna, slovarska kategorija), tj. izrazitost enega ali več zlogov na ravni besede, sta v knjižni jezik dosledno uvedla Toporišič in Rigler v šestdesetih letih (Rigler 1968, 1970; Toporišič 1978: 181–210). Kasneje je to prešlo tudi v temeljna jezikoslovna priročnika – *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in *Slovensko slovnico*. Zvočna karakteristika določenega naglašene zloga v govoru ni konstantna, uresničuje se na različne načine (Palková 1997: 157). Pri tem je treba opozoriti, da npr. češko jezikoslovje, iz katerega je slovensko jezikoslovje večkrat črpalo terminologijo in jezikoslovno teorijo, še danes loči »besedni« in »stavčni« naglas, torej izrazitost določenega zloga na ravni besede (angl. *stress*) oz. v okviru

² Toporišičevo jezikoslovno delo je bilo že sredi 60. let posvečeno obravnavi slovenskega knjižnega jezika in ustvarjanju nove slovenske slovnice, in sicer z namenom afirmacije slovenščine kot jezika (nasproti drugim (južno)slovanskim jezikom) in znanstvene vede, kar je s celovito slovnico tudi dosegel (1976). Na žalost se k tem svojim fonetičnim začetkom kasneje znanstveno ni želel vračati, čeprav je s stališča teorije in prakse, vaj, naredil revolucionarni premik in slovenščino postavil ob bok drugim svetovnim jezikom. Seveda pa so ostale določene stvari nedokončane, predvsem je obravnava glasoslovja, tudi besedilne fonetike, v slovnici bila bistveno manj orientirana v fonetične in fonološke analize, kar ne nazadnje kaže tudi umestitev stavčne oz. kasneje poimeno-vane besedilne fonetike v poglavje Skladnja (gl. Toporišič 1976–). Tovrstna obravnava je imela zato za posledico premalo konkretnih fonetičnih analiz in ponazoritev ter tudi nekaj terminoloških nejasnosti.

³ O naglasu in poudarku smo pisali že v člankih pri obravnavi samoglasnikov (Tivadar 2004a, 2010) in stavčnofonetičnih parametrih (Tivadar 2018), v tem članku določene stvari jasneje definiramo in strukturno ter akustično opredelimo besedilnofonetične parametre.

stavka kot najmanjši del intonacijske strukture (angl. *pitch-accent*). Pojem naglas se je (tudi v slovenskem jezikoslovju) opredeljeval tudi s terminom akcent, kjer pa ni bilo jasno razloženo, kaj je specifična lastnost besede in kaj stavka. Realizacija določenega naglasa je lahko v stavku različna, odvisna je tudi od tipa besedila in načina tvorjenja besedil, zato je s stališča definiranja poudarka vprašljivo branje samo leposlovnih in nevsakdanjih, neobičajnih besedil (npr. Toporišič 1978: 277–278, Srebot Rejec 1988: 252–263). Preveč pripravljeno tvorjenje in izgovarjava besedil, tj. da govorci ve, kaj in na kakšen način mora izgovoriti, je problematično: govorci namreč nehoti izgovori »želeno«, tj. tisto, kar misli, želi, da je prav, oz. prav zaradi osredotočenja na določeno nalogo naredi »napako«, izgovori drugače kot ponavadi. Bistvo strukturne fonetike in fonologije, kamor sodi tudi nadsegmentna ravnina, je prav predvidevanje nevtralnega, običajnega naglasa in poudarka v splošni javni rabi (norma). Knjižnega jezika se namreč v prvi vrsti učimo sistemsko, v to skupino pa spada tudi poudarek.

Naglas opredeljujemo kot fonetično-fonološko lastnost zloga glede na druge zloge v govornem nizu; v slovenskem knjižnem jeziku in v drugih jezikih z nepredvidljivim oz. poljubnim mestom je naglas izraziteje vezan na besedo. V slovenskem knjižnem jeziku je lahko naglas spet z določenimi fonemi (segmentno) in trajanjem, kar je razvidno tudi pri rabi slovenskih posebnih naglasnih znamenj. Pri ozkih naglašanih *é* in *ó* naglašenost označimo z ostrivcem. V tem primeru je naglas pogoj za uresničitev teh dveh ozkih fonemov; nenaglašena *e* in *o* v slovenskem knjižnem sistemu načeloma ne moreta biti ozka. Ozka *é* in *ó* imata po knjižnem sistemu inherentno določeno jakostno izrazitost in dolžino, ki je značilnost slovenskih naglašanih samoglasnikov.⁴ Toda naglas ne sme biti realiziran izolirano samo na nivoju besede kot fonološki par, ampak mora biti izgovorjen v širšem govornem kontekstu, vendar nepoudarjen, zato je pred analizo in snemanjem nujno izbrati oz. pripraviti nezaznamovane stavke, povedi, besedila in besede znotraj le-teh. Poudarek, ki je v slovenskem knjižnem jeziku definiran kot stavčna lastnost enega ali več zlogov, je stavčnofonetična oz. besedilnofonetična kategorija, v besedilu večkrat prekrivna z naglasom, ki mu je v stavku (besedilu) dodana še dodatna zvočna lastnost.

⁴ Naglašeni ozki /e/ oz. /o/ v slovnicih in pravopisu pogosto opredeljujejo kot dolgi ozki *e* oz. *o*, čeprav v realnem govoru bistveno krajša od širokih *o* in *e*. Odločilna razločevalna lastnost pri ozkih *e* in *o* je posebna formantna struktura, torej kakovost, ne pa posebej dolgo trajanje (prim. Tivadar 2010).

3.1 Poudarek v slovenskem jezikoslovju

Poudarek je le ena izmed značilnosti, ki jih lahko raziskujemo v okviru besedilne fonetike. Ta se ukvarja s slušnimi značilnostmi povedi, najsi bodo te eno- ali večstavčne. Besedilna fonetika zaobjame celostne zvočne značilnosti povedi in stavkov (Toporišič 1976–; Tivadar 2018; Huber 2016, 2017, 2019). V zapisanem besedilu lahko besedilnofonetične značilnosti delno nadomestimo z ločili. Poudarka sicer v običajnih pisnih besedilih ne zaznamujemo s posebnimi znamenji – v retoričnem, govornem smislu delujejo kot poudarjene besede tiste, ki so zapisane z velikimi črkami, kar uporablja tudi Toporišič v svojih delih (1961, 1965 idr.). O razmerju med naglasom in poudarkom moramo izpostaviti, da je bil stavčni naglas teoretično opredeljen že v predtoporišičevski slovnici in pravopisu 1962, kar smo izpostavili že leta 2018 (Tivadar 2018). Poudarek (v češkem jezikoslovju stavčni naglas, Palková 1997: 39, 157, 164–168) je bil v preteklosti v slovenskem jezikoslovju problematičen tudi s terminološkega vidika, saj je bil pred Toporišičevim glasoslovjem opredeljen le v artikulacijsko-akustičnem in ne funkcijskem smislu. Nekaj, kar je bilo jakostno izraziteje izgovorjeno, so imenovali poudarek, ne glede na funkcijo besede. Pred Toporišičem je znana delitev na besedni poudarek (naglas) in smiselni poudarek ter melodijo – poleg tega, da »se zven okrepi«, se »po navadi tudi zviša«: »Poudarjanje uravnava prepona. Kadar je treba v govoru kaj poudariti, tedaj prepona močnejše požene zrak iz pljuč [...]« (Bajec idr. 1964: 27). Kot vidimo, je poudarjanje vezano predvsem na večjo izdišno moč, tj. jakostno izrazitost posameznih zlogov. Naglasa oz. »besednega poudarka« načeloma naj ne bi posebej označevali, razen v izjemnih primerih pri besedah, kjer bi lahko prišlo do nerazumljivosti in težjega branja (Bajec idr. 1964: 43–44). Taka terminološka opredelitev – besedni in smiselni poudarek z melodijo – je veljala vse do *Slovenskega pravopisa* 1962, kjer so naglašeni samoglasniki dosledno imenovani kot poudarjeni in nenaglašeni kot nepoudarjeni (Bajec idr. 1962: 14–19). V podpoglavju *Naglaševanje v besedi in stavku* v knjigi *Slovenski knjižni jezik 1* terminološko razloči besedni naglas od stavčnega naglasa – naglas razloži kot »poudarjen del glasovnega gradi-va« (Toporišič 1965: 139–142). Toporišiču naglašen pomeni »jasneje, razločneje izgovorjen v primeri s čim drugim«. Naglašene samoglasnike od nenaglašanih loči »jačina, moč glasovnega gradi-va«. Pri besednem naglasu loči »ekspiratorni ali jačinski« in »intonacijski ali tonemski

način« naglaševanja. Posebej opredeli tudi klitike, ki jih postavi v stavek, s čimer začne razlago stavčnega naglasa ali poudarka, ki ga ponazori na konkretnih primerih, v katerih poudarjene besede piše razprto, npr. Naša Marjeta pojde »*n a i z l e t*, potem ne *v šolo*« (Toporišič 1965: 142). To terminološko razlikovanje je Toporišič prenesel tudi v svojo slovnico (1976–), kjer poudarek na kratko opredeli kot jakostno izrazitost besed, najprej pa spet izpostavi naslonke (Toporišič 2004: 540). Jakostno izrazitost loči na 4 stopnje (Toporišič 2004: 541): 1. nenaglašenost (načeloma naslonke oz. klitike), 2. oslajeno naglašenost, 3. neoslajeno ali normalno naglašenost, 4. poudarjeno naglašenost (poudarjenost).

Za ponazoritev teh 4 stopenj Toporišič v svoji slovnici uporabi poknjižen verz iz pesmi Mateja Bora *Našo barako zamelo je* (*Pesmi partizanov*, Ljubljana, 1974), in sicer: *Našo barako je zamedlo*. Ponazoritveno sicer zanimiv primer, ki pa je umeten in poknjižen, zato nam o živem jeziku in smiselnem poudarku ne pove kaj dosti. Zategadelj so sodobne raziskave nujne (Huber 2016), morale pa bodo upoštevati Toporišičevo shematsko obravnavo besedilne fonetike. Toporišič se je zavedal vezanosti poudarka na sobesedilo, ki jo lahko še posebej ustvarimo s posebnim besednim redom. Zagovarja jakostno poudarjanje in natančno označevanje, da govorci ne bi delali napak (Toporišič 1991: 449), kar spet dokazuje normativno oz. knjižnojezikovno tendenco Toporišičeve slovnice. Glede označevanja poudarka oz. jakostne izrazitosti znotraj besedila pravi:

Jakostnega težišča v pisavi navadno ne zaznamujemo kako posebej. Izjemoma pa to vendarle delamo, npr. tako, da težiščno, zlasti poudarjeno besedo, natisnemo *ležeče*, ali *r a z p r t o*, ali **polkrepko**, ali s samimi VELIKIMI črkami. Zlasti če je segment krajši, težiščno besedo lahko zaznamujemo z ostrivcem, krativcem ali strešico (v tem primeru potem istih znamenj ne moremo uporabljati še za zapisovanje besednega naglasa). (Toporišič 2004: 543.)

Na isti strani Toporišič izpostavi »logično naglaševanje sploh«, pri čemer pa spet meša med terminoma naglas in poudarek.

Toporišič sicer že pri obravnavi nenaglašanih besed v poglavju glasoslovje (2004: 64–65) pravi, da je naglas značilnost besede, poudarek pa stavka:

Naglas je zančilnost [značilnost] besede oz. predslonske zveze (poudarek pa značilnost stavka). Vendar naglasa nimajo vse besede, ampak le velika večina; naglašene so npr. *bràt*, *hrást*, *mesó*, nenaglašene pa *nad*, *in*, *še*, *ga*, *se* ipd. (če nenaglašene besede izgovorimo osamljene, dobijo stavčni naglas ali poudarek; pišemo ga z znamenji za naglas, sicer pa tako, da poudarjeni samoglasnik ali kar celo besedo pišemo ležeče ali polkrepko ipd.) [...] Poudarjene naslonke imajo ustrezni samoglasnik večinoma kratek, nekatere pa tudi dolgega. Oboje je treba zaznamovati tudi v slovarju.

Toporišič ima zelo veliko željo sistemizirati poudarek, pri čemer se zave da, da je odvisen od okoliščin v stavku. Glede naglašanih besed natančno obravnava naslonke, izpostavi, da ima večina besed naglas. V slovenščini naglasno mesto ni vezano na točno določen zlog, saj je enkrat naglas na začetku besede, drugič na koncu ali na sredini, načeloma se ga učimo skupaj z besedo. Prav ta nestalnost slovenskega knjižnega naglasa v veliki meri opredeljuje melodijo govora, pogosto niti nimamo posebnega poudarka v stavku. Toporišič (2004: 542):

Če ni nobenega poudarjenega zloga, je težišče na zadnjem neoslabljeno naglašenem zlogu segmenta, npr. *Našo barako je zaMEDlo*, *Včeraj popoldne je dežeVALo*, *Si si ga priVOščil?*, *Si si GA?*. (Napačno je ta zlog posebej poudarjati, kakor radi počno zlasti naši televizijci.) V zadnji povedi je težišče na zadnji sicer naslonki, ki je dobila naglas od izpustne naglašene besede.

V teh ponazoritvah je problematično predvsem to, da je po Toporišiču napačen, pretiran poudarek vseeno ponazorjen kot poudarjen zlog, lahko bi bil le podčrtan. Toporišič je posebej kritičen do televizijcev, ki so glede na radijce (le-ti imajo daljše in zahtevnejše izobraževanje govora na nacionalni radijski šoli) manj izurjeni govorci. Ta dodatni nesmiselni poudarek je posledica tako nekontroliranega dihanja – ko nam zmanjka zraka, nekontrolirano izpustimo več zraka in s tem poudarimo za zadnji zlog – kot tudi intonacijskega zaključka. Toporišič je v svoji slovnici torej premaknil jakostnotežiščno obravnavanje pomensko pomembnih besed in zlogov v stavčno- oz. besedilnofonetično ravnino, poleg učenja pravil pa pogosto izpostavi tudi naravni čut za smiselno poudarjanje (Toporišič 2004: 543).

3.2 Definicija poudarka in besedilna določenost v kodifikacijskih priročnikih

Z dostopnostjo kodifikacijskih priročnikov so zapisi v njih še posebej pomembni in imajo velik vpliv na splošno javnost, obenem pa odražajo tudi realno rabo v znanstvenih besedilih.⁵ V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (Bajec idr. 1970–1991) je poudarek definiran takole:

poudárek -rka m (â)

1. lingv. *izstopanje glasu po jakosti ali tonu nasproti soseščini*: ugotoviti, kje je poudarek v stavku; to besedo je izgovoril s poudarkom / besedni poudarek *naglas*

// stavčni poudarek

// *grafično znamenje za označevanje tega*; *naglas*: zapisati poudarek

2. *kar (z govorjenjem) daje vsebini povedanega, navedenega večjo pomembnost*: s posebnim poudarkom je povedal svoje mnenje / poudarek je na vsebini, ne na obliki / dajati kaki stvari velik poudarek

Poudarek je torej opredeljen kot po jakosti izstopajoč prozodični del besedila, glede na primere pri prvem pomenu je v določenih besedilih še vedno tudi sinonim za naglas. Šele v drugem pomenu je izpostavljen izvršitelj poudarka, tj. govorec, ki poudarku pripiše različne vloge glede na subjektivno, emocionalno ali logično izpostavljanje posameznih delov povedi, kar izpostavi tudi Huber (2017: 282).

Novejša definicija v 2. izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* opredeli poudarek tako:

poudárek -rka m (â)

1. *kar (z govorjenjem) daje vsebini povedanega, navedenega večjo pomembnost*: s posebnim poudarkom je povedal svoje mnenje / poudarek je na vsebini, ne na obliki / dajati kaki stvari velik poudarek

2. *jezikosl. izstopanje besede ali dela stavka po jakosti ali tonu nasproti soseščini*: ugotoviti, kje je poudarek v stavku; to besedo je izgovoril s poudarkom / stavčni poudarek

⁵ Pri tem ni nepomembno, da smo od jezikovnih modelov, t. i. umetne inteligence, težko dobili kakšne smiselne odgovore, saj se je načeloma mešalo termina poudarek in naglas.

3. nekdam *izstopanje glasu po jakosti ali tonu nasproti sosednjim zlogom*; *naglas*¹: premični poudarek // *grafično znamenje za označevanje tega*; *naglas*¹: zapisati poudarek (Gliha Komac idr. 2014.)

V tej novejši opredelitvi je izpostavljen besedilni vidik že v 1. pomenu. V jezikoslovni opredelitvi (2. pomen) pa jasno opredeli izrazitost besede ali dela stavka glede na sosesčino, torej kot stavčnoprozodično prvino (jakost ali ton), ki je izvedena na besedilni ravni, odraža pa globlji pomen besedila (prim. Duběda 2005 v Huber 2017: 282). Fonetično poudarek določajo akustične značilnosti, kot so spremenjeno trajanje glasov, frekvence osnovnega tona, jakosti in/ali hitrosti govora (Palkova 1997, ki jo povzema tudi Huber 2017: 283). Huber (2016: 29–30; 2017: 287) izpostavi, da s poudarjanjem smiselno členimo besedilo in si pri tem pomagamo s premori in višanjem ali nižanjem glasu. Huber pravi, da sta za naglaševanje in stavčno fonetiko po Toporišiču najpomembnejša relativna višina in potek tona (Huber 2016: 28). Pri tem pa je bilo premalo izpostavljeno dejstvo, da je Toporišič kot strukturalist izhajal iz idealnega jezikovnega sistema, naslonjenega na historični razvoj slovenskega jezika, želel je predvsem shematsko opredeliti slovenski jezik in s tem sistemsko umestiti jakostno izrazitost zlogov. Realna besedila in njihova realizacija v stavku, povedi in v končni fazi v govorjenem besedilu so bili takrat sekundarnega pomena. Čas pisanja *Slovenske slovnice* s strani Toporišiča je sovpadal z osamosvajanjem slovenistike kot stroke in postopnim oblikovanjem samostojne države. Prav tako so bili snemalni in instrumentalnoanalitični programi takrat bistveno manj dostopni in nerazviti.

4 Predvidljivost poudarka v slovenskih besedilih glede na Toporišičeve sistemske opredelitve

Kot smo že omenili, je v slovenskem jeziku z nestalnim mestom naglasa le-ta pomemben tako s stališča poudarjanja kot tudi samega intonacijskega poteka stavka oz. povedi, kar je Toporišič, seveda tudi kot literarni zgodovinar in teoretik, izpostavil pri obravnavi intonacije, kjer zaporedje naglašanih in nenaglašanih zlogov izpostavi kot pomemben del določitve intonacijskega poteka. To pove pri opredelitvi jakostnega težišča, pri čemer izpostavlja smiselno branje, torej tako kakovostno produkcijo kot tudi percepcijo besedila:

Za pravilno in primerno branje je jakostna členitev povedi (in segmentov) izredno pomembna, ker je od nje odvisna stavčna intonacija. S tega stališča je v vsakem segmentu treba odkriti njegovo jakostno težišče, ker se v njem začenja in ločevalno oblikuje t. i. glava stavčne intonacije. V zgledih, ki sledijo, je pri poudarjenosti pisana z velikimi črkami vsa beseda, pri navadni težiščnosti pa le naglašeni samoglasnik in soglasnik pred njim. Če je taka beseda le iz dveh glasov, moramo samo poudarjenost zaznamovati s polkrepkim tiskom (prim. *JE zamedla*).⁶ (Toporišič 2004: 542.)

Glede na osnovno opredelitev jakostnega težišča, tj. poudarka, preprostega pravila tako kot pri naglaševanju v slovenščini ni, saj je v vsakem segmentu treba odkriti jakostno težišče na podlagi semantike, smisla.

S fonetičnega stališča je jakostno izraziti načeloma prvi zlog (največja izdišna moč in začetek intonacijskega poteka) in zadnji zlog (zaključek intonacije) v govornem odstavku. Načeloma so zato jakostno izraziti začetni in končni leksemi, kar je povezano tudi z vsebinsko strukturo besedila – pomembnejše besede postavimo na začetek in konec zvočnega sporočila.⁷

Torej, če želimo določeno besedo postaviti v poudarjeno mesto v stavku, jo moramo postaviti na začetek ali konec stavka.

4.1 Osnovna pravila poudarjanja v slovenščini in fonetična realizacija poudarka

Edino dokaj preprosto in predvidljivo pravilo je vezano na tematsko progresijo, in sicer Toporišič pravi, da naj bi bil poudarek na zadnjem naglašnem zlogu oz. tudi na naslonki. Poudarek je v slovenščini, če ni dodatnih

⁶ *zamêsti*² -mêtem tudi -mêdem, varianta z -d- je manj običajna glede na 2. izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Gliha Komac idr. 2014).

⁷ Poudarjenim besedam smo se v naših raziskavah akustičnih značilnosti slovenskih samoglasnikov izogibali. Nevtralni stavčni položaj in priprava gradiva sta bila posebej izpostavljena v članku o perceptivnih testih, pri katerih smo uporabljali gradivo za fonetično-fonološke raziskave samoglasnikov. Gradivo je bilo takrat pripravljeno za analizo predvsem naglašanih samoglasnikov v nevtralnem stavčnem položaju (Tivadar 2004a: 19), saj smo želeli meriti trajanje in kakovost v naglašanih in nenaglašanih samoglasnikih, kot npr. v stavkih *Vzel je led iz novega čarobnega napoja. – To je bil let iz novega podzemnega letališča*. Poudarjenost teh samoglasnikov v izbranih besedah bi spremenila tako segmentno (formantno strukturo) kot tudi nadsegmentno (trajanje) strukturo merjenih samoglasnikov.

poudarjenih besed, na zadnjem neoslabljenem naglašenem zlogu segmenta (2004: 542). Toporišič poudarek opredeli (2004: 542–543) kot jakostno težišče, ki je najvažnejši, tj. pomensko najpomembnejši:

Kje je to jakostno težišče segmentov? Jakostno težišče segmentov je načeloma v tistem delu povedi, ki je najvažnejši. Če je v segmentu kak zlog (beseda) poudarjen, je težišče v njem, npr. v stavku *Našo barako JE zamedlo*.

Težišče je tudi na besedi, ki sledi poudarnemu členku: *Tudi ON se je nasmehnil*. – *Šele VČERAJ smo prišli*. – *Že DANES bi bil moral oditi*.

Členek *tudi* opredeli kot poudarni (semantična kategorija), fonetični poudarek pa je v teh primerih na zaimku oz. prislovih, ki so tukaj pomensko izrazitejši.

V smislu jakostne in s tem tudi pomenske izpostavitve, poudarjanja, po-nazoni poudarek na podlagi le enega stavka, znotraj katerega spreminja jakostno izrazitost, ki jo zapiše z velikimi črkami (Toporišič 2004: 541):

Naša kratka poved torej glede na poudarek (če v njej vsakokrat pou-darimo samo po eno besedo) pomeni štiri različne stvari (poudarjena beseda je pisana z velikimi črkami):

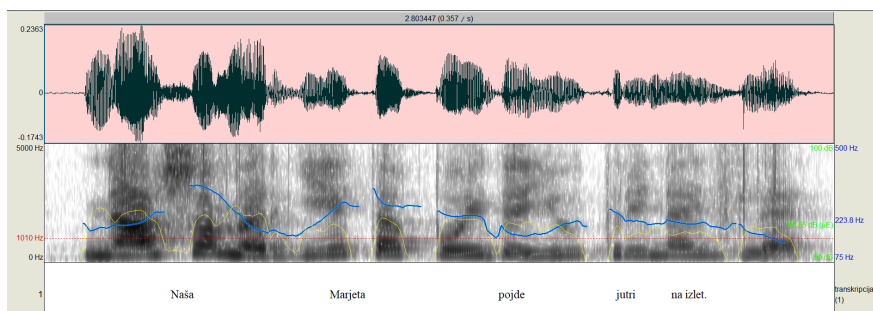
1. NAŠO barako je zamedlo – (ne morda *vašo*); ...
2. Našo BARAKO je zamedlo – (ne morda *hišo*);
3. Našo barako JE zamedlo – (ne morda, da je *ni*);
4. Našo barako je ZAMEDLO – (ne morda *odneslo*).

Teh primerov v slovnici z empiričnimi podatki, sonagramskimi slikami, ni posebej izpostavil, prav tako nimamo posnetkov, na podlagi katerih so bili določeni poudarki.

Tako mehanično prenašanje jakostnih težišč, poudarkov, ki ga je na pri-meru *Naša Marjeta pojde na izlet* uporabil in ponazarjal že v svoji prvi jezikoslovni monografiji, fonetični vadnici *Slovenski jezik na pločama* (Toporišič 1961)⁸, pa se pri naši instrumentalni analizi ni vedno potrdilo.

⁸ Poudarke je sistemsko želel ponazoriti na enostavni povedi *Naša Marjeta pojde jutri na izlet*. (34. vaja, Toporišič 1961: 50–54.) Besede je postavil v tipični nevtralni besedni red, kar bomo uporabili za ponazoritev besedilnofonetičnih značilnosti slovenskega jezika.

V prvem, nevtralnem, nepoudarjenem izgovoru ni slišnega posebnega jakostnega poudarka, samo tonska izrazitost (akut, modra črta na sonagramski sliki) pri prvih dveh besedah. Zato tudi na sonagramski sliki ni vidnega posebnega vrha jakostne krivulje (rumena črta), najvišja jakost je sicer na začetku, pri prvih dveh besedah, ki sta tudi tonsko najizrazitejši. Obe besedi sta izgovorjeni akutirano, tudi *Marjeta*, ki je po slovarskem opisu cirkumfleksirana; ton na naslednjem zlogu (-*ta*) ne pade, zato ni cirkumfleks, tj. visok oz. padajoči tonem (gl. oba prva vrhova na sliki 1, ton je označen z modro črto).

Slika 1: Ponazoritev nevtralnega izgovora pri *Naša Marjeta pojde na izlet*

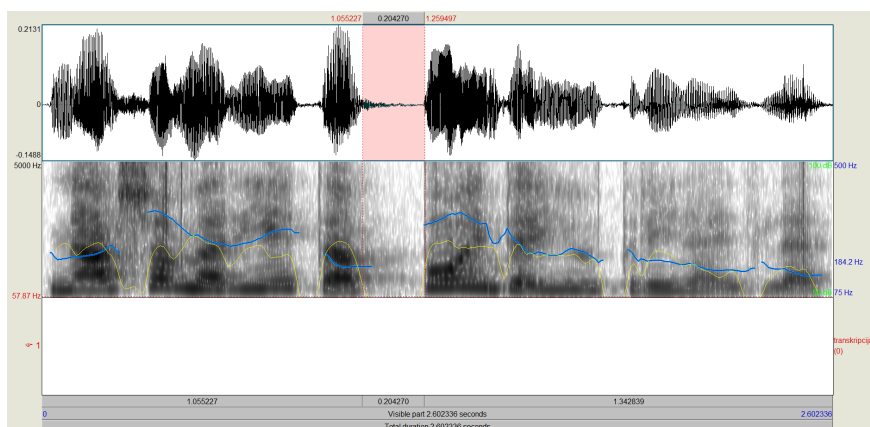
Posebne jakostne izrazitosti pri tem nevtralnem izgovoru brez dodatnih poudarkov ni, tonsko pa sta izraziti obe prvi besedi (*naša*, *Marjeta*), seveda je viden padajoč tonski potek na koncu. Ta slika, ki ponazarja tudi slišano, potrjuje prej omenjeno misel, da so začetni in končni deli stavkov oz. stavčnih odsekov fonetično nenevtralni, torej zaznamovani ali s tonom ali poudarkom.⁹

Lahko pa določeno besedo dodatno poudarimo, npr. glagol *pojde*. Toporišič (1961: 52) pravi: »Naša Marjeta *pojde*¹⁰ jutri na izlet. (Neće ostati kod kuće). ...«

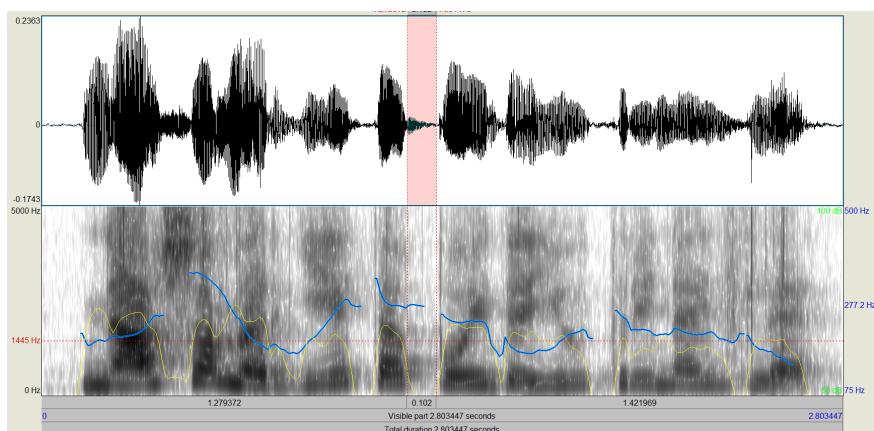
⁹ Razliko v tonu in trajanju bi pozicijsko lahko povezali z razlikovanjem med poljubnostni zaimki – *kāj* in *kākšen* –, ki izražajo neko nedoločnost, poljubnost, zato se v besedni zvezi navezujejo na naslednjo besedo in jo dodatno opredeljujejo. Vprašalni zaimki – *kāj* in *kākšen* –, ki naj bi bili slovarsko dolgi, pa že sami po sebi nosijo močnejše sporočilo, pravzaprav tvorijo pomensko jedro, obenem pa ima to za posledico daljše trajanje. Trajanje je v tem primeru vezano na nenevtralni položaj v stavku, ki lahko ima za posledico jakostno oz. tonsko izrazitost ter izrazitost v trajanju. Zato bi bilo treba analizirati tovrstne besede v nevtralni stavčni poziciji, kar je bilo v preteklosti delno že raziskano, potrebno pa bi bilo raziskavo še ponoviti (prim. Tivadar 2004a, 2004b).

¹⁰ Poudarjena beseda je v tej vadnici načeloma označena ležeče.

V tem primeru smo slišali poudarek na besedi *pojde*, ki se je izrazil predvsem v obliki daljše zapore pri zaporniku /p/ (0,2 s v poudarjenem položaju – slika 2 – in 0,1 s v nevtralnem položaju – slika 3). Na poudarjeni besedi *pojde* je viden najvišji osnovni ton, enak začetnemu naglašenemu zlogu, kar je sredi stavka pri povedni intonaciji, tj. padajočem stavčnem poteku, neobičajno (modra črta na sliki 2) in gotovo daje poslušalcu občutek poudarjenega zloga. Posebnega dviga jakosti na poudarjenem zlogu ni, jakost je enaka kot pri predhodnih nepoudarjenih zlogih.

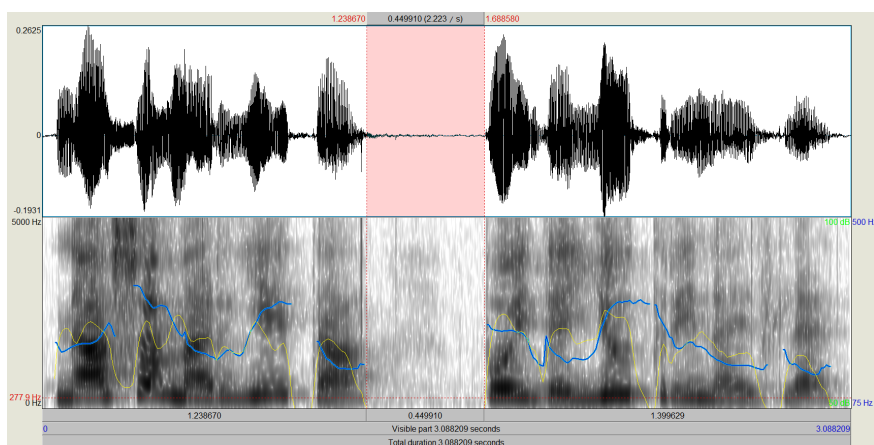
Slika 2: Prisotnost premora pri poudarjeni besedi oz. podaljšanje soglasnika ter visok osnovni ton na samoglasniku za zapornikom

Slika 3: Prikaz krajšega izgovora zapornika pri nevtralnem izgovoru

Ta primer kaže na to, da je poudarek odvisen ne le od jakostnega težišča, ampak tudi od intonacije, trajanja izgovora določenega glasu (v tem primeru zapornika) oz. premora, ki je pred tisto besedo,¹¹ ki jo čutimo (slišimo) kot poudarjeno.

V enostavni povedi pa je možen tudi več kot en poudarek. V primeru „Naša *Marjeta* pojde *jutri* na izlet.“, kjer sta poudarjeni *Marjeta* in *jutri*, se je poudarjenost uresničila predvsem v obliki dodatnega dolgega premora pred drugim delom stavka, torej za samostalniško besedno zvezo.

Slika 4: Primer z dvema poudarkoma (Naša *Marjeta* pojde *jutri* na izlet.), kjer sta oba tonska vrhova na sliki (modra krivulja) tudi poudarjena zloga, jakostno pa so zlogi, ki sledijo poudarjenim, šibkejši (rumena črta)

Pri izrazitem poudarjanju, dveh poudarkih v kratki (12-zložni) enostavni povedi, česar v običajnem govoru načeloma ni, torej opazimo več parametrov, ki dajejo izrazitost poudarjenim zlogom, in sicer: višji ton na poudarjenih zlogih od sosednjih zlogov, višja jakost poudarjenega zloga glede na zlog, ki mu sledi, in premor med dvema deloma stavka, ki imata vsak svoj poudarjen zlog. Ta primer kaže na večplastnost poudarka kot besedilno-fonetičnega parametra.

¹¹ Ta podaljšana izgovorjava zapornika v bistvu deluje kot premor.

4.2 Strukturna predvidljivost poudarka glede na spremenjen besedni red po Toporišiču

Strukturno je poudarek v stavku na besedi, ki je za t. i. poudarnimi členki. Težišče je pogosto tudi na členkih, pri katerih pa Toporišič v *Slovenski slovnici* samo navede primere, ne pa tudi natančnejših pravil glede poudaranja, prav tako niso navedene konkretne meritve:

Težišče je na členu v naslednjih primerih: *NE samo natakariča, NE le iz navade. – Pogleda mu NE v oči. – Tako da sta si KOmaj videla v oči. – Tebi se je PAČ lice privadilo.* (Toporišič 2004: 543.)

Toporišič pa govori o poudarku na vprašalnih zaimkih:

V stavkih z vprašalnim zaimkom (tudi če je prislovni), npr. *kdo, kam, kje, zakaj, čigav* itd., je težišče na tem zaimku: *ZaKAj bi me ne po-božal? – ČeMU pa si stala na pragu?; KDO je ta človek? – KAKšne darove mi prinašaš? – KaKO bi se bila drugače roka navadila?* (Toporišič 2004: 543.)

S stališča besednega reda je iz teh primerov razvidno, da so vprašalnice načeloma na začetku stavka in so tudi zato poudarjene že *a priori*.

Ostali segmenti v povedi so bistveno manj predvidljivi s stališča besednega reda in poudarka, kar Toporišič na kratko opiše:

Isto kot za segmente povedi velja tudi za segmente, ki so le del povedi: *Naše krvodaJAlstvo / se je v letih po osvoboDItvi / moČNO¹² razmahnilo. – V PARku sem bil, / ROžice sem opazoval. – Sedela sta po večerji v KUhinji / in sta luščila gRAh. / Med njima je stal na mizi velik JErbas, / tako da sta si KOmaj videla v oči. / Grah sta metala v skLEdo, / stroke pa na tLA.* (Toporišič 2004: 543.)

Toporišič izpostavi vlogo spremenjenega besednega reda, ki povzroči poudarek na določenih zlogih, ki jih kot po navadi v *Slovenski slovnici* označi z velikimi črkami:

¹² V tem primeru *o* ni bil zapisan z velikimi črkami, kar je le tiskarska napaka (Toporišič 2004: 543).

Težišče lahko s spremenjenim besednim redom z zadnjega mesta prenesemo proti začetku segmenta: *Po LIcu te je pobožal? – Vrgel je v skledo stROk namesto graha. – Pa mi še na MIsel ni prišlo. – ... da hodim od krčme do krčme naTArice božat. – OBema so se tresle roke ... / ali dotikale so NIso več.* (Toporišič 2004: 543.)

Poudarek se spreminja tudi glede na spremenjen besedni red različnih besednih vrst:

Poudarjenost prislovnega določila načina se dobi s prenosom za glagol, npr.: *... in ji je pogledal veSElo v vesele oči.* Tudi *ni* se lahko prenese v desno: *Pogledala mu NI v oči.* (Toporišič 2004: 543.)

Problem navajanja vseh teh primerov v *Slovenski slovnici* je, da so opredeljeni kot nekaj dokončnega, kot seznam primerov, ki se jih moramo naučiti na pamet, obenem pa moramo sami poznati pretvorbo in ugotavljati poudarek glede na spremembo stavčne intonacije. O poudarku v naslednjih podpoglavjih o stavčni intonaciji in drugih stavčnofonetičnih parametrih Toporišič več ne govori, ampak moramo poudarjanje razbirati iz primerov (poudarjene zloge označi z velikimi črkami).

Ob koncu zelo kratkega podpoglavja *Jakostno težišče povedi in/ali segmenta*, ki ga začne z uvodno povedjo o povezanosti poudarjanja oz. jakostnega težišča z intonacijo,¹³ izpostavi ugotavljanje poudarka s pretvorbo povedi in povezanost dveh besedilnofonetičnih parametrov, intonacije in poudarka:

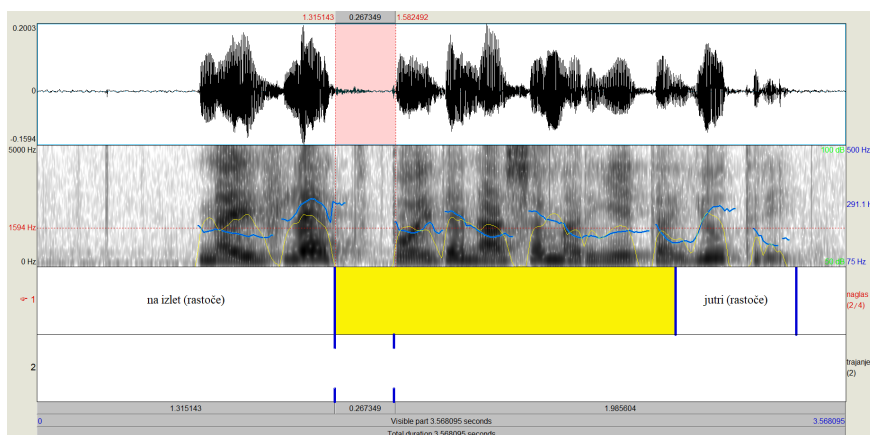
Na splošno težišče ugotovimo s pretvorbo nevprašalne intonacije v vprašalno (in sicer ob nespremenjenem besednem redu): na mestu, kjer se stavčna intonacija pomensko ločevalno preusmeri, je jakostno težišče. (G1. poglavje o stavčni intonaciji, str. 543–552.) (Toporišič 2004: 543.)

¹³ »Za pravilno in primerno branje je jakostna členitev povedi (in segmentov) izredno pomembna, ker je od nje odvisna stavčna intonacija.« (Toporišič 2004: 542.)

4.2.1 Spremenjen besedni red in poudarek po Toporišiču ter Praatu

Pri spremenjenem besednem redu smo po merjenju v programu Praat ugotovili, da je odločilni parameter, ki odloča o izpostavljenem zlogu oz. besedi, ton.

V primeru „*Na izlet pojde naša Marjeta jutri*.“ (Toporišič 1961: 52), kjer sta s spremembo besednega reda izpostavljeni prva in zadnja beseda, je na sonagramski sliki jasno viden tonski vrh na prvem in zadnjem naglašenem zlogu.

Slika 5: Sonagramski zapis enostavne povedi *Na izlet pojde naša Marjeta jutri*

Malo daljši je tudi premor oz. zaporniški del pred besedo pojde (0,26 s), sicer pa na prvem naglašenem zlogu ni razlike v jakosti, medtem ko je na zadnjem zlogu viden porast v jakosti glede na zloga pred in po poudarjeni besedi.

5 Sklepne ugotovitve in prihodnje raziskave – poudarek v odnosu do členkov in besednega reda

Ob zaključku tega znanstvenega članka, posvečenega 10. obletnici smrti jezikoslovca Jožefa Toporišiča, bi izpostavil pomembne ugotovitve, ki smo jih pridobili v tem članku, ponazorjene z instrumentalnimi meritvami in analizo različnih jezikoslovnih teoretičnih trditev.

- a) Definicija poudarka kot pretežno jakostne izrazitosti (večja jakost, merjena v decibelih) nekega zloga ali besede je pomanjkljiva in nepopolna. Poudarek je namreč pogosto odvisen tako od tona, premora kot tudi jakosti; od tona je poudarjenost besede odvisna še posebej pri zaznamovanem besednem redu. Jakost kot merljiv kriterij smo dokazali samo pri ponazoritvenem primeru enostavčne povedi z dvema poudarkoma (slika 4), kjer je bil zlog, ki je sledil poudarku, jakostno šibkejši, in pri zaznamovanem besednem redu in poudarku na končni naglašeni besedi (slika 5).
- b) Poudarek je bil v slovenskem jezikoslovju pogosto prekriven s terminom naglas, kar je Toporišič jasno razložil v *Slovenski slovnici*, sprejeto pa je sedaj tudi že v slovarskem opisu termina poudarek, kjer je viden premik k besediloslovnemu pojmovanju poudarka in odmik od termina naglas, tj. jakostne izrazitosti zloga v besedi.
- c) Poudarek je delno predvidljiv (položaj za poudarnim členkom) oz. vezan na določeno besedno vrsto, podvrsto (vprašalni zaimki so načeloma poudarjeni), večinoma pa je še vedno odvisen od pomena. Govorec lahko z vsakim besedilom, govorno realizacijo prilagodi tudi smiselno poudarjanje. Pri tem načeloma jezikoslovci v tipičnih primerih, ki jih je ustvarjal tudi Jože Toporišič, predvidevamo, razumemo, katera beseda je poudarjena (pomensko). Ali in kdaj točno pri tem govorec uporabi poudarjanje s premorom, tonom ali pa tudi hitrostjo, pa je izziv za naslednje raziskave, še posebej v odnosu do členkov in spremenjenega besednega reda.

Ta jezikoslovna analiza tako teorije poudarka, terminološke opredelitve, kot tudi analize govora (idealnih primerov iz fonetične vadnice) je šele začetek pri strukturnojezikovni analizi poudarka v slovenščini. Celovita analiza bo potekala predvsem s stališča besednega reda na podlagi slovničnosistemskih primerov, pri katerem pomembno vlogo igrajo tudi členki. V prvi vrsti bomo analizirali in na novo posneli različne enostavčne povedi.

Kot zaključek in izziv za nadaljnje raziskave naj nam služi naslednji citat:

Merila besednega reda v enostavčni povedi so četverca: (1) aktualnočlenitvena (zaporedje izhodišča in jedra skupaj s prehodom, če ga taka poved ima), (2) besednozvezna (npr. zaporedje v podredno – ali priredno – zloženi samostalniški zvezi (SZ): levi/desni prilastek ali

njegov del v razmerju do odnosnice jedra SZ)), (3) mesto prostih naslonk (npr. za prvim udeleženskim stavčnim členom ali za povedkom (oz. enim njegovih delov)), (4) zaporedje prostih naslonk, če jih je v stavku več. (Toporišič 2004: 667.)

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Literatura

- Bajec, A., Jurančič, J., Klopčič, M., Legiša, L., Suhadolnik, S., Tomšič, F., Čop, B., Rigler, J., Černelič, I., Hajnšek-Holz, M., Jakopin, F., Leder-Mancini, Z., Logar, T., Müller, J., Humar, M. in Šircelj-Žnidaršič, I. (ur.). (1970–1991). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Prva izdaja). ZRC SAZU. www.fran.si
- Bajec, A., Kolarič, R. in Rupel, M. (1964). *Slovenska slovnica* (2. popravljena izd.). DZS.
- Bajec, A., Kolarič, R., Legiša, L., Moder, J., Rupel, M., Sovrè, A., Šmalc, M., Šolar, J. in Tomšič, F. (1962). *Slovenski pravopis*. DZS.
- Ertl, V. (1929). *Časové úvahy o naší mateřštině*. Ministerstvo školství a národní osvěty.
- Gliha Komac, N., Jakop, N., Kern, B., Klemenčič, S., Krvina, D., Ledinek, N., Michelizza, M., Mirtič, T., Perdih, A., Petric, Š., Snoj, M. in Žele, A. (ur.). (2014). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja). ZRC SAZU. www.fran.si
- Huber, D. (2016). Besedilnofonetične vsebine v Toporišičevi slovnici. V E. Kržišnik in M. Hladnik (ur.), *Toporišičeva obdobja* (Obdobja 35, str. 27–34). Znanstvena založba Filozofske fakultete. <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/11/Huber.pdf>
- Huber, D. (2017). Raziskovalna izhodišča besedilnofonetične analize slovenskega medijskega govora: na primeru besednovrstne predvidljivosti poudarkov. *Slaviistična revija*, 65(2), 281–299. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2017_2_05.pdf
- Huber, D. (2019). Soodvisnost poudarkov in tihih premorov v govoru. V H. Tivadar (ur.), *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (Obdobja 38, str. 49–57). Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://doi.org/10.4312/Obdobja.38.49-57>

- Nebeská, I. (1996). *Jazyk, norma, spisovnost*. Univerzita Karlova.
- Palková, Z. (1997). *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru*. Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy.
- Rigler, J. (1968). Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo*, 13(6). 192–199. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-EZJF6QBJ>
- Rigler, J. (1970). Uvod. V A. Bajec idr. (ur.), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Prva izdaja, str. X–LIX). ZRC SAZU. www.fran.si
- Srebot Rejec, T. (1988). *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene: An Acoustic and Linguistic Investigation*. Otto Sagner.
- Škrabec, J. (1994). *Jezikoslovna dela 2* (J. Toporišič, ur.). Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Tivadar, H. (2004a). Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija*, 52(1), 31–48. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-2NJQVSWD>
- Tivadar, H. (2004b). Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave: na primeru analize fonoloških parov. *Jezik in slovstvo*, 49(2), 17–36. <https://doi.org/10.4312/jis.49.2.17-36>
- Tivadar, H. (2010). Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija*, 58(1), 105–116. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-BHCJ5UO8>
- Tivadar, H. (2018). Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike – aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov. *Jezik in slovstvo*, 63(2–3), 7–24. <https://doi.org/10.4312/jis.63.2-3.7-24>
- Tivadar, H. (2023). Skladenjskofonetični opis v prvi slovenski fonetični vadnici *Slovenski jezik na pločama* (Toporišič 1961). V M. Smolej in M. Schlamberger Brezar (ur.), *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje* (str. 275–293). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612970987>
- Tivadar, H. in Batista, U. (2019). *Fonetika 1*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Toporišič, J. (1961). *Slovenski jezik na pločama: izgovor i intonacija s recitacijama*. Jugoton.
- Toporišič, J. (1965). *Slovenski knjižni jezik 1*. Obzorja.
- Toporišič, J. (1976). *Slovenska slovnica*. Obzorja.
- Toporišič, J. (1978). *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Obzorja.
- Toporišič, J. (1991). *Slovenska slovnica* (3., pregledana in razširjena izd.). Obzorja.
- Toporišič, J. (2004). *Slovenska slovnica* (4., prenovljena in razširjena izd., 2. natis). Obzorja.

Mojca Smolejⁱ

Besedni red in členki

Členki so kot besedna vrsta zelo ohlapno zamejena množica leksemov, kar je tudi razumljivo. Znanstvena dela, ki obravnavajo členke, se med seboj razlikujejo predvsem na ravni opredeljevanja funkcijskih oz. pomensko-skladenjskih vlog. Poleg funkcijske »neulovljivosti« pa so delno neraziskane tudi njihove besednoredne značilnosti, prav tako pa tudi razmerja med posameznimi členki in besednimi vrstami, ob katerih lahko členki stojijo. Izhodiščni pogoj za preučevanje besednorednih zakonitosti kateregakoli členka, še posebno pa poudarjalnih, je namreč poznavanje členkovih distribucijskih omejitev.

Členki se ne glede na to, ali gre za modalni ali poudarjalni členek, ne morejo »prosto sprehajati« po povedi. Na podlagi besednoredne analize izbranih členkov lahko izluščimo šest pravil, ki se kažejo kot temeljna. Prvo pravilo se nanaša na prepoznavanje osnovne funkcije oz. pomena členka. Besedni red in pomen/funkcija členka sta velikokrat neobhodno povezana. Drugo pravilo se nanaša na strukturno in fonetično pogojenost (poudarek) besednoredne realizacije. Tretje pravilo je vezano na možnost zapostavljanja nekaterih poudarjalnih členkov (npr. *tudi*, *celo*, *še posebno*). Postavitev za stavčni člen je pogosto pogojena z elipso predikata. Četrto pravilo se nanaša na nujnost upoštevanja vseh besedilotvornih zakonitosti. Peto pravilo kaže, da je v analizo besednorednih zakonitosti nujno vključiti tudi možne regionalne konstante. Zadnje pravilo je vezano na modalne členke, ki krepijo ali slabijo gotovostno naklonskost. Znotraj tega pravila je več posebnosti. Ena izmed njih se kaže pri premiku modalnega členka proti remi, ko se modalna funkcija krepitev oz. slabitve gotovostne naklonskosti približa vlogi poudarjalnih členkov, ki vstopajo v razmerje le s tistim členom, pred katerim neposredno stojijo.

Ključne besede: besedni red, členki, distribucija, modifikacija, povezovanje

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; mojca.smolej@ff.uni-lj.si

Word order and particles

Particles are a loosely defined set of lexemes as a part of speech, which is also understandable. Scientific works that address particles differ primarily at the level of defining functional or semantic-syntactic roles. In addition to their functional “elusiveness”, their word order characteristics are also partially unexplored, as well as the relationships between individual particles and parts of speech with which particles can stand. The starting condition for studying the word order rules of any particle, especially emphatic ones, is the knowledge of the particle’s distributional constraints.

Particles, whether modal or emphatic, cannot “freely roam” within a sentence. Based on the word order analysis of selected particles, we can extract six fundamental rules. The first rule concerns recognizing the basic function or meaning of the particle. The word order and meaning/function of the particle are often necessarily interconnected. The second rule refers to the structural and phonetic conditioning (emphasis) of word order realization. The third rule is related to the possibility of neglecting certain emphasizing particles (e.g. *also*, *even*, *especially*). The positioning of a particle is often conditioned by the ellipsis of the predicate. The fourth rule pertains to the necessity of considering all word formation laws. The fifth rule indicates that it is essential to include possible regional constants in the analysis of word order laws. The final rule is related to modal particles, which strengthen or weaken certainty inclination. Within this rule, there are several specifics. One of them manifests itself in the shifting of the modal particle towards the rheme, when the modal function of strengthening or weakening certainty inclination approaches the role of emphasizing particles, which only enter into a relationship with the particle directly preceding them.

Keywords: word order, particles, distribution, modification, cohesion

0 Uvod

Členki so kot besedna vrsta zelo ohlapno zamejena množica leksemov, kar je tudi razumljivo. Znanstvena dela,¹ ki obravnavajo členke, se med seboj razlikujejo predvsem na ravni opredeljevanja funkcijskih oz.

¹ Npr. Toporišič (1991): *Členki in njihovi stavčni ustrezniki*; Jakop (2001): *Funkcijska delitev členkov: značilnosti naklonskih členkov*; Snoj in Žele (2022): *Merila za razločevanje med medmeti in členki*; Šekli (2017): *Členek med prislovom in veznikom (na gradivu jezika Brižinskih spomenikov)*.

pomenskoskladenjskih vlog. Jedro besedne vrste je sicer dokaj trdno, z oddaljevanjem od jedra pa se velikokrat ruši tudi smiselnost samega besednovrstnega opredeljevanja² oz. uvrščanja npr. istega leksema³ v različne besednovrstne kategorije. Prisotni so namreč različni teoretični modeli in metodološki pristopi.⁴

Čeprav je v slovenski besednovrstni kategorizaciji članek že od 70. let prejšnjega stoletja samostojna kategorija, v slovenskem jezikoslovju vse do danes ni nekega konsenza, kaj članek pravzaprav je. Njegovo opredelitev v precejšnji meri otežujeta pomenska oziroma, bolje rečeno, funkcijska neulovljivost jezikovnih elementov znotraj same besedne vrste in njegova pogosta homonimnost z drugimi besednimi vrstami, zlasti s prislovom in veznikom (več o tem npr. Krek 2015), dodatna oteževalna okoliščina pa so tudi nekatere druge lastnosti členka. (Balažic Bulc 2015: 525.)

Poleg funkcijske »neulovljivosti« pa so delno neraziskane tudi njihove besednoredne značilnosti, prav tako pa tudi razmerja med posameznimi členki in besednimi vrstami, ob katerih lahko členki stojijo. Izhodiščni pogoj za preučevanje besednorednih zakonitosti kateregakoli členka, še posebno pa poudarjalnih, je namreč poznavanje členkovih distribucijskih omejitev.

1 Poudarjalni členki in distribucija

Členki, ki so nepregibna, nepolnopomenska in nestavčnočlenska besedna vrsta, opravljajo zelo raznolike vloge. Zaradi svojega oslabiljenega pomena lahko pomensko modificirajo slovnične, slovarske in (so)besedilne pomenne posameznih oblik, besednih zvez, stavkov ali besedil (gl. Šekli 2017: 302). V modifikacijo torej sodi tudi navezovanje oz. pomensko modificiranje besedila, večjega od stavka.

² V radikalni konstrukcijski slovnici izrazi samostalni, glagol in pridevnik ne opisujejo za posamezni jezik značilnih slovničnih kategorij; opisujejo funkcijske prototipe, če sploh kaj. Prototip opisuje jedro kategorije: ne pove ničesar o mejah kategorije. Pravzaprav univerzalna tipološka teorija besednih vrst opredeljuje le prototipe besednih vrst; ne določa meja. [...] Meje kategorij prototipov so lahko ostre ali nejasne. (Croft 2009: 102–103.)

³ Kor primer gl. opredelitev leksema in v *Slovarju slovenskih členkov* (Žele 2014: 30).

⁴ Ali gre pri tem za enakozvočnost (homonimija) različnih besednih vrst (prislov, članek, veznik) ali za večpomenskost (polisemijo) oz. polifunkcionalnost ene besedne vrste (prislov ali članek v vlogi vezniške besede itd.), je stvar definicije znotraj teoretičnega modela in metodološkega pristopa (Šekli 2017: 302).

Modifikacija se odraža na dveh ravneh. Lahko je (1) eksplicitna, kot npr. v povedi »Morda je doma«, kjer členek *morda* izraža stopnjo govorceve prepričanosti o resničnosti vsebine povedi (slabitev gotovostne naklonskosti), (2) ali pa je modifikacija vključena v »dictum« (je njegov del), kot npr. v povedi »Zagotovo je doma VS Mora biti doma VS Doma bo«, kjer glagolska oblika prihodnjika že sama po sebi slabi gotovost (implicitna modifikacija). Pri besedilnem povezovanju členki izražajo besedilnoskladenjska razmerja oz. logične odnose med deli besedila.

Členki, ki znotraj modifikacije opravljajo tudi vlogo navezovanja, so poudarjalni členki. V skupino poudarjalnih⁵ členkov sodijo besede kot: *blizu, celo, domala, edino, izključno, kar, komaj, kvečjemu, le, natančno, okoli, posebno, ravno, samo, skoraj, še, tudi, vsaj, zlasti, že ...* Vsi navedeni členki vstopajo v pomensko razmerje s tisto besedno zvezo/besedo, pred katero stojijo. Poleg združevalne lastnosti pa sta prisotni vsaj še dve lastnosti, ki poudarjalne členke ločujeta. (1) Ločujeta jih njihove funkcijske zmožnosti, ki se medsebojno razlikujejo glede na vrsto modifikacije. (2) Poleg vrste modifikacije pa obravnavane členke ločujejo tudi njihove skladenjske lastnosti oz. njihove zmožnosti vstopanja v pomensko razmerje z določenimi besednimi vrstami.⁶ Nekateri poudarjalni členki lahko npr. vstopajo v pomensko razmerje le s pridevniškim števnikom, drugi lahko nasprotno vstopajo v razmerje s pridevniško besedo, s samostalniško besedo, glagolom in prislovom, spet tretji lahko vstopajo v razmerje le s tistimi samostalniškimi besedami, ki opravljajo stavčnočlensko vlogo povedkovega določila itd. V nadaljevanju bo za ponazoritev pogojenosti oz. omejenosti členkovnega vstopanja v pomenska razmerja z določenimi besednimi vrstami (v določenih stavčnočlenskih vlogah) predstavljenih nekaj izbranih členkov.

⁵ Navedene besede *Slovenska slovnica* (Toporišič 2000: 445–447) uvršča v štiri različne skupine členkov: v skupino poudarnih členkov, v skupino izvzemalnih členkov, presojevalnih členkov in v skupino dodajalnih členkov. Kriterij razvrstitve temelji na semantični analizi.

⁶ Med prvimi je na vezanost poudarnih členkov na določeno besedno vrsto opozarjala Nataša Jakop (2000: 67): »Osnovno merilo za delitev členkov je njihova vloga v stavku, povedi oziroma besedilu. Delitev glede na pomen je drugotna. Iz ponazorjalnega gradiva v SSKJ in primerov iz listkovnega gradiva na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša sem analizirala vezanost poudarnih členkov ravno, prav, posebno, predvsem, zlasti, celo, le, samo, edino, komaj, vsaj, tudi, približno, tako in skoraj.«

1.1 Členki, ki vstopajo v razmerje le s števnisko-samostalniško zvezo

V obravnavano podskupino sodijo členki kot: *blizu, okoli, okrog, okroglo, približno*⁷ ... Navedeni členki se vedno nahajajo (linearna pozicija) neposredno pred števnisko-samostalniško zvezo, na katero prenašajo svojo modifikacijsko vrednost.⁸

- Čisto druga zgodba pa je 4600-tonska kupola s premerom blizu 50 metrov. Členek *blizu* je skladijsko del prilastka.
- Kot je še povedal predsednik kluba, je letni proračun kluba okrog 600 tisoč evrov. Členek *okrog* je skladijsko del povedkovnega določila.

1.2 Členki, ki so pri vstopanju v pomensko razmerje s samostalniško besedo distribucijsko omejeni

Členki kot npr. *domala, malone, komaj, skorajda, skoraj* lahko vstopajo v pomensko razmerje s samostalniško besedo, vendar le pod določenimi pogoji. Če beseda, s katero npr. členek *skoraj* vstopa v razmerje, opravlja vlogo osebka, morajo biti izpolnjeni določeni pomenski in skladijski pogoji.

- a) Členek *skoraj* v pomenskem razmerju s samostalniško besedo v vlogi osebka

Členek *skoraj* vstopa v pomensko razmerje s samostalniško besedo v vlogi osebka praviloma takrat, kadar jedro osebka predstavljajo: nikalni zaimek, celostni zaimek bodisi posamostaljeno bodisi v vlogi prilastka, zveza števnik in samostalnika, zveza pridevnika in samostalnika, pri čemer pridevnik največkrat izraža »največjo možno mero«, samostalnik v pomenu mere oz. količine.

Primeri:

- ... da se nihče ali skoraj nihče ne oglasi
- ... skoraj niti eno ni obstajalo
- ... iz katerega so odšli skoraj vsi za vojno sposobni moški
- ... skoraj vsi so bili nekaj posebnega
- Skoraj 2000 gledalcev je bučno navijalo ...

⁷ Členek *približno* lahko vstopa v razmerje tudi s prislovom ali pridevnikom (gl. npr. Jakop 2000: 78).

⁸ Vsi primeri v pričujočem članku so vzeti iz korpusa Gigafida 2.0, razen dveh primerov, pri katerih pa je vir naveden posebej.

- ... *kadi jih skoraj 30 odstotkov*
- *Pod čeladami ... so bile skoraj popolne kopije srednjeveških francoskih vitezov*
- ... *skoraj polovica jeklarn*

b) Členek *skoraj* v pomenskem razmerju s samostalniško besedo v vlogi predmeta

Členek *skoraj* vstopa v pomensko razmerje s samostalniško besedo v vlogi predmeta – podobno kot pri osebkju – takrat, kadar jedro predmeta predstavljajo zveze pridevnika mere in samostalnika, zveze števnik in samostalnika, nikalni zaimsek, členek, ki izraža omejenost v povezavi s količino oz. mero. Redkeje se členek *skoraj* pojavlja tudi v zvezi s samostalnikom, ki izraža stopnjo oz. mero.

Primeri:

- ... *plačujemo skoraj najvišje trošarine*
- ... *so podrli skoraj deset let star rekord*
- ... *skoraj ničesar ne morete opraviti*
- ... *nima skoraj nobenega vpliva*
- ... *vrtela je skoraj samo hvalospeve*
- ... *zasedajo skoraj vrh razpredelnice*

c) Členek *skoraj* v pomenskem razmerju s pridevniško ali samostalniško besedo v vlogi povedkovega določila

Členek *skoraj* lahko vstopa v pomensko razmerje s pridevniki (oz. prilastki/določili, v jedru katerih so pridevniki), pri katerih bi bilo nujno preučiti še njihove vrste, predvsem pomensko, pogosto vstopa v razmerje s predložno zvezo (predlog *brez*), ki izraža mero ali stopnjo, v razmerje pa vstopa tudi s samostalniško besedo, ki prav tako izraža posebno vrsto stopnje ali mere. Tudi tu bi bilo nujno preučiti, katere vrste samostalnikov so pomensko združljive s členkom *skoraj*.

Primeri:

- ... *odstotek Makedoncev je ostal skoraj nespremenjen ...*
- *počutite se skoraj brez moči*
- *Slovenija je skoraj že neznanka ...*
- ... *skoraj čisti amaterizem*
- ... *ki ga ohlajenega, skoraj zamrznjenega, narežemo*

- č) Členek *skoraj* kot del besednih zvez v vlogi prislovnih določil časa, kraja in načina

Členek *skoraj* je del predvsem tistih prislovnih določil, ki so pomensko vezana na čas, kraj (tudi cilj glagolskega dejanja) ali pa način in mero/količino.

Primeri:

- ... *skoraj tri tedne*
- ... *skoraj vse do noči*
- ... *skoraj povsod*
- ... *od V. Bana pa skoraj do spominskega hrama*
- ... *skoraj v vseh disciplinah*
- ... *skoraj do črne barve*
- ... *skoraj za tretjino*
- ... *skoraj zanesljivo*

- d) Členek *skoraj* v razmerju z glagolom (polnopomenskim ali modalnim)

Kadar členek *skoraj* vstopa v razmerje z glagolom v povedku, je nujno opazovati tudi besedni red, ki je predvsem v pretekli, prihodnji in pogojni obliki odvisen od pravila stave breznaglasnic. Čeprav je besedni red pogojen s pravili stave breznaglasnic (Wackernaglovo pravilo), le to vsaj navidezno vpliva tudi na stavo opazovanih členkov.⁹ Vsekakor pa lahko že uvodoma potrdimo, da Toporišičeva (2000: 675) trditev, da se členki načeloma lahko prosto premikajo po stavku, vsaj delno drži.

Primeri:

- ... *ki se je skoraj prepolovila*
- ... *skoraj ni mogel verjeti*
- ... *ocene nezadostno skoraj ni poznal*

Če bi prvi primer zanikali, bi se besedni red v primerjavi s trdilno obliko povsem spremenil: *ki se je skoraj prepolovila* → *ki se skoraj ni*

⁹ Na to je nujno opozarjati vsaj na ravni poučevanja slovenščine kot tujega jezika.

*prepolovila*¹⁰ / **ki se ni skoraj prepolovila*.¹¹ Pomožnik v trdilni obliki stoji pred členkom *skoraj*, v zanikani (kontrahirani, naglasni) obliki pa se postavi za členek. Tudi v drugem primeru bi se v primeru trdilnosti in izpeljave osebk v leksikalni obliki besedni red spremenil: *Jože skoraj ni mogel verjeti* → *Jože je moral/mogel skoraj verjeti* // *Jože je skoraj moral/mogel verjeti* // *Jože je skoraj lahko verjel*. Kljub več možnostim izpeljave besednega reda in morebitnega smiselnega odtenka je v trdilni obliki osebna glagolska oblika pomožnika takoj za prvo naglašeno enoto. Enako lahko opazimo tudi v zadnjem primeru z morfemsko izraženim osebkom: *ocene nezadostno skoraj ni poznal* → *oceno nezadostno je skoraj (s)poznal* (→ *skoraj je spoznal oceno nezadostno*). Kontrahirana (naglasna) oblika oz. zanikana oblika pomožnika (*je* → *ni*) se tako premakne k deležniku, kar (seveda le navidezno) vpliva tudi na stavbo člena.

e) Členek *skoraj* kot del členkovne zveze

Členek *skoraj* vstopa pogosto v zvezo z modalnimi členki kot npr. *gotovo*, *zagotovo*, tvori pa tudi zvezo z drugimi poudarjalnimi členki, kot so npr.: *še, že, tudi, predvsem*.

Primeri:

- *Ponaredki so bili skoraj zagotovo namenjeni prikritju vpletenosti posameznikov ...*
- *... ki je skoraj že izumrla*
- *Presenetil jo je in skoraj tudi prestrašil*
- *... sem danes prepričan, da bi morale biti skoraj predvsem to.*

Kadar členek *skoraj* vstopa v zvezo z modalnim členkom, gre za pravo členkovno zvezo (npr. *skoraj zagotovo*), ki je funkcijsko podrejena pomen-ski/smiselni vlogi modalnega člena (se ne nanaša na določen stavčni člen, pač pa na poved v celoti). Zveza člena *skoraj* in drugega poudarjalnega člena se nasprotno nanaša le na tisti stavčni člen, pred katerim stoji.

¹⁰ Vendar: *Skoraj se je prepolovila* → *Skoraj se ni prepolovila*. Iz primera je razvidno, da je besedni red pogojen tudi z vrsto stavka, v katerem je členek uporabljen: odvisnik vs. glavni stavek/enodelni stavek.

¹¹ Tudi ta besedni red bi bil pogojno mogoč, in sicer v primeru izrecnega poudarjanja zanikane oblike pomožnika (*ni*).

1.3 Členki, katerih funkcija je pri vstopanju v pomensko razmerje z glagolom pogojena besednoredno

Čeprav je kar nekaj poudarjalnih členkov distribucijsko omejenih in so njihove funkcije med drugim pogojene tudi besednoredno, se bomo osredotočili le na članek *prav*.¹² Členek *prav* lahko vstopa v razmerje z vsemi polnompomenskimi besednimi vrstami v različnih stavčnočlenskih vlogah.

Primeri:

- s samostalnikom: ... *najbolj glasni so prav igralci s slabšimi uvrstitvami na lestvici*
- s pridevnikom: ... *ki do predsednika države Milana Kučana ni prav prijazen*
- s prislovom: ... *odgovorov na ta usodna vprašanja ne bomo dobili prav kmalu*

Členek *prav* se lahko veže tudi z določenimi členki, predvsem modalnimi:

- *Prav gotovo ni ravnala prav, da je quipu izročila Lopezu.*

V vseh omenjenih razmerjih članek *prav* vedno stoji neposredno pred besedo ali besedno zvezo, na katero se nanaša. Prislov *prav* je nasprotno lahko bodisi pred členom, na katerega se nanaša, bodisi za njim.

Primeri:

- a) ... *na koncu sem dvakrat preveril, ali prav vidim, da sem zadel kar 400 evrov.*
- b) *Prav vidim, kako je bilo, kako je stari oče imel pred hišo železno škatlo z žebli ...*
- c) *Tudi tašča, pravi, sprva ni verjela, ali vidi prav.*

V prvem primeru je beseda *prav* prislov (Kako? Prav.), in sicer je v stavčnočlenski vlogi prislovnega določila. V drugem primeru, v katerem je enaka besednoredna izpeljava, – torej članek pred členom, na katerega se nanaša – pa gre za članek. V tretjem primeru, v katerem beseda *prav* stoji za členom, na katerega se nanaša, gre zopet za prislov. Kadar je beseda *prav* prislov,¹³ se lahko besednoredno nahaja bodisi pred členom, na katerega se nanaša, ali pa za njim, kadar je članek, se nahaja le pred členom, na katerega se nanaša.

¹² Besedo *prav* lahko razumemo tudi kot prislov, ki se funkcijsko lahko udejanja tudi v členkovni rabi. Tako je npr. opredeljena v SSKJ2 (gl. Gliha Komac idr. 2014).

¹³ Beseda *prav* kot prislov je zamenljiva s prislovom *pravilno*.

Nujno bi bilo še preučiti, s katerimi glagoli (na pomenski ravni) vstopa členek *prav* najpogosteje v razmerje.

2 Besedni red in zapostavljanje poudarjalnih členkov

V nasprotju s členkom *prav* so lahko nekateri členki glede na odnosnico tudi zapostavljeni, npr. členki *tudi*, *celo*, (*še*) *posebno*.

Primeri:

- *Zdaj, ko je ni več, vidim, kako silovita je želja po tem, da bi Manco idealizirali, iz nje ustvarili mit, kult osebnosti celo.*

Členek *celo* bi lahko stal tudi pred besedno zvezo, na katero se pomensko nanaša (*kult osebnosti*). Vprašanje je, ali je pomenska vloga členka *celo* v obeh stavah enaka ali se morda razlikuje. Prav tako bi za natančno analizo morali preučiti vse jezikovne okoliščine, ki v danem primeru pogojujejo rabo členka *celo*.

- *Vprašanjem o poeziji sem se nekako hotel ogniti. Občutek, ki ga imam, je podoben, kakor ko sprašujem slikarja o njegovi sliki. Določen strah celo.*

Tudi v drugem primeru je razvidno, da gre – čeprav je zapisano – za prvotno govorjeni diskurz,¹⁴ zato bi veljalo v vseh oblikah pisnega in govornega diskurza preučiti pogostost zapostavljanja v primerjavi s postavljanjem pred člen, na katerega se pomensko nanaša.

Tudi členek *tudi*, ki vstopa v pomensko razmerje z vsemi štirimi polnompomenskimi besednimi vrstami, izkazuje posebno distribucijsko vedenje.

- *Nela: ... Profesor pravi, da bi ga bilo treba umiti ... Obriti tudi ... Dajva, umijva ga.* (Jančar 1996: 47.)

¹⁴ Čeprav se pričujoči članek nanaša predvsem na (zborni) knjižni jezik, navajamo tudi primere iz drugih zvrsti, s čimer želimo zgolj opozoriti, da tudi znotraj neknjižnih zvrsti, predvsem pa znotraj različnih funkcijskih zvrsti, kot sta publicistična in umetnostna zvrst, prihaja do različnih besednorednih realizacij, ki pogostokrat prehajajo v (zborni) knjižni jezik (Toporišič 2000: 15, 30, 31).

- *Jula: Tam zadaj je kostnica, cel kup kosti ... mi te kosti sortiramo .. ne vem, čigave so .. Profesor ve. In Anastazija tudi.* (Jančar 1996: 25.)
- *Zdramil se tisto noč zagotovo nisem, spal pa tudi ne.*

V zadnjih treh primerih je členek *tudi* postavljen za člen, na katerega se nanaša. Postavitev za člen je med drugim pogojena z elipso predikata, ki je izražen že v predhodni/h povedi/h. Če bi navedene primere želeli prestaviti v (zborni) knjižni jezik, bi moral členek stati ali pred členom, na katerega se nanaša, ali pa za predikatом (če je predikat glagolski) oz. za kopulo (če je predikat glagolsko-imenski).

- Profesor pravi, da bi ga bilo treba umiti. → Tudi obriti bi ga bilo treba // Obriti bi ga bilo tudi treba.
- Profesor ve. → Tudi Anastazija ve. // Anastazija ve tudi.
- Zdramil se tisto noč zagotovo nisem. → Tudi spal nisem. // Spal pa tudi nisem.

Ker je v zadnjem primeru zložena glagolska oblika, se členek *tudi* postavi ali pred polnopomenski del glagolske oblike, konkretno pred deležnik na *-l*, ali pa med deležnik na *-l* in pomožnik. Pogosto se vmes postavi še navezovalni členek *pa*. V vseh treh primerih bi sicer bila možna tudi drugačna postavitve, npr. *Anastazija tudi ve*, vendar so v pisnem jeziku manj verjetne, saj so pogojene s poudarkom.

Kot zadnji primer zapostavljanja bomo navedli še zvezo členkov *še posebno*.

Primeri:

- *Tudi zanje potrebujete veliko domišljije, osnova pa je vedno enaka: pomembno je, da se vsi skupaj noro zabavate, nevesta še posebno.*
- *Zakonski členi podpirajo čezmejno sodelovanje in razvoj narodnostno mešanega ozemlja, Beneške Slovenije še posebno.*
- *Po vsakih praznikih delamo načrte, da bomo malo manj jedli. Po krepki veliki noči še posebno.*

Pri prvem primeru (*nevesta še posebno*) bi v eliptični strukturi členkovna zveza lahko stala tudi pred besedo, na katero se nanaša (... *da se vsi skupaj*

noro zabavate, še posebno nevesta), pri polni izpeljavi stavčne strukture pa je možnih več besednorednih postavitvev, npr.:

- a) *pomembno je, da se vsi skupaj noro zabavate, še posebno¹⁵ nevesta se mora noro zabavati // pomembno je, da se še posebno nevesta noro zabava;*
- b) *pomembno je, da se vsi skupaj noro zabavate, nevesta se mora še posebno noro zabavati // pomembno je, da se nevesta še posebno noro zabava;*
- c) *pomembno je, da se vsi skupaj noro zabavate, nevesta se mora noro zabavati še posebno.*

Večina navedenih primerov je značilnih predvsem za govorni jezik, kjer pomembno vlogo pri razumevanju funkcije členkovne zveze opravlja poudarek. Poleg tega so primeri brez upoštevanja poudarkov največkrat dvoumni oz. večpomenski. Poudarjalna vloga členkovne zveze je lahko brez upoštevanja poudarka razumljena najmanj na dva načina, npr. v primeru b) se poudarna vloga nanaša bodisi na samostalni v osebku (*nevesta*) bodisi na dejanje, ki ga izraža glagol v predikatu (*se mora zabavati; zabava*).

Pomen poudarka je razviden že pri povsem preprostih primerih, kot je npr. *Otroci tudi pojejo*. Zunaj konteksta in upoštevanja drugih jezikovnih elementov je primer vsaj tropomenski. Členek *tudi* se lahko nanaša na glagol v predikatu (npr. *otroci tudi pojejo, ne samo plešejo*), lahko pa se nanaša na samostalni v osebku (npr. *otroci tudi pojejo, poleg vseh drugih*). Možna pa je tudi tretja pomenska interpretacija, ki je tesno povezana s širšo besedilno vlogo, pri čemer členek *tudi* ne opravlja le poudarjalne vloge (nanašanje le na določen člen v stavku), pač pa predvsem povezovalno, kar pomeni, da stavek, v katerem se nahaja, vpenja v sobesedilo.

Primer besedilnopovezovalne vloge:

- *Slovenska glasbena skupina Elvis Jackson se pripravlja na turnejo po Avstriji. Oktobra bo igrala v Linzu (3. oktobra v Kapu),*

¹⁵ Pri besednovrstni opredelitvi se izkaže, da nam je lahko v pomoč členek *predvsem*. Kadar je zveza *še posebej* zamenljiva s členkom *predvsem* (pomensko sicer ni popolnoma prekriven z besedo *posebno*), je beseda *posebno* zagotovo členek. To je razvidno pri primerih a) in b). V primeru c) zamenjava ni mogoča oz. je nesmiselna, zato lahko trdimo, da je v primeru c) beseda *posebno* prislov.

*Gradcu (4. oktobra v Explosivu), /.../. Med novicami velja omeniti, da se je tej skupini pridružil Mehičan Antonio Zamora Caseras Bongo, ki skrbi za tolkala. **Pred kratkim so ponatisnili tudi njen prvi album** Move Your Feet It's One O'clock, na katerem je tudi pesem, ki so jo posneli v živo.*

Členek *tudi* v navedenem primeru opravlja tudi vlogo besedilnega navezovalnika oz. vlogo dodajalnega členka. Dodajalna vloga členka se tako odraža na ravni vnosa in prenašanja vsebine predhodnih povedi (gre za neke vrste besedilni most), vnašanja smisla in zunajbesedilnih informacij/smislov. Raba členka *tudi* bralca oz. prejemnika v besedilu usmeri nazaj oz. mu prenese vsebino predhodnih povedi. Členek *tudi* se ne nanaša le na člen, pred katerim stoji (besedno zvezo *njen prvi album*), pač pa na celotno poved, kar je razvidno iz sobesedila.

Za konec obravnave poudarjalnih členkov je nujno dodati, da je v analizo, predvsem besednorednih zakonitosti, treba vključiti tudi možne regionalne konstante (gl. npr. Pogorelec 1970), ki lahko vplivajo – ne glede na to, za katero socialno ali funkcijsko zvrst gre – na postavitev členkov v povedi (Toporišič 2000: 15, 30, 31).

3 Modalni členki in besedni red

Čeprav so modalni členki v primerjavi s poudarjalnimi členki besednoredno bolj prosti, bolj premični, pa se tudi v tej členkovni skupini kažejo posamezne stalnice, ki so največkrat pogojene z besedilotvornimi zakonitostmi.¹⁶ Večja »prostost« v besednem redu v nadaljevanju obeh navedenih členkov kaže tudi na to, da sta oba pomensko še vedno bližje prislovu oz. predložni zvezi s prislovnim pomenom.

¹⁶ To je nakazal že Toporišič (1982: 178), sicer v povezavi z razlikovanjem med pravim veznikom in členkom: »Od besednega reda je odvisen tudi pomen besede *sicer*. Kot veznik vzročnega priredja se rabi vedno na začetku druge neodvisne sestavine priredja: *Poberi se, sicer se ti utegne še kaj pripetiti*. Če pa *sicer* lahko postavim na kako drugo mesto v stavku, je to izraz koncediranja: *To je sicer lepo, je pa zame predrago*. In na začetku samostojnega stavka ima *sicer* še drugačen pomen: *Sicer me pa to nič ne briga*. [...] So členki.«

Za ponazoritev bomo navedli členka *zagotovo* in *po vsej verjetnosti*.

Če primerjamo členek *zagotovo* z besednorednimi postavitvami prislova (npr. časovnimi prislovi *vedno*, *nikoli* in *redno* ali pa z lastnostnima prislovoma *dobro* in *hitro*), se pokaže, da je prislov nekoliko bolj premičen kot pa modalni členek (seveda v primeru, da upoštevamo zgolj realizacijo in ne besednorednih zakonitosti, ki vplivajo na samo realizacijo).

- Franc **je** zagotovo kradel. vs. Franc zagotovo **ni** kradel. (*Franc **ni** zagotovo kradel.)
- Franc **je** vedno kradel. Franc **je** danes kradel. vs. Franc **ni** nikoli kradel. // Franc nikoli **ni** kradel. vs. Franc danes **ni** kradel. // ? Franc **ni** danes kradel.
- Janez **je** redno kradel. VS Janez **ni** redno kradel.
- Janez **je** hitro tekel. / Janez **je** tekel hitro. // Janez **ni** tekel hitro. / Janez **ni** hitro tekel.
- Janez **je** dobro spal. / Janez **je** spal dobro. // Janez **ni** dobro spal. / Janez **ni** spal dobro.

Do besednorednih razlik med nikalno in trdilno obliko prihaja predvsem zaradi naglašene nikalne kontrahirane oblike, prav tako pa seveda zaradi zakonitosti členitve po aktualnosti, kar je še posebno razvidno pri naslednjih primerih.

- a) Ob prvem pogledu so se Parisu odprla usta. Zagotovo je bila najlepša ženska.
- a1) Bila je zagotovo najlepša ženska.
- a2) Zagotovo je bila Helena najlepša ženska.
- a3) Helena je bila zagotovo najlepša ženska.
- a4) Zagotovo ni bila najlepša ženska.
- a5) *Ni bila zagotovo najlepša ženska.
- a6) ? Najlepša ženska zagotovo ni bila.
- a7) Helena zagotovo ni bila najlepša ženska.
- a8) Zagotovo Helena ni bila najlepša ženska.

Upoštevaajoč zakonitosti členitve po aktualnosti,¹⁷ se ob primerjavi primerov a), a1), a4), a5) in a6) vidi, da je v trdilni obliki ob morfološko izraženem osebkem smiselna besednoredna postavitve člena *zagotovo* ali na samem začetku povedi (primer a) ali pa takoj za kopulo (primer a1). Slednje sicer kaže, da bi bilo nujno preučiti tudi vse možne stavčne konstrukcije, ki bi šele zares pokazale, kakšne so najpogostejše besednoredne postavitve členkov (gl. npr. Pogorelec 1970). Ob zanikanju je najbolj smiselna postavitve člena *zagotovo* v izhodišče, torej na sam začetek stavka, v nasprotju s trdilno obliko pa postavitve za kopulo ni mogoča (predvsem zaradi poudarkov). Če bi členek *zagotovo* v primeru a5) nadomestili s prislovom *vedno* (npr. *Ni bila vedno najlepša ženska*), bi bila postavitve za kopulo povsem sprejemljiva. Postavitve časovnega prislova pa bi se ob zamenjavi prislova *vedno* npr. s prislovom *danes* spremenila: *Ni bila vedno najlepša ženska* → *Danes ni bila najlepša ženska* // * *Ni bila danes najlepša ženska*. Slednje pomeni, da je besedni red pogojen tudi s pomenom prislova, ki se vpenja v pomen in smisel cele povedi. Za kopulo lahko namreč stojijo predvsem prislovi lastnosti. Členek *zagotovo* se v navedenem primeru vede kot prislov *danes*.

V primerih a2), a3), a7) in a8) je osebek izražen leksemsko (*Helena*), kar vpliva na besedni red. To je vidno predvsem pri zanikanju (primer a7), kjer se členek *zagotovo* postavi med izhodišče, v katerem stoji osebek, in jedro, v katerem je polno izpeljana zveza kopule in predikativa. V vseh primerih (od a do a8) bi lahko členek *zagotovo* stal tudi čisto na koncu povedi, vendar bi bil pred njim izražen vsaj kratek premor, ki bi ga v knjižnem oz. zapisanem besedilu označili z vejico: npr. *Bila je najlepša ženska, zagotovo*.

Za konec obravnave modalnih členkov bomo pregledali še izbrane primere člena *po vsej verjetnosti*, ki smo ga izbrali zaradi večdelnosti. Tudi pri njem se je pokazalo, da ne moremo govoriti o absolutno prostem besednem redu, torej poljubni postavitvi, saj je besedni red pogojen z različnimi dejavniki.

Primeri:

- a) *Fifolt bo po vsej verjetnosti dres Heliosa prvič oblekel že jutri.*
- b) *V prihodnjih letih bodo po vsej verjetnosti najbolj oklestene na-klade leposlovja ...*

¹⁷ Glede na različne možnosti členitve po aktualnosti bi lahko tvorili tudi primer: *Najlepša ženska je bila zagotovo*, vendar se smiselno ne vpenja v obravnavani primer, zato je kot tak neustrezen.

- c) *Zeleni čaj po vsej verjetnosti zmanjšuje nevarnost nastanka kožnega raka in bolezni srca ...*
- č) *Utopljenec 45-letni D. K. iz Ljubljane se je po vsej verjetnosti utopil.*
- d) *Po vsej verjetnosti ga je utopil Jože. // Po vsej verjetnosti ga je Jože utopil.* (odvisno od členitve po aktualnosti)
- d1) *Jože ga je po vsej verjetnosti utopil.* (trdilno) // *Jože ga po vsej verjetnosti ni utopil.* (zanikano)
- e) *Zadnje priprave na maraton: maratona se po vsej verjetnosti na žalost ne bom udeležila zaradi težav z desnim kolonom.*

Bistvena besednoredna razlika, vezana najprej na stalno stavbo, je vidna pri primerjavi med zanikano in trdilno obliko, in sicer takrat, kadar je v povedku zložena glagolska oblika (npr. primer d1). Razlik med zanikano in trdilno obliko pri nezloženih glagolskih oblikah v povedku načeloma ni (primer c): *Zeleni čaj po vsej verjetnosti zmanjšuje nevarnost nastanka kožnega raka* → *Zeleni čaj po vsej verjetnosti ne zmanjšuje nevarnosti nastanka kožnega raka*.

Če se osredotočimo na primer a) in njegove možne modifikacije, vidimo, da lahko členek *po vsej verjetnosti* kategorijo slabitve gotovosti prenaša tudi le na posamezen stavčni člen, pred katerim stoji: *Fifolt bo po vsej verjetnosti dres Heliosa prvič oblekel že jutri.* → *Fifolt bo dres Heliosa po vsej verjetnosti prvič oblekel že jutri.* → *Fifolt bo dres Heliosa prvič oblekel po vsej verjetnosti že jutri.* V zadnji možni izpeljavi členek *po vsej verjetnosti* kategorijo krepitev oz. slabitve gotovosti prenaša na prislov oz. na prislovno določilo časa (*že jutri*). To interpretacijo narekuje linearna pozicija modalnega členka. S premikom proti remi se modalna funkcija krepitev oz. slabitve gotovostne naklonskosti, s čimer je modificirana vsebina (referencialni pomen) cele povedi, približa vlogi poudarjalnih členkov, ki vstopajo v razmerje le s tistim členom, pred katerim neposredno stojijo. Pravkar napisano pomeni, da je z besednim redom členka *po vsej verjetnosti* pogojena tudi členkova primarna vloga. Če je členek blizu izhodišču povedi, preko vstopanja v razmerje z glagolom v predikatu modificira referencialni pomen cele povedi, če pa se členek pomakne proti jedru oz. je izražen v jedru, se njegova poudarjalna funkcija preusmeri le na člen, pred katerim stoji, s čimer je funkcijsko soroden poudarjalnim členkom.

Za končno potrditev pravkar napisanega bi vsekakor morali analizirati vse možne distribucije oz. besednoredne postavitve členka, prav tako pa tudi vse možne postavitve glede na členitev po aktualnosti.

4 Sklep

Če predhodno napisano strnemo, lahko ponovno zapišemo, da Toporišičeva (2000: 675) trditev, da se členki načeloma prosto premikajo po stavku, vsaj deloma drži. Pri besednorednih značilnostih predvsem poudarnih členkov se je izkazalo, da je nujno poznati tudi členkovne zmožnosti vstopanja v pomensko razmerje z določenimi besednimi vrstami. Nekateri poudarjalni členki lahko npr. vstopajo v pomensko razmerje le s pridevniškim števnikom, drugi lahko nasprotno vstopajo v razmerje s pridevniško besedo, s samostalniško besedo, glagolom in prislovom, spet tretji lahko vstopajo v razmerje le s tistimi samostalniškimi besedami, ki opravljajo stavčnočlensko vlogo povedkovega določila itd. Pri nekaterih besedah, ki se distribucijsko lahko nahajajo tako pred členom, na katerega se nanašajo, kot za njim, je razvidna večfunkcijskost (oz. homonimnost) med členkom in prislovom. Npr. beseda *prav* se kot členek besednoredno nahaja le pred členom, na katerega se nanaša, pred ali za njim pa, kadar je prislov.

Nekateri izmed poudarnih členkov so lahko glede na odnosnico tudi zapostavljeni, npr. členek *tudi*.

Modalni členki so v primerjavi s poudarjalnimi členki besednoredno bolj prosti, bolj premični, vendar pa se tudi v tej členkovni skupini kažejo posamezne stalnice, ki so največkrat pogojene z besedilotvornimi zakonitostmi. Večja »prostost« v besednem redu modalnih členkov največkrat kaže tudi na to, da so pomensko še vedno bližje prislovu oz. predložni zvezi s prislovnim pomenom. Vsekakor pa na stavo modalnih členkov največkrat vpliva tudi členitev po aktualnosti.

Zahvala

Delo, predstavljeno v prispevku, je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik-bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* P6-0215.

Viri

Center za jezikovne vire in tehnologije. (b. d.). *Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine* [Korpus]. Viri CJVT. <https://viri.cjvt.si/gigafida>

Gliha Komac, N., Jakop, N., Kern, B., Klemenčič, S., Krvina, D., Ledinek, N., Michelizza, M., Mirtič, T., Perdih, A., Petric, Š., Snoj, M. in Žele, A. (ur.). (2014). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja). ZRC SAZU. www.fran.si

Jančar, D. (1996). *Halštat*. Nova revija.

Literatura

Balažic Bulc, T. (2015). Členek v slovenskem jezikoslovju in slovarju. V V. Gorjanc, P. Gantar, I. Kosem in S. Krek (ur.), *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve* (str. 524–538). Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Croft, W. (2009). *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press.

Jakop, N. (2001). Funkcijska delitev členkov: značilnosti naklonskih členkov. *Jezik in slovstvo*, 46(7–8), 305–316.

Jakop, N. (2000). Vezanost poudarnih členkov na določeno besedno vrsto oziroma stavčni člen. *Jezikoslovni zapiski*, 6, 67–80.

Pogorelec, B. (1970). Regionalnost jezikovnega izraza v slovenski besedni umetnosti. *VI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (str. 185–197).

Snoj, M. in Žele, A. (2022). Merila za razločevanje med medmeti in členki. *Slavistična revija*, 70(4), 557–572. <https://doi.org/10.57589/srl.v70i4.4082>

Šekli, M. (2017). Členek med prislovom in veznikom (na gradivu jezika Brižinskih spomenikov). *Jezikoslovni zapiski*, 23(2), 301–318.

Toporišič, J. (1982). *Nova slovenska skladnja*. DZS.

Toporišič, J. (1991). Členki in njihovi stavčni ustrezniki. V D. Počaj-Rus, H. Jug-Kranjec, E. Kržišnik, M. Kranjec in M. Stabej (ur.), *Zbornik predavanj* (28. SS-JLK, str. 3–16). Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Obzorja.

Žele, A. (2014). *Slovar slovenskih členkov*. Založba ZRC.

Saška Štumbergerⁱ

Besedni red v slovenskih kemijskih terminoloških besednih zvezah: primerjava z nemščino in angleščino

Prispevek obravnava terminologijo v slovenščini ter primerja besedni red v slovenščini, nemščini in angleščini. Obravnavani so kemijski termini, ki so v vsaj enem od jezikov večbesedni.

V 19. stoletju so bili kemijski termini v delih Matije Vertovca navedeni skupaj z nemškim ustreznikom. Vpliv nemščine se odraža v strukturi terminov, imenovanje kislin pa je bilo enobesedno, npr. *vogelnokislina* (ogljikova kislina), *žeplokislina* (žveplova kislina). Po prvi svetovni vojni so se z ustanovitvijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev pojavila prizadevanja po enotni jugoslovanski kemijski terminologiji. Vpliv nemščine je opazen v poskusu ohranitve enobesednih terminov po vzoru nemških zloženek, kot je *jodkislina*. Takšno izrazje je bilo predvideno za znanstvene razprave in visokošolski pouk, za srednješolski pouk pa so predvideli večbesedne termine, npr. *jodova kislina*.

Gradivo v rastočem *Kemijskem slovarju* (od 2018) kaže na izrazno samostojnost slovenščine. Nemške zloženke so v slovenščini večbesedne zveze, ki imajo ob samostalniškem jedru zaradi jasnosti pogosto tudi desni samostalniški prilastek, kot je *anomalija vode*. Prav tako lahko terminološke strukture z levim in desnim prilastkom, kot je *začasna trdota vode*, razložimo s potrebo po poimenovalni natančnosti.

Vpliv angleščine je opazen pri večbesednih terminih z levim samostalniškim prilastkom, kot je *alfa železo*, ki ima tudi variantne oblike, kot so *železo alfa* in *alfa-železo*. Postavitev samostalniškega prilastka na desno odraža slovensko skladnjo, zapis z vezajem kaže na vpliv nemščine (*Alp-ha-Eisen*).

Ključne besede: *Kemijski slovar*, kemijska terminologija, večbesedni termin, desni prilastek, nemške zloženke

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; saska.stumberger@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0002-0510-6811>

Word order in Slovenian chemical terminological phrases: a comparison with German and English

The article examines chemical terminology in Slovenian and compares word order in Slovenian, German, and English. It focuses on chemical terms that are multi-word expressions in at least one of the languages.

In the 19th century, chemical terms in the works of Matija Vertovec were listed alongside their German equivalents. The influence of German is reflected in the structure of the terms, with acid names being single-word expressions, such as *vogelnokislina* (carbonic acid) and *žeplokislina* (sulfuric acid). After World War I, the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes led to efforts for a unified Yugoslav chemical terminology. The German influence is evident in the attempt to preserve single-word terms modelled after German compounds, such as *jodkislina* (iodic acid). Such terminology was intended for scientific discourse and higher education, while multi-word expressions like *jodova kislina* were planned for secondary school teaching.

The material in the *Chemical Dictionary* demonstrates the linguistic independence of Slovenian. German compounds in Slovenian are expressed as multi-word phrases, which, for clarity, often include a nominal post-modifier, as in *anomalija vode* (water anomaly). Terminological structures with both pre- and postmodifiers, such as *začasna trdota vode* (temporary water hardness), can also be explained by the need for clarity.

The influence of English is evident in multi-word terms with a nominal premodifier, such as *alfa železo* (alpha iron), which also has variant forms like *železo alfa* and *alfa-železo*. The placement of the nominal postmodifier reflects Slovenian syntax, while the hyphenated form follows the German model (*Alpha-Eisen*).

Keywords: *Chemical Dictionary*, chemical terminology, multi-word term, postmodifier, German compounds

1 Razvoj slovenskega kemijskega izrazja

Kemijsko strokovno izrazje se je v slovenščini začelo razvijati v 19. stoletju z izdajo del Matije Vertovca *Vinoreja* (1844) in *Kmetijska kemija* (1847). V delih je avtor osebe, ki se ukvarjajo s kemijo, imenoval *kemikarji* (Vertovec 1844: 102), tri leta kasneje pa je navedeno tudi posebno žensko

poimenovanje, in sicer *kemikarca* (Vertovec 1847: 1, § 1). Matija Vertovec je bil po poklicu duhovnik in je pisal »z dobrim namenom in obilico dobre volje, čeprav [...] v kemiji ni bil preveč izkušen« (Tišler 2007: 216). Miha Tišler ob tem opozarja, da ne gre za posebnost in »da so bile knjige v tistem času tudi drugje po svetu pisane za nekemike, za katere je bilo potrebno poznavanje le majhnega števila kemičnih spojin« (Tišler 2007: 216).

V Vertovčevih delih so termini enobesedni, v oklepaju pa je pri nekaterih naveden tudi nemški izraz, npr. *pervine* (nem. Elemente) (Vertovec 1844: 101, op. pod črto). V *Kmetijski kemiji* je v naslovu poglavja poimenovanju dodan levi pridevniški prilastek, tako da gre za dvobesedni termin: »§ 10. *Kemijske pervine* (Elemente)« (Vertovec 1847: 11).

Preglednico imen prvin iz 19. stoletja je objavil Miha Tišler (2007: 218) in iz Vertovčevih del navedel samo enobesedne termine: *voden(e)c*, *vodenog-az* za vodik, *vogelc* za ogljik, *gnjil(i)c*, *gnjilogáz* za dušik, *kislic*, *kislogaz* za kisik, *ftor*, *fluor* za fluor, *žéplo*, *shvepljo* za žveplo, *klorogaz* za klor, *kotlovina*, *kufer* za baker in *zelen* za selen. V gradivu opazimo tvorjenke s sestavino *gaz*, s katerimi so poimenovani plini, tudi te pa so enobesedne npr. *vodenogaz*, *gnjilogaz*, *kislogaz*, *klorogaz*.

V *Kmetijski kemiji* so kot enobesedni termini navedene tudi nekatere kisline (Vertovec 1847: 35), npr.: *vogelnokislina* (nem. Kohlensäure) za *ogljikovo kislino*, *žeplokislina* (nem. Schwefelsäure) za *žvepleno kislino*. Ti primeri kažejo na nemški vpliv, saj so nemške zloženke prevedene v slovenske zloženke tudi v primeru, ko bi bila v slovenščini primernejša možnost tvorjenja stalne besedne zveze.

Kemijske terminološke besedne zveze najdemo v prvem terminološkem slovarju Mateja Cigaleta *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (1880), ki je za kemijo uvedel tudi poseben terminološki kvalifikator *chem.* V nemško-slovenskem slovarju je kvalifikator *chem.* rabljen 533-krat. Izhodiščna nemška gesla so enobesedna, v slovenskem delu pa najdemo tudi večbesedne termine, npr. nem. Barometerhöhe je *tla-komerna višina*, nem. Barometermessung je *merjenje visokosti s tlakom-rom* (Cigale 1880: 10), nem. Schwefelsäure je drugače kot pri Vertovcu *žveplena kislina* (Cigale 1880: 105), nem. Zuckersäure pa *cukrova kislina* (Cigale 1880: 144).

Primeri kažejo nekatere novosti, saj so zloženke za poimenovanje kislin nadomeščene s stalnimi besednimi zvezami z levim prilastkom, med zgledi pa najdemo tudi zveze z desnim prilastkom.

Ko je po prvi svetovni vojni Slovenija postala del Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, so se pojavila prizadevanja po enotni jugoslovanski kemijski terminologiji (Ferjančič 1921: 3):

Razvijajoča se jugoslovanska kemijska veda in kemijska industrija čuti vsak dan nujneje potrebo po kolikor mogoče enotni kemijski terminologiji. Provizorno si pač vsak obrat zase prikroji potrebne izraze; po drugi strani pa mora biti naš cilj ta, da dosežemo enotno jugoslovansko kemijsko terminologijo, katera bo v organski zvezi z jugoslovanskim prirodoslovnim, medicinskim in tehničkim izrazoslovjem. Z izdelovanjem takega enotnega izrazoslovja se je doslej jedva moglo začeti, vsekako pa je zdaj čas, da se zedinimo za enotne izraze vsaj za slovensko ozemlje.

Terminološki slovar je tudi v tem obdobju nastajal primerjalno z nemščino, predlagali pa so dve nomenklaturi: prva je bila predvidena za rabo pri srednješolskem pouku, npr. *jodova kislina*, druga pa v znanstvenih in strokovnih razpravah ter pri visokošolskem pouku, npr. *jodkislina*.

Predloga dveh nomenklatur se nista ohranila, prav tako se ni nikoli razvila enotna jugoslovanska kemijska terminologija.

2 *Kemijski slovar (od 2018)*

Po drugi svetovni vojni je bila v šestdesetih letih »ustanovljena Komisija za slovensko kemijsko terminologijo in nomenklaturu, ki je sodelovala s kemijskim izrazjem pri pripravi 2. izdaje Splošnega tehniškega slovarja – izšel je v letih 1978–1981« (Glavič idr. 2018b: 21). Kot pove naslov slovarja, je bila kemijska terminologija najprej obravnavana kot del tehniškega izrazja, delo za poseben slovar pa se je začelo leta 2004. Takrat je začela delovati komisija, ki so jo sestavljali Peter Glavič, Andrej Šmalc, Leon Čelik in Anton Stušek »ob pomoči sodelavcev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU ter obeh fakultet za

kemijo in kemijsko tehnologijo (FKKT) v Ljubljani in Mariboru» (Glavič idr. 2018b: 21). Kot je navedeno na spletni strani slovarja (Glavič idr. 2018a), ima slovar »okoli 9.000 gesel in zajema besedje s področja kemije, kemijske tehnologije in procesne tehnike«, v času izdaje pa so prevedeli samo spletno izdajo. V spletni verziji, ki se dopolnjuje, je omogočeno iskanje po črkah abecede, pojmu, pomenu (razlagi),¹ angleškem in nemškem pojmu in po simbolu.

3 Raziskava

V raziskavi so bili po *Kemijskem slovarju*, po katerem navajam tudi vso terminologijo, pregledani večbesedni termini, ki se začenjajo na črki *a* in *ž*. Gradivo je bilo razporejeno po skladenjski zgradbi termina, v opombah so dodani »razlage (pomeni)«, kot jih navaja *Kemijski slovar*,² izbrani primeri pa so predstavljeni s pomočjo znanstvene literature o zgradbi večbesednih zvez.

3.1 Enobesedni tvorjeni termini

Primerjalna raziskava večbesednih terminov najprej kaže, da so angleški večbesedni termini v slovenščini lahko enobesedne tvorjenke, npr. *aglomerirnica*,³ angl. *agglomeration plant*, nem. *Agglomerierwerk*; *sežigalnica*,⁴ angl. *incineration plant*, nem. *Müllverbrennungsanlage*; *vnetišče*,⁵ angl. *ignition temperature*, angl. *kindling point*, nem. *Zündtemperatur*; *ledišče*,⁶

¹ Gre za terminologijo, ki je rabljena v *Kemijskem slovarju*.

² Rastoči *Kemijski slovar* je dostopen na strežniku Univerze v Mariboru in na strani Acte Chimice Slovenice (ACSi). Po predstavitvi gradiva na 2. Toporišičevem dnevu je bil strežnik UM nedostopen, zato je priprava članka potekala s pomočjo slovarja na spletni strani <https://acsi-journal.eu/slovar/>. V tem slovarju nekaterih gesel, npr. *agresivna voda*, ni bilo, zato v članek niso vključena.

³ *Aglomerirnica*: obrat, v katerem poteka aglomeriranje.

⁴ *Sežigalnica*: obrat za sežiganje odpadkov, ki obsega sežigalno peč s parnim generatorjem ter napravo za suho in mokro čiščenje dimnih plinov.

⁵ *Vnetišče*: najnižja temperatura, pri kateri se snov, navadno tekočina, ob stiku z odprtim plamenom vname in gori še tudi po tem, ko se plamen odmakne, uporablja se kot kriterij pri izbiri ustreznih goriv in maziv.

⁶ *Ledišče*: temperatura 0 °C, pri kateri se pri standardnih pogojih tali led PRIM.: tališče (1), zmrzišče (1).

angl. *ice point*, nem. *Eispunkt*; *tališče*,⁷ angl. *melting point*, nem. *Schmelzpunkt*; *zmrzišče*,⁸ angl. *freezing point*, nem. *Gefrierpunkt*.

Pri teh primerih imamo namesto angleških večbesednih besednih zvez, ki so v nemščini vedno enobesedne tvorjenke, enobesedno poimenovalno možnost z obrazili *-nica*, *-alnica*, *-išče*. V *Slovenskem tehniškem izrazju* (Šmalc in Müller 2011: 48) so ti pomeni opredeljeni kot *kraj* (2.1.6), zgledi pa kažejo, da je pri nekaterih prišlo do širjenja pomena na temperaturo, pri kateri prihaja do sprememb, npr. *vnetišče*, *tališče*, *zmrzišče*.

3.2 Večbesedni termini

V *Slovenskem tehniškem izrazju* je tvorjenje besednih zvez pojasnjeno z nezmožnostjo poimenovanja »samo s posameznimi besedami« (Šmalc in Müller 2011: 284):

Zato strokovnjaki z združevanjem besed v besedne zveze ustvarjajo dodatno potrebne izraze za poimenovanje pojmov. Tako narejeni večbesedni izrazi se terminologizirajo, kar pomeni, da so pojmovno dovolj natančno določeni, in standardizirajo, kar pomeni, da so vsebinsko in izrazno stalni in splošni.

3.2.1 Termini z levim prilastkom

3.2.1.1 Termini s pridevnikom v levem prilastku

Pri teh terminih je samostalniik jedro besedne zveze, pridevnik pa levi prilastek. Pridevniki so pogosto tvorjeni, npr. iz samostalnikov. Izsamostalniške tvorjenke nastajajo z naslednjimi obrazili:

⁷ *Tališče*: temperatura, pri kateri čista snov preide iz trdnega agregatnega stanja v tekoče in sta tekoča in trdna faza v ravnotežju PRIM.: ledišče, zmrzišče (1).

⁸ *Zmrzišče*: 1. temperatura, pri kateri čista snov preide iz tekočega agregatnega stanja v trdno in sta v njej tekoča in trdna faza v ravnotežju PRIM.: ledišče, tališče (1). 2. temperatura, pri kateri se pri hlajenju raztopine dveh ali več sestavin v njej pojavijo prvi kristali.

-ski: *živilska kemija*,⁹ angl. *food chemistry*, nem. *Lebensmittelchemie*; *industrijski odpad*,¹⁰ angl. *industrial waste*, nem. *Industrieabfall*;
 -ni:¹¹ *živčni strup*,¹² angl. *nerve agent*, nem. *Nervenkampfstoff*;
 -ov: *železov galun*,¹³ angl. *iron alum*, nem. *Eisenalaun*; *Andreasenova pipeta*,¹⁴ angl. *Andreasen pipette*, nem. *Andreasen-Pipette*; *Abbejev refraktometer*,¹⁵ angl. *Abbe refractometer*, nem. *Abbe-Refraktometer*;
 -eni: *žvepleni cvet*,¹⁶ ang. *flowers of sulfur*, nem. *Schwefelblume*.

Pridevnik v levem prilastku je lahko tudi priredna zloženka, npr. *kalij-kromov galun*,¹⁷ angl. *potassium chromium alum*, nem. *Kaliumchromalaun*. V teh primerih gre za zlitine, v njih pa so »sestavine razvrščene po odstotnem deležu (od največjega proti najmanjšemu)« (Šmalc in Müller 2011: 290). To pomeni, da ima zaporedje sestavin priredne zloženke v kemijski terminologiji dodaten pomen.

⁹ *Živilska kemija*: veja kemije, ki obravnava sestavine živil, njihove spremembe od pridobivanja surovin zanje do uživanja, njihovo sestavo in organoleptične lastnosti.

¹⁰ *Industrijski odpad*: nezaželen ali neuporaben material, ki nastaja pri proizvodnih procesih ali industrijskih aktivnostih, npr. lesni, kovinski, plastični odpadki, kemikalije, odpadna olja.

¹¹ Pri določanju pripone moramo upoštevati, da imajo iz »samostalnikov narejeni vrstni pridevniki [...] samo določno obliko (v ed. moškega spola -i)« (Šmalc in Müller 2011: 59). V zvezi s tem v *Slovenskem tehniškem izrazju* opozarjajo na to, da je v »jezikovni rabi in tudi v priročnikih [...] precej omahovanja in nejasnosti: Slovar slovenskega knjižnega jezika 1970–1991, temeljni priročni slovar slovenskega knjižnega jezika, navedenja v iztočnici samo obliko na -en (nedoločno obliko), Slovenski pravopis 2001 dosledno navaja obliko na -en, poleg nje pa kot podvrsto tudi obliko na -ni« (Šmalc in Müller 2011: 59). V zvezi s terminološko rabo dodajam, da se ta »podvrsta« v Slovenskem pravopisu terminološko imenuje mala podiztočnica.

¹² *Živčni strup*: bojni strup, ki blokira delovanje živcev, dihanje, npr. sarin.

¹³ *Železov galun*: amonij-železov(III) sulfat dodekahidrat, $\text{FeNH}_4(\text{SO}_4)_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$, z brezbarvnimi ali bledovijoličnimi oktaedrijskimi kristali, ki se uporablja za čiščenje odpadnih vod, strojenje usnja, kot jedkalo v proizvodnji elektronskih komponent S: amonij-železov sulfat (2).

¹⁴ *Andreasenova pipeta*: steklena laboratorijska naprava za gravimetrično določanje granulometrijske sestave snovi.

¹⁵ *Abbejev refraktometer*: optična naprava za natančno merjenje lomnega količnika tekočin.

¹⁶ *Žvepleni cvet*: fin prah žvepla, dobljen s sublimacijo.

¹⁷ *Kalij-kromov galun*: kalij-kromov(III) sulfat dodekahidrat, $\text{KCr}(\text{SO}_4)_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$, vijoličasta do črna kristalinična snov, uporablja se za kromovo strojenje kože S: kromov galun, kalij-kromov sulfat PRIM.: galun (2).

Priredna pridevniška sestavina je pogosto tudi izlastnoimenska, npr. *McCabe-Thielejeva metoda*,¹⁸ angl. *McCabe-Thiele method*, nem. *McCabe-Thiele-Verfahren*. Poimenovanje v levem prilastku je tvorjenje iz priimkov ameriškega fizikalnega kemika Warrena Leeja McCaba (1899–1982) in ameriškega raziskovalca na področju kemijske reakcijske tehnike Ernesta Thieleja (1895–1993). Tovrstni termini so v slovenščini in angleščini besednozvezni, v nemščini pa so vse sestavina povezane z vezajem.

Posebno skupino tvorijo večbesedne zveze, pri katerih je pri pridevniku prišlo do metaforične pomenske spremembe. O tem, da je »vloga metafore v znanstvenem jeziku [...] poimenovalna«, piše že A. Vidovič Muha (2021: 163). Metaforični pomen lahko nastane pri terminih, katerih sestavina v prilastku pomeni barvo,¹⁹ npr. *beli fosfor*,²⁰ angl. *white phosphorus*, nem. *weißer Phosphor*, enako tudi *črni fosfor*, *rdeči fosfor*. V pomen za stanje in lastnost (Vidovič Muha 2021: 166) lahko uvrstimo pridevnik *aktiven*. Termin *aktivna sestavina*,²¹ angl. *active component*, nem. *aktiver Bestandteil* je večbesedni tudi v nemščini, enako tudi *aktivna glinica*, *aktivni center*. Do pomenske spremembe pri pridevniku prihaja tudi pri terminu *agresivni ogljikov dioksid*,²² angl. *aggressive carbon dioxide*, nem. *aggressive Kohlendensäure*, *aggressives Kohlendioxid*. Pri vseh teh primerih, »v katerih imajo posamezne besede čisto poseben, enkraten pomen« (Toporišič 1974: 275), gre v okviru frazeologije v širšem smislu s stališča predvidljivosti pomena za skupe. S stališča zgradbe terminov je pomembno, da se sestavina, pri kateri prihaja do spremembe pomena, razvršča v nejedrni del terminološke besedne zveze, npr. *agresivni*.

Ti primeri kažejo, da so stalne besedne zveze, pri katerih je pri eni od sestavin prišlo do metaforičnega pomenskega prenosa, v vseh treh jezikih večbesedne, npr. *aktivna sestavina*, angl. *active component*, nem. *aktiver Bestandteil*. Drugače je pri stalnih besednih zvezah, pri katerih je pridevnik

¹⁸ *McCabe-Thielejeva metoda*: metoda za analizo binarne destilacije, ki temelji na dejstvu, da je sestava sleherne ravnotežne stopnje tj. teoretičnega prekata popolnoma določena z množinskim deležem ene od obeh sestavin.

¹⁹ A. Vidovič Muha (2021: 165) navaja, da je v terminologiji »teh pridevniških prilastkov z metaforičnim pomenom [...] največ«.

²⁰ *Beli fosfor*: alotropska modifikacija fosforja, P₄.

²¹ *Aktivna sestavina*: sestavina, ki sproži kemijsko reakcijo šele v določenih pogojih, npr. premreževalo v dvokomponentnem laku, lepilo.

²² *Agresivni ogljikov dioksid*: prosti ogljikov dioksid v vodi, merilo za korozivnost vode.

tvorjen iz samostalnika, npr. *živilska kemija*. Tovrstni kemijski termini so v nemščini praviloma enobesedne zloženke, npr. nem. *Lebensmittelchemie*.

3.2.1.2 Termini s samostalnikom v levem prilastku

Termine kot *alfa delec*,²³ angl. *α -particle*, nem. *α -Teilchen*; *alfa sevanje*,²⁴ angl. *alpha radiation*, *α -radiation*, nem. *α -Strahlung* in *alfa železo*,²⁵ angl. *alpha iron*, nem. *Alpha-Eisen* so s pravopisnega vidika obravnavali že v *Slovenskem tehniškem izrazju*. V priročniku je navedeno, da gre za zloženke z mednarodno sestavino, ki »se pišejo navadno narazen: *alfa žarki*, *gama železo*, čeprav pravopis predpisuje pisavo skupaj (*alfažarki*, *gammaželezo*)« (Šmalc in Müller 2011: 123). Trditev o zahtevi pravopisnega predpisa po zapisu skupaj ni točna, kajti v pravilih *Slovenskega pravopisa* iz leta 1990 in kasneje je navedeno naslednje (Toporišič idr. 1990: 65, § 497–498): »Skupaj ali narazen pišemo: 1. zloženke [...], katerih sestavine se v zamenjanem besednem redu lahko uporabljajo kot besedne zveze: *alfažarki/alfa žarki*, bolj priporočljive so besedne zveze *žarki alfa* [...].« Kot lahko vidimo, je v pravilih v teh primerih predvidena dvojnica, tako pa je tudi v slovarskem delu *Slovenskega pravopisa* iz leta 2001: »álfa..2 tudi álfa prvi del podr. zlož. (â) álfažárek, álfaželéro tudi álfa žárek, álfa želéro.« (Toporišič idr. 2001.)

Sestavina *alfa* ima v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ; Bajec idr. 1970–1991) kvalifikator *neskl. pril.* za nesklonljivi prilastek. Okrajšava ima v Uvodu v SSKJ opredelitev (Bajec idr. 1970–1991: § 114): »Beseda, ki ni pridevnik, nastopa kot nesklonljivi prilastek (ban-tam).« Geslo *alfa* ima naslednjo podiztočnico:

álfa neskl. pril. *prvi po vrsti*: kot alfa meri 45°; odstavek alf

♦ fiz. žarki alfa in alfa žarki *jedra helijevih atomov, ki jih oddajajo nekatere radioaktivne snovi pri razpadanju*; metal. železo alfa in alfa železo *čisto železo, obstojno pod 910°C*

²³ *Alfa delec*: subatomski delec, ki sestoji iz dveh protonov in dveh nevtronov in je identičen jedru helijevega atoma, nastaja pa pri alfa-razpadu radioizotopov S: α -delec.

²⁴ *Alfa sevanje*: ionizirajoče sevanje, posledica razpada radioizotopov, ki oddajajo alfa delce S: α -sevanje.

²⁵ *Alfa železo*: železo s telesno centrirano kristalno strukturo, obstojno pod 910 °C, simbol α -Fe S: želéro álfa Sp: ferít (2).

V 2. izdaji SSKJ (Gliha Komac idr. 2014) je bil kvalifikator *neskl. pril.* zamenjan s kvalifikatorskim pojasnilom *kot imenovalni prilastek*,²⁶ kar pa ni pojasnjeno:

álfa -- kot imenovalni prilastek

prvi po vrsti: kot alfa meri 45°; odstavek alfa

♦ fiz. žarki alfa in alfa žarki *jedra helijevih atomov, ki jih oddajajo nekatere radioaktivne snovi pri razpadanju*; metal. železo alfa in alfa železo *čisto železo, obstojno pod 910 °C*

Po zgradbi sodijo v to skupino tudi termini s krajšavami v prvem delu, ki pa ob zapisu z vezajem niso večbesedni. V priročniku *Slovensko tehniško izrazje* (Šmalc in Müller 2011: 25–26) je zanje navedeno, da

[s]lovenski pravopisci vztrajno predpisujejo, naj se postavlja, uporablja krajšava za besednim delom, ne pred njim, torej *ključ USB*, ne *USB ključ*, vendar s kaj malo uspeha. Jezikovna praksa je močnejša: ta možnost obstaja in ljudje jo uporabljajo. Pravopis 2001 tudi priporoča, naj se v izrazu, sestavljenem iz krajšave in besede, piše vmesni stični vezaj, vendar je tako pisanje komaj kje prevladalo. Uporablja se *DVD medij*, *DVD zapis*, *DVD predvajalnik*, *DVD snemalnik* itd., itd., vse brez vezaja.

Trditev, da *Slovenski pravopis* 2001 »priporoča« zapis z vezajem, ne drži (gl. Štumberger 2016), kajti zapis z vezajem je pri tovrstnih tvorjenkah od ponatisa pravil *Slovenskega pravopisa* leta 1994 obvezen. Takrat so namreč pravopisno pravilo spremenili tako, da je varianten zapis skupaj ali narazen omejen na »zloženke iz točke 3« (Toporišič idr. 1994: § 498), torej na »zloženke z imenovalniško ali katero drugo medpono« (Toporišič idr. 1994: § 495). Zloženke, pri katerih »je prva sestavina črka, kratična zveza črk ali številka« (npr. *TV-program*, *PTT-slужba*), so obravnavane v okviru točke 4 (Toporišič idr. 1994: § 496).

Prenovljeno pravilo je dosledno in tudi za termine izpeljano v slovarskem delu *Slovenskega pravopisa* 2001, kot kažejo termini kot *γ-delec*²⁷ pa je upoštevano tudi v *Kemijskem slovarju*.

²⁶ Kvalifikatorsko pojasnilo kot imenovalni prilastek je rabljeno samo 19-krat, in sicer kot podiztočnica pri geslih za poimenovanje črk, npr. *a*, *epsilon*.

²⁷ *Γ-delec*: drugo ime za foton, navadno visoke energije S: gama-delec.

Obravnava leksemov, pri katerih je levo od samostalniškega jedra samostalnik, je v slovenskem jezikoslovju zelo neenotna. Veliko variantnost zasledimo tudi v *Kemijskem slovarju*, ki ob teh izrazih pogosto rabi kazalko ($\rightarrow$), ki preusmerja k drugi izrazni možnosti.²⁸ Ta kazalka je pogosto uporabljena za preusmerjanje od zveze z levim samostalniškim prilastkom k zvezi z desnim samostalniškim prilastkom, npr. *Formox postopek* $\rightarrow$ *postopek Formox*,²⁹ angl. *Formox process*, nem. *Formox-Verfahren*.

V *Kemijskem slovarju* najdemo tudi primere zapisov z vezajem, za katere je ravno tako navedena preusmeritev v zveze z desnim prilastkom, npr. *alkar-postopek* $\rightarrow$ *postopek alkar*;³⁰ *deoxo-postopek* $\rightarrow$ *postopek deoxo*,³¹ angl. *deoxo process*, nem. *Deoxo-Verfahren*. Primeri zapisov z vezajem kažejo na tujejezični vpliv, kajti v slovenščini zapis z vezajem povezujemo s prirednimi zloženkami.

Nekatere zveze z levim samostalniškim prilastkom imajo v *Kemijskem slovarju* kazalko, ki vodi k enobesedni tvorjenki, npr. *eloksal postopek* $\rightarrow$ *eloksiranje*,³² angl. *anodizing*, nem. *Eloxieren*. Pri teh lahko prepoznamo upoštevanje terminološkega načela gospodarnosti (Fajfar in Žagar Karer 2023: 375).

3.2.2 Termini z desnim prilastkom

3.2.2.1 Termin s samostalniškim desnim prilastkom v imenovalniku

Zveze z desnim prilastkom v imenovalniku so pogosto navedene kot preusmeritev od zvez s samostalnikom v levem prilastku, npr. *postopek Formox*, *postopek deoxo* (gl. zgoraj). Pri tovrstnih geslih je v *Kemijskem slovarju* veliko neenotnosti, npr. gesli *železo alfa* in *alfa železo* imata obe enaki »razlagi (pomena)«, simbola (α -Fe) in podrejena sinonima (Sp: ferit),

²⁸ Pomen kazalke v *Kemijskem slovarju* ni pojasnjen.

²⁹ *Postopek Formox*: postopek za pridobivanje formaldehida s katalitično oksidacijo metanola z zrakom pri 400 °C.

³⁰ *Kemijski slovar* »razlage (pomena)« ne navaja.

³¹ *Postopek deoxo*: postopek za odstranjevanje kisika iz vodika s katalitskim sežigom, pri čemer nastane le voda, ki se odstrani s sušenjem.

³² *Eloksiranje*: postopek za površinsko zaščito in/ali olepšanje aluminija z anodno oksidacijo.

razlikujeta pa se pri sinonimu.³³ *Alfa železo* ima naveden sinonim *železo alfa*, *železo alfa* pa *alfa-železo*.

3.2.2.2 Termini s samostalniškim desnim prilastkom v rodilniku

Zveze z desnim prilastkom imajo desno samostalnike ali predložne samostalniške zveze ter so lahko dvodelne, npr. *anomalija vode*,³⁴ angl. *water anomaly*, nem. *Anomalie des Wassers*, *acetat celuloze*,³⁵ angl. *cellulose acetate*, nem. *Celluloseacetat*, ali večdelne, npr. *faktor odbojnosti za zvočno moč*,³⁶ angl. *reflection factor for sound power*, nem. *Reflexionsfaktor für Schallleistung*.

Za besedno zvezo s samostalnikom v rodilniku *Slovensko tehniško izrazje navaja*, da jih uporabljamo »tedaj, ko se nanaša neposredno na obravnavani samostalnik, npr. *naklon kolesa*, *tališče žvepla*. Zveza je natančna, saj ni dvoma, na kaj se nanaša, vendar je za pregibanje nekoliko okorna, saj lahko pripelje do nezaželenega nizanja rodilnikov. Uporabljamo jo zlasti pri naštevanju, npr. *drobci stekla*, *plastike*, *kovine*« (Šmalc in Müller 2011: 285). V istem priročniku je navedeno tudi, da je tovrstne zveze mogoče pretvoriti v zvezo pridevnika in samostalnika, npr. iz *hlapov svinca* lahko tvorimo *svinčene hlapce* (Šmalc in Müller 2011: 285).

Pri terminih s samostalniškim desnim prilastkom v rodilniku so pogoste preusmeritve. Do termina *acetat celuloze* pridemo v *Kemijskem slovarju* tudi s preusmeritvijo (→) od zveze *celulozni acetat*. Podobne preusmeritve so tudi pri terminih *celulozni ester* → *ester celuloze*,³⁷ angl. *cellulose ester*,

³³ Terminološka raba sledi *Kemijskemu slovarju*.

³⁴ *Anomalija vode*: lastnost vode, da se njena gostota v temperaturnem intervalu 0–4 °C povečuje, zaradi česar je gostota ledu manjša od gostote tekoče vode.

³⁵ *Acetat celuloze*: ester celuloze in očetne kisline, v katerem so zaestrene vse tri hidroksilne skupine posamezne glukoze enote, uporablja se za fotografske filme, za okvirje očal, sintetična vlakna Sp: celulozni acetat PRIM.: diacetat celuloze, triacetat celuloze.

³⁶ *Faktor odbojnosti za zvočno moč*: fiz. količnik odbite in vpadne zvočne moči, simbol r , enota 1, $r = W_{\text{ref}}/W_0$ S: odbojnost (2), reflektanca (2).

³⁷ *Ester celuloze*: spojina, v kateri je ena ali več hidroksilnih skupin celuloze zaestrena s kislino, npr. očetno, dušikovo, ksantogeno kislino Sp: celulozni ester PRIM.: acetat celuloze, ksantogenat celuloze, nitrat celuloze.

nem. *Celluloseester*; celulozni hidrat → hidrat celuloze,³⁸ angl. *cellulose hydrate*, nem. *Cellulosehydrat*; celulozni ksantogenat → ksantogenat celuloze,³⁹ angl. *cellulose xanthate*, nem. *Cellulosexanthogenat*; celulozni nitrat → nitrat celuloze,⁴⁰ angl. *cellulose nitrate*, nem. *Cellulosenitrat*.

Primeri kažejo, da je pretvorba iz zveze s samostalniškim desnim prilastkom v roditeljski v pridevnik navedena pri terminih, ki so v nemščini enobesedne zloženke. Pri dvobesednih terminih gre lahko torej za vpliv nemškega jezika, kajti nemške zloženke v slovenščino pogosto prevzema mo kot zveze z levim pridevniškim prilastkom.

3.2.2.3 Termini s samostalniškim desnim prilastkom s predlogom

Iz te skupine *Slovensko tehniško izrazje* navaja opisne termine⁴¹ kot *obroč za kolo*, ki jih uporabljamo, »ko govorimo o obravnavani snovi, predmetu ipd. na splošno«. V terminologiji se »še zlasti [...] uporablja, ko je predmet, na katerega se nanaša pridevnik, natančneje opredeljen [...]: črpalka za odpadno vodo, in pri naštevanju, npr. [...] cevi iz stekla, plastike ali kovine« (Šmalc in Müller 2011: 285). V *Slovenskem tehniškem izrazju* so pri tridelnih terminih navedene tudi možnosti pretvorbe odvisnega dela v levi prilastek, npr. *obroč na kolesu*, *obroč za kolo – kolesni obroč* (Šmalc in Müller 2011: 285), *črpalka za bencin – bencinska črpalka* (Šmalc in Müller 2011: 286).

V *Kemijskem slovarju* imajo tako zgradbo termini kot: *anoda za galvanizacijo*,⁴² angl. *electroplating anode*, nem. *galvanische Anode*; *aproksimacija z linearnimi odseki*,⁴³ angl. *piecewise linear approximation*, nem. *stückweise lineare Approximation*.

³⁸ *Hidrat celuloze*: regenerirana celuloza, ki je kemijsko enaka naravni celulozi in se uporablja v obliki vlaken za proizvodnjo tekstilnih izdelkov ali folije za embalaranje živil S: hidratna celuloza Sp: celulozni hidrat PRIM.: celofan, rejon, viskoza.

³⁹ *Ksantogenat celuloze*: natrijeva sol monoestra celuloze in ditioogljikove kisline PRIM.: ditioogljikova kislina, viskoza.

⁴⁰ *Nitrat celuloze*: zmes mono-, di- in triestra celuloze in dušikove kisline Sp: nitroceluloza PRIM.: dinitrat celuloze, trinitrat celuloze.

⁴¹ Za dopolnitev se zahvaljujem recenzentu.

⁴² *Anoda za galvanizacijo*: navadno plošča iz kovine, npr. niklja, bakra, ki se pri galvanizaciji nanaša na obdelovanec.

⁴³ *Aproksimacija z linearnimi odseki*: mat. predstavitev približka nelinearne funkcije z nizom sledečih si linearnih odsekov.

3.2.3 Termini z levim in desnim prilastkom

Zgledov z levim in desnim prilastkom v *Slovenskem tehniškem izrazju* ne najdemo, v *Kemijskem slovarju* pa jih imamo pri terminih kot *začasna trdota vode*,⁴⁴ angl. *temporary water hardness*, nem. *temporäre Wasserhärte, vorübergehende Wasserhärte*; *biološko čiščenje odpadnih vod*,⁴⁵ angl. *biological treatment of waste water*, nem. *biologische Abwasserreinigung*; *atomska emisijska spektroskopija z induktivno sklopljeno plazmo*,⁴⁶ angl. *inductively coupled plasma atomic emission spectroscopy*, nem. *induktiv gekoppelte Plasma-Atomemissionsspektroskopie*.

Pri *biološkem čiščenju odpadnih vod* je zgradba termina enaka kot v angleščini, nemška zloženka *Abwasserreinigung* je v slovenščini in angleščini tribesedni termin, pri *atomski emisijski spektroskopiji z induktivno sklopljeno plazmo* je v slovenščini prilastek tako desno kot levo od odnosnice.

4 Zaključek

Obravnava zgradbe večbesednih kemijskih terminov kaže, da so v slovenščini izkoriščene besedotvorne možnosti tako za tvorjenje enobesednih kot tudi večbesednih terminov z različno zgradbo. Gradivo kaže, da je slovenščina v stiku z nemščino razvila izrazno samostojnost tako, da ne ohranja kalkiranosti pri nemških zloženkah. Vpliv angleščine je novejši, kaže pa se v postavljanju samostalniškega prilastka levo od jedra, npr. *Formox postopek*. *Kemijski slovar* v tem primeru navaja preusmeritve na ustreznice z desnim prilastkom, npr. *postopek Formox*, zanimivo pa bi bilo raziskati,

⁴⁴ *Začasna trdota vode*: koncentracija hidrogenkarbonatov, predvsem kalcijevega, $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$, in magnezijevega, $\text{Mg}(\text{HCO}_3)_2$, v vodi, ki se pri segrevanju oborijo kot netopni karbonati tj. kalcijev karbonat, CaCO_3 , oz. magnezijev karbonat, MgCO_3 , ter povzročajo nastajanje oblog kotlovca v toplovodnih ceveh, grelnikih vode, pralnih strojih ter povečajo porabo mila zaradi obarjanja netopnih kalcijevih in magnezijevih soli maščobnih kislin S: karbonatna trdota vode Sp: prehodna trdota vode, temporarna trdota vode PRIM.: nekarbonatna trdota vode, trajna trdota vode.

⁴⁵ *Biološko čiščenje odpadnih vod*: čiščenje odpadnih vod z mikroorganizmi, ki se prehranjujejo z organskimi nečistočami v njih in jih pretvarjajo bodisi v ogljikov dioksid ali v metan oz. bioplin PRIM.: aerobno čiščenje, anaerobno čiščenje.

⁴⁶ *Atomska emisijska spektroskopija z induktivno sklopljeno plazmo*: atomska emisijska spektroskopija, ki za vzbujanje atomov uporablja induktivno sklopljeno plazmo, uporablja se za določanje sledov kovin, npr. arzena v hrani, kovin v vinu krat. ICP-AES PRIM.: atomska emisijska spektroskopija, plamenska atomska emisijska spektroskopija.

ali tako tvorjene termine najdemo tudi v kemijskih znanstvenih besedilih in pri najnovejših terminih iz angleščine.

Zahvala

Delo, predstavljeno v prispevku, je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik-bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* P6-0215.

Vira

Center za jezikovne vire in tehnologije. (b. d.). *Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine* [Korpus]. Viri CJVT. <https://viri.cjvt.si/gigafida>

Glavič, P., Šmalc, A., Čelik, L. in Stušek, A. (2018a). *Kemijski slovar*. <https://acsi-journal.eu/slovar/>

Literatura

Bajec, A., Jurančič, J., Klopčič, M., Legiša, L., Suhadolnik, S., Tomšič, F., Čop, B., Rigler, J., Černelič, I., Hajnšek-Holz, M., Jakopin, F., Leder-Mancini, Z., Logar, T., Müller, J., Humar, M. in Šircelj-Žnidaršič, I. (ur.). (1970–1991). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1. izdaja). ZRC SAZU. www.fran.si

Cigale, M. (1880). *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Matica slovenska.

Fajfar, T. in Žagar Karer, M. (2023). Ad hoc terminologija: analiza uporabe terminoloških načel v Terminološki svetovalnici in Terminologišču. *Slavistična revija*, 71(4), 369–384. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4146>

Ferjančič, S. (1921). *Začasna nemško-slovenska kemijska terminologija: kot predlog znanstvenega osobja Kemijskega instituta Univerze Ljubljana*. Založba Kemijskega instituta Univerze.

Glavič, P., Šmalc, A., Čelik, L., Stušek, A. in Lovrec, D. (2018b). *Kemijski slovar*. *Ventil*, 24(4), 21.

Gliha Komac, N., Jakop, N., Kern, B., Klemenčič, S., Krvina, D., Ledinek, N., Michelizza, M., Mirtič, T., Perdih, A., Petric, Š., Snoj, M. in Žele, A. (ur.). (2014).

Slovar slovenskega knjižnega jezika (Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja). ZRC SAZU. www.fran.si

Šmalc, A. in Müller, J. (2011). *Slovensko tehniško izrazje: jezikovni priročnik*. Založba ZRC, ZRC SAZU.

Štumberger, S. (2016). Kratice v *Načrtu pravil za novi slovenski pravopis* 1981 in v *Slovenskem pravopisu* 2001. V E. Kržišnik in M. Hladnik (ur.), *Toporišičeva obdobja* (Obdobja 35, str. 439–446). Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Tišler, M. (2007). Razvoj slovenskega kemijskega izrazja. *Acta Chimica Slovenica*, 54(1), 216–224.

Toporišič, J. (1974). K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo*, 19(8), 273–279.

Toporišič, J. idr. (ur.). (1990). *Slovenski pravopis: 1, Pravila*. DZS.

Toporišič, J. idr. (ur.). (1994). *Slovenski pravopis: 1, Pravila* (4., pregledana izd. s stvarnim kazalom). DZS.

Toporišič, J. idr. (ur.). (2001). *Slovenski pravopis*. Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://www.fran.si>

Vertovec, M. (1844). *Vinoreja*. Jožef Blaznik. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NLS70OBQ>

Vertovec, M. (1847). *Kmetijska kemija, to je, Natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke*. Jožef Blaznik. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PAKVALZF>

Vidovič Muha, A. (2021). *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (1. e-izd.). Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://doi.org/10.4312/9789610604976>

Andreja Želeⁱ

Besedni red v kontekstu členitve po aktualnosti

Slovenski besedni red temelji na členitvi po aktualnosti. Oblikujejo ga vsakokratna kontekstna aktualnost in zvrstno-stilske potrebe konkretnih sporočil. Povezanost stavčnočlenske in aktualnostnočlenitvene sestave se izraža tako, da spremenjena stavčnočlenska sestava v izhodišču in središču/jedru spremeni zlasti sporočilno perspektivo povedi, in to brez stilne zaznamovanosti in poudarjanja.

Pri zgradbeni tematizaciji in sporočanski rematizaciji na ravni celotnega sporočila in triadi izhodišče – prehod – središče na ravni stavčne povedi gre za vzajemno kontekstno (so)besedilno delovanje sporočanske perspektive posamezne stavčne povedi z informativno zasičenostjo celotnega sporočila. Z upoštevanjem celotnega sporočilnega konteksta se znotraj stavčne povedi stvori shema, ki poteka z leve proti desni: lastna tema – tema (s težnjo v lastno temo ali v diatemo) – diatema – lastna tranzicija – tranzicija – rema – lastna rema, in v tem zaporedju raste in se stopnjuje tudi dinamičnost upovedovanja prvenstveno znotraj stavčne povedi, sicer pa tudi znotraj manjših nestavčnih skladenjskih enot; najvišjo stopnjo dinamičnosti imajo sestavine, ki ubesedujejo novosti.

V stavčni povedi ločujemo na vključene in priključene besednoredne položaje, v katerih se s kombinacijami konkretnih aktualnih sporočanskih prvin/sestavlin oblikuje aktualnostnočlenitveni besedni red. Pomensko in intonacijsko sta poudarjena in zato tudi obvezno zasedena začetni in končni položaj, sicer pa je aktualna funkcionalna perspektiva stavčne povedi glede stavčnočlenske in položajske zapolnitve praviloma vezana na konkretno besedilo in kontekst.

Ključne besede: besedni red, členitev po aktualnosti, kontekst, sporočanske prvine in položaji

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; andreja.zele@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0002-6477-2590>

Slovenian word order based on a functional sentence perspective

Slovenian word order is based on the division of the sentence according to the principles of topicality and focus. It is shaped by the contextual topicality at any given moment and the genre-stylistic needs of specific messages. The connection between the sentence structure and the thematization-rematization of the entire message is expressed in such a way that a change in the sentence structure, in its topic and focus, primarily alters the communicative perspective of the utterance, without any stylistic emphasis or markedness.

In terms of structural thematization and communicative rematization at the level of the entire message, and the triad of topic–transition–focus at the sentence level, there is a mutual contextual (co-)textual interaction between the communicative perspective of the individual sentence and the informational saturation of the entire message. By taking into account the entire communicative context, a schema is created within the sentence, moving from left to right: theme proper – theme (with a tendency towards a theme proper or towards a diatema) – diatema – transition proper – transition – rheme – rheme proper. In this sequence, the degree of communicative dynamism (CD) increases and intensifies primarily within the sentence, but also within smaller non-sentential syntactic units. The highest degree of CD is achieved by components that express new information.

We distinguish between fully integrated and partially integrated word-order positions in the sentence, in which the functional sentence perspective is shaped by combinations of specific communicative elements/components. From both a semantic perspective and a sentence intonation standpoint, the initial and final positions are emphasized and thus obligatorily occupied. The current functional perspective of the sentence, regarding sentence structure and positional filling, is generally tied to the specific text and context.

Keywords: word order, functional sentence perspective, context, communicative elements and positions

0 Uvod

V izhodišču je teorija o členitvi po aktualnosti, ki je pomemben vmesni člen med mišljenjskim tokom in ubeseditvijo; v nadaljevanju pa je aktualnostna členitev trajnejše zaznamovana s prehodom iz govora v zapis, in zato je

potreba po njeni večji sistematizaciji v jeziku vezana zlasti na zapisana besedila.¹ Bistveni del aktualnostnočlenitvene ubeseditve je besedni red in nato še stavčna intonacija s poudarki. Pri tematizaciji in rematizaciji na ravni celotnega sporočila in pri triadi izhodišče – prehod – središče na ravni stavčne povedi gre za vzajemno kontekstno (so)besedilno delovanje sporočanjejske perspektive posamezne stavčne povedi z informativno zasičenostjo celotnega sporočila.

Uvedba funkcionalne perspektivizacije v skladenjske analize je z opozarjanji na različne načine, po katerih se misel lahko odraža oz. ubesedi v skladnji, razširila vedenje o dejanskih zmožnostih skladenjskega delovanja posameznih jezikov v sporočanju. Zmožnost besedilnega sporočila je zmožnost jezika. Vse naštetu sestavlja tvorčev sporočanjejski načrt in njegovo sporočanjejsko perspektivo, stopnjo sporočanjejske smiselčnosti pa se dá razbrati šele iz besedila oz. s stopnjo interakcije med tvorcem in prejemnikom.

1 Opredelitev aktualnih pojmov

Slovenščina je besednoredno fleksibilna, tj. nima obveznega stalnega slovnicega besednega reda. Slovenski besedni red namreč temelji na členitvi po aktualnosti in je zato izrazna (ubesedena) uresničitev funkcionalne perspektive določenega sporočila: služi za izražanje stališč in pomenskih poudarkov tvorca oz. govorca in zato je aktualnostnočlenitveni besedni red.² Aktualnostna členitev hkrati daje možnost, da se določene vsebine ne ubesedijo oz. se izrazijo skladno z želeno funkcionalno perspektivo konkretnega sporočila.³ Sicer pa aktualnostnočlenitvena pravila v procesu upovedovanja sledijo linearni ubeseditvi, ki je aktualno pogojena tudi z različnimi vrstnimi in stilskimi potrebami konkretnih sporočil.⁴ Stavčna

¹ V tej razpravi nadaljujem oz. nadgrajujem svoja opažanja in analizo iz predhodnega prispevka, ki je bil pred leti objavljen v tej isti reviji O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini (Žele 2018: 59–73).

² Temeljna pomenska enota sporočila je propozicija ali pomenska podstava, ki je hkrati miselni stavčni vzorec, ki je v procesu upovedovanja oz. ubesedovanja podvržen členitvi po aktualnosti.

³ M. Rostohar (1953: 342) členitev po aktualnosti zagovarja s tem, da »Stavek največkrat izraža našo sodbo, katere vsebina je misel. [...] Misel je intelektualen produkt, izsledek mišljenja, sodba pa je naše prepričanje o resničnosti ali neresničnosti misli. [...] Slovníčar mora poučevati, kako je treba misli točno in jasno izraziti, in ne o tem, kako je treba misliti.«

⁴ V novejšem času je vpliv vrstnih in stilnih dejavnikov na členitev po aktualnosti na primeru strokovnih besedil na kratko predstavil in pokomentiral T. Korošec (1981).

poved kot najmanjša sporočilno zaključena enota z lastno sporočanjso perspektivo⁵ skupaj s stavčnoočlenskim besednim redom sousmerja krovni aktualnostnočlenitveni besedni red. Znotraj stavčne povedi stavčnoočlenski red ali slovnična zgradba povedi teži k večji besednoredni stabilizaciji, aktualnostnočlenitveni red pa v ospredje postavlja način izražanja ubesedenih delov sporočila in razmerij v neposredni povezavi s stvarnostjo;⁶ pri načinu ubesedenja stvarnosti oz. konkretne situacije je treba besede, bolj stavčne člene, razvrstiti po sporočanjski vrednosti, tj. po najustreznejši upovedovalni dinamiki,⁷ ki je najbolj funkcionalna za določeno sporočanjso perspektivo.⁸ V zvezi s tem lahko ločujemo med **statično vsebinsko/pomensko zgradbo stavka** (izhodišče (vezano na temo) – središče (vezano na remo)) in **dinamično vsebinsko/pomensko gradnjo povedi** v smislu konkretnega upovedovanja (lastna tema – tema (s težnjo v lastno temo ali v diatemo) – diatema – lastna tranzicija – tranzicija – rema – lastna rema).

Z vidika razmerij kontekst – besedilo – stavčna poved je potrebno opozoriti na vlogo teme in reme znotraj celovitega sporočila in znotraj stavčne povedi kot sporočilno že samozadostne enote. Tema in rema prvenstveno

⁵ Pojem perspektivizacije v skladnji se je tudi v južnoslovanskih jezikih že sorazmerno zgodaj opredelil kot hierarhizacija uporabljenih besed glede na njihovo sporočanjso vrednost v pogojih posamezne konkretne komunikacije (prim. Ivić 1976). Torej je z vidika funkcionalne perspektive stavčne povedi v povezavi s kontekstom ista vsebina lahko ubesedena z različnih perspektiv, npr. *Boli me glava, ker sem sedela na prepihu* nasproti *Sedela sem na prepihu, zato me boli glava*.

⁶ Stavčnoočlenski oz. skladenjskopomenski besedni red je nekontekstni, medtem ko aktualnostnočlenitveni besedni red vključuje kontekst. Kontekst pa vključuje še vidik tvorca/govorca, ki glede na prednostno zaporedje zaznav aktualne stvarnosti pri tvorcu uvaja psihološki osebek, in ta je opredeljen kot tematsko izhodišče povedi. T. i. psihološki osebek se pojavlja kot besedilna/kontekstna sestavina, ki je glede na tvorčevo/govorčevo zavest tudi nezaznamovano tematsko izhodišče sporočila. Pri Hallidayu (1994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286) so v stavčni povedi lahko vse tri pomenske vloge izražene z istim osebkom ali z različnimi osebkami ali s predmetom, npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnični/logični osebek) *je dala moji teti ta čajnik*, *Moja teta* (psihološki/slovnični osebek) *je dobila ta čajnik od vojvodinje* (predmet), *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je vojvodinja* (slovnični/logični osebek) *dala moji teti*, *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je moja teta* (slovnični osebek) *dobila od vojvodinje* (predmet).

⁷ T. i. upovedovalna dinamika (od leve proti desni) izraža vsakokratno stopnjo kontekstne aktualnosti posameznih besed oz. stavčnih členov v povedi, tako da besedam z dodeljevanjem položajev v povedi določa večjo ali manjšo sporočilno pomembnost.

⁸ O. Kunst Gnamuš (1985) z vidika leksičnega upovedovanja ugotavlja, da beseda med sporazumevanjem nikoli ne izčrpa pomenskih zmožnosti: isto vsebino namreč lahko upovemo na razne načine, odvisno od tega, s kom se sporazumevamo in kakšen je namen sporazumevanja.

izhajata iz merila informativne/sporočanjeve nasičenosti določenega poročila, ki je navadno nadpovedno besedilo, vezano na kontekstno situacijo: tema je ‚tisto, o čemer se poroča‘ in rema je ‚tisto, ki razkriva trditve o temi‘, tj. jasno je treba ločevati o čem poročevalec govori in kaj o tem pove. In če je z vidika besedilne sporočilnosti najpomembnejši del rema, je z vidika besedilne zgradbe najpomembnejši del tema.⁹ Tema namreč razkriva tudi zorni kot tvorca glede na vsebino, ki jo ubeseduje, zato je tematizacija določene vsebine označena kot bistveni gradnik celotnega besedila. V tematsko-rematsko razporejanje ali veriženje znotraj besedila in konteksta je kot osnovna enota vključena stavčna poved. Izhodišče in središče znotraj stavčne povedi pa izhajata iz merila kontekstne vključenosti, tj. odvisna sta od različne stopnje vključenosti v konkretno besedilo in njegov kontekst.

1.1 Slovenski aktualnostnočlenitveni besedni red

Osnovni dejavnik besednega reda v slovenski stavčni povedi je členitev po aktualnosti (tudi: funkcionalna stavčna perspektiva),¹⁰ ki vključuje načelo pomenske pomembnosti oz. pomenske členitve (glede na kontekst) in načelo poudarjanja v okvirih stavčne intonacije (glede na dinamiko upovedovalnega naklona); stopnja aktualnosti in dinamika upovedovanja pa sta odvisni od sobesedilne vključenosti in od stopnje poznanosti sporočila. Sledijo še slovnični (stavčnočlenijski) dejavnik¹¹ oz. formalna/izrazna čle-

⁹ Glede na obseg besedilnih in obbesedilnih prvin gre v bistvu za t. i. navezno tematizacijo rem »návazna tematizací rématu« (Grepl idr. 1987: 685), ki omogoča različne možnosti in načine razvijanja teme in reme še v hipertemo ali hiperremo in hipotemo ali hiporemo.

¹⁰ Ta ustreznica členitvi po aktualnosti »aktuální členění větné« je nastala iz češke sintagme »funkční perspektiva větná«. Vzgib za to pa je bila težnja, da bi se za členitev po aktualnosti poiskalo dovolj povedno poimenovanje za kar najširšo jezikoslovno javnost. In zato je nastalo angleško poimenovanje »functional sentence perspective«, ki se opira tudi na Mathesiusov nemški termin »Satzperspektive« (prim. Firbas 1982).

¹¹ Slovnični oz. stavčnočlenijski dejavnik predvideva, da se določena polnopomenska beseda pojavi v vlogi stavčnega člena, ki je zanjo značilen. Sicer pa slovenščina nima gramatikaliziranega besednega reda, razen nekaterih izjem tipa *Maribor je premagal Koper*. Določanje osebkov z upoštevanjem pomenske sestave povedi in členitve po aktualnosti namreč presega meje leve vezljivosti. Tako npr. pri določanju razmerij *biti*-stavkov izhajamo iz predpostavk (prim. O. Kunst Gnamuš 1993), da vlogo osebkov prevzame referenčni udeleženec s pomensko lastnostjo ‚konkretno‘, ki v nezaznamovanem besednem redu zaseda vlogo izhodišča, npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga*.

nitev (naspr.: pomenska členitev), ritmični oz. fonetični dejavnik (bistven tudi v naslonskem nizu) in dejavnik razporejanja sporočanje dinamike, tj. dejavnik upovedovalne dinamike; slednji ima pri razvijanju besednih zvez tudi stilistično vlogo. Porast upovedovalne dinamike od leve prosti desni se sicer lahko presoja s primerjavo konkretnih hierarhičnih razmerij med konkretnimi vključenimi leksemi, sicer pa se posploševanje upovedovalne dinamike lahko le pogojno opiše kot scena (s tematskimi prvinami) → ki ji sledi specifikacija (z rematskimi prvinami),¹² še nižjo upovedovalno dinamičnost kot scena ima t. i. kulisa, in to so navadno okoliščine časa in prostora (Grepl idr. 1987: 570–574), npr. *Nekoč je v neki deželi živel kralj*. V tem smislu upovedovalna dinamika postavlja neko logično zaporedje udeleženskih vlog, izraženih in neizraženih, npr. *V začetku oktobra se začel novi semester*. Stalni spremni dejavnik je tudi avtorjeva težnja po jasnosti in natančnosti sporočanja (prim. Mathesius 1947). Vsi naštetih dejavniki omogočajo merljivost tako prožnosti kot stabilnosti besednega reda v posameznem jeziku.¹³

1.2 Besedni red in besednoredni tipi v slovenščini

Členitev po aktualnosti oz. funkcionalna stavčna perspektiva se kot nadjezikovnosistemski pojav ubeseduje v stavčni povedi, ki je jezikovnosistemski pojav posameznega jezika s svojim besednorednim tipom. Izhodiščni in zato osnovni besednoredni tip slovenske stavčne povedi, ki je hkrati tudi skladenjskopomensko izhodišče za aktualnostnočlenitvene besednoredne možnosti,¹⁴ je stavčnočlenski SVO (subjekt – verb – objekt, agens/tema – verbum finitum/tranzicija – patiens/rema), ki je navaden in zato tipičen tudi za druge slovanske jezike. Glede na to, da pa slovenska skladnja znotraj stavčne povedi dopušča tudi besednoredne različice (ki so že besednoredni

¹² Prikaz vpliva linearnosti ubesedenega na upovedovalno dinamiko v zaporedju **scena (s tematskimi prvinami /T/)** → **ki ji sledi specifikacija (z rematskimi prvinami /R/)** se lahko opiše z istimi različno upovedovalno razvrščenimi leksemi: *Da bi se srečal s prijateljem* (scena T), *se je odpravil do Ljubljane* → *Odpravil se je do Ljubljane, da bi se srečal s prijateljem* (specifikacija R).

¹³ Vsi vključeni zgledi so vzeti iz splošnosporazumevalne rabe in uporabno preverjeni v besedilnem korpusu Gigafida 2.0 in tudi v dostopnih spletnih besedilih.

¹⁴ V aktualni slovenski slovnici (Toporišič 2000: 679) je ločevanje med osnovnim kanoničnim besednim redom v stavčni povedi in njegovimi aktualnostnočlenitvenimi različicami opisano kot: »V primerih, ko enostavna poved ni samostojno sporočilo, pa o zaporedju pomenskopodstavnih stavčnih členov odloča t. i. členitev po aktualnosti [...]«

tipi) kot SOV, VSO, VOS, OVS in OSV (slednja je zelo redka), lahko govorimo, da slovenščina nima obveznega stalnega slovničnega besednega reda; hkrati je netočna oznaka, da ima slovenščina prosti besedni red. Ta prosti besedni red (v nasprotju s svobodnim/poljubnim besednim redom) kot navadni nezaznamovani slovenski besedni red temelji na sporočanj-ski aktualizaciji, ki besede znotraj povedi razporeja glede na pomensko pomembnost v stavčnočlenske vloge, tudi glede na konkretno besedilo in njegov kontekst, del upovedovalnega konteksta pa so tudi zunanje okoliš-čine prostora in časa, ubesedene s prislovi.¹⁵

Sicer je osnovni aktualnostnočlenitveni besedni red je SVO osebek/agens/tema > povedek/Vfin > predmet/patiens/rema, ki je prekriven tudi z osnovnim stavčnočlenskim besednim redom, je hkrati objektivni (nezaznamova-ni) navadni besedni red, kjer so sestavine razporejene od leve proti desni tako, da so po možnosti sestavine z nižjo stopnjo upovedovalne/sporočanj-ske dinamičnosti pred sestavinami z višjo stopnjo upovedovalne/sporo-čanj-ske dinamičnosti. Pri upovedovanju stavčne povedi kot samostojnega sporočila se torej sporočajska dinamika intenzivira v smeri od **izhodišča sporočila** (ki je kot tematska enota vsaj delno znano iz konteksta in zato najmanj informativno) do **središča sporočila** (ki kot rematska enota ni znano iz konteksta in je zato najbolj informativno); **vmesni prehod (tran-zicija)** v stavčnočlenski vlogi povedka upovedeno vključi v kontekst še z vidika časa, vida, načina in naklona;¹⁶ prehodna nekontekstna (tematska) sestavina, ki veča dinamičnost upovedovanja, je diatema. Povezanost stav-čnočlenske in aktualnostnočlenitvene sestave se izraža tako, da spremenje-na stavčnočlenska sestava v izhodišču in središču spremeni tudi pomen in sporočilno perspektivo povedi, in to brez stilne zaznamovanosti in poudar-janja, npr. *Janez (Izhodišče) je odšel (Središče) > Odšel je (Izhodišče) Ja-nez (Središče)*, kar je pri objektivni členitvi po aktualnosti lahko dokazati tudi z različnimi vprašanji, *Kaj je storil Janez?* in *Kdo je odšel?*.

¹⁵ V upovedovalni dinamiki se lahko kontekst (jezikovni ali situacijski ali izkušenski) izrazi nevtralnno, tako da sledi navadnemu toku upovedovanja sporočila, npr. *Eva si je v športnem centru kupila dobre smuči*, lahko pa kontekst preusmeri sicer navadno in pričakovano upovedovalno dinamiko sporočila v *Te dobre smuči si je Eva kupila v športnem centru* ali *Eva si je v športnem centru te smuči kar kupila* ipd.

¹⁶ Tudi v aktualni slovenski slovnici: »Od besedilnih sovisnosti je navadno odvisna tudi izbira izražalnih sredstev za glagolski naklon, čas, vid in način dejanja (npr. sledje časovnih pomenov tvorb v besedilu v celi enorodni časovni zgradbi), podobno tudi možnost izpustnega strnjevalnega izražanja (poimenjanje) ipd.« (Toporišič 2000: 681).

Objektivna členitev oz. objektivni nezaznamovani besedni red je odvisen zlasti od sprotnega neposrednega dojemanja različne aktualnosti določenih delov konkretnega sobesedila in zato določa sporočilno perspektivo povedi. Znotraj objektivne členitve po aktualnosti se lahko vzpostavita pričakovani navadni (SVO) in priložnostni posebni besedni red (SOV, VSO, VOS, OVS in OSV), ki se v besedilu stilno nezaznamovano dopolnjujeta, npr. *Sklenili so, da ravnatelju napišejo pismo* (SVO). *Pismo je pisal **Janez*** (OVS), *S težavo se je prebil do uvodnih besed*, ali *Ne razburjajte se zaradi pozne odzivnosti* (SVO). *Janez pismo **piše*** (SOV). *Še danes ga bo odposlal*.

Priložnostni besedni red je možen tudi brez sobesedila, ko je npr. dinamična perspektiva povedi usmerjena v jedro povedi kot pomensko težišče, npr. *Nas že nekaj časa upravljajo tujci*. V tem primeru je priložnostni besedni red napovedovalec pomensko aktualizirane perspektive povedi brez ubesedenega konteksta, in tudi s tem se potrjuje skladenjska nadvlada členitve po aktualnosti, ki je navadno vodena in usmerjana z aktualnim kontekstom.

Subjektivna členitev oz. subjektivno zaznamovani besedni red pa z zamenjavo izhodišča in jedra sporočila in s spremembo stavčnega poudarka poudarjeno (stilno) aktualizira trenutno pomensko pomembnost določenega stavčnega člena v središču s tem, da jo postavi na začetek sporočila, npr. *Tisti čas sem za te in podobne neumnosti* (I) ***porabil ogromno denarja*** (S/J) = objektivna členitev nasproti ***Ogromno denarja*** (S/J) *sem tisti čas porabil za te in podobne neumnosti* (I) = subjektivna členitev. Neemotivno in zato nezaznamovano se besednoredna členitev S (R) – I (T) uporablja tudi v medijskih žanrih, ki navadno postavijo v ospredje središče sporočila (prim. Grepl idr. 1987: 616, 619); s tem pa se v ospredje postavlja tudi stilno-zvrstna značilnost besedilnih sporočil, ki ima tudi bistveno oz. odločilno vlogo pri aktualnostnočlenitvenemu besednemu redu.

O objektivnosti in subjektivnosti besednega reda se glede na prevlado različnih dejavnikov torej odloča v vsakem jeziku posebej (prim. Mathesius 1939); npr. v slovenščini so pri tem precej dejavne tri slovnične glagolske kategorije: čas, način in naklon, kar je enostavno razvidno v eksistencialnih stavkih, npr. *Mraz/Mrzlo je* nasproti *Bil je mraz / Bilo je mrzlo*.

2 Uresničitev aktualnostne členitve v besednem redu

Za uresničevanje aktualnostnočlenitvenega besednega reda v slovenščini je potrebna čim jasnejša opredelitev vključenih prvin in njihova zastopnost v procesu upovedovanja.

Pri dovolj natančni opredelitvi aktualnostnočlenitvenega besednega reda je prvenstveno treba **1)** določiti in opredeliti komunikacijske/sporočanje-ske prvine znotraj stavčne povedi, **2)** opredeliti stavčni povedi priključene položaje in v besedni red stavčne povedi obvezno vključene položaje, **3)** opredeliti osnovno funkcijsko zasedenost položajev, vključenih v besedni red v stavčni povedi, in tudi težnje po nadaljnji zasedenosti (prim. A. Svoboda 1984), in **4)** dodati še slovnični opis sporočanje-skih položajev (stavčnočlenska zastopanost in vrste povedi glede na skladijski naklon). Lahko sklepamo, da ima bistveno slovnično vlogo glagolska vezljivost, ki glede na izbrani glagol pomensko-izrazno organizira skladno povedi.

2.1 Določitev in opredelitev komunikacijskih/sporočanje-skih prvin znotraj stavčne povedi

Sporočanje-ske prvine znotraj povedi morajo združevati kontekstne, pomen-ske, besednoredne in prozodijske lastnosti; govorimo lahko o kontekstno-pomensko-besednorednih pravilih, s katerimi se lahko določi stopnjo sporočanje-ske dinamičnosti v konkretni povedi (prim. J. Firbas 1982). Te sporočanje-ske prvine so lastna tema (izhodišče) lastna tranzicija (prehod), lastna rema (središče). Lastna tema je izhodišče z najmanjšo stopnjo sporočanje-ske dinamičnosti, med tematskimi prvinami ima najvišjo stopnjo sporočanje-ske dinamičnosti diatema/medtema, ki je neke vrste ‚vmesna, prehodna tema‘. Lastna tranzicija izraža zlasti časovno-naklonski prehod. Lastna rema ali jedrno središče pa je prvina z najvišjo stopnjo sporočanje-ske dinamičnosti.

Za zadostitev osnovnih sporočanje-skih potreb povedi sta nujni prvini lastna rema in lastna tranzicija, medtem ko tematske prvine kot lastna tema in diatema niso obvezne. Tematske sestavine so bistvene zgradbene prvine, obvezno vezane na besedilo in kontekst celotnega sporočila. Tako lastna tema kot že kontekstno znana in obravnavana »zgolj« povezuje aktualno

poved s kontekstom (najbolj aktualizirana tematska sestavina je tematski center), medtem ko diatema s prenosom najaktualnejše zadnje informacije (ali zgolj sestavine te informacije) v predhodnem besedilu v izhodišče naslednje potencialne povedi prevzame vlogo najdinamičnejše tematske prvine v izhodišču.¹⁷ Diatema navadno konkretizira okoliščino ali nosilca dejanja oz. stanja in s tem v nadaljevanju sporočanjško dopolni oz. ponatanči upovedovano.

Znotraj zložene stavčne povedi imajo odvisniki praviloma vlogo tematskega ali rematskega središča, odvisno od konteksta, npr. *Po svoji vrnitvi je Peter zbolel* → *Ko se je Peter vrnil, je zbolel, Peter je zbolel po svoji vrnitvi* → *Peter je zbolel, ko se je vrnil* (v teh primerih lahko spremenimo razmerje z zamenjavo veznika *ko s ker*, brez da bi s tem spremenili aktualnostnočlenitveno razmerje). So pa tudi izjeme, ko je odvisnik lahko zgolj spremstvena tematska sestavina, npr. *Peter je po svoji vrnitvi zbolel* → *Peter je, ko se je vrnil, zbolel*.

Z upoštevanjem celotnega sporočilnega konteksta, v katerega je kot samostojna sporočilna enota vključena posamezna poved, se stvari shema, ki z leve proti desni: lastna tema – tema (s težnjo v lastno temo ali v diatemo) – diatema – lastna tranzicija – tranzicija – rema – lastna rema. V tem zaporedju raste in se stopnjuje tudi dinamičnost upovedovanja prvenstveno znotraj stavčne povedi, sicer pa tudi znotraj besednozveznih enot; najvišjo stopnjo dinamičnosti imajo sestavine, ki ubesedujejo novosti.

V povedi in zloženi povedi se členitev po aktualnosti hierarhično uresničuje na več hierarhičnih stopnjah (na ravni večstavčne povedi, potem na

¹⁷ Postavlja se vprašanje opredelitve nove (in s tem tudi stare) informacije. Za staro znano informacijo velja, da tematizira besedilo in s tem omogoča nastajanje besedila, zato sodi v lastno temo. Nova informacija pa je v trenutku, ko postane znana, še vedno nova; s trajanjem sicer postaja znana, vendar je kot informacija še vedno najnovejša, zato sodi v diatemo. Diatema kot dinamični vrh v tematskem izhodišču hkrati vzpostavi tudi večjo dinamično upovedovalno povezavo in intenzivnost z rematskim središčem. Primer ločevanja med (kontekstno) znanim in novim je: *Ta pisatelj je znan kot mojster detektivk; ne piše pa samo detektivke* (znano), *ampak tudi zgodovinske romane* (novo).

ravni stavka, do ravni zloženega stavčnega člena),¹⁸ ki so izražene s skladenjskopomensko hierarhijo: s tem da krovno in vodilno sporočanje vlogo znotraj povedi ima in obdrži sporočanje polje matičnega stavka (prim. Grepl idr. 1987: 577), npr. *Vlak, ki stoji na petem peronu, bo odpe-ljal čez nekaj minut.*

Slovenščina, tako kot češčina, lahko na tipskih povedih¹⁹ izrazi upovedo-valno uresničitev najrelevantnejših sporočanijskih prvin glede na obvezne in neobvezne položaje v slovenskem besednem redu:

- 1) *Zajtrkovala je* (lastna rema = središče = pojmovni obseg ‚zajtrkovati‘, lastna tema = izražena s končnico za tretjo osebo ednine *-a je*, lastna tranzicija = izražena s preteklim časom, načinom in naklonom),
- 2) *Zajtrkovala je suhe žemlje* (lastna tema = izražena s končnico za tretjo osebo ednine, lastna tranzicija = izražena s preteklim časom, načinom in naklonom, tranzicija = pojmovni obseg ‚zajtrkovati‘, lastna rema = *suhe žemlje*),
- 3) *Zajtrkovala je suhe žemlje zaradi diete* (lastna tema = izražena s konč-nico za tretjo osebo ednine, lastna tranzicija = izražena s preteklim ča-som, načinom in naklonom, tranzicija = pojmovni obseg ‚zajtrkovati‘, rema = *suhe žemlje*, lastna rema = *zaradi diete*),
- 4) *Zajtrkovala je zaradi diete* (lastna tema = glagolska končnica *-a* za tretjo osebo ednine, tema (ki teži v lastno temo) = ‚zajtrkovati zaradi diete‘),
- 5) *Gospa Novak je zajtrkovala suhe žemlje* (diatema = *gospa Novak*, lastna tranzicija + tranzicija = *zajtrkovala*, lastna rema = *suhe žemlje*),
- 6) *Včeraj sem mu to tam razložil tekom petih minut* (diatema = *včeraj*, lastna tema = *sem mu to tam*, lastna tranzicija = izražena s preteklim časom, načinom in naklonom, rema = ‚razložiti‘, lastna rema = *tekom pet minut*).

¹⁸ Na ravni besedne zveze, npr. samostalniške zveze z levim pridevnikom, je niča ak-tualizacija in s tem nevtralizirana stopnja upovedovalne dinamike pri stalnih zvezah kot *informacijski center*, *kulturni center*, *azilni center*, *trgovski center*, nasproti manj ustaljeno in zato aktualnejše, npr. *podeželski center*, *poletni center* ipd. (prim. Grepl idr. 1987: 578).

¹⁹ Sestava tipskih povedi temelji na povedkovi oz. glagolski vezljivosti in na najobičajnejših stavčnih vzorcih v obravnavanem jeziku. Oba našeta pojava sta pomensko-slovnična in takorekoč izhodiščno nujna pri nadaljnjem presojanju besednorednih zmožnosti v posameznem jeziku.

Zgornje povedi se uporabljajo v zapisanem jeziku. Nezapisani govorniki jezik pa omogoča, da se temeljne in zato bistvene sporočanske prvine lahko uporabijo tudi v vlogah oz. položajih, ki so osnovni sporočilni enoti oz. povedi zgolj pridruženi; v teh besednoredno nepovezanih in tudi nestalnih položajih še zlasti izstopata, in s tem zbujata pozornost, nujni prvini kot lastna rema in lastna tranzicija:

- Pridružena lastna rema: *Zajtrkovala je suhe žemlje, zaradi diete;*
- pridružena lastna tranzicija: *Zajtrkovala, ja?;*
- pridružena diatema: *Eva, ta je zajtrkovala suhe žemlje!*

Možnost pridruženih vlog in nestalnih položajev je hkrati dodatni pomenljiv pokazatelj, da v povedi izhodiščno obstajajo stalni povezani besednoredni položaji.

2.2 Opredelitev priključenih in vključenih položajev v besednem redu slovenske stavčne povedi

Kontekst nam omogoča, da v stavčni povedi lahko ločujemo priključene in vključene položaje. Tu so ti položaji predstavljeni in pokomentirani.

2.2.1 Priključeni položaji so lahko:

predstavčni: *Pavle, prinesi vodo, Ta Ana, morali jo boste pregovoriti, Če boš to naredil pravočasno, ti dam nekaj za jesti;*

vstavčni: *Prinesi, Pavle, vodo, Morali jo boste, to Ano, pregovoriti, Dam ti, če boš to pravočasno naredil, nekaj za jesti;*

postavčni: *Prinesi vodo, Pavle, Morali jo boste pregovoriti, to Ano, Dam ti nekaj za jesti, če boš to naredil pravočasno.*

2.2.2 Vključeni položaji so z vidika upovedovanja in povedi opredeljeni kot stalni in besednoredno povezani. Ločujemo štiri stalne in besednoredno povezane položaje: začetni p., pozačetni p., vmesni p. in končni p. S pomenskega vidika in vidika stavčne intonacije sta poudarjena in zato tudi obvezno zasedena začetni in končni položaj.

začetni položaj (zP):	To knjigo	To knjigo	To knjigo	To knjigo
pozačetni položaj (pozP):	ti		ti	
vmesni položaj (vP):	vrnem	vrnem		
končni položaj (kP):	jutri.	jutri.	vrnem.	vrnem.

Možen je še **predzačetni položaj (przP)**, npr. s členkom, *Še to knjigo ti vrnem jutri* ipd.

V kontekstu zgornjih povedi so še povedi kot *Vrnem ti jo / Ti jo vrnem* in *Obljubim*. Oba glagola kot polnopomenski sporočanje prvi in lahko hkrati zasedata začetni in končni položaj povedi, torej lahko zasedeta poudarjeni začetno-končni položaj, ki omogoča sporočilno samozadostnost. Podobno še neglagolski *Zapadel je sneg*, *Slava jim!*, *Lansko poletje*, *Sramota!* ipd.

2.2.3 Neke vrste prehod med priključenimi položaji in vključenimi položaji glede na matično poved so primeri, ko je položaj označen kot **priključen postavčni položaj**, npr. *O tem mi je povedal vse, kar je vedel. Da se s tem ne bi po nepotrebnem obremenjeval* ali že kot **vključen končni položaj**, npr. *O tem mi je povedal vse, da se jaz ne bi po nepotrebnem obremenjeval*, in še kot **priključen predstavčni položaj**, npr. *Da si to naredil pravočasno, tega (ti) ne bo nihče verjel*, ali kot **vključen začetni položaj**, npr. *Da si to naredil pravočasno, (ti) ne bo nihče verjel*.

2.3 Osnovna funkcijska zasedenost položajev, vključenih v besedni red stavčne povedi

Aktualnostnočlenitveni besedni red se znotraj matične stavčne povedi oblikuje s kombinacijami določenih sporočanje prvin v določenih stavčnih položajih;²⁰ bazično in zato prednostno vlogo imajo vključeni stalni in besednoredno povezani položaji.

Osnovne besednoredne težnje so najlažje prikazane v pripovedni stavčni povedi. Ta je lahko izhodišče za obravnavo besednorednih položajev v vprašalnih, velelnih in želelnih povedih.

²⁰ Po P. Đorđeviću (1898: 160) lahko samo pregled razvoja posameznega jezika dovolj jasno pokaže, katere položaje v povedi lahko zasedajo posamezni stavčni členi oz. sporočanje prvine; ker se ves razvoj odraža v možnih povedih.

2.3.1 Težnja, da pozačetni položaj (pozP) zasede lastna tema oz. sestavine lastne teme

Za lastno temo je tipična tesna povezava s kontekstom, npr. *Včeraj* (zP) *sem mu to tam* (pozP) *poskusil* (vP) *razložiti* (kP). In zato za sestavine lastne teme velja tudi ustaljeni slovnično-pomenski »ordo naturalis«; poleg tega pa na sestavine lastne teme v pozačetnem položaju vplivajo še aktualnostnočlenitvene sestavine kot kontekstni pomen, linearnost in prozodija.

2.3.2 Težnja, da končni položaj (kP) zasede lastna rema oz. sestavine lastne reme

Pri uresničitvi obeh že naštetih teženj, tj. da pozačetni položaj (pozP) zasede lastna tema oz. sestavine lastne teme in da končni položaj (kP) zasede lastna rema oz. sestavine lastne reme, in pri dejstvu, da začetni položaj (zP) lahko zasede le ena sporočanjevska prvina (navadno lastna tranzicija ali sestavina diateme), se vse druge sporočanjevske prvine (diatema, tranzicija in rema) pojavljajo v vmesnem položaju (vP). To lahko potrjujejo zgledi: *Poskusil* (zP) *sem mu to tam* (pozP) *v nekaj minutah* (vP) *razložiti* (kP), *Razložil* (zP–kP) *sem mu to* (pozP), *Soglašam* (zP–kP).

2.3.3 Težnja po dopolnitveni razporeditvi diateme in lastne tranzicije med začetni položaj (zP) in vmesni položaj (vP)

To težnjo potrjujejo možne rabe: *V petih minutah* (zP, diatema) *sem mu to tam* (pozP) *poskusil* (vP, lastna tranzicija) *razložiti* (kP); *Poskusil* (zP, lastna tranzicija) *sem mu to tam* (pozP) *v petih minutah* (vP, diatema) *razložiti* (kP); *Poskusil* (zP, lastna tranzicija) *sem mu to tam* (pozP) *razložiti* (kP).

2.3.4 Prozodični vidik

Z vključitvijo prozodije lahko dodamo, da sta tako s pomenskega vidika kot z vidika stavčne intonacije poudarjena in zato tudi obvezno zasedena začetni in končni položaj, torej v *Včeraj sem ti to pozabila povedati* sta poudarjeni *včeraj* (diatema) in *povedati* (lastna rema). Če je npr. rema sestavljena, kot npr. *takoj nazaj* v povedi *To pošiljko bomo poslali **takoj nazaj***, potem je lahko intonacijski center na besedi *nazaj* ali na besedi *takoj*.

Dodatno poudarjalno vlogo lahko imajo tudi naklonski členki, npr. dodani *itak* v *To pošiljko bomo poslali itak takoj nazaj*.²¹ Znotraj funkcionalne stavčne perspektive je glavno sredstvo fokalizacije (središčenja) stavčni poudarek in njegova intonančna intenzivnost: intonacijski center je vzajemno povezan z informativnim središčem povedi, ki ni nujno ubesedeno v končnem položaju. Torej sestavine lastne teme *sem ti to* v pozačetnem položaju so relativno nepoudarjene,²² medtem ko je časovno-naklonski *pozabila* s svojo pojmovno-pomensko vrednostjo v vlogi lastne tranzicije in v vmesnem položaju relativno poudarjen; torej pozačetni položaj (pozP) je relativno nepoudarjen in vmesni položaj (vP) je relativno poudarjen.

Meja med poudarjenimi in nepoudarjenimi sestavinami znotraj stavčne povedi, zlasti ali tudi zaradi pomenskega prehajanja med sporočanjskimi prvinami, ne more biti ostra, je pa vedno razločevalna; lahko rečemo, da je aktualnostnočlenitvena meja določena tudi z razmejitvijo nepoudarjenih sporočanjskih sestavin od poudarjenih, in to pomeni, da relativno poudarjeni prehod oz. tranzicija teži k rematskemu središču. Pri objektivnem besednem redu je intonacijski center na rematskem središču, ki je navadno na koncu sporočila, sicer pa na glagolskem delu, npr. *On dela doma* → *On dela*, *Kdo je skuhal to hrano?* → *Kdo je to skuhal?*

Anomalična posebnost so lahko posebne zgradbe v pogovornih situacijah, ko je poudarjena tematska sestavina v nezačetnem položaju, npr. *Kje je tukaj, prosim vas, toaleta?*, tudi eliptični naslovi, ki so glede na celotno sporočilo, ki sledi, poudarjena hkratna tema-rema, npr. *Golob v Parizu*.

V nadaljevanju se težnjam lastno temo umestiti v pozačetni položaj, lastno remo v končni položaj ter diatemo in lastno tranzicijo v vmesni položaj, pridruži še opis sporočanjskih vključenih in priključenih položajev s

²¹ Poudarjalna vloga členkov lahko prispeva tudi k večji intonacijski vrednosti besed, pred katerimi stojijo, in z navezavo členka nanje se jim poveča tudi ritmična intenziteta. Z uporabo členkov se (bolj ali manj) spremeni tudi sporočilna perspektiva povedanega, npr. *Kot sem prej omenil, je delitev dela temelj organizacije* nasproti *Kot sem omenil že prej, je delitev dela temelj organizacije*. Poudarni členki torej središčijo oz. težiščijo (Toporišič 2000: 667).

²² V pozačetnem položaju lahko govorimo o ritmičnosti naslonk v naslonskih nizih. Slednji ostajajo neodvisni od konkretne aktualnostne členitve. Vloga naslonskega niza med propozicijama pa bistveno soddloča o aktualnostni členitvi v zloženi povedi (prim. Grelpl idr. 1987: 620).

slovničnega vidika (stavčnočlenska zastopanost in vrste povedi glede na skladenjski naklon).

2.4 Položaji stavčne povedi s slovničnega vidika (povezani z vezljivostjo, stavčnočlenskostjo in vrstami povedi)

Tudi s tega vidika upovedovanja se potrjuje, da sta za zadostitev osnovnih slovnično-sporočajskih potreb povedi nujni prvini lastna rema in lastna tranzicija s stavčnimi členi, ki ju lahko ubesedujejo; medtem ko se lastna tema (kot že kontekstno znana) in diatema (s prenosom najaktualnejše zadnje informacije) zgolj vključujeta in povezujeta sestavine predhodnega besedila v pravkar upovedovano.

Aktualna funkcionalna perspektiva stavčne povedi je glede stavčnočlenske in položajske zapolnitve vezana na konkretno besedilo in kontekst, npr. a) *Moj brat dela na univerzi* (← Kje dela vaš brat?), b) *Na univerzi dela moj brat* (← Kdo izmed vas dela na univerzi?), s tem da ima prva objektivna členitev a) pričakovani besedni red, druga objektivna členitev pa b) priložnostni besedni red; situacijsko okoliščino lahko upoveduje tudi priložnostna členitev kot *To vazo je Kristina pravkar kupila* ipd.

V podredno zloženi povedi se osebkovi, predmetni, povedkovodoločilni, prislovnodoločilni odvisniki aktualnostnočlenitveno obnašajo kot njihovi stavčnočlenski ustrezniki. Tudi v priredno zloženih povedih stavkov ni možno zamenjati.

V aktualnostni členitvi imajo členki posebno mesto.²³ So besedna vrsta z nestalnim vključenim položajem v stavčni povedi in z vrednostjo ssporočila, ki je neizražena propozicija. Naklonska vloga jim omogoča, da so nosilci poudarka, npr. *že, tudi, celo*, in v poudarjalno vlogo povezani z rematskimi sestavinami; povezovalna vloga pa jih opredeljuje kot tematske sestavine, npr. *skratka, sicer pa, torej*.

²³ Med slovanskimi jeziki ima npr. češčina (Grepl idr. 1987: 576) z vidika aktualnofunkcionalnega upovedovanja določene tudi potencialne kontekstne pridevnike (*omenjen, navajan, enak, podoben, isti, tipičen, primerljiv, nasproten* ipd.) in potencialne kontekstne samostalnike kot *smisel, cilj, vzrok, povod, posledica, sredstvo, primer* ipd.

2.4.1 Ubeseditve znotraj začetnega položaja (zP)

Ubeseditve osebka znotraj začetnega položaja dopušča več možnosti. Primer osebke diateme je *Naša profesorica* (osebкова diatema) *je to* (lastna tema) *Janezu* (predmetna diatema) *razložila* (lastna tranzicija) *v petih minutah* (lastna rema), *Peter* (osebкова diatema) *jo* (lastna tema) *je včeraj* (prislovnodoločilna diatema) *povabil* (lastna tranzicija) *na večerjo* (lastna rema). V primeru, ko osebкова diatema ni izražena, začetni položaj zavzame lastna tranzicija z vključeno osebo, npr. *Razložila* (lastna tranzicija, tranzicija) *je to* (lastna tema) *Janezu* (predmetna diatema) *v petih minutah* (lastna rema), ali pa predmetna diatema v *Janezu* (predmetna diatema) *je to* (lastna tema) *razložila* (lastna tranzicija) *v petih minutah* (lastna rema) ali lastna tema *To je* (lastna tema) *Janezu* (predmetna diatema) *razložila* (lastna tranzicija) *v petih minutah* (lastna rema). Pozaimljena lastna tema ima znotraj tematskega sklopa in tudi znotraj povedi nasploš najnižjo stopnjo aktualizacije in s tem tudi najnižjo upovedovalno dinamiko.

Glagoli z začetnim polnopomenskim *biti* ali njegovimi faznimi različicami kot *postati*, *nastati*, *začeti se* v *Bil je enkrat en kralj*, *Nastala je tišina*, *Postalo je vroče*, *Začelo je deževati* lahko tvorijo nekontekstna samozadostna sporočila v smislu scena – eksistenca – pojav na sceni, kar skupaj izraža rematsko središčni obstoj nekoga ali nečesa.

Poleg ubeseditve osebka je na začetni položaj vezana tudi težnja tvorca, da s skladenjskim naklonom izrazi svojo sporočanje usmerjenost: upovedovalni naklon v konkretni povedi izraža tvorčevo oz. sporočevalčevo stališče do danih vsebin.²⁴ Tako ima pripovedna poved z osebkom v začetnem položaju izhodiščno nezaznamovano zasedenost položajev in posledično nezaznamovano stavčno intonacijo. Pri vprašalni povedi pa je začetni položaj hkrati informativno središče in intonacijski center: v začetnem položaju je lastna tranzicija z naklonskim glagolom, npr. *Želel bi se Janez tam ustaviti?* ali s členkom kot naklonskim modifikatorjem, npr. *Bi se Janez tam želel ustaviti?*, ali zaimenska vprašalnica kot rematsko središče, npr. *Kdo bi se želel tam ustaviti?*

²⁴ Upovedovalni vidik z združevanjem sporočanje-pragmatičnega in funkcijskoskladenjskega vidika v slovenski povedi zaobseže tudi naklonskost (povedi), tj. pripovednost, velebnost/želebnost in vprašalnost.

Pri velelni ali želelni povedi začetni položaj zaseda lastna tranzicija z naklonskim glagolom ali členkom, npr. *Posedite se prosim na drugo stran!*, *Naj se posedejo na drugo stran!*

V začetnem položaju so lahko tudi vezniške besede oz. vezniki, ki so naklonska sestavina lastne tranzicije, npr. *Saj mu je bilo včeraj slabo*, ki navadno nakazujejo na predstavčni položaj kot *Tega ni naredil, saj mu je ...*

V začetnih položajih je lahko poudarjen tudi stik ali kontrast med sestavinami v nadpovednem kontekstu, npr. *Včeraj se je smejal, danes pa joče*, vendar v teh primerih gre za poudarjene kontrastne diateme v začetnem položaju, in ne za poudarek, ki je značilen za središče informacije, npr. *Njemu sem to razložil jaz, njej pa to razloži ti*, *Danes vam pokažem, kako deluje, jutri pa boste s tem delali*, ipd.

V začetnem položaju so navadno tudi prislovna določila kraja in časa, če so kontekstne sestavine. Z vidika aktualne dinamike upovedovanja sta prostor in čas aktualni okoliščini, ki izražata absolutno izhodišče (Toporišič 1982: 288, 292): umeščata izraženo dogajanje/dejanje v prostor in čas in zato sta z vidika upovedovalne dinamike na najnižji stopnji, ki je »kulisa scene« (Grepl idr. 1987: 573) in zato osnovni pogoj za vse drugo,²⁵ npr. *Včeraj je vodja sporočil novico o spremenjenem načrti dela za leto 2024* ← *Bilo je včeraj*, ko je vodja ..., *Tu/Od tu bomo spremljali novice o poteku reševanja* ← *Bomo tu in spremljali ...* Pomenljivo je, da je desetina vseh pojavnih nekoč vezana na začetni položaj v povedi, podobno še raba *danes*, *zdaj* celo malo več kot to (tj. 15 %), in malo manj prislovni *včeraj*, prislovni zaimek *tu* pa je v začetnem položaju celo v dobri dve desetini pojavitev (22 %).

V podredno zloženi povedi, še zlasti v kontekstno nevezani, so v začetnem položaju navadno časovni odvisniki, npr. *Ko je prišla, je začela kričati* (prim. še: *Takoj, ko je prišla, je začela kričati.*), pogosteje tudi pogojni odvisniki, npr. *Če bo tako kričala, jo ne bodo več vabili* ipd.

²⁵ M. Rostohar (1953: 350) prislove kraja in časa opredeli kot »so največkrat povedki o vsebini stavka«, in dodaja, da ne določajo zgolj konkretnega dejanja, temveč določajo celotno misel, ki je v stavku izražena, so torej »povedek o misli, ki je v stavku izražena«.

2.4.2 Ubесeditve znotraj pozačetnega položaja (pozP)

Glagol *biti* kot nosilec lastne tranzicije zaseda položaje od začetnega do vmesnega, npr. *Sem mu na razpolago, Bom mu danes na razpolago, Danes mu bom na razpolago.*

Osebek v vlogi lastne teme lahko nastopa morfemsko, tj. kot glagolski morfem za osebo, npr. *Naredim to čim prej* ipd. Zaimenski osebek ima kot diatema težnjo zasesti začetni položaj ali kot lastna rema končni položaj, npr. *Ti si mu to včeraj naredil zanalašč, Včeraj si mu (ti) to zanalašč naredil, Včeraj si mu to zanalašč naredil ti.*

Konkretna poimenovanja osebe v vlogi diateme lahko z začetnega položaja izrivajo členke ali druge naklonske prvine, npr. *Janez naj se usede sem!*

O zaznamovani stavi v pripovedni povedi je lastna rema v začetnem ali pozačetnem položaju. V pogovornem jeziku je sicer navadna uporaba zaimenskega osebka v primerih kot *Ti si mi všeč* (proti: *Si mi všeč / Všeč si mi*), *Ti si uganil* (proti: *Si uganil / Uganil si*), *Midva sva se razšla* (proti: *Sva se razšla / Razšla sva se*), *Jaz te pozdravljam* (proti: *Te pozdravljam / Pozdravljam te*); povedi kot *Uganil si, Pozdravljam te* kot lastne reme v začetno-končnem položaju pa so označene kot besednoredno nezaznamovane.

V pozačetnem položaju so naslonke običajne in hkrati nakazujejo na začetni izpust:

Si bral tisto v časopisu?, Si bral?! Si ti videl ta škandal (Zanima me, če/ali si...), Se priporočamo za odgovore, kritike in nasvete (Hvala vam lepa in se ... / Seveda se...)

2.4.3 Ubесeditve znotraj vmesnega položaja (vP)

V vmesnem položaju so zlasti glagolske oblike kot sestavine lastne tranzicije, npr. *Janez bo to moral prebrati znova, Janez si bo to moral zapolniti*, diatemske sestavine, kot je *to*, so prosto vključene.

Pri zasedenosti sporočanjskih prvin prevladuje slovnično ustaljeni besedni red naklonski glagol pomožnik – naklonski glagol – nedoločnik, npr. *To mu bom moral razložiti, Včeraj sem mu to želel razložiti.*

2.4.4 Ubeseditve znotraj končnega položaja (kP)

Glagolska zveza je lahko tudi v končnem položaju povedi, če ima vrednost lastne reme, npr. *Včeraj mi je to v petih minutah popolnoma razložil*, informativno središče povedi je *popolnoma razložil*, intonacijski center pa je na besedi *popolnoma*. Funkcijsko se to potrjuje še z izrazno različico istega sporočila, npr. *Včeraj mi je za to v petih minutah dal popolno razlago*.

V končnem položaju so lahko tudi prislovna določila kraja in časa, če so nekontekstne sestavine, npr. *Za vse to je izvedel šele danes zjutraj*. Potrebno pa je poudariti, da prostorska in časovna določila kot končne (nekontekstne) ali kot začetne (kontekstne) sestavine prispevajo k sporočilni osamosvojitvi določene stavčne povedi.

V podredno zloženi povedi so vedno v drugem/končnem položaju posledični odvisniki, npr. *Bila je zelo gosta megla, tako da smo se morali ustaviti*. V končnem položaju so tudi odvisniki, ki se vsebinsko nanašajo na katarforično besedo v glavnem matičnem stavku, npr. *Obnaša je tako, kot so ga doma naučili, Ne poznam človeka, ki bi obvladal vsa osnovna gradbena dela*. Končni položaj praviloma zasedajo tudi oziralni prilastkovi odvisniki, npr. *Najbolj se ogrevajo za model, ki je razvojno naravnan in predvideva tudi kapitalsko okrepitev firme*, oz. imajo stalni položaj za odnosnico, npr. *Višine stroškov, ki bodo s tem nastali, pa trenutno ni mogoče oceniti*.²⁶ Glavnemu matičnemu stavku nujno sledita želelni in namenilni odvisnik, npr. *Sindikatske zaposlene pozval, naj stavkajo do torka, Njegova hči je po njegovem pogrebu prišla, da bi pospravila hišo*.

2.4.5 Ubeseditve znotraj predzačetnega položaja (przP)

Besednoredno zaznamovane povedi se lahko začenjajo z vezniki oz. vezniškimi besedami v predzačetnem položaju, ki je relativno nepoudarjen, npr. *Vendar/Toda včeraj so ga odpeljali v bolnico*. Podobno še *Ker/Saj/Toda včeraj mu je bilo slabo in danes so ga odpeljali v bolnico*.

²⁶ Sicer so oziralni odvisniki pred matičnimi stavki, npr. *Kdor bi prodal odlikovanje, si ga ne zasluži, Kadar se zasmem ali zakašljam, mi voda vedno uide, Kamor pride, povsod je enako*.

Z začetnega položaja v predzačetni položaj so navadno lahko izrinjene oz. predstavljene tudi naklonske besede kot npr. členki, *Naj to pogleda Janez kot odgovorni* → *Naj Janez to pogleda kot odgovorni* ipd.

2.4.6 Ubeseditve v priključenih položajih glede na matično stavčno poved, ki so zasedeni s neobveznimi sporočanskimi prvinami.

Predstavčni položaj: *Seveda, vi ne veste kaj narediti* (proti predzačetnemu položaju: *Seveda ne veste kaj narediti.*)

Vstavčni položaj: *Včeraj ste, takorekoč dobesečno, rekli, da vas stvar ne zanima* (proti vmesnemu položaju: *Včeraj ste takorekoč dobesečno rekli, da vas stvar ne zanima.*)

Postavčni položaj: *Tega nismo vedeli, da je tako bolan* z intonacijskim centrom na *nismo vedeli* (proti končnemu položaju: *Nismo vedeli, da je tako bolan* z intonacijskim centrom na *da je tako bolan.*)

2.4.7 Vloga glagolskih kategorij z izhodiščno vezljivostjo

Zasnovna in izhodiščna vloga glagolske vezljivosti je v tem, da že v izhodišču zastavi tudi pomensko-skladenjsko hierarhijo obveznih in neobveznih dopolnil, ki se v nadaljnji distribuciji in zasedenih položajih ravna po aktualnostni členitvi.

Glagoli v vlogi povedkov imajo v svoji aktualni stavčni vlogi najvišjo stopnjo stabilnosti in s tem vzdržujejo tudi relativno stabilno stopnjo upovedovalne dinamičnosti (prim Grepl idr. 1987: 573); osnovni izhodiščni položaj povedkovega glagola je za prvim stavčnim členom, npr. *Na vrhu umetniškega ustvarjanja se je poslovil znani kipar od aktivnega dela.*²⁷ Teza, da je izhodiščni položaj povedka za prvim stavčnim členom, je primerjalno zanimiva in pomenljiva tudi za izhodiščni položaj naslonskega niza, o katerem tu ne bo posebnega govora. Vsi drugi povedkovi položaji so izpeljavno vezani na kontekst in so situacijsko povezani z aktualizacijsko tematsko prvino, ki začenja stavčno poved. V primeru kot *Na*

²⁷ Položajsko premikanje glagola pa se ne bi izšlo zgolj s spremembo sporočanske perspektive v primerih *Na vrhu umetniškega ustvarjanja se je znani kipar poslovil iz našega kraja* → *Na vrhu umetniškega ustvarjanja se je poslovil znani kipar iz našega kraja*, ko je sintagmo *od aktivnega dela* zamenjala sintagma *iz našega kraja* in s spremembo stavčnočlenskih razmerij vnesla tudi pomensko razliko med sporočili.

vrhu umetniškega ustvarjanja se je znani kipar poslovil od aktivnega dela glagoli ustvarjajo prehod med tematskimi in rematskimi prvinami in v tem smislu imajo višjo upovedovalno dinamiko kot tematski sklop prvin in hkrati nižjo upovedovalno dinamiko kot rematski sklop prvin, vendar sporočanjso-poudarjalno težijo k rematskemu središču. Glagoli obstajanja oz. pojavljanja imajo nižjo dinamičnost kot njihova samostalniška dopolnila, zato velja besednoredna ubeseditev *Je nered, So začele počitnice, Prišla je pomlad, Našli so se ključi* ipd. Načelno pa lahko ugotavljamo, da glagoli vzdržujejo relativno stabilno upovedovalno dinamiko konkretnega sporočila, in to je tudi sicer splošna glagolska značilnost.²⁸ Ko center reme ne zavzema običajnejšega zadnjega mesta oz. položaja, potem ima v nezadnjem oz. vmesnem položaju vlogo rematskega centra glagol, npr. *On dela doma* → *On dela*.

V sodelovanju s stavčno intonacijo glagoli s svojo prehodno vlogo najlažje povzročajo ali vsaj vplivajo na možno asimetrijo med besednim redom in členitvijo po aktualnosti, npr. *Bosi otroci so tekali po dvorišču* nasproti *Otroci so bosi tekali po dvorišču* ipd. Vendar besednoredne (in stavčnočlenske) spremembe nimajo vedno za posledico sprememb v aktualni členitvi stavčne povedi – to lahko potrjujejo tudi diatezne zmožnosti v slovenščini, npr. v stavku, ki je v celoti rema: *Glava ga boli*. : *V glavi ga boli*. : *V glavi ima bolečine*. : *Ima glavobole*; in obratno vsaka sprememba v aktualni členitvi nima nujno za posledico spremembe besednega reda, npr. *V glavi ima bolečine*. : *V glavi ima bolečine*, sporočanjso rematsko središče z intonacijskim centrom je krepko označeno.

V zloženem povedku z nepolnopomenskim/pomožniškim glagolom, npr. glagol *biti*, je središče reme z intonacijskim centrom povedkovo določilo, npr. *Naša država je tradicionalna udeleženska tega velesejma* (prim. še *Naša država se tradicionalno udeležuje tega velesejma*. / *Naša država se tega velesejma tradicionalno udeležuje*.)

²⁸ Kar bi lahko ugotavljali z glagoli iz posameznih glagolskih pomenskih (vezljivostnih) skupin, npr. *stati*, *potekati*, *imeti*, *zaznavati*, *čutiti*, *premikati (se)*, *upravljati*, *ustvarjati*, *spreminjati*, *govoriti*, *misлити*.

3 Sklep

Pri uvajanju in vrednotenju aktualnostnočlenitvenega besednega reda v zapisanih besedilih je treba ločevati med izhodiščno-središčno zgradbo povedi kot potencialne sporočajske enote na eni strani in med temati-zacijsko-rematizacijsko zastavitvijo konkretne ubesediljene vsebine in konteksta. Vsekakor je prosto spreminjanje besednega reda odraz tvorčeve želje izraziti želeno sporočajsko namero, oboje pa povezano z ustreznim aktualnostnim členjenjem ubesedenega.

Boljše ali slabše postavitve izhodiščno-središčne zgradbe na ravni povedi in tematsko-rematske zastavitve na ravni besedila se izrazno odražajo tudi na bolj ali manj premišljeni uporabi veznikov, konektorskih besed in vejic.

Vir

Center za jezikovne vire in tehnologije. (b. d.). *Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine* [Korpus]. Viri CJVT. <https://viri.cjvt.si/gigafida>

Literatura

Firbas, J. (1982). Aktuální členění větné či funkční perspektiva větná? *Slovo a slovesnost*, 43(4), 282–293.

Grepl, M. idr. (1987). *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Academia.

Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar* (2nd ed.). Edward Arnold.

Korošec, T. (1981). Besediloslovna vprašanja slovenščine. V M. Kmecl, L. Čr-nivec, M. Čuk in P. Weiss (ur.), *XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* (str. 173–186). Filozofska fakulteta, Pedagoško-znan-stvena enota za slovanske jezike in književnosti.

Kunst Gnamuš, O. (1993). Slovnična zgradba in vloga stavkov s pomensko podstavo SZ1 biti SZ2. *Jezik in slovstvo*, 38(7–8), 267–280.

Kunst-Gnamuš, O. (1985). Leksično upovedovanje. *Jezik in slovstvo*, 31(1), 14–18.

Mathesius, V. (1939). O tak zvaném aktuálním členění věty. *Slovo a slovesnost*, 5(4), 171–174.

- Mathesius, V. (1947). *Čeština a obecný jazykozpyt: Soubor statí*. Melantrich.
- Rostohar, M. (1953). *Stavek in misel*. V *Razprave = Dissertationes 2* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, str. 331–364). SAZU.
- Svoboda, A. (1984). České slovosledné pozice z pohledu aktualního členění. *Slovo a slovesnost*, 45(1), 22–34.
- Toporišič, J. (1982). *Nova slovenska skladnja*. DZS.
- Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica* (4., prenovljena in razširjena izd.). Obzorja.
- Žele, A. (2018). O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo*, 63(2–3), 59–73. <https://doi.org/10.4312/jis.63.2-3.59-73>
- Ђорђевић, П. П. (1898). О реду речи у српском језику (приступна академијска беседа). *Глас Српске Краљевске Академије*, 53, 165–231.
- [Ђорђевић, П. П. (1898). О реду речи у српском језику (приступна академијска беседа). *Глас Српске Краљевске Академије*, 53, 167–231.]
- Ивић, М. (1976). Проблем перспективизације у синтакси. *Јужнословенски филолог*, 32, 29–46.
- [Ivić, M. (1976). Problem perspektivizacije u sintaksi. *Južnoslovenski filolog*, 32, 29–46.]

Dejan Gabrovšekⁱ

Vrstni red stavkov v slovenski večstavčni povedi

Prispevek se ukvarja z vrstnim redom stavkov v slovenski večstavčni povedi: proučuje možne vrstne rede stavkov in njihove omejitve za posamezna razmerja. Izhodišče predstavlja dvostavčna poved, vrstni red pa proučujemo glede na položaj vezniškega stavka, to je stavka, v katerem veznik je ali bi lahko bil. Možni vrstni redi so štirje: vezniški stavek stoji pred nevezniškim stavkom, vezniški stavek deli nevezniški stavek, vezniški stavek stoji za nevezniškim stavkom, nevezniški stavek deli vezniški stavek.

Ključne besede: nematično dopolnilo, parenteza, podredje, priredje, skladnja, stavek

The Clause Order in a Slovenian Multiclaue Sentence

The article deals with the clause order in Slovenian multiclaue sentences: it examines possible clause orders and their constraints for specific relationships. The starting point is a two-clause sentence, and the clause order is examined in relation to the position of the conjunction clause, that is, the clause in which the conjunction is or could be. There are four possible clause orders: the conjunction clause stands before the non-conjunction clause, the conjunction clause is embedded within the non-conjunction clause, the conjunction clause follows the non-conjunction clause, and the non-conjunction clause divides the conjunction clause.

Keywords: supplementary clause, parenthesis, subordination, coordination, syntax, clause

ⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si; <https://orcid.org/0000-0002-4995-1814>

1 Uvod

Prispevek obravnava vrstni red stavkov znotraj slovenske zložene povedi. Za vrstni red stavkov bomo uporabljali termin stavčni red. Vezniški stavek je tisti stavek, ki ga uvaja veznik. V brezvezjih je to tisti, v katerega bi veznik z najmanjšo možno pretvorbo lahko vstavili. Drugi stavek (tj. stavek brez veznika) je nevezniški stavek. Primarno bomo obravnavali zvezo dveh stavkov, tj. dvostavčje. Kot posamezno enoto obravnavamo celotni stavek – ne glede na besedni red znotraj stavka.

Lastnosti in omejitve stavčnega reda glede na posamezna razmerja še dodatno potrjujejo, da večstavčna poved ni preprosto sestavljena iz več enostavčnih povedi: večstavčna poved in znotraj nje dvostavčje je samostojna enota – tako strukturno kot tudi pomensko. Vsak stavčni red ima svoj pomen in vlogo: tudi ko je zamenjava stavkov možna, to vsaj delno vpliva na pomen, lahko pa tudi na uvrstitev dvostavčja v sistem večstavčne povedi – če npr. parentetični stavek premaknemo za nevezniški stavek, dobimo priredje.

Na pomembnost proučevanja vrstnega reda stavkov in povedi znotraj besedila je opozoril že Breznik (1908a, 1908b), kjer opozarja, da so pravila v tedanjih slovničnih razpravah (npr. osebek je pred povedkom, dajalnik je pred tožilnikom ...) umetna in da v jeziku ne veljajo (Breznik 1908b: 259). Stavčni členi se namreč razporejajo glede na želeni poudarek govorca, torej je besedni, s tem pa tudi stavčni red odvisen od vsakokratnega besedila.

Namen članka je raziskati predvsem strukturne možnosti in razlike v stavčnem redu. Časovni odvisniki in soredja niso obravnavani, saj zaradi posebnih pravil in pomenskih odtenkov zahtevajo obravnavo v svojih prispevkih.

2 Temeljni principi gradnje dvostavčja

Če hočemo razumeti, kakšen je stavčni red in kaj nanj vpliva, moramo najprej razumeti, kako gradnja dvostavčij poteka. Obstajajo tri možnosti: vstavljanje, dodajanje, poudarjanje¹ (Gabrovšek 2023a: 19–20).

¹ Poudarjanje v članku ni obravnavano, saj je definicijsko za soredja.

2.1 Vstavljanje

Vstavljanje² je način povezovanja, pri katerem je en stavek vstavljen v drugega in mu je s tem strukturno in pomensko podrejen.

(1) *Kdor prvi pride, prvi melje.*

Vstavljeni stavek je vedno restriktiven, vstavljanje pa poteka s pomočjo odnosnice. Vstavljanje je torej omejeno na podredja – na stavčno izražene stavčne člene (Gabrovšek 2024c; Žele 2016b: 81). Podredni stavek se ne veže neposredno na matični stavek (oziroma na njegov povedek), ampak na odnosnico. Shematično to lahko prikažemo tako: nadredni stavek + odnosnica + veznik + podredni stavek. Gre torej za posredno tvorjenje dvostavčja. Ker je hierarhija med stavkoma izrazita, stavka z vidika strukturne in pomenske samostojnosti nimata enakega statusa, zato se tudi ne moreta povezovati neposredno. Odnosnica tako deluje kot most med stavkoma (Gabrovšek 2023b; Žele 2017: 88). Podredno zloženo dvostavčje tvori eno temo in remo (Toporišič 1982: 163, 2004: 660; Žele 2016c, 2018: 60, 2025a, 2025b). Posledica vstavljanja je dokaj prost stavčni red v dvostavčju, zato so podredja obravnavana pri vseh vrstah stavčnih redov, kar za razmerja, tvorjena z dodajanjem in poudarjanjem, ne velja. Stavčni red je prost le z vidika, kje vse lahko odvisnik stoji, sicer pa je določen s tematsko progresijo vsakokratnega besedila (Badurina 2013: 304; Žele 2018, 2025a, 2025b). Stavki so znotraj povedi razporejeni po tematski progresiji, sama stavčnočlenska vloga pa na pomen celote nima večjega vpliva. Ena od posledic je tudi, da lahko katafora postane anafora in obratno brez (izrazitejše) spremembe pomena (zgled 2 : 2a). To pri ostalih tipih ni možno (Gabrovšek 2024a).

(2) *Ker ga predsednik ni želel uporabljati, so Mehičani prodali letalo.*

(2a) *Mehičani so prodali letalo, ker ga predsednik ni želel uporabljati.*

² Lehmann (1988: 184) uporablja pomenljiv pojem integracija.

2.2 Dodajanje

Nevezniškemu stavku se dodaja vezniški stavek, ki dodaja novo, strukturno neobvezno informacijo. Vezniški stavek ni restriktiven.

(3) *Poslal sem že 500 prošenj, a vedno sem dobil le negativne odgovore.*

Prototipno dodajanje poteka med celotnim prvim in celotnim drugim stavkom. Shematično to lahko prikažemo tako: stavek + (veznik) + stavek. Gre torej za neposredni način povezovanja, edini strukturni element pri povezovanju je veznik, prislov ali členek.³ Dodajanje je definicijsko za razmerja, ki niso podredja in soredja, torej se podredja od nematičnih dopolnil ločijo (tudi) po tem (Gabrovšek in Krvina 2025). Vsak stavek ima svojo temo in remo, stavki se dodajajo na podlagi tematske progresije.

3 Stavčni red

Možni stavčni redi so:

1. vezniški stavek stoji pred nevezniškim stavkom,
2. vezniški stavek deli nevezniški stavek,
3. vezniški stavek stoji za nevezniškim stavkom,
4. nevezniški stavek deli vezniški stavek.

Vsi stavčni redi v vseh razmerjih slovenske večstavčne povedi niso možni, to pa je povezano tako s pomenom razmerja kot tudi s stopnjo odvisnosti povezanosti stavkov v dvostavčju (Gabrovšek 2023a) – višja kot je stopnja odvisnosti, večja je verjetnost, da je možnih vrstnih redov stavkov več. To velja zlasti za podredja, ki so najizrazitejši primer hierarhije med stavkoma: ker je en (matični) stavek hierarhično pomembnejši, lahko v razmerju do odvisnika stoji kjerkoli, vez med njima pa je vseeno jasna. Na splošno velja, da je tudi v razmerjih, kjer sta možna vsaj dva stavčna reda, eden

³ Možna (in pogosta) so še druga povezovala, zlasti skupni stavčni členi, anafora in elipsa.

pogostejši.⁴ Zaradi poenostavitve prednostno obravnavamo le dvostavčja – več dvostavčij se znotraj povedi permutira na različne načine, ki pa so s tu predstavljeno tipologijo tudi pokrita.

3.1 Vezniški stavek stoji pred nevezniškim stavkom

Ta tip je značilen za podredja, možen je tudi v nekaterih nematičnih dopolnilih in soredjih, v preostalih razmerjih pa ne. Za ta stavčni red smo zglede s podrednim veznikom na začetku povedi iskali s kodo: <s> [tag="R.*|L"]? [tag="Vd|Z[zv].*"]. Ukaz ni idealen, saj z njim ne najdemo dvostavčij znotraj večje zložene povedi, predvidevamo pa, da lahko z njim razmerja in lastnosti odvisnika pred matičnim stavkom raziskujemo dovolj natančno.

3.1.1 Podredja

Pri podredjih je vezniški stavek hkrati tudi odvisni stavek. V ta stavčni red uvrščamo tudi zglede, kjer pred odvisnikom stoji odnosnica (5), saj je del istega stavčnega člena in jo je v večini primerov možno izpustiti – v zglede, kjer ni izražena, pa jo je možno vstaviti.

3.1.1.1 Vezljivi odvisniki

Vezljivi odvisniki se na tem mestu pojavljajo dokaj redko. Izstopa osebkov odvisnik z veznikom *kdor*, saj izraža živega, praviloma človeškega udeleženca, kar je tudi prototipni osebek (Žele 2001: 75).⁵ Pojavljajo so tudi vsebinski predmetni odvisniki, a so v primerjavi z enakimi predmetnimi odvisniki veliko redkejši (gl. poglavje 3.3.1.4). Tema je torej z odvisnikom izražena redkeje, saj je v temi preferiran konkretni osebek – izražen s samostalniško besedno zvezo.

⁴ Natančnih pogostosti različnih stavčnih redov, kjer jih je možnih več, ne navajamo, saj je velika večina veznikov, po katerih bi položaj vezniškega stavka v razmerju do nevezniškega lahko ugotavljali, večpomenskih – in je zato nemogoče natančno ugotoviti, kako pogost je stavčni red posameznega razmerja. Glavne tendence položaja podrednih veznikov in s tem vezniških stavkov prikazujemo v poglavju 5. Razmerje med različnimi stavčnimi redi je smiselno obravnavati v člankih, ki podrobneje proučujejo določeno razmerje (Gabrovšek in Krvina 2020; Grošelj 2020, 2021, 2023; Pavlović Jovanović in Spasić 2024).

⁵ Je pa zanimivo, da je glede na raziskavo v (Gabrovšek 2023a) ravno za osebkov odvisnik z veznikom *kdor* značilna najvišja stopnja odvisnosti, medtem ko za nižje stopnje odvisnosti – kar zlasti velja za priredja – tak vrstni red ni možen.

- (4) *Kdor prvi pride, prvi melje.*
 (5) *Tam, kjer ni teniškega igrišča, si lahko pomagamo z mini teniško mrežo.*

3.1.1.1.1 Predmetni odvisnik

Predmetni odvisniki na začetku dvostavčja so redki, kar kaže na težnjo po postavljanju vsaj vršilca dejanja na začetek. Vsekakor pa ravno zgled (7) dobro kaže, da je v temi udeleženec, o katerem govori rema. Odvisnik z udeležensko vlogo vsebine navadno stoji za matičnim stavkom (gl. poglavje 3.3.1.4). Ko tak odvisnik stoji na začetku, se navadno navezuje na predhodno poved.⁶ To kaže predvsem zgled (7).

- (6) *Kdor noče vedeti, mu nihče ne more dopovedati.*
 (7) *Nina Vengust bi se celo uvrstila v finale, če ne bi napravila napake pri vaji s kolebnico. **Da so slovenske tekmovalke odlično nastopale, dokazujeta tudi priznanji, ki sta ju dobili Nina Vengust in Dušica Jeremič od mednarodne gimnastične zveze.***

3.1.1.1.1.1 Premi govor

V primerjavi s preostalimi vsebinskimi odvisniki je premi govor na začetku dokaj pogosto: verjetno je razlog v izpostavljanju vsebine, saj je pomembnejše, *kaj* je povedano, kot *kdo* je to povedal. Na to kaže pogosto postavljanje pomembnejše vsebine na začetek, kar smo opazili že večkrat – izrazito tudi pri izpostavljenem stavčnem členu (gl. poglavje 3.2.4).

- (8) *»Čestitam soigralcem in trenerjem,« je povedal Dragič.⁷*
 (9) *Trčilo je pet osebnih in tovorno vozilo, poroča uprava za zaščito in reševanje.*

3.1.1.2 Prislovnodoločilni odvisniki

Prislovnodoločilni odvisnik na začetku dvostavčja dejanje natančneje umesti v katero od okoliščin (Bardzokas 2024): to velja zlasti za čas, kraj in vzročnost, način pa je redkejši. V primerjavi z vezljivimi odvisniki so

⁶ O tem že zelo jasno govori Breznik (1908a: 224) v svoji razpravi o besednem redu: on se sicer omejuje na besede, ugotovitve pa veljajo tudi za odvisnike.

⁷ [word="""][]?[]lemma="reči|povedati|zapisati|izjaviti"]

prislovnodoločilni odvisniki na tem mestu pogosteje: kot kaže tabela 2, je prvih najpogostejših deset veznikov na začetku povedi prislovnodoločilnih vsaj v enem pomenu.

Tipičen primer umestitve dejanja v čas predstavlja veznik *odkar* (s sopomenko (*od*) *kar*), saj dejanje matičnega stavka umešča v konkretni čas, zgled (10). Podoben primer je veznik *preden*, ki izraža zadobno dejanje glede na matični stavek, zgled (11). Najprej se zgodi dejanje v matičnem stavku in nato dejanje v odvisnem stavku, a je odvisnik s *preden* pred matičnim stavkom dokaj pogost.⁸ Ko odvisnik postavimo na začetek, informacijo v njem poudarimo – poudarek celotne povedi je torej na klobasah in ne na masti.⁹

- (10) *Odkar potujemo vsi trije skupaj, uživam še bistveno bolj.*
- (11) *Preden damo klobase peč, jih prelijemo z vročo svinjsko mastjo.*
- (12) *Da bi lahko zmagoval v Evropi, moraš svoj posel zares dobro poznati.*

3.1.2 Nematična dopolnila¹⁰

Položaj vezniškega stavka pred nevezniškim je za nematična dopolnila manj običajen – deloma zato, ker večinoma izvirajo iz oziralnih prilastkovih odvisnikov, deloma pa zato, ker se pomensko, delno pa tudi strukturno, približujejo priredjem. Ta stavčni red je zato možen le za izprislovnodoločilne stavke – za *če* in *kjer*¹¹ pa je obvezen.

- (13) *Kjer sem jaz videl samo neobljudenost, so oni videli ogromno znakov življenja.*
- (14) *Če so očitki tožilstva jasni, pa vprašanje, kam je izginil obtoženi, ni.*¹²

⁸ To omenjamo predvsem zato, ker tak stavčni red v priredjih ni mogoč, gl. poglavje 3.3.4.

⁹ Tudi zato je preenostavno ali celo napačno trditi, da v odvisnik postavimo manj pomembno informacijo.

¹⁰ Nematično dopolnilo je stavek, ki ga uvaja prvotno podredni veznik, pomen pa je sistemsko pretvorljiv v katerega od prirednih razmerij (Gabrovšek 2019; Gabrovšek in Krvina 2025).

¹¹ *Kjer* se v nematičnih dopolnilih obnaša na dva načina: kot izoziralni – v tem primeru stoji za nevezniškim stavkom – in kot izprislovnodoločilni – v tem primeru stoji pred nevezniškim stavkom (Gabrovšek 2023a: 226).

¹² [word="\."] [word="Če"] [] {1,6} [tag="Gg.*"] [] {,3}[word=","] [word="pa"][] {,3} [tag="Gg.*"]

3.2 Vezniški stavek deli nevezniški stavek oziroma gnezdenje

Ta stavčni red je najočitnejši znak hierarhije med stavkoma (Gabrovšek 2024c: 79): vezniški stavek je v nevezniškega vstavljen. Vloge gnezdenja so pri različnih razmerjih sicer različne in zato obravnavane pri posameznih razmerjih. Pogoji za gnezdenje je, da je pred vezniškim stavkom vsaj ena polnopomenska beseda, in ne le odnosnica (prim. poglavje 3.1.1).

3.2.1 Podredja

Ta stavčni red dobro kaže, da je odvisnik stavčni člen ali del stavčnega člena matičnega stavka, saj lahko stoji na vsakem mestu, kjer bi sicer stal besedni stavčni člen (Žele 2018: 68). Gnezdenje je predvsem torej posledica tematske progresije znotraj enega stavka. Za prilastkove odvisnike je tak stavčni red obvezen, zgled (16) (Benić 2024), razen če odnosnica stoji na zadnjem mestu stavka – položaj prilastkovega odvisnika je torej odvisen od položaja odnosnice v matičnem stavku. Pri preostalih odvisnikih je ta stavčni red dokaj redek, a ne nemogoč, zgled (15).

- (15) *Kljub globoki gospodarski krizi lahko, kdor ima pet minut časa, drugim krade čas in zapravlja državni denar.*
- (16) *Razlogi, zakaj nekdo zboli za epilepsijo, največkrat niso znani.*

3.2.2 Nematična dopolnila

Gnezdenje je možno le pri izoziralnih dopolnilih, zlasti pri vezniku *ki*, saj se, kot smo opazili že večkrat, nematična dopolnila strukturno obnašajo enako oziroma zelo podobno kot prilastkovi odvisniki.

- (17) *Prodaja pohištva, ki v skupni prodaji predstavlja slabo desetinno, se je povečala za četrtno.*

3.2.3 Parenteze

Za parenteze je gnezdenje definicijsko: če bi vgnezdili, tj. parentetični stavek postavili na konec, bi praviloma dobili priredje. Parenteze prekinjajo govorni tok: govorec v prvi stavek vstavi nov stavek, preden konča prvega (Piper idr. 2018: 14; Vičar 2011). Parenteza stoji takoj za besedo ali delom stavka, na katerega se nanaša in prinaša dodatno informacijo ali komentar o njej; deluje torej podobno kot nematično dopolnilo: to je tudi

razlog, da parenteza in izoziralno nematično dopolnilo ne moreta stati na začetku povedi.¹³ Parenteza (v zgledu (19) večstavčna) se lahko vriva tudi med odnosnico in odvisnik: v zgledu (19) ločuje odnosnico od prilastkovnega odvisnika.

- (18) *Dolgouhe jazbece vrečarje, mednje uvrščamo le dve vrsti, imenujemo tudi bilbiji.*
- (19) *Podobnik izpostavlja tisti del dogovora – ta govori o tem, da bodo koalicijske partnerke zavrnilo vložene interpelacije, če so te neutemeljene – ki ga razume drugače, kot ga razumejo v LDS.*¹⁴

3.2.4 Izpostavljeni stavčni člen

Stavčni člen, ki je obema stavkoma skupen, je izpostavljen na začetku dvostavčja (Gabrovšek 2024c: 80). Stavčni člen oziroma udeleženec, ki je skupen obema stavkoma, se premakne na začetek dvostavčja. To je podtip gnezdenja.

3.2.4.1 Podredja

Izpostavljeni stavčni člen je pogost zlasti v neoziralnih prislovnodoločilnih odvisnikih. V oziralnih odvisnikih se pojavljajo le sporadično, če sploh, njihova uvrstitev k izpostavljenemu stavčnemu členu pa je vprašljiva (21).¹⁵

- (20) *Rastlina, če ni negovana, neha roditi plodove.*
- (21) *Svet, kar zadeva človeške moči v njem, je utemeljen na hudobiji, absurdu in norosti.*¹⁶

¹³ Vičar (2011) parenteze sicer obravnava precej širše in kot parenteze razume tudi konstrukcije, pri katerih parenteza stoji pred nevezniškim stavkom ali za njim.

¹⁴ Zgled tudi dobro kaže razliko med načinoma tvorbe večstavčne povedi vstavljanjem in dodajanjem: vstavljanje (podredja) prinaša v razmerju do odnosnice restriktivno informacijo, dodajanje (v tem primeru parenteza) pa prinaša novo, dodatno informacijo v razmerju do nanašalnice. Zato se v tem zgledu vlogi odvisnika in parenteze ne izključujeta, temveč dopolnjujeta, saj vsaka enota informacijo izraža na svoj način.

¹⁵ Podobno velja za nematična dopolnila: ker smo našli zgolj sporadične zglede, ki bi potencialno ustrezali pogoju, ga navajamo tu, in ne v posebnem poglavju: *Cirkus, kar vrhunski šport skorajda že je, se mora vzdrževati sam.*

¹⁶ <s> [tag="S.*"] [word=","] [tag="Zz.*"]

3.2.4.2 Priredja

Izpostavljeni stavčni člen je pogost v ločnih in stopnjevalnih priredjih. Možen je le, če je veznik dvodelni, kar kaže na strukturno omejenost. Skupni stavčni člen oziroma udeleženec – teh je lahko tudi več, zgled (22) – se postavi pred prvi veznik. Ta primer je kombinacija izpostavljenega stavčnega člena in linearnega stavčnega reda, ki je za priredja definicijski stavčni red (gl. poglavje 3.3.4).

(22) *Evropski parlament ga ali sprejme ali zavrne.*

(23) *Novice ni niti zanikala niti potrdila.*

3.3 Vezniški stavek stoji za nevezniškim stavkom

Ta stavčni red je možen v skoraj vseh skupinah slovenske večstavčne povedi. Najznačilnejši je za dodajanje in znotraj njega za priredja ter za pridano propozicijo. Posebnost tega stavčnega reda je, da je za več razmerij edini možni in s tem za ta razmerja definicijski – če bi stavčni red zamenjali, bi dobili drugo razmerje ali neslovnično dvostavčje.

3.3.1 Podredja

Ta tip je možen pri vseh podredjih, zato ne obravnavamo vseh skupin, ampak predvsem tiste, ki kakorkoli izstopajo.

3.3.1.1 Povedkovodoločilni odvisnik

Tu osebek (samostalnik) stoji na začetku, odvisnik je povedkovodoločilni in stoji na koncu dvostavčja. Ta možnost je najpogostejša, obraten stavčni red je veliko redkejši.

(24) *Moja napaka je bila, da sem opozoril nase.*

(25) *Inšpektor je, kdor poklicno sistematično pregleduje, spremlja potek ali razvoj česa, zlasti kakšne dejavnosti.*

3.3.1.2 Osebkov odvisnik

Vsebinski osebkov odvisnik – enako kot vsebinski predmetni odvisnik – praviloma stoji za matičnim stavkom: obraten stavčni red ni nemogoč, je pa redkejši (Gabrovšek in Žele 2019: 492). Tu udeleženska vloga vsebine prevlada, kar se kaže tudi pri preostalih vsebinskih odvisnikih. Prevladujejo konstrukcije prislov + *biti* + odvisnik. Oziralni osebkov odvisnik je na tem mestu zelo redek, zgled (27).

(26) *Pomembno je le, da je zdrav.*¹⁷

(27) *Razumi, kdor more.*

3.3.1.3 Načinovni odvisniki

Načinovni odvisniki v primerjavi z drugimi skupinami odvisnikov za matičnim stavkom stojijo veliko pogosteje (Žele 2016a: 42) – vsaj nekatere podvrste načinovnih odvisnikov pa lahko stojijo celo le za matičnim stavkom.

(28) *Iskanje poženemo tako, da v orodni vrstici kliknemo gumb za novo iskanje.*

(29) *Vse bo teklo tako, kakor da se ni nikoli zgodilo nič posebnega.*

3.3.1.4 Vsebinski predmetni odvisnik

Vsebinski predmetni odvisniki izrazito pogosto stojijo v remi (to velja tudi za vsebinski osebkov odvisnik), saj je poudarek na vsebini sporočanega, matični povedek pa izraža okoliščino nastanka vsebine, izražene v odvisniku. Ta stavčni red je značilen tudi za premi govor, zgled (31).¹⁸

(30) *Mislim, da ima klub najboljše mlade igralce v ligi.*

(31) *Selektor je zadovoljno dejal: »Želja po uspehu nas je pripeljala do te zmage«.*

¹⁷ [tag="R."][]{,3}[lemma="biti"][]{,3}[word=","][word="da"]

¹⁸ Pri premem govoru je razmerje med tem stavčnim redom in med vezniškim stavkom pred nevezniškim (gl. poglavje 3.1.1.1.1.1) nemogoče natančno določiti, vsekakor pa velja, da sta povsem običajna oba.

3.3.2 Nematična dopolnila

Za nematična dopolnila je, razen izjem, to dokaj običajen stavčni red in kaže na približevanje priredjem tudi na strukturni ravni, kar še zlasti velja za primere, ko se nematično dopolnilo nanaša na celotni stavek: to je značilno zlasti za veznik *kar*. Po pogostosti izstopa veznik *ki* (Gabrovšek in Krvina 2025; Žele 2016c: 303). Na to, da pri zgledu (32) ne gre za pri-lastkov odvisnik, kaže tudi, da je *ki*-stavek od nanašalnice (*Češka*) oddaljen – veznik je tu na mestu, ki je tipično za priredja (Gabrovšek in Krvina 2025: 288).

- (32) *Češka je pomembna zaveznica Kijeva, ki je sprejela številne ukrajinske begunce.*
- (33) *Plačati mora stroške kazenskega postopka, medtem ko so ga plačila povprečnine oprostili.*

3.3.3 Pridana propozicija

Med pridane propozicije uvrščamo dvostavčja, pri katerih je ločilo dvopičje ali podpičje, občasno tudi vejica (Gabrovšek 2023a: 236; Petr 1987: 535; Žele 2013: 21).¹⁹ Termin propozicija uporabljamo, ker so odsotna tipična povezovala, kot je veznik, glavno povezovalno vlogo pa imajo katafora ter skupna rema in tema. Pomensko so ta razmerja zelo blizu pojasnjevalnemu razmerju; drugi stavek se praviloma nanaša na zadnji stavčni člen prvega stavka. Drugi stavek konkretizira, pojasnjuje prvega ali pa našteva možnosti glede na prvi stavek (Petr 1987: 535). Pomembna je vloga nanašalnice v prvem stavku, saj se drugi stavek nanaša nanjo. Veznika v tem razmerju ni. Katafora je v tem tipu obvezna (Gabrovšek 2024a: 120) – zamenjava vrstnega reda stavkov bi bila neslovnična ali vsaj nenavadna. Za pridane propozicije je to edini možni stavčni red. Pridana propozicija se lahko nanaša na samostalnik, zaimsek, odvisnik ali celotni stavek (Bronskaja 1969: 239).

- (34) *Šah ima fantastično lastnost: ne pozabiš ga igrati.*²⁰
- (35) *Prava težava je nekje drugje: zahteve je treba podpreti z resnimi in prepričljivimi dokazi.*

¹⁹ Primeri, ki jih lahko pretvorimo v odvisni govor, sodijo med vsebinske odvisnike.

²⁰ [tag="S.*"] [word="":"]

3.3.4 Priredja

Ta stavčni red je za priredja edini možni (Halliday in Matthiessen 2014: 379), določa pa ga ikoničnost (Belaj in Tanacković Faletar 2020: 115; Gabrovšek 2024č, 2024b: 77; Žele 2018: 68), ki je tudi ena temeljnih lastnosti priredij – značilna je zlasti za zaporednost dejanj (Krvina 2019). Na splošno velja, da je za priredja značilna linearnost: v prvem stavku so vse (nove) informacije izražene s polnopomenskimi besednimi vrstami, v naslednjih pa so ponovljene informacije izražene z zaimki ali elipso: katafora in katalipsa²¹ sta možni le sporadično (Gabrovšek 2024a, 2024b; Haspelmath 2004: 35, 2007; Orešnik 1992: 73; Quirk 1985: 922). Stavčni red je zamenljiv le izjemoma, in sicer le v primerih, ko stavki niso v časovnem zaporedju in predvsem če nimajo ponovljenih udeležencev: taki primeri so prototipna priredja in spadajo k vezalnemu in ločnemu priredju. Četudi vrstni red stavkov zamenjamo, stavčni red ostane enak, saj veznik ostane na istem mestu, tj. na sredini med stavkoma.

- (36) *Te dni so končali ureditev poti, očistili skale in kamenje, jo utrdili ter opremili z novimi tablami.* (Krvina 2019: 78)
- (37) *Vdovina pripoved je nesmiselna, torej mora biti sokriva pri mo-
ževem umoru.*²²

3.3.4.1 Brezvezje

Poleg premege govora, pridane propozicije in parenteze so brezvezja zelo značilna tudi za priredja. Značilna so zlasti za vezalno priredje, možna pa tudi v vseh ostalih (Bronskaja 1969: 217); je pa zlasti pri prirednih brezvezjih težje določiti, za katero priredje gre. Zelo pogosto kot konektor nastopa členek, zlasti *pa*: ta vedno stoji v vezniškem stavku, le da ne na začetnem mestu, ki je za veznik definicijsko.²³

- (38) *Žive meje iz tise so strogo obrezane, trava je redno košena.*²⁴

²¹ Vzratna elipsa.

²² [tag="Gg.*"][] {,3} [word=""] [word="torej"][] {,3} [tag="Gg.*"]

²³ Tudi zato je tudi pri brezvezju smiselno govoriti o vezniškem stavku.

²⁴ [word="\."] [] {,3} [tag="Gg.*"] [] {,3} [word=""] [tag!="V.|Z.*|D."] [] {,3} [tag="Gg.*"] [] {,3} [word="\.", negativni filter: [tag="V.|Z.*|R.*"], negativni filter [word="\>|\<"]]

- (39) *Vzmetenje res ni več mehko, je pa zato nagibanje karoserije v ovinkih toliko manj očitno.*²⁵

3.4 Nevezniški stavek deli vezniški stavek

To je najredkejši tip večstavčne povedi, saj je med vsemi večstavčnimi razmerji možen le v premem govoru, kjer je odvisni stavek prekinjen z matičnim. Veznik v odvisnem stavku ni možen. Ta stavčni red deluje podobno kot parenteze: preden se en stavek konča, se že začne drug, le da je v tem primeru drugi stavek strukturno pomembnejši, tj. matični.

- (40) *V vsaki državi, je opozoril, je vsaj 20 odstotkov tistih, ki lovijo meglo.*
 (41) *»Če se prav spomnim,« je rekla, »je bil sinoči že peti na preizkušnji«.*

4 Primer permutacije več kot dveh stavkov

Tu na kratko obravnavo primere z vsaj tremi stavki v eni povedi. Možnosti, v kakšnem zaporedju so povezane pri tri- in večstavčnih povedi, je veliko, zato vseh posebej ne obravnavamo, ampak navajamo le izbrane tipe. En matični povedek ima lahko več odvisnikov, ki se lahko razporedijo okoli povedka, zgled (42), ali pa zaporedno (torej ne priredno) za povedkom, zgleda (42–43). Tu ne obravnavamo sicer pogoste možnosti, ko je več odvisnikov priredno povezanih med sabo in v razmerju do matičnega povedka skupaj tvorijo *en* stavčni člen. Zaporedno lahko povežemo oziralni in vsebinski prilastkov odvisnik, pri čemer je oziralni vedno na prvem mestu, zgled (43). Odvisnik ima lahko tudi odvisnik znotraj sebe, ta možnost pa se lahko ponavlja. Pri tem ne gre za dodajanje, ampak za večkratno vstavljanje, zgleda (44–45). Celotna poved je lahko zapleteno zložena iz več dvostavčij, število pa ni omejeno slovnično, ampak predvsem smiselno: koliko informacij je še smiselno izraziti znotraj ene povedi, da ta zaradi dolžine ne postane nerazumljiva.

²⁵ Zveza *zato pa* ima varianto *zato pa*: prva stoji na vezniškem, tj. začetnem mestu v stavku, druga pa za prvim stavčnim členom (Gabrovšek in Krvina 2022: 580). Tako se dobro kaže, kako ima lahko vrstni red besed znotraj besedne zveze vpliv na njen položaj v stavku in na skladenjsko vlogo in besednovrstno opredelitev.

- (42) *Ko je potica pečena, jo pustimo, da se ohladi, preden jo narežemo.*²⁶
- (43) *Zgodovinski podatek, ki ga navajajo Knjige kraljev, da je odpravil višine, je vključen v opis.*
- (44) *Dejal je, da ga tudi očetovo preživetje zavezuje, da se bojuje za to, da se takšna tragedija ne ponovi.*
- (45) *Kdor hoče kaj vedeti o tem, kam gre naša pot, ko se zdi, da je vsega konec, se lahko posveti temeljnim delom.*

5 Vpliv hierarhije med stavkoma na število možnih stavčnih redov

Kot smo že omenili v poglavju 2.1 Vstavljanje, višja stopnja povezanosti stavkov v dvostavčju omogoča več možnih stavčnih redov: v podredjih so možni vsi stavčni redi – čeprav niso možni vsi v vseh tipu podredja – v nematičnih dopolnilih so možni trije od štirih, v preostalih razmerjih, z izjemo soredja, je možen le en stavčni red.

Pri vstavljanju vrstni red stavčnih členov (torej tudi odvisnikov) določa tematska progresija, pri dodajanju pa stavčni red izrazito teži v linearnost – torej da vezniški stavek sledi nevezniškemu, kar je za priredja in pridane propozicije obvezno. Parenteze odstopajo od priredij ravno v tem, da to linearnost kršijo: eno informacijo izrazimo, še preden končamo z drugo. Pri dodajanju tematska progresija vpliva predvsem na besedni red znotraj stavka. Tematska progresija pri dodajanju deluje povezovalno in določa, kaj bo v neprvih stavkih izraženo z zaimkom, veznikom ali elipso in kaj ne. Vezniški stavek (torej praviloma neprvi stavek) pri dodajanju predstavlja prostor (anafora, elipsa, nova vsebina) za razvoj tematske progresije, v podredjih pa je njen kazalec, saj stoji na mestu, kot ga tematska progresija določi – zato pri dodajanju vezniški stavek pred nevezniškim stoji le redko.

Tabela 1 vsebuje prikaz vseh možnih stavčnih redov: možnost posameznega stavčnega reda za določeno razmerje je označena s ✓, V = vezniški stavek, N = nevezniški stavek.

²⁶ V tem zgledu sta tudi dva časovna odvisnika: ker se glede na podtip razlikujeta, pravila o izključevanju pomenskih vlog v podredju ne kršita (Gabrovšek 2023a: 49; Orešnik 1992: 20; Žele 2001: 73).

	vstavljanje	dodajanje			
	podredje	nematično dopolnilo	pridana propozicija	parenteza	priredje
	padanje stopnje odvisnosti od leve proti desni ($\infty > 0$)				
V+N	✓	✓			
N+V+N	✓	✓		✓	
N+V	✓	✓	✓		✓
V+N+V	✓				

Tabela 1: Prikaz možnih stavčnih redov glede na osnovne skupine slovenske večstavčne povedi

V tabeli 2 prikazujemo razporeditev najpogostejših podrednih veznikov in s tem stavkov, ki jih uvajajo, na začetku povedi in na sredini povedi: le ti dve mesti iščemo zaradi omejitev korpusnega iskanja. Večina primerov navedenih podrednih veznikov sodi v odvisnike, nekateri (zlasti z *medtem ko* in *ki* ter ostalimi oziralnimi zaimki) pa tudi med nematična dopolnila.

Statistika je zelo osnovna in kaže le okvirno sliko najpogostejših veznikov: vsekakor pa se kažejo nekatere razlike v položaju veznikov in s tem vezniških stavkov:

1. Da-stavki izrazito težijo na neprvo mesto v povedi (6,92 % : 32,46 %).²⁷
2. Ki-stavki lahko stojijo le na neprvem mestu, pred veznikom *ki* mora biti vsaj odnosnica. Na neprvem mestu je zelo pogosto *kateri* v predložnih zvezah – tu v vlogi prilastkovega odvisnika ali nematičnega dopolnila.
3. Časovni, pogojni, vzročni in dopustni odvisniki so zelo pogosto na začetku povedi, zlasti je velika razlika pri vezniku *če* (25,67 % : 2,88 %), manjša pa pri *ko* in specializiranih veznikih (*medtem ko*, *potem ko*). Ti odvisniki izražajo okoliščino dogajanja, ki velja za celo dvostavčje ali poved (npr. čas, vzrok dogajanja). To kažejo tudi redkejši časovni vezniki (npr. *odkar* (0,37 % : 0,10 %)).

²⁷ Na prvem mestu je naveden odstotek pojavitev na začetku povedi, na drugem mestu odstotek pojavitev na neprvem mestu.

4. Na prvo mesto so omejeni tudi redkejši vezniki, ki tu niso navedeni, npr. češ *da*, ki sodi med nematična dopolnila.

vrstni red	veznik na začetku povedi	odstotek	veznik na sredini povedi	odstotek
1	če ²⁸	25,67	da	32,46
2	ko	14,16	ki	31,50
3	kot	10,76	kateri	≈ 5,00
4	ker	9,36	ko	4,58
5	da	6,92	kot	3,27
6	čeprav	5,45	če	2,88
7	medtem ko	1,57	kjer	2,81
8	tako kot	1,13	ker	2,68
9	potem ko	1,11	kar	2,57
10	kadar	1,04	kaj	1,08

Tabela 2: Pregled najpogostejših podrednih veznikov na začetku in sredini povedi

6 Zaključek

Prispevek prikazuje temeljne možnosti stavčnega reda v slovenščini. Ti so štirje: vezniški stavek stoji pred nevezniškim, ki je značilen predvsem za podredja, v ostalih razmerjih pa je redek ali nemogoč; vezniški stavek deli nevezniški stavek, ki je možen v podredjih, nematičnih dopolnilih in obvezen za parenteze; vezniški stavek stoji za nevezniškim, ki je obvezen za pridane propozicije in priredja, možen pa tudi v vseh ostalih razmerjih; nevezniški stavek deli vezniški stavek, ki je možen le pri premem govoru.

Članek želi opozoriti, da je stavčni red samostojen problem besednega reda. Stavčni red glede na način gradnje besedila pomembno sooblikuje sporočilo povedi, njegove omejitve pa so tako strukturne kot pomenske, saj ima vsaka sprememba stavčnega reda vpliv na pomen, v večini razmerij pa lahko povzroči neslovničnost povedi.

²⁸ Odebeljeno označeni vezniki se pojavljajo v obeh stolpcih.

Zahvala

Članek je nastal kot del projekta Z6-60182 *Raziskava podredij v slovenski večstavčni povedi*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Dr. Domnu Krvini se zahvaljujem za dragocene komentarje pri pisanju članka, dr. Robertu Grošlju pa za idejo za vsebino petega poglavja.

Vira

Center za jezikovne vire in tehnologije. (b. d.). *Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine* [Korpus]. Viri CJVT. <https://viri.cjvt.si/gigafida>

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. (b. d.). *Slovarski portal Fran.* ZRC SAZU. <https://www.fran.si>

Literatura

Badurina, L. (2013). Red sestavnica na razini složene rečenice i teksta. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik*, 39(2), 299–310.

Bardzokas, V. (2024). Procedural structures: The case of sentence-initial subordinate clauses. *Journal of Pragmatics*, 229, 80–92. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2024.06.007>

Belaj, B. in Tanacković Faletar, G. (2020). *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga treća: Sintaksa složene rečenice*. Disput.

Benić, M. (2024). Odnosna rečenica: Semantički pristup. *Jezikoslovlje*, 25(1), 1–68. <https://doi.org/10.29162/jez.2024.1>

Breznik, A. (1908a). Besedni red v govoru. *Dom in svet*, 21(5), 222–230.

Breznik, A. (1908b). Besedni red v govoru. *Dom in svet*, 21(6), 258–267.

Bronskaja, A. A. (1969). Stavčna brezvezja v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo*, 14(8), 239–246.

Gabrovšek, D. (2019). Tipologija nestavčnočlenskih nematičnih dopolnil v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski*, 25(2), 83–96. <https://doi.org/10.3986/JZ.25.2.5>

Gabrovšek, D. (2023a). *Slovenska složena poved z vidika stopenj odvisnosti* [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani.

Gabrovšek, D. (2023b). Vloga odnosnice v slovenski podredno složeni povedi. *Jezik in slovstvo*, 68(3), 43–55. <https://doi.org/10.4312/jis.68.3.43-55>

- Gabrovšek, D. (2024a). Backwards Anaphora and Backwards Ellipsis in Slovenian Multi-Clause Sentences. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 16, 111–137. <https://doi.org/10.3986/16.1.05>
- Gabrovšek, D. (2024b). Criteria for Coordination in Slovenian Multiclausal Sentences. *Slavistica Vilnensis*, 69(1), 67–86. [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2024.69\(1\).5](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2024.69(1).5)
- Gabrovšek, D. (2024c). Criteria for Subordination in Slovenian Multi-Clause Sentences. *Jezikoslovje*, 25(1), 69–95. <https://doi.org/10.29162/jez.2024.2>
- Gabrovšek, D. (2024č). Ikoničnost v priredjih. V J. Vogel (ur.), *Podoba v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (60. SSJLK, str. 90–100). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/SSJLK.60.90-100>
- Gabrovšek, D. in Krvina, D. (2020). Vznika dokler, dokler ne: Raba, pomen in vpliv na vid dejanj, ki jih povezujeta. *Slavistična revija*, 68(3), 335–352.
- Gabrovšek, D. in Krvina, D. (2022). Skladenjsko razmerje med istoizraznim prislovom in veznikom – opis glede na njuno mesto in funkcijo v povedi ter obravnava zlasti v SSKJ. *Slavistična revija*, 70(4), 573–589. <https://doi.org/10.57589/srl.v70i4.4083>
- Gabrovšek, D. in Krvina, D. (2025). Nematična dopolnila s poudarkom na vezniku ki in kriterijih za njihovo določanje. *Slavistična revija*, 73(2), 277–294. <https://doi.org/10.57589/srl.v73i2.4237>
- Gabrovšek, D. in Žele, A. (2019). Tipologija stavčnoočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija*, 67(3), 487–507.
- Grošelj, R. (2020). Bolgarski zamenjalni odvisniki v slovenščini: Prevodni pogled. *Jezikoslovni zapiski*, 26(2), 129–144. <https://doi.org/10.3986/JZ.26.2.09>
- Grošelj, R. (2021). Bolgarski odvisniki neuresničenega dejanja in njihove slovenske prevodne ustreznice: skladenjska primerjava. *Jezikoslovni zapiski*, 27(2), 67–84. <https://doi.org/10.3986/JZ.27.2.04>
- Grošelj, R. (2023). Prevajanje italijanskih izključevalnih odvisnikov v slovenščino. *Jezik in slovstvo*, 68(4), 203–214. <https://doi.org/10.4312/jis.68.4.203-214>
- Halliday, M. A. K. in Matthiessen, C. M. I. M. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar* (4th edition). Routledge.
- Haspelmath, M. (2004). Coordinating constructions: An overview. V M. Haspelmath (ur.), *Typological Studies in Language* (str. 3–39). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tsl.58.03has>
- Haspelmath, M. (2007). Coordination. V T. Shopen (ur.), *Language Typology and Syntactic Description: Volume 2: Complex Constructions* (str. 1–51). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511619434.001>
- Krvina, D. (2019). Zaporednost dejanj in njen vpliv na rabo glagolskega vida v slovenščini. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 12, 75–93. <https://doi.org/10.3986/sjsls.12.1.05>

Lehmann, C. (1988). Towards a typology of clause linkage. V J. Haiman in S. A. Thompson (ur.), *Typological Studies in Language* (str. 181–226). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tsl.18.09leh>

Orešnik, J. (1992). *Udeleženske vloge v slovenščini*. SAZU.

Pavlović Jovanović, J. in Spasić, N. (2024). Сложени везник као што као везник поредбених и поредбено-начинских реченица у административно-правном стилу српског језика пете деценије XIX века [Složeni veznik kao što kao veznik poredbenih i poredbeno-načinskih rečenica u administrativno-pravnom stilu srpskog jezika pete decenije XIX veka]. *Slavistična revija*, 72(3), 291–306. <https://doi.org/10.57589/srl.v72i3.4196>

Petr, J. (1987). *Mluvnice češtiny 3*. Academia.

Piper, P., Alanović, M., Pavlović, S., Antonić, I., Nikolić, M., Vojvodić, D. P., Popović, L., Tanasić, S. in Marić, B. (2018). *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* [Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku]. Matica srpska.

Quirk, R. (ur.). (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.

Toporišič, J. (1982). *Nova slovenska skladnja*. DZS.

Toporišič, J. (2004). *Slovenska slovnica* (Četrta, prenovljena in razširjena izdaja). Obzorja.

Vičar, B. (2011). *Parenteza v novinarskem in parlamentarnem diskurzu*. Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Žele, A. (2001). *Vezljivost v slovenskem jeziku: S poudarkom na glagolu*. ZRC, ZRC SAZU.

Žele, A. (2013). *Slovenska besedilna skladnja z jezikovnosistemskega vidika: Temeljni pojmi*. Samozaložba.

Žele, A. (2016a). O Razlikah med priredno in podredno izraženim razmerjem. *Jezikoslovni zapiski*, 22(2), 31–44. <https://doi.org/10.3986/JZ.22.2.6972>

Žele, A. (2016b). Odvisniki v slovenščini: Vsebinski odvisniki in nepravi prislovnodoločilni odvisniki. *Slavistična revija*, 64(2), 81–94.

Žele, A. (2016c). Tipologija odvisnikov v slovenščini: Merila. V E. Kržišnik in M. Hladnik (ur.), *Toporišičeva obdobja* (Obdobja 35, str. 299–306). Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Žele, A. (2017). Razmerje osebek proti osebkov odvisnik v slovenskih povedih. *Slavistična revija*, 65(1), 81–97.

Žele, A. (2018). O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo*, 63(2–3), 59–73. <https://doi.org/10.4312/jis.63.2-3.59-73>

Žele, A. (2025a). Besedni red v kontekstu členitve po aktualnosti. *Jezik in slo-
vstvo*, 70(4). 219–242. <https://doi.org/10.4312/jis.70.4.219-242>

Žele, A. (2025b). *Besedni red v slovenščini*. Slovenska akademija znanosti in
umetnosti.

Robert Grošeljⁱ

Tematski premiki v prevodu: na primeru slovenskega prevoda *Basni in legend Leonarda da Vinci*

Prispevek na primeru izbranih slovenskih prevodov *Basni in legend Leonarda da Vinci* analizira prevodne tematske premike, njihovo obveznost in druge prevodne spremembe, ki jih spremljajo. Analiza je pokazala, da je v prevedenih besedilih tematskih premikov manj od ohranjenih tematskih razmerij. Tematski premiki so tipološko raznovrstni in povezani z drugimi prevodnimi spremembami, kot so različne pretvorbe, prerazporeditve, izpusti ali vpeljave novih besedilnih elementov. Kot njihova posledica se na mestu ciljnih tem pojavljajo tipološko, zgradbeno in/ali vsebinsko drugačni elementi, ki deloma spreminjajo tematsko oblikovanje besedila. Večina tematskih premikov je posledica prevajalčevih subjektivnih odločitev, manj pogosto tematske premike narekujejo sistemske razlike med italijanščino in slovenščino.

Ključne besede: tematski premik, prevodna analiza, sistemska funkcijska slovnica, italijanščina, slovenščina

Thematic shifts in translation: The case of Slovene translations of Leonardo da Vinci's *Fables and legends*

The paper analyses thematic translation shifts, their obligatoriness and other translation changes that accompany them based on selected Slovene translations of Leonardo da Vinci's *Fables and Legends*. The analysis shows that in the translated texts the number of thematic shifts is lower than the number of preserved thematic relations. The thematic shifts are typologically diverse and related to other translation changes, such as various transformations, rearrangements, omissions or additions of new textual

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; robert.groselj@ff.uni-lj.si; <https://orcid.org/0000-0002-4105-2013>

elements. Because of these shifts, typologically, structurally and/or semantically different elements appear as target themes, partly changing the thematic structuring of the text. Most thematic shifts can be considered a result of the translator's subjective choices, although some were dictated by the systemic differences between Italian and Slovene.

Keywords: thematic shift, translation analysis, systemic functional grammar, Italian, Slovene

1 Uvod

Členitev po aktualnosti je pomemben mehanizem besedilnega oblikovanja, ki ga zaznamuje sosledje besedilnih elementov, in sicer teme kot izhodišča sporočila in reme kot elementa, ki temo razvija oz. nekaj o njej sporoča (Halliday in Matthiessen 2014: 89–91). Tematska členitev besedila igra pomembno vlogo tudi v prevajanju: šele poznavanje aktualnostnočlenitvenih zakonitosti in posebnih tematsko-rematskih zgradb omogoča ustrezno razumevanje in prevodno ubeseditev tematsko-rematskih razmerij (o prevajanju in členitvi po aktualnosti prim. Fawcett 1997: 85–90; Taylor 2004: 15–19; Baker 2006: 119–179).

Čeprav v slovenščini o aktualnostnočlenitveni stavi obstaja veliko razprav, tudi kontrastivno-prevodnih, pa po mojem védenju manjkajo študije, posvečene analizi tematskih sprememb v prevodu. Prav zato skušam v prispevku preveriti, do kakšnih tematskih premikov (s poudarkom na t. i. topikalnih temah; Halliday in Matthiessen 2014) prihaja med italijanskim izvirnikom in slovenskim prevodom na primeru zgodb Leonarda da Vincija in njihovimi slovenskimi prevodi Jaše Zlobca, katere druge prevodne spremembe jih spremljajo in v kolikšni meri so tovrstni premiki lahko obvezni oz. fakultativni.

2 Gradivo, teoretični okvir in metodologija

Kratki predstavitvi gradiva, na katerem temelji analiza, sledi sintetičen opis teoretičnega okvira in metodologije raziskave.

2.1 Gradivo

Gradivo za raziskavo predstavlja deset zgodb iz zbirke *Favole e leggende, Animali fantastici* Leonarda da Vinci v priredbi Bruna Nardinija in njihovi slovenski prevodi v *Basnih in legendah*, ki jih je prevedel Jaša Zlobec.¹

2.2 Teoretični okvir

Za tematsko-rematsko analizo v študiji je bil uporabljen t. i. ločevalni pristop iz sistemsko funkcijske slovnice (Halliday in Matthiessen 2014: 88–133), ki temo veže na začetni del besedila, a je ne povezuje z znano informacijo, kar se razlikuje od t. i. združevalnega pristopa v praški teoriji členitve po aktualnosti (Baker 2006: 121; Bizjak Končar 2016: 311–312).

M. Halliday in C. Matthiessen temo opredeljujeta kot izhodiščno točko sporočila, ki stavek umešča v sobesedilu, medtem ko remo predstavljajo besedilni elementi, ki temo razvijajo. Tema stavka (oz. povedi) je prva besedna zveza, ki ima neko vlogo v izkustveni zgradbi stavka, tj. je lahko udeleženec, okoliščina ali široko razumljeno dogajanje (dejanje);² rema so besedilni elementi, ki temi sledijo (Halliday in Matthiessen 2014: 89–91; Zuljan Kumar 2022: 85). Natančneje lahko rečemo, da se tema stavka konča s prvo besedilno sestavino, ki ima vlogo udeleženca, dogajanja (dejanja) ali okoliščine, kar so t. i. **topikalne teme** (Halliday in Matthiessen 2014: 105, 112; Zuljan Kumar 2022: 86).³ Pred topikalnimi temami se lahko nahajajo tudi druge besedilne sestavine, in sicer **besedilne** ali **medosebne teme**, ki skupaj s topikalno temo tvorijo **večdelno temo**.

Besedilno temo predstavljajo (1) govorni signali, npr. *da, ne, oh, zdaj*, (2) vezniki, npr. *in, toda, ali, ko, čeprav*, in (3) vezniški (diskurzivni) prislovi,

¹ Zgodbe so v analizi označene z IT (izvirnik), SL (prevod) in nadpisano zaporedno številko (npr. IT¹, SL³): 1. *Il granchio* – *Rakovica*; 2. *Il pavone* – *Pav*; 3. *L'ermellino* – *Hermelin*; 4. *Il cigno* – *Labod*; 5. *La scimmia e l'uccellino* – *Opica in ptiček*; 6. *Il coccodrillo e l'icneumone* – *Krokodil in ihnevmon*; 7. *La talpa* – *Krt*; 8. *La pulce e il castrone* – *Bolha in koštrun*; 9. *Il testamento dell'acquila* – *Orlova oporoka*; 10. *Il pellicano* – *Pelikan*.

² Kategorija dogajanje vključuje dejanja, dogodke, mentalne procese ali razmerja (prim. Halliday in Matthiessen 2014: 152).

³ Posebno temo predstavlja t. i. **predikacijska tema** (angl. *predicated theme*), npr. angl. *It was Jane that started it* 'Jane je bila tista, ki je to začela', ki izpostavi element na začetku povedi (Halliday in Matthiessen 2014: 122–124).

npr. z *drugimi besedami, natančneje, v vsakem primeru, na kratko, dejansko, poleg tega, po drugi strani, v tem času, podobno* (Halliday in Matthiessen 2014: 107–108; Zuljan Kumar 2022: 87).

Medosebno temo predstavljajo (1) zvalniki, (2) členkovni izrazi, npr. *verjetno, običajno, včasih, gotovo, po mojem mnenju, iskreno, resno, domnevno, žal*, (3) pomožni in naklonski glagoli, npr. *biti, moči, morati* (Halliday in Matthiessen 2014: 107–109), h katerim D. Zuljan Kumar (2022: 87) dodaja še vprašalne členke (npr. *ali, a*).⁴

2.2.1 Odnos med tematsko in informacijsko zgradbo

Tematska in informacijska zgradba v Hallidayevem pristopu ne sovpadata, sta pa povezani. Informacija predstavlja napetost med tem, kar je že znano ali napovedljivo, in tistim, kar je novo ali nenapovedljivo. **Informacijsko enoto** sestavljata torej dve funkciji: dano, ki je neobvezni del informacijske enote, ter novo, ki je njen obvezni del. Glavne lastnosti funkcij so naslednje: dano se običajno nahaja pred novim; novo zaznamuje prominenca; novo je običajno na koncu informacijske enote, kar pa ni nujno (prim. kontrastivni poudarek v *Ti lahko greš, če hočeš. Jaz ne grem*). Jezikovno in zunajjezikovno okolje pogosto ustvarita pogoje, ko je nezaznamovano prekrivanje teme z danim in reme z novim porušeno (Halliday in Matthiessen 2014: 114–120; Zuljan Kumar 2022: 89–90).

2.2.2 Tema v posebnih skladenjskih zgradbah

M. Halliday in C. Matthiessen analizirata tudi tematsko-rematske zgradbe odvisnikov, vrinjenih stavkov, pastavkov in eliptičnih stavkov. **Stavčni odvisniki** imajo običajno besedilno temo (vezniško sredstvo), ki ji sledi topikalna, razen ko je na začetku odvisnika oziralni zaimsek, ki ima vlogo tako besedilne kot topikalne teme. Pri odvisniških **polstavkih** se pogosto pojavlja le besedilna tema (veznik ali predlog), ki ji včasih sledi topikalna tema (osebek), npr. angl. *with all the doors being locked [we had no way in]* dob. 'ob zaklenjenih vseh vratih nismo mogli vstopiti'; pogosto

⁴ M. Halliday in C. Matthiessen (2014: 112–113) opozarjata na dvojno tematsko vlogo vprašalnih in oziralnih zaimkov, ki imajo poleg vloge topikalne teme tudi vlogo medosebne oz. besedilne teme.

pa polstavke sestavlja le rema. V primeru **vrinjenih stavkov** – dejansko gre za restriktivne oziralne odvisnike v samostalniški zvezi – je tema kot pri odvisnikih z oziralnimi zaimki, npr. *mož, ki je prišel na večerjo* (zaradi »nižjega statusa« tovrstnih stavkov jo lahko zanemarimo). **Pastavki**, npr. *Živijo!*, *Čestitke!*, so brez tematske zgradbe. **Eliptični stavki** so dveh vrst, z anaforično in eksoforično elipso. Nekateri stavki z **anaforično elipso** (npr. v odgovorih na vprašanja) imajo lahko pastavčno zgradbo, npr. *ja, ne, seveda*, in so brez tematske zgradbe; včasih pa jo imajo, npr. *Tudi jaz bom*. V stavkih z **eksoforično elipso** je izpuščen del (npr. osebek, osebna glagolska oblika) sobesedilno razviden, npr. *Žejen? (Si žejen?)*, *Bolje? (Se počutiš bolje?)*, *Eno pesem! (Zapojmo eno pesem!)*; v tovrstnih primerih lahko govorimo le o remi (Halliday in Matthiessen 2014: 125–128; Zuljan Kumar 2022: 88–89).⁵

2.3 Metodologija

V analizi so bile najprej določene teme v izvorniku in prevodu, in sicer na povedni in stavčni ravni (prim. Baker 2006: 122–123): teme (T) se delijo na udeleženske (TU), dogajalne (TD) in okoliščinske (TO), kot posebne pa opredeljujem tudi polstavčne teme (npr. TD_{polst} predstavlja polstavčno dogajalno temo).⁶ Nato so bila določena tematska razmerja med izvornikom in prevodom oz. razmerja med izhodiščnimi in ciljnimi temami ter izhodišča ciljnih tem (tj. besedilni elementi, iz katerih so nastale). Prevodna tematska razmerja se delijo na ohranjena in spremenjena, pri slednjih pa sem določil tudi njihov tip in druge prevodne spremembe, ki so vplivale na tematski premik.

Vsak tematski premik je opredeljen še z vidika obveznosti: **obvezni premik** narekujejo sistemske jezikovne razlike, **neobvezni oz. fakultativni premik** pa je posledica drugače motiviranih odločitev prevajalca (Baker idr. 2009: 271).

⁵ V nekaterih tovrstnih primerih pa lahko govorimo tudi o eliptičnem stavku, sestavljenem samo iz teme. Izjavi *Ogenj!* (*Nekje gori ogenj!*) lahko sledi vprašanje *Kje?* (*Kje gori, kje je ogenj?*), ki ga sestavlja topikalna tema (Zuljan Kumar 2022: 88–89).

⁶ Polstavčne teme in reme določam tedaj, ko so relevantne za povedno ali stavčno tematsko zgradbo v prevodu (gre za delovno rešitev, ki bi ji v nadaljevanju veljalo posvetiti dodatno pozornost). Kjer ciljna tema stoji na mestu izhodiščne reme ali izhaja iz nje, so določene tudi reme (R): udeleženska rema (RU), dogajalna rema (RD), okoliščinska rema (RO); prim. tudi reme v polstavkih (npr. RD_{polst} označuje polstavčno dogajalno remo).

3 Pregled obravnave

Bera sodobnih **slovenističnih** besednorednih oz. aktualnostnočlenitvenih raziskav je bogata, kar lahko ponazori že izbor študij. A. Žele (2018) analizira različne aktualnostnočlenitvene pojave v slovenščini. M. Smolej (2021) obravnava normiranje začetne stave naslonk v slovenskem knjižnem jeziku. D. Zuljan Kumar (2022) je v skladnjo nadiškega in briškega narečja vključila poglavji o besednem redu in členitvi po aktualnosti, katerih del sta teoretični pregled (v slovenistiki, češki, nizozemski in angleški funkcijski šoli) ter analiza členitve po aktualnosti v narečnih besedilih (prim. Zuljan Kumar 2009). A. Bizjak Končar (2016) obravnava kriterije za ločevanje teme in reme, razliko med združevalnim in ločevalnim pristopom v tematski analizi ter zvezo med stavčno temo in žanrskimi konvencijami.

Bogata spoznanja prinašajo tudi **kontrastivne** in **kontrastivno-prevodne** raziskave, ki vključujejo slovenščino. M. Davis (1989) obravnava ujemanje in razhajanje stave prislovnih določil kraja, časa in načina v slovenščini in angleščini (po različnih položajih). D. Limon (2015) se posveča besednemu redu pri prevajanju iz slovenščine v angleščino, in sicer osnovnemu besednorednemu vzorcu, stavi prislovnih določil in prislakovnih zvez. J. Crnkovič (2018) primerja slovenski in nemški besedni red glede na t. i. kontrastivni model oz. glede na položaje, ki jih zasedajo posamezni stavčni elementi.

Za pričujoči prispevek so posebej zanimive študije o italijanščini in slovenščini. N. Lovec (2015) primerja slovenski in italijanski besedni red v stavkih s tremi elementi ali dvema ter dejavnike, ki vplivajo na različne položaje stavčnih elementov. A. Zorman (2016) analizira vpliv italijanščine na besedni red v južnoprimorski slovenščini. Nekoliko aktualnejši prispevek N. Lovec (2021) se posveča poudarjanju stavčnih elementov v slovenskih in italijanskih revijah *in-flight* ter vlogi, ki jo pri tem igrajo besedni red in posebne skladienske zgradbe. M. Ožbot (2023) predstavlja osnovne značilnosti besednega reda v italijanščini in slovenščini ter razlike med jezika, že prej (prim. Ožbot 2009) pa je opozorila na vpliv italijanščine na besednoredne značilnosti besedil, katerih tvorci so govorniki slovenščine v Italiji.

4 Analiza

Analizi prevodnih tematskih premikov na povedni ravni sledi analiza tematskih premikov na stavčni ravni, na koncu pa so tematski premiki analizirani še z vidika njihove obveznosti.

4.1 Povedne teme

Med izvorniki in prevodi se na povedni ravni pojavlja 106 tematskih (oz. rematsko-tematskih) razmerij; med njimi je 78 % (83 primerov) razmerij ohranjenih, npr. *una talpa*^{TU} = *kr*^{TU}, *andava*^{TD} = *hodil je*^{TD}, *in quel mentre*^{TO} = *v tem trenutku*^{TO}, *la volpe*^{TU} = *lisica*^{TU} (1–2), v 22 % (23 primerov) pa prihaja do tematskega premika. Delež tematskih premikov po prevodih variira med 0 % (zgodba 3) in 50 % (zgodba 5; gl. tabelo 1).

(1) **Una talpa**,^{TU} sottoterra, passeggiava per le lunghe gallerie che la sua famiglia aveva scavato e ripulito in tanti anni di lavoro. **Andava**^{TD} avanti e indietro, saliva ai piani superiori (...) (IT⁷) = **Krt**^{TU} se je pod zemljo sprehajal po zavitih hodnikih, ki jih je v dolgih letih izkopala in očistila njegova rodbina. **Hodil je**^{TD} naprej in nazaj, se vzpenjal v višja nadstropja (...) (SL⁷)

(2) **In quel mentre**^{TO} arrivarono dei cacciatori. **La volpe**,^{TU} svelta come un lampo, si rintanò sotto terra, e l'ermellino (...) corse verso la sua tana. (IT³) = **V tem trenutku**^{TO} so prišli lovci. **Lisica**,^{TU} urna kot blisk, se je skrila pod zemljo, hermelin pa (...) je stekel proti svoji luknji. (SL³)

zgodba	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ohranitev	TU 5	TU 3	TU 8	TU 4	TU 2	TU 3	TU 3	TU 4	TU 4	TU 7
	TD 2	TD 3	TD 4	TD 3	TD 1	TD 2	TD 4	TD 2	TD 3	TO 5
	TO 2		TO 1	TO 1	TO 1	TO 1		TO 1	TO 4	
sprememba	1	1	0	3	4	5	1	4	2	2
	(10 %)	(14 %)	(0 %)	(27 %)	(50 %)	(45 %)	(12,5 %)	(36 %)	(15 %)	(14 %)
skupaj	10	7	13	11	8	11	8	11	13	14

Tabela 1: Ohranitve in spremembe prevodnih tematskih razmerij na povedni ravni

Med izvirniki in prevodi se pojavlja 10 različnih tematskih premikov, na katere so vplivale različne prevodne spremembe (gl. tabelo 2).

tematski premik	izhodišče ciljne teme in spremljajoče prevodne spremembe	število
(a) TO → TU	TU ← RU [izpust teme, besedni red, medstavčna in stavčna sprememba] TU ← TO + RU [stavčna sprememba]	4 1
(b) TD _{polst} → TD	TD ← TD _{polst} [polstavek → stavek]	3
(c) TU → TD	TD ← RD [izpust teme] TD ← TD _{polst} [polstavek → stavek, medstavčna sprememba]	2 1
(č) TD → TU	TU ← RO [besedni red, stavčna sprememba] TU ← RU [besedni red] TU ← del TD [besedni red]	1 1 1
(d) TO → TO	TO ← RO [izpust teme, besedni red]	2
(e) TU → TO	TO ← RO [besedni red]	2
(f) TD → TO	TO ← TD [medstavčna in stavčna sprememba] TO ← RU [leksikalno-stavčna sprememba]	1 1
(g) TD _{polst} → TU	TU ← polst [polstavek → besedna zveza, stavčna sprememba]	1
(h) TD _{polst} → TO	TO ← polst [polstavek → besedna zveza, stavčna sprememba]	1
(i) TO → TD	TD ← RD [leksikalno-stavčna sprememba]	1

Tabela 2: Tip povednega prevodnega tematskega premika in spremljajoče prevodne spremembe

(a) V petih primerih izhodiščno okoliščinsko temo zamenja udeleženska, ki lahko izhaja iz udeleženske reme po izpustu teme, npr. *un giorno*^{TO} *una giovane scimmia*^{RU} ‘nekega dne mlada opica’ → *mlada opica*^{TU} (3), besednoredni ali kompleksnejši (med)stavčni spremembi (ki vključuje tudi spremembo povedkovega prilastka v povedek), npr. *soddisfatto*^{TO} *il serpente*^{RU} *ritornò* ‘zadovoljna se je kača vrnila’ → *kača*^{TU} *je bila zadovoljna*RD (4). Ciljna udeleženska tema lahko izhaja tudi iz izhodiščne kombinacije okoliščinske teme in udeleženske reme po stavčni spremembi (sprememba povedkovega prilastka v prilastek).

(3) **Un giorno**^{TO} una giovane scimmia^{RU} saltando di ramo in ramo, vide un nido pieno di piccoli uccelli. (IT⁵) = **Mlada opica**^{TU} je skakala z veje na vejo in **nenadoma**^{TO} zagledala gnezdo, polno ptičjih mladičev. (SL⁵)

(4) **Soddisfatto**^{TO} il serpente^{RU} ritornòRD nel suo nascondiglio (...) (IT¹⁰) = **Kača**^{TU} je bila zadovoljna. **Vrnila se je**^{TD} v svoje skrivališče (...) (SL¹⁰)

(b) Trikrat se izhodiščna polstavčna dogajalna tema v ciljnem besedilu spremeni v stavčno dogajalno temo, in sicer po spremembi polstavka v stavek, npr. *pentita*^{TDpolst} *dell'errore commesso*^{RU} 'skesana zaradi storjene napake' → *kesala se je*^{TD} *svoje napake*^{RU} (5). (c) Izhodiščno udeležensko temo v treh primerih zamenja ciljna dogajalna tema, ki izhaja iz izhodiščne dogajalne reme po izpustu izhodiščne teme, npr. *io*^{TU} *vi*^{RU} *ho nutriti*RD 'jaz sem vas hranil' → *hranil sem*^{TD} *vas*^{RU} (6), ali iz polstavčne dogajalne teme po spremembi polstavka v stavek in kompleksnejši medstavčni spremembi. (č) Enako pogosta je zamenjava izhodiščne dogajalne teme s ciljno udeležensko temo, ki izhaja bodisi iz udeleženske reme, lahko tudi udeleženskega dela izhodiščne dogajalne teme,⁷ po besednoredni spremembi ali iz okoliščinske reme po besednoredni in stavčnoočlenski spremembi, npr. *era passato*^{TD} *attraverso le stagioni e gli anni*^{RO} 'šel je skozi letne čase in leta' → *vse letne čase in leta*^{TU} *je preživel*RD (7).

(5) **Pentita**^{TDpolst} *dell'errore commesso* pianse per giorni e giorni (...) (IT⁸) = **Kesala se je**^{TD} *svoje napake* in prejkala cele dneve (...) (SL⁸)

(6) **Io**^{TU} *vi ho nutriti*RD ed allevati perché, fino da piccoli, siete stati capaci di guardare il sole. (IT⁹) = **Hranil sem**^{TD} *vas* in vzgojil, tako da ste že od malega zmogli zreti v sonce. (SL⁹)

(7) **Era passato**^{TD} *attraverso le stagioni e gli anni*^{RO} senza macchiare la sua veste immacolata (...) (IT⁴) = **Vse letne čase in leta**^{TU} je preživel, ne da bi umazal svoje brezmadežno oblačilo (...) (SL⁴)

⁷ Prim. *E seguì a baciarelo*^{TD} dob. 'je nadaljevala poljubljati+ga' (IT⁵) → *In ga*^{TU} *je še naprej poljubljala* (SL⁵).

(d) Dvakrat v prevodu izhodiščno okoliščinsko temo zamenja drugačna okoliščinska tema, ki izhaja iz okoliščinske reme po izpustu izhodiščne teme, prim. izpust *da quel nascondiglio*^{TO} ‘iz tistega skrivališča’ (8), ali po besednoredni spremembi. (e) Prav tako dvakrat se v prevodu namesto udeleženske teme pojavi okoliščinska, ki izhaja iz okoliščinske reme po besednoredni spremembi, npr. *anche la bugia*^{TU} *come la talpa*^{RO} ‘tudi laž, kot krt’ → *tako kot krt*^{TO} *lahko tudi laž*^{RU} (9). (f) Enako pogosta je zamenjava izhodiščne dogajalne teme z okoliščinsko temo, ki izhaja iz izhodiščne dogajalne teme po spremembi povedka v prislovno določilo, npr. *è così*^{TD} ‘tako je’ (IT⁶) → *tako*^{TO} (SL⁶), ali iz dela udeleženske reme po leksikalno-stavčni spremembi, npr. *fece*^{TD} *un piccolo salto*^{RU} ‘naredila je majhen skok’ → *malo*^{TO} *je poskočila* (10).

(8) *Da quel nascondiglio*^{TO}, *come un orco*^{RO} dalla sua tana spiava i pesciolini (...) (IT¹) = **Kakor kak ljudožerski velikan**^{TO} iz svoje votline je prežala za ribicami (...) (SL¹)

(9) *Anche la bugia*^{TU}, *come la talpa*^{RO}, può vivere soltanto se rimane nascosta (...) (IT⁷) = **Tako kot krt**^{TO} lahko tudi laž živi samo, če ostane skrita (...) (SL⁷)

(10) *Fece*^{TD} *un piccolo salto*^{RU} e si accorse (...) (IT⁸) = **Malo**^{TO} je poskočila v zrak in opazila (...) (SL⁸)

(g) Enkrat izhodiščno polstavčno dogajalno temo zamenja udeleženska tema, ki predstavlja posamostaljenje izhodiščnega začetnega polstavka, prim. *stuzzicato*^{TDpolst} *piacevolmente dal diligente uccellino*^{polst} dob. ‘zbadan prijetno od marljivega ptička’ → *kljunčkanje marljivega ptička*^{TU} (11). (h) Prejšnji podobna je zamenjava izhodiščne polstavčne dogajalne teme z okoliščinsko temo, predložnozvezno ustreznico izhodiščnega polstavka, prim. *finito*^{TDpolst} *il pasto*^{polst} dob. ‘končan obed’ → *po obedu*^{TO} (12). (i) V enem primeru je v prevodu namesto okoliščinske teme dogajalna tema, ki izhaja iz izhodiščne dogajalne reme, sprememba pa je posledica leksikalno-stavčnega preoblikovanja, prim. *da quella*^{TO} *passò*RD ‘iz nje (od tam) je šel naprej’ → *in se je najprej prežrl*^{TD} (*najprej* štejem za diskurzivni prislov, tj. za besedilno, ne pa topikalno temo) (13).

(11) **Stuzzicato**^{TDpolst} piacevolmente dal diligente uccellino,^{polst} **il coccodrillo**^{TU}, nel sonno, aprì ancora di più^{RO} le sue poderose mascelle. (IT⁶) = **Kljunčkanje marljivega ptička**^{TU} je krokodilu prav dobro delo, **tako da je še bolj**^{TO} razširil svoje mogočne čeljusti. (SL⁶)

(12) **Finito**^{TDpolst} il pasto^{polst} si addormentò sulla sponda del fiume (...) (IT⁶) = **Po obedu**^{TO} je zadremal na obrežju reke. (SL⁶)

(13) **Da quella**^{TO} passòRD nello stomaco (...) (IT⁶) = **In se je najprej prežrl**^{TD} v želodec (...) (SL⁶)

4.2 Stavčne teme

Na stavčni ravni se med izvirniki in prevodi pojavlja 272 tematskih (oz. rematsko-tematskih) razmerij, od katerih jih je 65 % (176 primerov) ohranjenih, npr. *il cigno*^{TU} = *labod*^{TU} (15), *volerò*^{TD} = *odletel bom*^{TD} (18), *poi, all'improvviso*^{TO} = *potem pa se je nenadoma*^{TO} (17), 35 % (96 primerov) pa spremenjenih. Tudi v primeru stavčnih tematskih premikov njihov delež variira med prevodi – najmanj jih je v zgodbi 4 (17 %), največ v zgodbi 6 (65 %; gl. tabelo 3).

zgodba	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ohranitev	TU 11	TU 8	TU 10	TU 7	TU 5	TU 5	TU 5	TU 10	TU 10	TU 11
	TD 5	TD 5	TD 8	TD 7	TD 4	TD 4	TD 14	TD 9	TD 9	TD 1
	TO 2	TO 1	TO 1	TO 5	TO 1	TO 3	TO 0	TO 1	TO 8	TO 6
sprememba	10	5	4	8	11	22	5	13	9	9
	(36 %)	(26 %)	(17 %)	(30 %)	(52 %)	(65 %)	(21 %)	(39 %)	(25 %)	(33 %)
skupaj	28	19	23	27	21	34	24	33	36	27

Tabela 3: Ohranitev in sprememba prevodnih tematskih razmerij na stavčni ravni

Med izvirniki in prevodi se pojavlja 18 različnih stavčnih tematskih premikov, na katere so vplivale različne prevodne spremembe (gl. tabelo 4).

tematski premik	izhodišče ciljne teme in spremljajoče prevodne spremembe	število
(a) $TD_{polst} \rightarrow TD$	$TD \leftarrow TD_{polst}$ [polstavek $\rightarrow$ stavek]	25
(b) $TD \rightarrow TO$	$TO \leftarrow RO$ [besedni red, izpust teme]	6
	$TO \leftarrow TD$ [medstavčna in stavčna sprememba, leksikalno-stavčna sprememba]	2
	$TO \leftarrow \emptyset$ [nova tema]	1
	$TO \leftarrow RU$ [leksikalno-stavčna sprememba]	1
(c) $TU \rightarrow TD$	$TD \leftarrow RD$ [izpust teme, leksikalno-stavčna sprememba]	8
	$TD \leftarrow TD_{polst}$ [polstavek $\rightarrow$ stavek, medstavčna sprememba]	1
(č) $TD_{polst} \rightarrow TO$	$TO \leftarrow RO_{polst}$ [polstavek $\rightarrow$ stavek, besedni red]	6
	$TO \leftarrow RD$ [polstavek $\rightarrow$ stavek, medstavčna sprememba]	1
	$TO \leftarrow polst$ [polstavek $\rightarrow$ besedna zveza, stavčna sprememba]	1
(d) $TO \rightarrow TU$	$TU \leftarrow RU$ [besedni red, izpust teme, stavčna in leksikalno-stavčna sprememba, prilastek $\rightarrow$ stavek]	5
	$TU \leftarrow TO + RU$ [stavčna sprememba]	1
(e) $TD \rightarrow TU$	$TU \leftarrow RO$ [besedni red, leksikalno-stavčna in stavčna sprememba]	3
	$TU \leftarrow TU$ (del $TD + TU$) [besedni red]	2
	$TU \leftarrow RU$ [besedni red]	1
(f) $TD_{polst} \rightarrow TU$	$TU \leftarrow \emptyset$ [nova tema, polstavek $\rightarrow$ stavek]	2
	$TU \leftarrow TD_{polst}$ [polstavek $\rightarrow$ stavek, besedni red]	2
	$TU \leftarrow polst$ [polstavek $\rightarrow$ besedna zveza, stavčna sprememba]	1
(g) $RD \rightarrow TD$	$TD \leftarrow RD$ [medstavčna sprememba]	4
(h) $\emptyset \rightarrow TD$	$TD \leftarrow \emptyset$ [nova tema, nov stavek]	4
(i) $TU_x \rightarrow TU_y$	$TU \leftarrow RU$ [besedni red]	2
	$TU_y \leftarrow TU_{xy}$ [izpust dela teme]	1
	$TU \leftarrow \emptyset$ [nova tema]	1
(j) $TU \rightarrow TO$	$TO \leftarrow RO$ [besedni red, medstavčna sprememba]	3
	$TO \leftarrow \emptyset$ [nova tema]	1
(k) $TO \rightarrow TD$	$TD \leftarrow RD$ [leksikalno-stavčna sprememba, besedni red]	2
(l) $RO \rightarrow TO$	$TO \leftarrow RO$ [medstavčna sprememba, besedni red]	2

(m) TO → TO	TO ← RO [izpust teme, besedni red]	2
(n) RO → TU	TU ← RO [medstavčno-stavčna sprememba]	1
	TU ← Ø [nova tema, polstavek → stavek]	1
(o) Ø → TO	TO ← Ø [nova tema]	1
(p) TU_{polst} → TD	TD ← RD _{polst} [polstavek → stavek, besedni red]	1
(r) TO_{polst} → TO	TO ← TO _{polst} [polstavek → stavek]	1

Tabela 4: Tip stavčnega prevodnega tematskega premika in spremljajoče prevodne spremembe

(a) Najpogostejši tematski premik (25 primerov) je zamenjava polstavčne dogajalne teme s pomensko prekrivno dogajalno temo po spremembi polstavka v stavek (po skladenjski eksplicitaciji; Mezeg 2012), npr. *godendosi*^{TDpolst} ‘uživajoč’ → *in si privoščile*^{TD} **(14)**.

(14) *godendosi*^{TDpolst} l’ombra e il sole. (IT¹) = **in si privoščile**^{TD} zdaj senco zdaj sončne žarke. (SL¹)

(b) V desetih primerih se namesto izhodiščne dogajalne teme pojavlja okoliščinska tema, ki največkrat ustreza izhodiščni okoliščinski remi, in sicer po spremembi besednega reda (lahko tudi izpustu izhodiščne teme), npr. *si specchio*^{TD} *a lungo*^{RO} ‘se je gledal dolgo’ → *in se dolgo*^{TO} *ogledoval*RD **(15)**, redkeje je iz dogajalne teme po medstavčni, stavčnoočlenski ali leksikalno-stavčni spremembi, po enkrat gre za novo temo oz. navezavo na izhodiščno udeležensko remo po leksikalno-stavčni spremembi **(10)**. **(c)** V devetih primerih izhodiščno udeležensko temo zamenja ciljna dogajalna tema, ki izhaja iz izhodiščne dogajalne reme večinoma po izpustu izhodiščne teme **(6)**, enkrat pa po leksikalno-stavčni spremembi; enkrat tematski premik nastopi po spremembi polstavka v stavek in medstavčni spremembi, ciljna dogajalna tema pa izhaja iz polstavčne dogajalne teme, prim. razmerje *da ne bi trošile*^{TD} in *per non consumare*^{TDpolst} dob. ‘za ne trošiti’ **(16)**. **(č)** Osemkrat se v prevodu izhodiščna polstavčna dogajalna tema zamenja s ciljno okoliščinsko temo, ki izhaja iz polstavčne okoliščinske reme po spremembi polstavka v stavek in besednoredni spremembi, npr. *per bruciare*^{TDpolst} *nel sole*^{RO} ‘da bi zažgal v soncu’ (dob. ‘za zažgati v soncu’) → *da bi v soncu*^{TO} *zažgal*RD **(17)**, po enkrat iz dela izhodiščne dogajalne reme, prim. razmerje *stavano* (...) *immobili*RD ‘so bile nepremične’ in *so nepremično*^{TO} *ždele*RD, kar spremljata medstavčna sprememba in

sprememba polstavka v stavek (16), ali pa predstavlja predložnozvezno ustreznico izhodiščnega polstavka (12).

(15) **Il cigno^{TU} piegò il flessuoso collo verso l'acqua e si specchiò^{TD} a lungo.^{RO} (IT⁴) = Labod^{TU} je upognil svoj gibki vrat proti vodi in se dolgo^{TO} ogledoval. (SL⁴)**

(16) **Stavano tutti^{TU} immobiliRD, per non consumare^{TDpolst} le forze^{RU} (...) (IT²) = Da ne bi trošile^{TD} svojih moči^{TU}, so nepremično^{TO} ždeleRD (...) (SL²)**

(17) **poi, all'improvviso,^{TO} puntò diritta verso l'alto, per bruciare^{TDpolst} nel sole^{RO} le sue ali ormai stanche. (IT⁹) = potem pa se je nenadoma^{TO} pognal strmo kvišku, da bi v soncu^{TO} zažgalRD svoje utrujene peruti. (SL⁹)**

(d) Šestkrat izhodiščno okoliščinsko temo zamenja udeleženska, ki lahko izhaja iz izhodiščne udeleženske reme po spremembi besednega reda, izpustu teme, stavčni spremembi, spremembi prilastka v stavek ali leksikalno-stavčni spremembi, npr. *fin dove^{TO} mi^{RU}* 'do kamor me' → *vse dokler me^{TU}* (18);⁸ ciljna udeleženska tema lahko izhaja še iz izhodiščne okoliščinske teme in udeleženske reme po stavčnočlenski spremembi. (e) Enako pogosto so izhodiščne dogajalne teme zamenjane z udeleženskimi, ki so lahko iz okoliščinske reme po besednoredni in leksikalno-stavčni spremembi, npr. *come se dovessi andare^{TD} da lui^{RO}* 'kot da bi moral iti k njemu' → *kakor da bi ga^{TU} hotel dosečiRD* (18), iz izhodiščne udeleženske teme ali udeleženske reme po besednoredni spremembi.⁹ (f) Podobna prejšnji je skoraj enako pogosta zamenjava izhodiščne polstavčne dogajalne teme s ciljno udeležensko temo, ki je lahko vzpostavljena na novo – z oziralnim zaimkom po spremembi polstavka v stavek, npr. *per non strisciare^{TDpolst}* dob. 'za ne plaziti se' ('da se ne bi plazil') → *ki^{TU} se ni hotel plazitiRD* (19), lahko izhaja iz udeleženskega dela polstavčne dogajalne teme po spremembi polstavka

⁸ Medtem ko it. *fin dove* 'do koder' lahko obravnavamo kot besedilno-topikalno temo (z okoliščinsko vlogo), pa je sln. *dokler* – kot veznik – le besedilna tema.

⁹ V primeru zamenjave izhodiščne dogajalne teme s ciljno udeležensko temo, ki izhaja iz izhodiščne udeleženske teme, gre za premik tipa *cominciò ad accarezzarlo^{TD}* dob. 'je začela božati+ga' (IT⁵) → *da ga^{TU} je začela božati* (SL⁵), kjer izhodiščna udeleženska tema (*lo* 'ga') in dogajalna tema predstavljata celoto.

v stavek in besednoredni spremembi, npr. *per prenderli*^{TDpolst} dob. 'za zgrabiti+jih' → *da bi jih*^{TU} *zgrabila*^{TD} (20), ali pa je rezultat posamostaljenja izhodišnega polstavka (11).

(18) *Volerò*^{TD} in alto, *fin dove*^{TO} *mi*^{RU} porteranno le ali; *mi protenderò*^{TD} verso il sole *come se dovessi andare*^{TD} *da lui*^{RO}. (IT⁹) = **Odletel bom**^{TD} v višave, **vse dokler me**^{TU} bodo nosila krila; **usmeril se bom**^{TD} proti soncu, **kot da bi ga**^{TU} hotel doseči. (SL⁹)

(19) *per non strisciare*^{TDpolst} nel fango (...) (IT³) = **ki**^{TU} se ni hotel plaziti po blatu (...) (SL³)

(20) *Tutta contenta*^{TO} si avvicinò ed *allungò*^{TD} una mano *per prenderli*^{TDpolst} (...) (IT⁵) = **Vsa zadovoljna**^{TO} je prišla bliže in **stegnila**^{TD} roko, **da bi jih**^{TU} zgrabila. (SL⁵)

(g) V analiziranem gradivu so štiri primeri zamenjave izhodiščne dogajalne reme s pomensko prekrivno dogajalno temo, in sicer po medstavčni spremembi, npr. *il serpente*^{RU} *ritornò*RD 'se je kača vrnila' → *vrnila se je*^{TD} (4). (h) Štirikrat se v gradivu pojavi tudi nova dogajalna tema, in sicer po vpeljavi novega stavka, npr. *sprehodil se je*^{TD} (21). (i) Enako pogoste so zamenjave izhodiščne udeleženske teme z drugo udeležensko temo, ki je lahko iz izhodiščne udeleženske reme po besednoredni spremembi, npr. *che tutti gli abitanti della foresta*^{TU} *lo*^{RU} dob. 'da vsi prebivalci gozda ga' → *da so ga*^{TU} *vsì prebivalci gozda*^{RU} (22), iz izhodiščne udeleženske teme po izpustu njenega dela, npr. *glielo*^{TU} *sfondò* 'mu ga prebil' (IT⁶) → *ga*^{TU} *pregrizel* (SL⁶), ali vpeljavi nove udeleženske teme. (j) Štirikrat je v prevodu izhodiščna udeleženska tema zameljanja s ciljno okoliščinsko temo, ki lahko izhaja iz okoliščinske reme po besednoredni spremembi (9), ki jo lahko spremlja tudi medstavčno preoblikovanje, npr. *il coccodrillo*^{TU} (...) *apri*RD *ancora di più*^{RO} → *tako da je še bolj*^{TO} *razširil* (11), ali pa je nova.

(21) *Finito*^{TDpolst} il pasto si addormentò sulla sponda del fiume, *a bocca aperta*^{RO}, *per consentire* ad un uccellino suo amico, chiamato Trochilo, *di entrar*^{RDpolst} dentro a *beccare*^{TDpolst} gli avanzi (...) (IT⁶) = **Po obedu**^{TO} je zadremal na obrežju reke. **Žrelo**^{TU} je imel na široko odprto, **to pa zato, da je lahko prišel**^{TD} noter njegov prijatelj ptiček trohil. **Sprehodil se je**^{TD} po čeljustih **in pokljuval**^{TD} ostanke hrane (...) (SL⁶)

(22) *Alla vista di quella strage*^{TO} incominciò a piangere, e il suo lamento^{TU} era così disperato **che tutti gli abitanti della foresta**^{TU} *lo*^{RU} ascoltavano commossi. (IT¹⁰) = **Ob pogledu na morijo**^{TO} je začel jokati **in njegova tožba**^{TU} je bila tako obupana, **da so ga**^{TU} vsi prebivalci gozda poslušali z ganjenostjo v srcu. (SL¹⁰)

(k) V gradivu sta dve zamenjavi izhodiščne okoliščinske teme z dogajalno, ki lahko izhaja iz dogajalne reme po leksikalno-stavčni spremembi (13) ali po besednoredni spremembi, npr. *invece, come tutte le talpe*,^{TO} *aveva*RD ‘a je kot vsi krti imel’ → *v resnici pa je imel*^{TD} *tako kot vsi krti*^{RO} (23). (l) Dvakrat je namesto izhodiščne okoliščinske reme v prevodu pomensko prekrivna okoliščinska tema, na kar vpliva medstavčna ter besednoredna sprememba, npr. *in preda al dolore*^{RO} ‘od bolečine’ → *in se začel od bolečine*^{TO} (24). (m) Dvakrat izhodiščno okoliščinsko temo zamenja druga okoliščinska tema, ki izhaja iz okoliščinske reme po izpustu teme ali besednoredni spremembi, npr. *mai*^{TO} *aveva trovato*RD *prima di allora*^{RO} ‘nikoli ni našel do takrat’ → *vse do tega trenutka*^{TO} *še nikoli*^{RO} *ni zazvenel*RD (25). (n) V dveh primerih izhodiščni okoliščinski remi ustreza ciljna udeleženska tema, ki lahko izhaja iz okoliščinske reme po medstavčni in stavčnočlenski spremembi, tj. *a bocca aperta*^{RO} ‘z odprtimi usti’ → *žrelo*^{TU} (21), lahko pa je tudi nova (oziralni zaimek *ki*), kar je posledica spremembe polstavka v stavek (oziralni odvisnik), prim. *la volpe ormai sazia*^{RO} (IT³) dob. ‘lisica že sita’ → *lisica, ki*^{TU} *je bila že sita* (SL³).

(23) *invece, come tutte le talpe*,^{TO} *aveva*RD gli occhi molto piccoli e poca vista. (IT⁷) = **v resnici pa je imel**^{TD} tako kot vsi krti drobna očesca in slab vid. (SL⁷)

(24) incominciò a rotolarsi per terra in preda al dolore^{RO} (...) (IT⁶) = **in se začel od bolečine**^{TO} valjati po tleh (...) (SL⁶)

(25) *Mai*^{TO} *aveva trovato, prima di allora*,^{RO} *accenti così pieni d'amore* (...) (IT⁴) = **Vse do tega trenutka**^{TO} njegov glas še nikoli ni zazvenel tako poln ljubezni (...) (SL⁴)

(o) Enkrat se v analiziranem gradivu pojavi nova okoliščinska tema, *nenadoma*^{TO} (3), kar med drugim spremlja medstavčna sprememba in sprememba polstavka v stavek. (p) Enkrat se pojavi tudi zamenjava polstavčne

udeleženske teme z dogajalno temo, ki izhaja iz polstavčne dogajalne teme po spremembi polstavka v stavek in besednoredni spremembi, prim. *per consentire ad un uccellino (...) Trochilo^{TU_{polst}} di entrar^{RD_{polst}} dentro^{RO_{polst}}* ‘da bi omogočil ptičku Trohilu vstopiti noter’ → *to pa zato, da je lahko prišel^{TD} noter^{RO}* (26). (r) Prav tako enkrat polstavčno okoliščinsko temo zamenja pomensko prekrivna stavčna tema, in sicer po spremembi polstavka v stavek, npr. *senza starci troppo^{TO_{polst}} a pensare^{RD_{polst}}* dob. ‘brez preveč razmišljati’ → *ne da bi kaj dosti^{TO} premišljala* (27).

(26) *per consentire ad un uccellino suo amico, chiamato Trochilo, ^{TU_{polst}} di entrar^{RD_{polst}} dentro (...) (IT⁶) = to pa zato, da je lahko prišel^{TD} noter njegov prijatelj ptiček trohil. (SL⁶)*

(27) *senza starci troppo^{TO_{polst}} a pensare^{RD_{polst}} (...) (IT⁸) = ne da bi kaj dosti^{TO} premišljalaRD (...) (SL⁸)*

4.3 Obvezni in fakultativni tematski premiki

Analiza prevodnih tematskih premikov glede na njihovo obveznost oz. fakultativnost je pokazala, da prevladujejo fakultativni oz. neobvezni premiki, in sicer tako na povedni ravni, kjer jih je 73 %, kot tudi na stavčni ravni, kjer jih je 56 %, medtem ko je obveznih (ali jezikovnosistemskih) premikov 27 % oz. 44 % (gl. tabelo 5).

	Povedne teme	Stavčne teme
obvezni tematski premik	6 (27 %)	42 (44 %)
fakultativni tematski premik	16 (73 %)	53 (56 %)
skupaj	22	95

Tabela 5: Razmerje med obveznimi in fakultativnimi prevodnimi tematskimi premiki

Obvezni prevodni tematski premiki se pojavljajo predvsem v primerih spremembe polstavka v stavek (prim. Milojević Sheppard 1997; Mezeg 2012) kot v primerih (12–13), (14), (21) in (26–27), pri katerih je izhodiščno polstavčno zgradbo v prevodu nemogoče (npr. zveze predlog + nedoločnik, npr. *per bruciare nel sole* dob. ‘za zažgati v soncu’) ali težko ohraniti, npr. morda *užívajoč v senci in soncu, veseleč se sence in sonca*

v primeru (14).¹⁰ Pri stavčni prevodni ustreznici polstavka se po M. Hallidayu in C. Matthiessnu (2014) avtomatično spremeni status začetnega besedilnega elementa v zgradbi kljub potencialni položajni in pomenski prekrivnosti (zaradi česar tudi ločeno označujem polstavčne elemente). Redkeje obvezni premik narekujejo besednoredne zahteve (naslonski niz) v slovenščini, kot v primeru (22), kjer je v slovenščini predmet *ga* takoj po vezniku, medtem ko je v italijanščini za veznikom osebkova besedna zveza (prim. Ožbot 2009: 29–30; Ožbot 2023: 368).

Po drugi strani lahko o fakultativnih prevodnih tematskih premikih govorimo v primeru večine zamenjav med izhodiščno in ciljno temo, npr. (7), (9) in (23–25), na kar vplivajo besednoredne spremembe, ki jih lahko spremljajo kompleksnejše (med)stavčne spremembe; prav tako neobvezni so premiki v primeru izpustov tem, npr. (3), (6) in (8), vpeljave novih tem, npr. (21), ali – dosti redkeje – sprememb polstavčnih tem v stavčne teme, npr. (5), na kar vpliva eksplicitacijska sprememba polstavka v stavek. Tovrstni prevodni premiki so najbrž posledica subjektivnih prevodnih odločitev prevajalca, pri čemer gre lahko za prevajalski pristop, slog, predhodne prevajalske odločitve itn. (Milojević Sheppard 1997: 104–108).

5 Razprava in zaključek

Med izbranimi zgodbami Leonarda da Vincija in njihovimi slovenskimi prevodi se lahko vzpostavi 106 tematskih razmerij na povedni in 272 tematskih razmerij na stavčni ravni. V svojih prevodih je Jaša Zlobec večinoma sledil tematski zgradbi izhodiščnih besedil, še posebej na krovni povedni ravni, kjer je ohranjenih 78 % (83 primerov) tematskih razmerij, medtem ko je na nižji stavčni ravni ohranjenih tematskih razmerij 65 % (176 primerov).

Med tematskimi premiki na povedni ravni, ki jih je 22 % (23 primerov), prevladujejo zamenjave okoliščinske teme z udeležensko (4), polstavčne dogajalne teme z istovrstno stavčno temo, udeleženske teme z dogajalno in dogajalne teme z udeležensko (po 3). Najpogostejši prevodni tematski

¹⁰ Prim. pa zgled (5), v katerem bi izhodiščnemu polstavku *pentita dell'errore commesso* lahko ustrezala prevodna zgradba *skesana zaradi storjene napake*.

premiki na stavčni ravni, ki jih je 35 % (96 primerov), pa vključujejo zamenjave polstavčne dogajalne teme s stavčno dogajalno (25) ali okoliščinsko temo (8), dogajalne teme z okoliščinsko (10), udeleženske teme z dogajalno (9), okoliščinske ali dogajalne teme z udeležensko (po 6). Nove povedne in stavčne teme v prevodu so večinoma iz istovrstnih izhodiščnih tem (lahko tudi polstavčnih tem), redkeje gre za spremenjene izhodiščne teme, neistovrstne reme (tudi različne tematsko-rematske kombinacije) in nove besedilne elemente.

V Zlobčevih prevodih prevladujejo fakultativni tematski premiki – na povedni ravni jih je 73 %, na stavčni 56 %, vključujejo pa večino besednorednih in (med)stavčnih sprememb, ko se v prevodu pojavi tema iz izhodiščnega rematskega dela, izpuste izhodiščnih tem in vpeljave novih. Tovrstni premiki so posledica subjektivnih razlogov – nanje je lahko vplivala ocena prevodne spremembe kot boljše izrazne možnosti, ki slogovno bolj ustreza značilnostim besedila (npr. njegovemu poteku, vsebinskim poudarkom) ali prevoda (npr. že prevedenim delom, zamišljenemu oblikovanju), lahko so posledica osebnega sloga prevajalca ali trenutnega navdiha. Obvezni premiki, ki so jih narekemale sistemske razlike med jezikoma, so manj pogosti (27 % na povedni in 44 % na stavčni ravni), pojavljajo pa se predvsem v primeru sprememb polstavka v stavek ali pri obvezni besednoredni stavi v ciljnem besedilu, ki zahteva spremembo glede na izvirnik.

Zlobčevi prevodni tematski premiki deloma spreminjajo tematsko perspektivo prevodov glede na izvirnike – do tega prihaja predvsem takrat, ko se tema, na katero se navezuje poved ali stavek v nadaljevanju, spremeni vsebinsko. Kar pa se ne zgodi vedno – včasih tematski premik vpliva le na drugačen tip ali skladenjski »status« začetne prvine v povedi oz. stavku, ko se npr. po leksikalno-stavčni spremembi udeleženska tema spremeni v dogajalno ali okoliščinsko ali ko se začetna polstavčna tema zamenja s položajno in pomensko prekrivno stavčno temo.

Zanimivo je tudi dejstvo, da med različnimi prevodi prihaja do večjih razlik glede tematskih premikov, kar kaže na različno zapletenost izvirnikov (prim. Milojević Sheppard 1997: 102–104) in najbrž tudi na prevajalčevo prilagajanje konkretnemu besedilu ali odlomku (prim. približevanje besedilnemu oblikovanju izvirnika ali oddaljevanje od njega). Ob navedenem lahko ugotovimo še, da prevodni tematski premiki ne povzročajo motenj

besedilne koherence in kohezije – ne glede na to, ali so prevodni premiki jezikovnosistemske ali subjektivne narave, ciljna besedila odlikuje smiselno tematsko-rematsko navezovanje.

Prispevek razkriva le delček bogate prevodne problematike, povezane s členitvijo po aktualnosti oz. tematskimi razmerji. Pričujoča raziskava je pokazala, da je v konkretnih besedilih delež tematskih premikov nižji od ohranjenih tematskih razmerij. Tematski premiki so tipološko raznovrstni in povezani z drugimi prevodnimi spremembami, kot so različne pretvorbe, prerazporeditve, izpusti ali vpeljave novih besedilnih elementov. Kot njihova posledica se na mestu ciljnih tem pojavijo tipološko, zgradbeno in/ali vsebinsko drugačni elementi, ki deloma spreminjajo tematsko oblikovanje besedila. Za tematske premike se je prevajalec manjkrat odločil zato, ker jih je narekovala razlika med jezikoma, pogosteje je bil razlog bolj subjektivne narave.

V nadaljevanju bi bilo relevantno preveriti, ali predstavljene ugotovitve veljajo za vse zgodbe v zbirki, in raziskavo razširiti na primerjavo celotnih tematskih nizov, s katero bi se razkrila prekrivnost tematskega reliefiranja v izvirnikih in prevodih. Upoštevanje drugih Zlobčevih prevodov, prevodov drugih prevajalcev, zvrstno drugačnih besedil pa bi omogočilo analizo še drugih osebnih, zvrstno- ali jezikovnospecifičnih vidikov prevodnih tematskih razmerij.

Na koncu naj opozorim še na problematiko teoretičnega modela. Ker M. Halliday in C. Matthiessen svoj model gradita na angleškem jeziku in na omejenem številu (izbranih) zgledov, ne preseneča, da se v prevodni analizi konkretnih italijanskih in slovenskih besedil pojavljajo tudi nedorečene problemske točke: mednje sodijo npr. izbira enote tematske analize (sporočilo, izrek, poved ali stavek; morda tudi polstavek?), potek tematske analize (glede na tip enote), tematsko-rematski status posameznih besedilnih elementov, kot so npr. polstavki in njihovi deli, premi govori in njihovi deli, izpustne in obrazilno izražene prvine (npr. osebki), priredno povezani deležniki, povedkovi prilastki in določila. Konkretna prevodna tematska analiza je izpostavila tudi potrebo po tem, da se model M. Hallidaya in C. Matthiessna dopolni in deloma prilagodi jezikovnim značilnostim primerjanih jezikov, pri čemer pa je treba paziti na njegovo koherentnost.

Zahvala

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0446, ki ga financira ARIS.

Vira

Da Vinci, L. (1987). *Favole e leggende: Animali fantastici* (priredil Bruno Nardini). Giunti-Nardini Editore.

Da Vinci, L. (1990). *Basni in legende* (J. L. Zlobec, prev.). Mladinska knjiga.

Literatura

Baker, M. (2006). *In Other Words: A coursebook in translation*. Routledge.

Baker, M., Koster, C. in van Leuven Zwart, K. (2009). Shifts. V M. Baker in G. Saldanha (ur.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (str. 269–274). Routledge.

Bizjak Končar, A. (2016). Stavčna tema in sporočilni namen besedila. V E. Kržišnik in M. Hladnik (ur.), *Toporišičeva obdobja* (Obdobja 35, str. 309–315). Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Crnkovič, J. (2018). Slovenščina in nemščina kontrastivno: besedni red na osnovi kontrastivnega modela. *Jezik in slovstvo*, 63(2–3), 245–255. <https://doi.org/10.4312/jis.63.2-3.245-255>

Davis, M. G. (1989). *Aspects of Adverbial Placement in English and Slovene*. Verlag Otto Sagner.

Fawcett, P. (1997). *Translation and language: linguistic theories explained*. St. Jerome.

Halliday, M. A. K. in Matthiessen, C. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar*. Routledge.

Limon, D. (2015). Slovene and English word order from a translation perspective. V M. Schlamberger Brezar, D. Limon in A. Gruntar Jermol (ur.), *Contrastive analysis in discourse studies and translation – Analyse contrastive de discours et traduction – Kontrastive Diskursanalyse und Translation* (str. 46–66). Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://doi.org/10.4312/9789612379827>

Lovec, N. (2015). Primerjava slovenskega in italijanskega besednega reda v stavkih s tremi ali z dvema elementoma. *Vestnik za tuje jezike*, 7(1), 87–101. <https://doi.org/10.4312/vestnik.7.87-101>

- Lovec, N. (2021). Jezikovna sredstva za poudarjanje stavčnih elementov v revijah in-flight. *Jezik in slovstvo*, 66(1), 57–72. <https://doi.org/10.4312/jis.66.1.57-72>
- Mezeg, A. (2012). Francoski gerundijski polstavek in njegove ustreznice v prevedeni slovenščini. V A. Pisanski Peterlin in M. Schlamberger Brezar (ur.), *Prevodoslovno usmerjene kontrastivne študije* (str. 50–63). Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Milojević Sheppard, M. (1997). Strukturne spremembe pri prevajanju. V M. Grosman in U. Mozetič (ur.), *Književni prevod* (str. 99–109). ZIFF.
- Ožbot, M. (2009). Nekaj kontrastivnih beležk o italijanščini in slovenščini in nekaj opažanj o jezikovni produkciji pri govorcih slovenščine v Italiji. *Jezik in slovstvo*, 54(1), 25–47. <https://doi.org/10.4312/jis.54.1.25-47>
- Ožbot, M. (2023). Med redom in neredom: besedni red v italijanščini in slovenščini. V M. Smolej in M. Schlamberger Brezar (ur.), *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje* (str. 365–377). Založba Univerze. <https://doi.org/10.4312/9789612970987>
- Smolej, M. (2021). Normiranje besednega reda slovenskega knjižnega jezika – začetna stava naslonk. *Jezik in slovstvo*, 66(2–3), 67–79. <https://doi.org/10.4312/jis.66.2-3.67-80>
- Taylor, C. (2004). *Language to Language: A practical and theoretical guide for Italian/English translators*. Cambridge University Press.
- Zorman, A. (2016). Besedni red kot primer italijanske interference v južnoprimorski italijanščini. *Studia universitatis hereditati*, 4(1), 49–58.
- Zuljan Kumar, D. (2009). Členitev po aktualnosti v govorjenem narečnem besedilu. V V. Smole (ur.), *Slovenska narečja med sistemom in rabo* (Obdobja 26, str. 187–201). Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Filozofska fakulteta.
- Zuljan Kumar, D. (2022). *Skladnja nadiškega in briškega narečja*. Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610506195>
- Žele, A. (2018). O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo*, 63(2–3), 59–73. <https://doi.org/10.4312/jis.63.2-3.59-73>

INTERVJU

Matevž Trevenⁱ, Katarina Megličⁱⁱ

Težnja po jezikovni enovitosti je v ospredju stabilnega jezikovnega sistema: Intervju s prof. dr. Ireno Orel

Pogovor s filologinjo prof. dr. Ireno Orel sva vodila zadnja slušatelja njenih predavanj, zato naj bralec ne zameri nekoliko manj uradnega tona teh uvodnih besed. Intervju je potekal deloma kot pogovor, deloma kot dopisovanje in združuje informacije iz bolj spontanega prvega ter bolj poglobljenega drugega dela tega procesa. Profesorica je, kot je bilo značilno tudi za njena predavanja, v odgovorih podala obilo dragocenih podatkov. Do tega je sicer v intervjuju zavzela kritično stališče, vendar je včasih večja količina podatkov pomembna za razumevanje, dragoceni pa so še toliko bolj, ko so podani z ljubeznijo in spoštovanjem tako do snovi kot slušateljev. V pogovoru ima najpomembnejše mesto seveda zgodovinsko jezikoslovje, profesoričina osrednja tema, smo pa nekaj prostora namenili tudi vedno aktualnemu razmerju med govorjenim in zapisanim jezikom in s tem povezani zvrstnosti, variantnosti v knjižnem jeziku ter povezovanju pedagoškega in raziskovalnega dela.

Najbolj vas poznamo po ukvarjanju z zgodovinsko slovnico, natančneje s skladnjo in z oblikoslovjem, kar je bila tudi osrednja tema vaših predavanj na ljubljanski slovenistiki v zadnjih letih. Je to tisto, kar vas tudi sicer najbolj pritegne, ali obstaja kakšno področje, ki vas privlači, pa zanj morda niste imeli časa ali priložnosti?

Sem nasploh zelo radovedna, zato me je zanimalo marsikatero področje in me še vedno zanima, tudi veliko različnih ved in študijskih smeri, predvsem s področja humanistike, pa tudi umetnosti. Mikal me je tudi študij etnologije, arheologije, dramaturgije, umetnostne zgodovine, psihologije, tudi različnih jezikov, književnosti. Študij slovenskega jezika in književnosti

ⁱ Idrija; matevz.treven@gmail.com

ⁱⁱ Zgornje Duplje; katty.meglic@gmail.com

sem izbrala, ker mi je bil ta predmet v šoli zelo pri srcu. Že v osnovni šoli in tudi v gimnaziji so nam znali učiteljice in profesor doživeto približati slovensko in svetovno književnost. Sama sem rada brala in se navduševala zlasti nad poezijo in dramatiko, kar sta bili tudi moji temi diplomskih del na obeh smereh študija, slovenskega in francoskega jezika s književnostjo. Jezikovnega pouka smo imeli v gimnaziji zelo malo, ker je bil prehod s slovnice štirih (Bajec, Rupel, Kolarič, Šolar) na nove učbenike *SKJ I–IV* profesorja Jožeta Toporišiča za starejše učitelje manj sprejemljiv. Tako sem se poglobila v slovenski jezik in jezikoslovje šele na fakulteti. Sprva sem bila bolj usmerjena k sodobni književnosti, študij jezikov, službena pot in magistrski študij pa so me vodili k spoznavanju jezikovne zgradbe, v svet (slovenskega) besednega zaklada in njegovih pomenov tudi v starejših obdobjih ter v raziskovanje zgodovine slovaropisja. Slovaroslovje in besedoslovje sta bili in ostali moji najljubši področji, saj so besede mozaični kamenčki za leposlovje in vsakršno ubesedovanje. Ko sem prišla na fakulteto za asistentko-mlado raziskovalko, sem se usmerila še v zgodovinsko slovnico in z oblikoslovno-skladenjsko temo tudi doktorirala.

V svoji karieri ste se ukvarjali s široko paleto vprašanj in raziskovali različne plasti jezika v zelo raznolikih delih iz zgodovine slovenščine. Katere točke so vam pri tem služile kot opora za orientacijo?

Teme oziroma raziskovalne zamisli so narekovali različni dejavniki, predvsem manj raziskana področja slovenskega zgodovinskega jezikoslovja. Velikokrat so bile povezane s temami simpozijev, tudi jubilejev, vedno pa v tesni navezavi s spreminjajočimi se izvajanimi predmeti in študijskimi programi, saj raziskujemo na področju, ki ga pedagoško uresničujemo. Porajale pa so se tudi ob iskanju tematik za seminarske in diplomske naloge. Bila sem zelo vesela, če so študenti sami predlagali temo, ki so jo želeli obravnavati, v povezavi z njihovim dvopredmetnim študijem, s pokrajinsko, krajevno pripadnostjo, zanimanjem ipd. Mentorsko delo zahteva predhodno preverjanje in vzporedne raziskave. Tudi naključno sem se srečala s kakšnim zanimivim besedilom ali z njegovo omembo in ga potem podrobneje jezikovno analizirala. Včasih je bil trenuten preblisk povezan z neko aktualno problematiko ali pa z vpogledom v starejše tiske in rokopise, ki so bili v prejšnjem stoletju dostopni samo v knjižnicah in arhivih. V rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice se jih je dalo skenirati in nato kopirati, do gospodarske krize tudi preko raziskovalnih

sredstev. Pridobivanje besedil ni bilo tako preprosto kot danes, ko jih je vedno več digitaliziranih in dostopnih od doma. Mnogo sem jih pridobila s skeniranjem, recimo besedila Pohlina, Linharta, Japlja, Vodnika, rokopise Zoisa, fotokopijo obsežnega Skalarjevega rokopisa, dele posameznih rokopisnih slovarjev, ki sem jih obravnavala, rokopisne medicinske knjige, abecednike, ki so jih potrebovali študenti za diplomska dela ipd. Izšle so tudi nekatere pomembne znanstvenokritične izdaje: v knjižni obliki *Skalarjev rokopis*, *Kapelski pasijon*, nedavno *Gorske bukve*, izdaji *Brižinskih spomenikov* in *Škofjeloškega pasijona* sta bili uvrščeni tudi na spletni portal eZISS.¹ Danes lahko mnoge rokopise in starejše tiske prebiramo v Digitalni knjižnici Slovenije. Za spoznavanje jezika v starejših obdobjih je posebnega pomena portal *Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja*,² ki ga ureja dr. Matija Ogrin z ZRC SAZU, v katerem je tekstološko popisanih čez 130 rokopisov in priloženih skoraj 10 000 strani faksimilov, nekateri so tudi prepisani, s seznamom njihovih omemb v strokovni literaturi od 17. do 19. stoletja. Starejši rokopisi omogočajo uvid v celostno in večplastno razvojno podobo slovenskega jezika, saj so jezikovno precej bolj razgibani kot tiski, z možnimi prepisi v različnih obdobjih tudi raznočasni in raziskovalno vabljivi. Nekatera sem obdelovala sama ali skupaj s študenti ali so jih (tudi primerjalno) razčlenili sami ob somentorstvu dr. Ogrina. Verjamem, da se jih bo v prihodnosti še veliko odkrilo, mnoga pa bo treba še preučiti in smiselno vključiti v jezikovni kontinuum ali celo predvideti, da se je v 18. in prvi polovici 19. stoletja izoblikovala posebna »rokopisna norma« na določenih področjih slovenskega ozemlja (npr. na gorenjsko-koroško-rovtarskem) z različnim vnosom lokalnih narečnih prvin prepisovalca in piscev predhodnih besedil in njihovih predlog.

V doktorski disertaciji, pa tudi še kasneje, ste se ukvarjali z raziskovanjem predloga. Kako ste prišli do tega, zakaj ravno predlog?

Temo je določila moja mentorica prof. dr. Martina Orožen na podlagi neraziskanih področij v slovenskem zgodovinskem oblikoslovju. Nekateri njeni doktoranti so obravnavali druge besedne vrste: dr. France Novak večpomenskost pri samostalniku, dr. Majda Merše glagolski vid in vrstnost, dr. Marko Jesenšek deležnike in deležja, dr. Andreja Legan Ravnikar obredno

¹ Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva, <https://nl.ijs.si/e-zrc/>.

² Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja, <http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss/VIEW/>.

terminologijo ipd. Predložne zveze povezujejo oblikoslovje in skladnjo in so funkcijsko raznolike, saj so lahko del samostalniške ali glagolske zveze, imajo svoj pomen ali so razpomenjeni. Primerjala sem jih na enakih svetopisemskih besedilih od 16. do 19. stoletja: Trubarjev, Dalmatinov, Japelj-Kumerdejev prevod dvesto let kasneje, Wolfovo izdajo s sredine ter Lampetov prevod s konca 19. stoletja. V *Svetem pismu* je bila že od 16. stoletja jezikovna normativnost največja, zato je bil najpomembnejši normodajalni zgled. Primerjava je pokazala inventarne, izrazne, pomenske, slogovne idr. spremembe in ujemanja v zaprti skupini pravih in nepravih predlogov, izmenjavo predložnih zvez in glagolskih predložnih morfemov, ki so bili uvedeni pod vplivom kalkiranja po nemščini, sobesedilno (so) pomensko zamenljivost v istem obdobju pri istem prevajalcu oz. diahrono, tudi prevodne vplive po tujejezičnih predlogah ipd. Kasneje sem izmenjavo predlogov in njihovo glasovno podobo preverjala tudi v drugih besedilih, v pokrajinskih različicah 18. in začetka 19. stoletja na Koroškem in Štajerskem, v prekmurskem knjižnem jeziku. V vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku (npr. delno pri Dajniku, prekmurskih piscih) je bil predložni sestav bližji današnjemu knjižnemu, saj ni bilo veliko kalkiranih vzorcev po nemščini (npr. predlog *skozi* v pomenu posredništva (*govoriti skozi Mozesu*) je bil v osrednjem prostoru zamenjan s *po* šele sredi 19. stoletja (*po Mojzesu*), v panonskem prostoru pa te kalkirane rabe niso poznali).

Delo je seveda potekalo drugače, kot bi sedaj: eno leto sem porabila, da sem prepisala dve svetopisemski knjigi v izbranih prevodih ter pridobila dvovrstične konkordance, na podlagi katerih sem opravila analizo in primerjavo predložnih zvez. Danes bi to lahko naredili na popolnem gradivu, na voljo so tudi starejše izdaje *Svetega pisma* ob sodobni in tujejezičnih na spletnem naslovu biblija.net. Takšne diahrono primerjave posameznih jezikovnih prvin smo kasneje izvedli s študenti, za seminarske ali diplomske naloge, na delnem ali celotnem gradivu. Možnost raziskovanja v zadnjih desetletjih je z razvojem jezikovnih tehnologij zelo napredovala, tako da večkrat pravim, da sem se malo prekmalu rodila, sem pa vesela, da sem dočakala tolikšen tehnološki napredek.

V svojem delu ste se ukvarjali tudi z medsebojnim vplivom zapisanega in govorjenega jezika. Danes množično pišemo več, kot smo kadar koli prej v zgodovini, zlasti neformalna pisna komunikacija se po spontanosti približuje govorjeni neformalni komunikaciji. Obenem ima

slovenščina trdnejšo institucionalno podporo, kar pomeni tudi večjo trdnost in morda večjo rigidnost pisnega knjižnega jezika. Ti dve trditvi bi lahko povezali v hipotezo, da več spontanosti pri zapisovanju prehaja iz neformalnih tudi v tista besedila, ki so sicer zapisana v knjižnem jeziku. Opažate kakšne pojave v sodobnih besedilih, ki bi jih lahko povezali s tem?

Drži, da pišemo več, ker je tudi število pisemenih veliko večje, kot je bilo v preteklosti. Pisni mediji so številnejši in bolj raznoliki. Veliko napisanega iz preteklosti se ni niti ohranilo. Kot ste povedali, opazamo, da je meja med knjižno in neknjižno zvrstjo v pisnem prenosniku vedno bolj tanka ne le zaradi sproščene govorjene, ampak tudi pisne zasebne in vse pogostejše tudi javne komunikacije po elektronskih medijih in na družbenih omrežjih. Raba določenih nestandardnih jezikovnih prvin iz (zemljepisnih) neknjižnih zvrsti (krajevnih govorov, mestnih govoric, pogovornega jezika, slenga), ki so bližje našemu naravnemu, organskemu idiomu, ki ga pridobimo v družini in razvijamo v širši okolici, nezavedno prehaja v knjižni jezik, kar posledično vpliva tudi na jezikovni standard. Razrahlja se knjižna norma in postaja manj prepoznavna. Takšne prehode opazamo npr. v oblikoslovju, ko tipične analoške oblike prehajajo iz enega sklona v drugega in prodirajo v knjižni jezik kot dozdevne pravilne oblike (npr. izenačenje razlikovalnih imenovalniških, tožilniških in orodniških končnic pri samostalnikih ženskega spola iz neohranjenih sklanjatvenih vzorcev: KJ *moja hči* > NKJ *moja hčer/hčera*, KJ *mojo hčer* > NKJ *mojo hči*, KJ *s hčerjo* > NKJ *s hčer-ro* (po vzoru KJ *moja sestra*, *mojo sestro*, *z mojo sestro*) ali zgodovinsko utemeljene oblikoglasne spremembe pri sklanjanju samostalnika *otrok* v množini (KJ *otroci*, *pri otrocih*, *z otroki*, NKJ *z otroci*). Različne inovacije se lahko uveljavljajo v širši javnosti, toda ostajajo neknjižne, pogovorne, dokler niso sprejete kot normativne dvojnice (npr. SSKJ² že ima dvojnico *bukev* tudi *bukva*, pravopis pa je še ne dopušča). Ravno tako v knjižni jezik (še) ne prodrejo različne pogovorne prevzete besede, npr. anglicizmi (*kul*, *sor(č)i*), pridevniki: iz latinščine *super*, iz nemščine ali prek nje *fajn*, *fejst* idr. Novi tuji izrazi prehajajo v knjižni jezik, dokaj hitro se uveljavi domača vzporednica (*hashtag/hešteg*, *ključnik*) in z rabo postopno izpodrine prevzetega (npr. *računalnik*, pogovorno *komputer*).

V starejših obdobjih je bila v knjižnem jeziku izpričana večja svoboda izbire sočasnih jezikovnih sredstev in manjša stopnja upoštevanja starejše

»norme«, (ne)zavedno je bil preprežen s pokrajinskimi, lokalnimi značilnostmi, saj nismo imeli slovenskega šolstva, ki bi omogočilo usvajanje knjižne norme, le predhodne pisne zglede, nekaj opisov jezika v slovnica in jezikovno nadarjenost piscev, zato sta si bila do sredine 19. stoletja knjižni in neknjižni jezik bližja, tudi z namerno težnjo po pokrajinski obarvanosti. Toda predknjižni in nato knjižni jezik sta ohranjala nadnarečnost, o čemer pričajo že poznosrednjeveška besedila (npr. molitveni obrazci v *Rateškem/Celovškem rokopisu* s konca 14. stoletja). Kodifikacija skupnega slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja pa je odpravila nekatere mlajše kranjske narečne pojave in ga še bolj oddaljila od govorjenega jezika. Norme se je treba priučiti, v šoli, z branjem, samoučenjem s pomočjo aktualnih jezikovnih priročnikov, ki pa jih sodeč po pravopisnih zadregah premalo uporabljamo. Prav pa je, da izhaja zadnja desetletja vedno več folklorističnih in leposlovnih narečnih besedil, ki bodo ohranjala zanamcem tudi to živo in spreminjajočo se jezikovno dediščino.

V enem od svojih raziskovalnih prispevkov ste sopostavili komunikacijske vzorce iz preteklosti in sedanjosti: primerjali ste vzorce SMS-ov in vzorce pogovorov pri Pohlinu, da Sommaripu in drugih. Tukaj lahko omenimo tudi prvi zapis govorne slovenščine, pozdrav *buge waz primi galva Venus*. Danes te oblike ne uporabljamo več – do kdaj še lahko zasledimo njeno rabo?

V prispevku sem pravzaprav vzporejela neprimerljivo, ker so pogovori didaktični konverzacijski pripomoček za učenje slovenščine kot tujega jezika. So vedno dvojezični, trijezični, recimo v najstarejšem popotnem pogovoru v slovarju Alasie da Sommaripa v italijanščini in slovenščini. Njihov namen je drugačen, tudi kod je različen: so primarno ustni, toda podani v pisni obliki v tedanji knjižni slovenščini in niso posnetki spontanega govora oz. govorjenega jezika, ampak simulirani pogovori s predvidenimi odgovori. Pogovori v kratkih sporočilih v elektronskih medijih pa so že primarno v pisni obliki, ampak vseeno spominjajo na ustno sporazumevanje, ker se tudi pisno skušamo približati svojim naslovnikom enako kot sogovornikom z izbiro neknjižnih jezikovnih prvin, tj. kot bi se z njimi sporazumevali ustno. Podobno kot v elektronski pošti se prilagajamo naslovnikom glede na različna zunajjezikovna (pragmatična) merila (poznanstvo, starost, neuradnost, jezikovno kulturo idr.) in na tej podlagi izbiramo tudi jezikovne prvine. Če pišemo neznancem, starejšim, uradnim osebam,

nadrejenim ipd., izberemo knjižni jezik. Mladostniška kratka sporočila so bolj spontana, lahko tudi zelo kreativna in (sprva) inovativna, niso enozvrstna, upoštevajo različne socialne zvrsti, tudi interesne govorice.

Po dr. Tomu Korošču prvi diplomatski pozdrav *buge waz primi gralva Venus* iz leta 1227 je ob prihodu na Koroško namenil koroški vojvoda Bernard Spanheimski v slovenskem jeziku v kraljico Venero preoblečenemu pesniku Ulrichu Liechtensteinskemu, ki ga je zapisal v svoji zbirki *Frauendienst*. Ima dolgo izročilo vse do 20. stoletja: v 16. stoletju (*Bug te primi*) ga zasledimo le v pesmarici iz leta 1563, med pozdravi ga navede npr. Alasiev slovar (*bug vas prime*), ki ga pod *prijeti* (*Bog te primi!*) po njem navede tudi Pleteršnikov slovar, hkrati z navedkom prvega pozdrava z razlago iz *Kresa* leta 1882; z glagolsko predpono v obliki *bog te/vas sprimi* je bil rabljen vsaj do konca 19. stoletja, navaja ga npr. Hipolitov (1712), Pohlinov (1781) in Pleteršnikov slovar (za *vzprimi*), glagol *sprijeti* 'sprejeti' in zgled s pozdravom *Bog vas sprimi* je kot zastarel zapisan tudi v SSKJ².

Večkrat ste se sklicevali na Frana Ramovša in ena od trditev, ki ste jih po njem povzemali, je bila ta, da so tri glavne gonilne sile sprememb v jeziku glasoslovne spremembe, prevzemanje iz drugih jezikov in nalika. Še ena pa je teza o bolj sproščenem jezikovnem razvoju takrat, ko jezik nima močne institucionalne podpore – danes šolski sistem in pravopis omogočata, da je knjižni jezik trden sestav, ima torej trdno institucionalno podporo. Kakšno vlogo imajo pri tem dvojnice v knjižni normi?

Ena od tipoloških jezikovnih lastnosti starejšega knjižnega jezika je prav gotovo dvojničnost oz. variantnost, ki se pojavlja v različnih besedilih in na različnih ravneh. Dvojnice so bile zastopane množičneje do standardizacije jezika sredi 19. stoletja. Njihova vloga je bila večnamenska, večplastna: niso le pokazatelji nestandardiziranosti jezika ali nedoslednosti v njem, sproščene rabe, ampak imajo predvsem funkcijo vključevanja različnosti za lažje dekodiranje pomenov (imajo kognitivno vlogo, načelo jasnosti sporočenega), služijo kot slogovno sredstvo (z estetsko vlogo), pa tudi za izbirnost med različnimi rabami (s pragmatično vlogo). Že od starega veka so kot slogovno sredstvo služile t. i. dvojne formule, leksikalne priredne sopomenke, po Toporišiču poimenovane »dvojično vezniško priredje«, ki jih je v svoji knjigi o Trubarjevi skladnji obravnavala dr.

Elisabeth Seitz. Sodobni pravopis v manjši meri pri izkazani neenotni rabi tudi dopušča nekatere dvojnice.

Omenjate, da se je včasih v besedilih pojavljalo več dvojnic, tudi pri istem avtorju, celo znotraj iste povedi.

Res je, za nedoslednostjo je bil verjetno skrit namen, saj je dvojničnost pogojena z različno rabo v različnem prostoru in času, z njo so besedila nagovarjala pokrajinsko različne naslovnike, ohranjala starejšo in uvajala mlajšo rabo, tj. vključevala tradicijo in inovacije ter še medjezikovne vplive na vseh jezikovnih ravneh.

Je tu preveč predrzno narediti vzporednice s tem, da se več dvojničnosti, variantnosti uvaža v sodobni knjižni jezik? Sredi 19. stoletja po poenotenju knjižne norme je bila variantnost nezaželeno. Takrat so se dvojnice izločale, stremelo se je k čim več enovariantnosti. Trenutno se zdi, da smo v obdobju, ko se v knjižni jezik vnaša več variantnosti in se to odraža tudi v priročnikih. Kako vi razumete ta pojav?

Težnja po jezikovni enovitosti je v ospredju stabilnega jezikovnega sistema, vendar brez normativnih dvojnic ne gre, so stvar dogovora. O tem sem razmišljala, ko sem pisala o pravopisnih dvojnica za Obdobja 43,³ sicer na oblikoslovni ravni, kjer je dvojničnost včasih tudi moteča, ker je ne poznamo in potem tudi ne uporabljamo obeh možnosti, ki nam jih ponuja knjižna norma (npr. *dodaste* in *dodate*, ne pa NKJ *date*). Po drugi strani pa je dvojničnost odprta raba, ki dovoljuje dve možnosti in na ta način omogoča tistim, ki te dvojnice uporabljajo v neknjižni zvrsti ali v govornem jeziku, da jih uporabljajo tudi v knjižni. Ali pa so časovno pogojene: upoštevajo starejše in mlajše jezikovno stanje. Vsekakor pa morajo biti v zavesti pisca in tudi jezikovnega svetovalca, ker drugače lahko kakšno od knjižnih dvojnic popravi, čeprav jo pravopis dovoljuje. To se mi zdi pomembno. Velikokrat mislimo, da vemo, kaj je normativno in kaj ni, vendar se moramo večkrat tudi tisti, ki se ukvarjamo z jezikom, slovenisti, poučiti, kaj je dejansko normativno in kaj ne.

³ Orel, I. (2024). Oblikoslovne dvojnice: pomoč ali ovira za jezikovne uporabnike. V S. Štumberger (ur.), *Predpis in norma v jeziku* (Obdobja 43, str. 233–240). Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/Obdobja.43.2784-7152>

Katero Ramovševo delo bi priporočili novejšim generacijam, ki se prvič srečujejo z njim?

Odvisno od tega, kaj jih zanima. Morda *Kratko zgodovino slovenskega jezika*, ker je bolj povzermalna knjiga, ki je tudi večkrat izšla pri Slovenski matici in ni tako specialna. Če se zanimajo za narečja, naj vzamejo v roke *Dialekte* iz leta 1935. Meni se zdi za sloveniste zelo uporaben in izčrpen tudi *Konzonantizem* iz leta 1924. Sama pri vsakem predmetu priporočam tista dela, ki se nanašajo na določeno področje in tako priporočam *Morfologijo*, ki pa je študenti žal ne vzamejo več v roke. Hiter tempo življenja in študija je povzročil, da je tudi učenje postalo drugačno, praktično, študenti se večinoma zadovoljujejo z instantnim znanjem po zapiskih, v katerih se marsikaj tudi potvori ter se na izpitih širijo napačni podatki in razlage. Premalo se upošteva obvezna strokovna literatura in razmišljanje o prebranjem, kljub opozorilom o preverjanju vsebine določenih člankov.

Še nekaj vprašanj, vezanih na vaše pedagoško delo. Dolga leta ste poučevali na ljubljanski Filozofski fakulteti. Kako zdaj gledate na svojo kariero kot profesorica zgodovinskega jezikoslovja?

Na Filozofsko fakulteto sem prišla leta 1990 kot asistentka in mlada raziskovalka, istočasno sem postala tajnica Slavističnega društva Slovenije ob predsednici in moji mentorici Martini Orožen. Sprva sem se posvečala svoji doktorski temi, nato pa že pred mentoričino upokojitvijo postopoma prevzemala njene predmete. Na fakulteti sem službovala 33 let. Nerada gledam nazaj na prehojeno pot, saj sem vedno zelo kritična do svojega dela. Če bi jo lahko ponovila in imela dovolj časa, bi gotovo marsikaj spremenila. Žal mi je, da nisem znala preseči v sebi zakoreninjenega pristopa in sem se trudila pri pouku obdelati čim več snovi, navesti veliko podatkov, ker se mi je zdelo vse pomembno, čeprav sem se zavedala, da je manj več. Nisem se tudi najbolje počutila med javnim nastopanjem in nisem znala razviti svojih pedagoških genov, saj mi je trema škodila že od malega, v šoli, pri izpitih, s predavateljsko prakso se je delno razkadila, ne pa pred mikrofonom ali kamero. Obžalujem tudi, da do želene odzivnosti in razprave med poukom ni prišlo velikokrat, razen z nekaterimi posamezniki, ki so bili bolj razmišljajoči in aktivni. Večkrat sem imela občutek, da so bili študenti bolj odsotno prisotni, saj tudi na moja preprosta vprašanja niso odgovarjali.

Tudi študijski program je bil pred bolonjsko reformo precej drugačen, študentov je bilo veliko več kot danes, tako da se je marsikaj spremenilo na slabše. Zdi se mi, da je slovenistični študij zadnje čase postal manj mika-ven, manj zaželen, kot je bil prej, ko nas oz. jih je bilo čez sto še v četrtem letniku. Upadanje zanimanja se spričo necenjenosti učiteljskega poklica lahko še povečuje. Zdaj je vpis na enopredmetno slovenistiko prve stopnje in nasploh na drugostopenjski študij veliko manjši, kar ima tudi nekatere prednosti, ker imamo lahko pri izbirnih predmetih bolj individualiziran pouk in se lahko prilagodimo interesom študentov. Je pa bila večkrat v predavalnici tudi zevajoča praznina, ker se je predavanje, ki niso obvezna, zlasti ob koncu semestra udeleževalo zelo malo študentov. Bolonjski študij je bolj osredotočen na prvo stopnjo, kjer je treba v treh letih podati pregled jezikovnih vsebin v kratko odmerjenem času, kar je pri številnih jezikoslovnih predmetih zelo težko izvedljivo. Na drugi stopnji je malo obveznih vsebin, predvsem na dvopredmetni smeri, celoten pedagoški modul (sama bi se se zavzemala za enotni petletni pedagoški študij) ter čas, namenjen pisanju magistrskega dela. Kljub petim letom študija in absolventskemu letu, torej enemu letu študija več, pri jezikovnozdgovinskih vsebinah študenti pridobijo zelo malo znanja, tudi manj različnih predmetov izvajamo kot po predbolonjskih programih. Kar se mi zdi pozitivno v novih programih, je izbirnost in možnost izmenjave v tujini, ki je slovenisti ne izkoristijo dovolj, da ne izgubijo semestra študija na matični fakulteti, bi pa to izkušnjo vsem priporočala (sama sem jo izkusila šele na podiplomskem študiju).

Zdaj ste pravzaprav že omenili, da je manj pozornosti posvečene zgodovinskemu jezikoslovju, tudi zgodovini jezika in jezikoslovja. Kaj je pri tem področju tisto, kar je najbolj pomembno za študente, pa tudi širše za stroko?

Lahko začnem že od ustanovitve Univerze v Ljubljani leta 1919, ko je bilo zgodovinsko jezikoslovje na slovenski slavistiki osrednje. Mladogramatiki so konec 19. in na začetku 20. stoletja jezik raziskovali diahrono primerjalno jezikoslovno, zato je imela historična slovnica osrednje mesto tudi pri študiju slovenskega jezika. Tako je imel tudi prvi profesor slovenskega jezikoslovja Fran Ramovš svoje prvo predavanje 3. decembra 1919 na novoustanovljeni slovenski univerzi, ki je bila v slovenskem jeziku, iz historične slovnice. V 60. letih 20. stoletja je vedno večji delež prevzemal študij sodobnega slovenskega knjižnega jezika, ki sta ga predavala Jože

Toporišič in Breda Pogorelec, izmenično z zgodovino knjižnega jezika. Zgodovinske vsebine so bile povezane s slavistiko, tj. Uvod v primerjalno slovansko jezikoslovje in Stara cerkvena slovanščina kot prvi slovanski knjižni jezik, ki so ga spoznavali tako enopredmetni kot dvopredmetni študenti slovenistike. Kasneje se je razmerje spreminjalo v škodo slovanskih vsebin, zlasti po sicer smiselni delitvi slavistike na dva oddelka (za slovenistiko in slavistiko) na začetku 21. stoletja. Z bolonjskim študijem so se jezikovnozgodovinske vsebine še skrčile in ti predmeti ukinili, saj je bilo treba uvesti nove vsebine sodobnih jezikoslovnih smeri, kot so npr. besediloslovje, frazeologija, psiholingvistika, pragmatika, korpusno jezikoslovje idr., nekatere so le izbirne, kamor so se preselili tudi lektorati slovanskih jezikov. Na slovenistiki imamo samo en obvezni predmet Od praslovanščine do stare cerkvene slovaščine za enopredmetne študente, v 30 urah in v enem semestru, ki ga izvaja dr. Matej Šekli, ki nudi zelo okrnjeno podlago za zgodovinsko glasoslovje, naglasoslovje in oblikoslovje. Na dvopredmetnem študiju imajo na prvi stopnji samo en zgodovinskojezikovni predmet Pregled zgodovine slovenskega jezika, ki se osredotoča tako na glasoslovno, oblikoslovno, skladensko védenje v samo 30 urah enega semestra, ki sva ga predavali s prof. dr. Smole. Pregleda se v tem času ne da opraviti, kvečjemu lahko izberemo in razložimo nekatere bistvene pojave. Skušala sem vendarle napraviti pregled po vseh besednih vrstah, ki mu je brez predznanja težko slediti (na boljšem so slavisti), zato je bil ta predmet deležen kritik. Zaradi podobremenitve, ker se v bolonjskih programih zgodovinskojezikovni predmeti niso vedno izvajali, za katere ni bilo vpisanih študentov, sem izvajala krajši čas po potrebi tudi druge predmete (poimenovalno tipologijo, seminar iz strokovnega jezika za prevajalce, uvod v jezikoslovje), za kar sem hvaležna kolegom, ki so mi jih odstopili. Zato je bilo izvajanje pedagoškega procesa bolj razgibano, vsakoletna negotovost pa bolj stresna. Treba bi bilo ozvestiti spoznanje, da poznavanje jezikovnorazvojnih zakonitosti in dejstev ter sprememb v času in prostoru pripomore tudi k razumevanju pojavov in stanja v sodobnem knjižnem jeziku in v krajevnih govorih na vseh jezikovnih ravneh. Zato bi slovenisti morali te vsebine usvojiti, saj so ključ za razumevanje jezikovnih smernic v sedanjosti. Velikokrat govorimo, da je zgodovina naša učiteljica, ampak kot vidimo, ne samo na našem področju, njene modrosti ne sprejemamo. Jezikovnozgodovinska znanja so nujno potrebna za širše jezikoslovno in literarnovedno obzorje, poglobljeno raziskovalno dejavnost in za vse, ki se vpišejo na tretjo stopnjo. Za splošno slovenistično izobrazbo in pedagoško

delo je nujno poznavanje na primer tipologije jezikovnih sprememb na vseh ravninah v starejših obdobjih in jezikovne rabe v starejših slovenskih besedilih, da lahko učitelji ta znanja kompetentno posredujejo svojim učencem, saj morajo biti zajeta v osnovno- in srednješolskih učnih načrtih.

OCENE IN POROČILA

Andreja Legan Ravnikarⁱ

Monografija o slovenski literarni zapuščini nekdanjega Loškega gospostva

Akademikinja Marijo Stanonik, doktorico znanosti s področij literarnih ved in teologije, upokojeno redno profesorico za slovstveno folkloristiko, odlikuje neustavljiva delavnost. Vedno znova snuje in uresničuje svoje delovne načrte ter premaguje strokovne izzive na različnih znanstvenih področjih: v slovstveni folklori, literarni in kulturni zgodovini, celo domoznanstvu. Želja, da se pokloni svoji rodni dolini in njenim prebivalcem, ki so pustili neizbrisljivo sled v slovenski kulturi, je vzklikla že dolgo pred izidom monografije *Dar Poljanski dolini*.¹ Ko so končno dozorele okoliščine in se je avtorica povezala s pravimi ljudmi, ki so jo tudi finančno podprli, je dokončala, zbrala in ob njihovi strokovni pomoči uredila vse zapise, hkrati pa ugotovila, da je letnica izida 2024 nadvse primerna tudi v jubilejnem smislu. Takrat je namreč minilo natanko 1050 let od ustanovitve Loškega gospostva, 100 let od smrti velikega literata Ivana Tavčarja, pred 10 leti pa sta sklenila življenjsko pot ustanovitelj in profesor Oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani Branko Berčič in izvrstni, a še ne celovito raziskani in ovrednoteni pisatelj Vladimir Kavčič.

V obravnavanem delu je Marija Stanonik postavila spomenik svojim rojakom, prostoru in času na območju nekdanjega Loškega gospostva, ki sega od Škofje Loke kot njegovega središča do Ledin na skrajnem jugovzhodu in Bitenja na skrajnem severozahodu, z izpostavljenimi kraji: Žiri, Podgora, Hotavlj, Četena Ravan (Javorje), Poljane in Selca. Monografija kronološko zajema čas od poznega srednjega veka do sodobnosti. Za uvodom se zvrsti šestnajst poglavij, večinoma o slovenskih literatih, ki jih je v kanon

ⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; andreja.legan-ravnikar@zrc-sazu.si; <https://orcid.org/0000-0002-1334-1360>

¹ Stanonik M. (2024). *Dar Poljanski dolini: besedna umetnost v porečju Poljanske Sore, s pogledom na Selško in zahod Sorškega polja: ob 1050-letnici Loškega gospostva, 100-letnici smrti Ivana Tavčarja, 10-letnici smrti Branka Berčiča, 10-letnici smrti Vladimira Kavčiča* (614 str.). SAZU, Knjižnica Ivana Tavčarja.

sprejela slovenska literarna zgodovina,² od znamenitega *Škofjeloškega pasijona* z začetka 18. stoletja do vključno jubilanta Vladimirja Kavčiča.

Prvo poglavje *O poetiki škofjeloškega pasijona* (Romuald Standreški, 1676 – 1748) predstavlja najstarejše ohranjeno slovensko dramsko besedilo, ki so ga s presledki dramsko poustvarjali že od prve polovice 18. stoletja, uprizoritve pa se nadaljujejo še v današnjem času. Avtorica ga obravnava s stališča motivne starosti in tradicije, medbesedilnosti in sožitja s folklorno poetiko.

V Bitnjah pri Škofji Loki je bil rojen jezuitski pridigar in pisatelj Jernej Basar (1683–1738), ki je več kot 500 pridig objavil v delu *Pridige iz bukvic, imenovanih Exercitia svetega očeta Ignacija, zložene na vsako nedelo čez lejtu* (1734). Avtorica ga predstavlja v poglavju *Jernej Basar med zaslužnimi pridigarji 18. stoletja (Bitnje pri Škofji Loki, 1683 – 1738, Ljubljana)*. V nasprotju s kapucinoma Svetokriškim in Rogerijem ga je pri obravnavah baročnega slovstva literarna zgodovina nekoliko puščala ob strani, vendar, kot pravi avtorica, povsem neupravičeno. Primerjalno z njima analizira Basarjev odnos do jezika oz. kultiviranega izražanja nasproti prostaškemu. V pridižnih besedilih odkriva folklorne obrazce, folklorne motive, npr. njegov odnos do ljubezenskih pesmi, neločljivost pridige od poučnih tem in moralno-etične problematike, z literarnoteoretskega stališča pa odpira še ne povsem razrešeno vprašanje, kako terminološko opredeliti pojme *eksempel*, *prigliha*, *priповest*, *historja*, *fabula* v pridižnih besedilih. Avtorica sporoča, da nudi obdobje protireformacije in baroka za slovstveno folkloristiko veliko bogatih virov, »le čez tisoče strani starega pisanja se je treba prebiti«.

Nedokončan portret Martina Nagliča (Žiri, 1748 – 1795, Ljubljana) je M. Stanonik izluščila iz pregleda bogate korespondence M. Nagliča z baronom J. A. Erbergom, lastnikom gradu Dol (Lustall), iz obdobja od 1780 do 1794, in iz njegove oporoke. Predstavila je življenjsko in poklicno pot

² Avtorica opozarja, da njen izbor še zdaleč ni izčrpen, saj v monografijo niso bili uvrščeni vsi literati in drugi umetniki s tega področja. Vseslovenski pomen za slovensko kulturo imajo gotovo tudi pesnik Ahac Steržinar (1676–1741) s Suhe, filozof Aleš Ušeničnik (1860–1952) iz Poljan, mladinski pisatelj Leopold Suhodolčan (1928–1980) iz Žirov in mnogi likovni umetniki, npr. brata Šubic, Anton Ažbe, Sedeji idr. (Stanonik 2024: 10).

tega duhovnika, jezuita in pesnika, ki je pod vplivom narodnoprerodne miselnosti nekaj pesmi objavil v Devovih *Pisanicah*. Šestinosemdeset pisem predstavlja avtentičen vir za etnološko raziskavo vsakdanjega življenja na Slovenskem v času razsvetljenstva, tudi višjih slojev, o katerih tovrstna študija še ni bila napisana (Stanonik 2024: 59).

Naslednje poglavje predstavlja obsežen *Literarni portret Antona Žaklja – Rodoljuba Ledinskega (Ledine, 1816 – 1868, Veliki Trn nad Krškimi)*. Duhovnik, pesnik in zbiralec ljudskih pesmi je bil v slovenski literarni zgodovini dolgo prezrt, kar je mogoče pojasniti z dejstvom, da njegove pesmi niso nikdar izšle v samostojni zbirki, redke objavljene pa so raztresene v publicistiki, npr. v *Novicah*. Dolg do rojaka skuša avtorica poravnati z natančno analizo njegove ustvarjalne poti, kot jo razkriva pesniška zapuščina, ki je predstavljena v tem poglavju. Njeno prizadevanje za večjo prepoznavnost pa presega golo znanstveno obravnavo, saj je bila pobudnica in soorganizatorica simpozija *Anton Žakelj – Rodoljub Ledinski in njegov čas* (2022), v sklopu katerega je nastala istoimenska monografija. S tem so udeleženci poskrbeli, da je Anton Žakelj končno prodril v slovensko literarno in kulturno zavest.

V poglavju *Iz pesniške delavnice Antona Žaklja – Rodoljuba Ledinskega*, ki je organsko nadaljevanje prejšnjega, se seznanimo s celovito raziskavo njegovega pesniškega opusa, obravnavanega v kronološkem vrstnem redu nastajanja pesmi. Avtorica predstavi črkopis in jezikovne značilnosti, z literarnega stališča pa analizira pesmi po kronologiji nastajanja, glede na motiviko, poetiko, žanrska vprašanja in medbesedilnost.

Jernej Lenček, Slovenski romar in žirovski svet (Brezovica pri Ljubljani, 1827 – 1861, Pivka) prikazuje duhovnika in pisatelja, ki je za leti 1857 in 1858 uredil »koledar v poduk in kratek čas« *Slovenski romar*. To je nadvse koristen zgodovinski vir za etnološke raziskave, npr. kot vir za vprašalnice v *Etnološki topografiji slovenskega etničnega ozemlja: rastlinski, živalski svet, vreme, tehnika*; ima funkcijo pedagoškega pripomočka in praktičnega priročnika (*praktika* > *pratika*). M. Stanonik je posebno pozornost posvetila Lenčkovemu najobsežnejšemu (domoznanskemu) članku *Žirovski svet* o mikrotoponimiji, ki ga odlikuje za tisti čas moderen raziskovalni pristop, saj je nastal na podlagi terenskih raziskav. Avtorica poudarja, da gre za obetavnega, žal prezgodaj umrlega slovenskega kulturnega delavca,

ki sodi »v množico tistih, katerih žrtve podcenjujemo, omalovažujemo in nehvaležno pozabljamo«, brez katerih pa ne bi bilo kontinuiranega razvoja naše kulture niti ne naših ustvarjalnih vrhov.

Poglavje *Gregor Krek, prvi univerzitetni profesor slavistike v Gradcu (Četena Ravan, 1840 – 1905, Gradec)* je izčrpna razprava (na 66 straneh) o tem znamenitem slovenskem filologu in pesniku. Obravnava posamezne postaje njegove bogate življenjske in strokovne poti: rojstvo in šolanje umešča v čas in prostor razgibanega političnega, gospodarskega in kulturnega življenja (revolucionarno leto 1848), za katero je značilen razmah slovenskega časopisja, po vzoru evropskih romantičnih tokov pa se je načrtno zbiralo slovensko ljudsko slovstvo in pridobivalo avtentično etnološko gradivo ob različnih običajih, praznikih, družabnih dogodkih, predvsem na slovenskem podeželju. Posebno mesto si Krek zasluži z ustanovitvijo stolice za slovansko jezikoslovje in literaturo na graški univerzi, na kateri je bil prvi univerzitetni profesor in predstojnik slovanskega inštituta. V okviru slovanske filologije se je ukvarjal z zgodovino jezika, etimologijo, tudi s slovstveno folkloro (v povezavi s slovansko mitologijo) in literarno vedo. Bil je narodno zaveden slovenski izobraženec in hkrati socialno občutljiv dobrotnik, ki je revnim nadarjenim slovenskim študentom pomagal do izobrazbe. Njegovi učenci in nasledniki, kot so Vatroslav Jagić, Karel Štrekelj, Matija Murko in Vilko Novak, pričajo, da je svoje bogato znanje znal deliti, mlade je spodbujal k raziskovanju in preseganju dotedanjih znanj.

Tudi naslednji dve poglavji, ki sta posvečeni v slovenski literarni, kulturni in politični zavesti dobro znanemu Ivanu Tavčarju, pričakovano izstopata po večjem obsegu – vsako ima približno 70 strani. *Prostor in čas v Tavčarjevi poljanski literaturi* je osredinjen na krajevna in nekrajevna lastna imena v rodni Poljanski dolini (Žiri, Loško pogorje, Blegoš, Zala, Visoko), iz katerih je črpal čudovite literarne podobe. V ospredju je motivika narave (zemlja, cvetje, gozdno in sadno drevje), naravni, vremenski pojavi (veter, bliskanje, grom, voda, plazovi), živalski svet divjih in domačih živali. Tavčar se je posvečal različnim obdobjem slovenske zgodovine: zanimal ga je čas reformacije in rekatolizacije v 16. in 17. stoletju ter tudi socialne, gospodarske in nacionalne razmere njegovega časa (propadanje kmetij, razmerje med slovenščino in nemščino ter jezikovne posebnosti).

Naslov naslednjega poglavja *Tavčarjev slavospev Poljanski dolini: Kadar zopet pridem v rojstno krajino, me v hipu obdajo otroška leta* (Ivan Tavčar, *Cvetje v jeseni*, 1917) napoveduje bistvo tega prispevka. Njegovo najbolj splošno znano povest *Cvetje v jeseni* Marija Stanonik »secira« z interdisciplinarnega vidika ter kljub mnogim predvsem literarnozgodovinskim obravnavam in medijski izpostavljenosti (v povezavi s filmsko upodobitvijo zgodbe) še vedno odkrije kaj novega. V prispevku raziskuje dinamiko domoljubja pri Tavčarju: od rodovne razsežnosti in veroizpovedi prek slovenske narodne zavesti do lokalpatriotskega vidika domoljubja. Tudi iz njegovih drugih literarnih del (*Povesti iz loškega pogorja* oz. preimenovano *Med gorami*) je mogoče izločiti etnološke podatke o materialni kulturi naših prednikov v 19. stoletju, kot so stavbna dediščina in notranja oprema, različna kmečka in gospodinjska opravila po letnih časih, ljudsko zdravilstvo in prehrana, oblačilna kultura, kmečko družinsko življenje in ljudi na robu, ženitve in pogrebi, verovanje (pritrkavanje, romanja) in vraževerje, vedeževanje, likovna umetnost in plesna folklor. Avtorica se posveča tudi odkrivanju elementov slovstvene folklor pri Tavčarju: prepozna folklorne obrazce (vzdevki, pozdravi, kletvice, rekla in pregovori, zagovori in uroki) ter folklorne pripovedi (bajčne pripovedke, strašljiva povedka, šaljiva povedka). Izpostavlja širši javnosti nepoznane narečne izraze iz poljanskega govora, ki jih pritegne v slovaropisno obravnavo na kar desetih straneh, npr. *ruska* ,mravlja‘, *žival* ,ljubkovalnica za otroka, dekle‘, *kočemajka* ,vrhnji del ženskega oblačila; majica, bluza‘, *sadje* ,sadno drevje, praviloma jabolka‘ (sadjevec). V delih opaža tudi druge jezikovne posebnosti: novotvorjenke, posebne oblikoslovne končnice, stilno in časovno zaznamovane besede (ilirizmi, nenavadne tujke).

Luka Pintar, prvi raziskovalec poljanskega narečja (*Hotavlje*, 1857 – 1915, *Ljubljana*) je bil jezikoslovec, literarni zgodovinar in zbiralec narečnega besedja poljanskega in žirovskega govora. Zbirko je posredoval Maksu Pleteršniku kot prispevek za nastajajoči *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895), v katerega je urednik uvrstil kar 757 besed (z oznako *Polj.*). Načrtoval je pripravo poljanskega narečnega slovarja, pri čemer je odkril in opisal glasoslovno posebnost znotraj slovenskih narečij, tj. ponaglasne dolžine v poljanskem in žirovskem govoru. Pomemben je tudi Pintarjev prispevek sedmih pesmi v Štrekljevo zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923).

Poglavje *Janez Evangelist Krek s sebi enakimi iz Loškega gospostva* (Sv. Gregor, 1865 – 1917, Šentjanž) popisuje Krekove stike z različnimi izobraženci, ki so bili doma z območja nekdanjega Loškega gospostva. Njegovo pot so zaznamovala srečanja in pisni stiki s poljanskimi rojaki: pisateljem in politikom Ivanom Tavčarjem, duhovnikom Andrejem Kallanom, slavistom Francetom Koblarjem, pesnikom in duhovnikom Luko Jeranom, zgodovinarjem Francem Kosom, filozofom in teologom Alešem Ušeničnikom, narečnim pesnikom Francem Vidmarjem - Pustotnikom, profesorjem Ivanom Dolencem ter v malo bolj oddaljenih Doslovčah rojenim pisateljem in duhovnikom Franom Saleškim Finžgarjem.

Naslednje poglavje *Janez Evangelist Krek v slovenski literaturi in literarni vedi* predstavlja Krekovo literarno dejavnost: pesništvo, dramatiko in pripovedno prozo. Krekove objave v publicistiki so bile v svojem času precej odmevne, saj se je aktivno odzival na aktualno politično dogajanje: prek komentiranja gospodarskih, političnih in verskih razmer je javno prebujal socialno zavest tako slovenskega delavca kot tudi izražal skrb za zadolženega in propadajočega kmeta. Sledijo predstavitve sodobnikov Janeza E. Kreka, s katerimi je tvorno sodeloval: Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Alojza Gradnika, Frana Saleškega Finžgarja, Ivana Preglja. Avtorica poudari, da se je Krek mnogih ljudi osebno globoko dotaknil, saj so se ga še po smrti pogosto spominjali.

Neutešeno hrepenenje Tineta Debeljaka (Škofja Loka, 1903 – 1989, Buenos Aires, Argentina) upodablja pretresljivo obdobje slovenske zgodovine med 2. svetovno vojno in takoj po njej. Svojo veliko bolečino ob posthumnem poniževanju premaganih Slovencev, ko jim je zmagovalna stran odrekala tudi civilizacijsko pravico do groba, je pesnik Tine Debeljak prelil v monumentalno pesnitev *Velika črna maša za pobite Slovence* (leta 1949 objavljena pod psevdonimom Jeremija Kalin). Ko avtorica analizira najbolj pretresljive odlomke, se pod njimi grafično izriše (trikrat po) ena solza in se besedilo do konca (vsakokratne) strani pretrga, kar spominja na kratek predih, nekakšno minuto molka v spomin na žrtve. Izpostavlja zgodovinsko razsežnost nastanka epa, religiozno in literarno razsežnost besedila. Analizira skrbno izbrano besedje pesnitve (tudi izbiri latinskih odlomkov), posebej novotvorjenke, stilno zaznamovane besede, komentira pesniške oblike, kompozicijo, stilne in ritmične postopke, barvno in grafično simboliko, medbesedilnost (antična plast, svetopisemska plast,

folklorna plast, povezana s starodavnim slovenskim izročilom, literarna klasika: Prešernov Krst pri Savici). Iz vseh analiziranih odlomkov je čutiti, da je pesnik Debeljak močno pogrešal domovino in domačo pokrajino, rojake in slovensko govorico, ki jo je skrbno gojil tudi v izseljenstvu.

Razprava (*Ob*)up Kavčičeve Pustote (*Podgora, 1932 – 2014, Ljubljana*) se pogloblja v monumentalno delo Vladimirja Kavčiča, roman *Pustota*, ki se, tako kot veliko njegovih knjig, ukvarja s prelomnimi dogodki v slovenski zgodovini. Dogajanje sega v 18. stoletje, v čas po znamenitem tolminskem puntu, ki je bil leta 1713 zatrt, njegovi akterji pa so se skozi desetletja soočali s tragičnimi posledicami: v obliki izгона iz domačega kraja na že dvakrat opuščeno domačijo Pustota in stalnega boja za preživetje. Nanje so se zgrinjale usodne nesreče: izgon sina v vojsko, naravne ujme, bolezni, pri čemer pisatelj izpostavlja emocije romanesknih oseb, njihovih polzavestnih stanj, s plastjo folklorne pa se koprena irealnosti prenaša tudi na njihovo okolje. Avtorica opozarja na različne prvine tega poetično najbolj dognanega Kavčičevega dela: besedišče (arhaizmi), glasovne figure, skladenjske posebnosti, ponavljanja, barvne epitetone, primere, personifikacije, simboliko.

Naslednje poglavje, *Strah in pogum v literarnem opusu Vladimirja Kavčiča*, se nanaša na 16 naslovov njegovih literarnih del. Motiv strahu je prisoten v trilogiji o Jakobih iz obdobja 18. stoletja: *Pustota*, *Somrak* in *Vrnitev v izginule kraje*. Isti motiv z različnimi odtenki na fiziološki in psihološki ravni je konstantno prisoten tudi v Kavčičevi literaturi o 20. stoletju: *Sreča ne prihaja sama*, *Čez sotesko ne prideš*, *Žrtve*, *Ne vračaj se sam*, *Zapisnik*, *Prihodnost, ki je ni bilo*, *Tja in nazaj*, *Od tu dalje*, *Minevanje*, *Od nikoder do nikamor*. Avtorica poudarja pisateljev pogum, da je tematiziral strah kot bivanjsko razsežnost slehernika, ne glede na to, na kateri strani se je znašel v mejnih situacijah, do katerih prihaja v vojnem dogajanju. Motiv poguma, ki se pojavi veliko redkeje, je najbolj izpostavljen v *Pustoti*.

Enigmatična poezija Franca Kopača (Kranj, 1954 – 2008, Žiri) predstavlja sklepno poglavje monografije. Avtorica skuša iz pozabe iztrgati neznanega pesnika, ki ga na spletu najdemo le na seznamu slovenskih pesnikov na Wikipediji, celo z napačnim rojstnim podatkom 1953. Predstavlja njegovo pesniško zbirko *In hvaljeno nosi v sebi* (1983): kompozicijo, zgodovinsko motiviko, duhovnost, tematiko družine in ljubezni. Zbirko *Šmarnična*

romanja analizira po vseh postajah tradicionalnega romanja iz Žirov na Brezje. Po zaslugi žirovskih rojakov (*Žirovski občasnik*) so v letih 1993, 1994 in 2009 izšle še tri Kopačeve pesniške zbirke.

Vire in literaturo avtorica monografije navaja v naslednjem razdelku na 22 straneh, ločeno po posameznih poglavjih. Ta so namreč, preden jih je povezala v celoto s skupnim imenovalcem Loško gospodstvo, izhajala v različnih letih, prvo v letu 1979, večinoma pa po letu 2006 v zbornikih, pripravljenih po znanstvenih posvetih ob različnih obletnicah ali drugih aktualnih priložnostih, manjkrat v periodičnih publikacijah. Štirje članki, torej četrtna poglavij, pa so objavljeni prvikrat: dve enoti o Ivanu Tavčarju ter po ena o Luku Pintarju in Francu Kopaču. V sklepnem delu je objavljeno razčlenjeno kazalo po posameznih podpoglavjih znotraj poglavij, kar je nadvse dobrodošlo za bralca, ki ga zanimajo posamezni segmenti z informacijami zgoščenih besedil (kar je prepoznaven avtoričin slog), predvsem pa na enostaven način dobi celovit vpogled in pregled nad obravnavano problematiko.

V dodatnem razdelku *O avtorici ob rob* izvemo marsikaj zanimivega, česar ne moremo razbrati iz suhoparnih biografij na uradnih predstavitvenih straneh znanih Slovencev. Prvi je prispevek France Buttolo *Notranja zgradba pesniške zbirke Raztrgane korenine* (1997) Marije Stanonik. Vsebuje analizo 30 prvikrat objavljenih kratkih pesmi, razdeljenih na 4 cikle. Prvi cikel *Puščava* je povezan s temami samote, izgubljenosti, iskanjem življenjskega smisla in smrti. Po pomenu najpomembnejši je drugi cikel z istim imenom kot pesniška zbirka, v katerem se lirski subjekt sprašuje, kako sploh preživeti oz. obstati. Sledi ljubezen kot subjektovo življenjsko načelo v tretjem ciklu – *Lakota* in postsimbolistična pesniška načela v zadnjem ciklu – *Prah*. O liriki Marije Stanonik piše tudi Miroslav Slana - Miros, posamezni odzivi na pesniško zbirko iz leta njenega izida (1997) pa so zbrani v nadaljevanju. Nehote se vsiljuje misel, da se je avtorica monografije s pesniško zbirko tudi sama poklonila svoji rodni dolini.

Kot je razvidno iz kolofona in uvodnih besed, je monografijo uredila avtorica, v sodelovanju z izkušeno oblikovalko, domačinko Nino Drol, kar je opravljeno nadvse skrbno in premišljeno. Jezikovni in bibliografski pregled je kljub velikemu obsegu prek 600 strani zelo natančen; pripravila sta ga slovenistka Marija Samec in izvrstni bibliograf Drago Samec. Prav tako

so bile premišljeno izbrane fotografije za čudovito naslovnico ter notranje (sprednje in zadnje) platnice, kakor tudi posnetki nepremične snovne kulturne dediščine (rojstne hiše literatov, lokalni sakralni objekti), ki jih je posnel ali pridobil cenjeni fotograf Andrej Ferfila. Dodajmo, da bi jih bilo lahko še več, kajti slikovno gradivo (npr. podobe pokrajine in njenih detajlov, kmečkega gospodarstva idr.) je za bralca vedno zanimiva popestritev.

Monografija ni namenjena samo bralcem, ki so kakor koli povezani s Poljansko dolino in za katere ima delo še dodaten čustveni pomen, temveč nagovarja vsakega Slovenca, da se zave svojih korenin, da zna ceniti svojo zgodovino, vztrajnost, žilavost in sposobnost preživetja naših prednikov v najtežjih okoliščinah, pri čemer so razvijali narodno samobitnost, svoj jezik in kulturo. Ne poznam nobene slovenske doline ali pokrajine (ali pa je to samo odraz mojega nepoznavanja), ki bi ji pisec z izčrpno predstavitevijo tam rojenih (predvsem) literarnih ustvarjalcev postavil tako veličasten spomenik. Knjiga si zasluži mesto v vsakem gospodinjstvu v teh krajih (seveda ne samo tam), kot odraz ponosa in zdrave samozavesti, kaj so dosegli predniki. Iskrene čestitke avtorici Mariji Stanonik za oživljanje njihove ustvarjalnosti in ohranjanje spomina nanje.

Živa Čebuljⁱ

Mednarodni znanstveni simpozij *Govor. Glas. Identiteta.*: Ljubljana, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani, 29. 9.–1. 10. 2025

Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani (UL AGRFT) je konec septembra 2025 pripravila mednarodni znanstveni simpozij o govoru, tokrat z naslovom *Govor. Glas. Identiteta*. Dogodek, ki sta ga vodila Nina Žavbi in Martin Vrtačnik, se umešča v že četrtsotletno tradicijo znanstvenih srečevanj na temo umetniškega govora, ki na UL AGRFT potekajo od začetka novega tisočletja in so v slovenski prostor vnesla sistematično raziskovanje te discipline. Dvema kolokvijema o umetniškem govoru (2000, 2006) so sledili trije mednarodni znanstveni simpoziji z različnimi vsebinskimi usmeritvami – o umetniškem govoru (2013), o poučevanju govora (2019) ter, ob selitvi UL AGRFT v nove prostore, o tem, kako se govor umešča v prostor (2021). Leta 2024 je bila Katedra za govor preimenovana v Katedro za govor in glas, kar je bilo tudi ključno izhodišče za osnovno vsebinsko usmeritev simpozija. Tokratni simpozij je tako omogočil prostor za znanstveni diskurz o glasu ter obenem odprl nova vprašanja, ki govor razumejo kot del širšega pojmovnega polja glasu in njegove utelešenosti. Pri tretji tematski usmeritvi, identiteti, je bilo vodilo prav to – kako se govor uteleša z glasom in tako razkriva oziroma vzpostavlja tako identiteto govorca kot številne skupnostne identitete, ki oblikujejo današnjo družbo. Vodji simpozija sta k sodelovanju povabila več kot tri-deset raziskovalcev, pedagogov in umetnikov iz Slovenije in tujine, ki so se z različnih disciplinarnih perspektiv lotili vprašanj, kako glas in govor konstituirata identiteto posameznika in skupnosti. Simpozij je izstopal po interdisciplinarnosti pristopov: povezoval je jezikoslovje, gledališke študije, retoriko, psihoterapijo, akustiko, umetniško prakso in sociolingvistiko. Razdeljen je bil na enajst sklopov, ki so zajeli tako teoretske in umetniške

ⁱ Slovensko ljudsko gledališče Celje; ziva.cebuj@slg-ce.si

razsežnosti govora kot pedagoška vprašanja o tej tematiki, zaradi bogate bere pogledov na raziskovanje glasu, govora in identitete številnih razpravljavk in razpravljavcev pa je tokrat potekal kar tri dni.

Po uvodnih nagovorih prodekanje za raziskovalno in umetniško dejavnost Alide Bevk ter obeh vodij simpozija je sledil dopoldanski del predstavitev, ki je bil tematsko namenjen glasu in delu z njim. Več prispevkov, ki so raziskovali utelešene dimenzije glasu in njegov potencial za transformacijo identitete, je poudarilo pomen pristopa Fitzmaurice Voicework®, enega ključnih raziskovalnih in pedagoških orodij za delo z glasom na mednarodni ravni. Cathryn Robson je v avtoetnografski raziskavi predstavila fenomen glasovne identitete t. i. odraslih otrok tretje kulture. Glas je opredelila kot prostor medkulturnega razpada in ponovne vzpostavitve identitete, pri čemer je Fitzmaurice Voicework® ponudil okvir za prepoznavanje drugosti v lastni glasovni podobi. Nadalje je Mary Ann Vargas obravnavala pesem kot zvočno lokacijo – domovanje, ki prehaja meje fizičnega prostora. Pesem, ustvarjena iz izkušnje marginaliziranih skupnosti, postane prostor slišnosti in prepoznanja, kar glasu podeli emancipacijsko funkcijo. Sara Matchett je raziskovala, kako pristop Tremorwork® spodbuja ustvarjanje poezije in izražanje pri gledališki skupini seksualnih delavcev iz Cape Towna. Glas je v tem kontekstu razumljen kot katalizator telesnega spomina in izhodišče za družbene spremembe. Podobno je tudi Ellen Foyn Bruun razčlenila koncept utelešenega znanja, ki se razvija z izkustvenimi procesi glasu, in predlagala razumevanje glasu kot orodja za gradnjo skupnosti in avtonomije. Tako kot Robson sta tudi Matthew Greenberg in Alida Bevk pri svoji raziskavi uporabila avtoetnografski pristop, in sicer k vprašanju o identiteti učiteljev, ki se učijo od svojih učencev, ter o tem, kako učenci opredeljujejo svojo identiteto v odnosu do učiteljev rabe glasu. Jennifer Hoit je povezala glas s psihoterapijo: v svoji praksi je pokazala, kako glasovno delo pomaga prepoznati dele osebnosti, sram in čustveno avtentičnost. Tudi Dory Rebekah Sibley je obravnavala glas kot energijski pojav – resonančen, prostorski in afektiven, saj na podlagi fizičnega gledališča, somatičnih glasovnih vaj in pedagogike mask ugotavlja, da lik nastaja z usklajevanjem dihanja, telesa in glasu. V razpravah po prvem in drugem sklopu je bilo poudarjeno predvsem spoznanje, da je glas utelešena zgodba posameznika, v kateri se prepletajo psihološki, kulturni in estetski vidiki identitete.

Prispevki v tretjem in četrtem sklopu so obravnavali govor kot družbeno dejstvo, ki razkriva napetost med normo in individualnim izrazom. Matija Terglav je analiziral stališča poslušalcev do radijskega govora, pri čemer je analiziral vtise informantov o poslušanju več izsekov izbranih oddaj, predvsem z vidika, ali in kako odstopanje od pravorečne norme vpliva na percepcijo govora. Maša Milčinski je predstavila metodologijo govorne podobe komedije *Kokkola*, pri kateri so ustvarjalci izbrano finsko narečje prenesli v govor zasavskih krajev. Nadalje je Milorad Mičić ob konkretnem primeru predstave *Damn Juan* razpravljajal o večjezičnosti v gledališču kot orodju vključevanja in preseganja jezikovnih meja ter oblikovanja mednarodne skupnosti. Nasprotno je Zala Dobovšek analizirala, kako lahko molk deluje tudi kot znak moči ali zatiranosti. S tem je opozorila na performativno vrednost tišine kot politične geste. V raziskavi o govorljivosti dramskega prevoda je Živa Čebulj pokazala, kaj nam besedilne značilnosti povejo o identiteti dramske osebe, prevajalca ali igralca ter kako se z oblikovanjem govora razkriva ali vzpostavlja identiteta posameznika. Podobno sta Tomaž Toporišič in Eva Pori predstavila študijo dinamike govornih leg v sodobnem gledališču, pri čemer sta analizirala prevajalske in dramaturške izbire v dramah Sarah Kane in Herberta Achternbuscha. Ugotovila sta, da sodobno gledališče vsakič znova razvije poseben foničnodramaturški model, v katerem se razmerje med pomenom in glasom nenehno preoblikuje. Prispevke prvega simpozijskega dne je zaključila Nina Žavbi, z analizo govora kot identitetnega znaka v drami *morska deklica* Nine Kuclar Stiković, in sicer s poudarkom na jeziku mladih generacij in vlogi komunikacije pri oblikovanju osebne in družbene identitete. V razpravi, ki se je razvila po obeh sklopih, so največ pozornosti pritegnili omenjeni konkretni primeri, sploh ker sta se razpravljavcem pridružila še avtorica *morske deklice* Nina Kuclar Stiković ter igralec in plesalec Juan Zuleta, o čigar delu je razpravljajal Mičić. Tako sta s svojo perspektivo pomembno osvetlila ustvarjalne vidike analiziranih pristopov in prav posebej obogatila obe razpravi.

Ob koncu prvega simpozijskega dneva smo si v okviru Festivala AGRFT ogledali produkcijo II. semestra študentk in študentov dramske igre in gledališke režije, ki je nastala pod mentorstvom Barbare Cerar in Matjaža Zupančiča. Uprizorili so igro Milana Jesiha *Ljubiti* s podnaslovom *Vaje za ženski in moški glas*. Tudi ustvarjalna ekipa je v središče številnih besednih iger in jesihevsko dvoumnih dovtipov postavila prav govor in glas, tako da se je uprizoritev na vitalen način povezala s simpozijem dogajanjem.

Drugi dan se je začel s predstavitvijo Gabrijele Kišiček, ki je z empirično raziskavo pristopila k vprašanju, kako glas vpliva na percepcijo etosa pri poslušalcih. Z raziskavo je potrdila domnevo, da glas ni le orodje za prenos informacij, temveč tudi sredstvo, ki oblikuje percepcijo značaja in verodostojnosti govorca. Prav tako je Janja Žmavc s historično analizo pokazala, kako Ciceron z diskurzivno konstrukcijo avtoritete in gledaliških referenc ustvarja podobo modrega in duhovitega govorca. Poudarila je, da v Ciceronovem govoru *Pro Caelio* diskurzivno konstruirana identiteta govorca deluje kot ključno prepričevalno sredstvo v konkretnem historičnem trenutku. Nadalje sta se Boris Kern in Branislava Vičar posvetila govorni uresničitvi pisnega znamenja spolne nebinarnosti v slovenščini. Predstavila sta tako okvire in smernice transvključujoče rabe jezika kot različne načine njenih govornih uresničitev. V nadaljevanju je Ina Poteko raziskala rabo narečij v slovenskih stand-up nastopih in ugotovila, da narečni govor ne deluje le kot odraz regionalne pripadnosti, temveč povečuje avtentičnost, komičnost in možnost identifikacije občinstva. Dopoldanske predstavitve drugega dne je sklenil Martin Vrtačnik s predstavitvijo metodologije gledališkega lektorja pri snovalni študentski produkciji *Opraviti z Eddyjem*. Prikazal je igralsko-lektorski pristop kot model ustvarjalne sinergije med govorno teorijo in gledališko prakso. Oba sklopa sta pokazala na zgodovinsko umeščenost razmisleka o govoru in etiki oz. na ključno vpetost govora v prostor.

V popoldanskem delu drugega dne je Rok Dovjak (ob odsotnosti soavtorice prispevka Klasje Zale Kovačič) opozoril na razmerje med predpisano javno izreko in zasebno glasovno izraznostjo poklicnih govorcev, pri čemer je pokazal, da institucionalna pravila pogosto trčijo ob individualne načine identifikacije z glasom. Omenil je tudi številna vprašanja o javni podobi govorca v povezavi z radiofoničnostjo, glasom in govorom. Ajda Sokler se je v diskurz o delu radijskih napovedovalcev vključila s filozofskim pristopom. Javni medij namreč prispeva k reprodukciji javnega prostora, pri čemer Sokler zagovarja, da glas ne sme biti estetiziran, temveč predvsem čist, brezoseben in v službi javnosti. Tudi Tina Lengar Verovnik je poudarila, da je govorna identiteta posameznika dinamična pojavnost. Predstavila je metodo jezikovne biografije in prikazala izsledke raziskave na vzorcu študentk in študentov 3. letnika novinarstva, z metaozaveščanjem svojega govora v različnih govornih položajih. Branko Jordan je raziskoval presečišča med govorom, igro in identiteto igralca. Na podlagi

analize dveh uprizoritev je pokazal, kako glas in govor delujeta kot polje prehajanja med osebno in umetniško identiteto ter kako ustvarjalni procesi razpirajo meje med intimnim in kolektivnim sebstvom. Nadalje je Ana Duša ob konkretnih primerih predstavila pomen identitete pripovedovalca v trenutku pripovedi, kontekst in pričakovani učinek. Posebej je opozorila na odgovornost pripovedovalca, kadar pripoveduje resnično zgodbo v imenu drugega. Podobno je, izhajajoč iz lastne umetniške prakse, dodal Gregor Zorc in v obliki pripovedi podal razmislek, da ne moremo pripovedovati, ne da bi prej pozorno prisluhnili. Drugi simpozijski dan je zaozkrožil prispevek Jerneja Kusterla, ki je poudaril pomen govornih prvin v znanstveni komunikaciji in oblikovanju identitete komunikatorja znanosti. Popoldanski del drugega dne simpozija je tako prinesel poudarke umeščenosti glasu in govora v javni diskurz, njegovo družbeno in politično vlogo in moč.

Tretji dan simpozija se je začel z razmislekom o možnostih, ki jih ponuja sodobna tehnologija: Jure Longyka je predstavil raziskavo (opravi jo je z Markom Bajcem in Majo Krebl), ki je merila, v kakšni meri poslušalci razločijo med sintetiziranim in naravnim govorom. Obenem je navedel ključna vprašanja o tem, kako tehnologija vpliva na percepcijo glasu, govora in njegove verodostojnosti. Nadalje je Tanja Kocjančič, ki je prispevek pripravila z Jitko Veroňkovo, predstavila inovativno metodo fonetičnega opazovanja izgovarjave: ultrazvočna vizualizacija jezika omogoča natančnejše razumevanje artikulacijskih razlik in pomaga pri učenju tujih glasov. Prav tako je bil fonetično usmerjen prispevek Jane Volk in Klare Šumenjak, ki sta analizirali naglasne vzorce v sodobni rabi primorskih govorcev: z raziskavo deležnika na -l izbranih glagolov sta opozorili na živost regionalnih govornih posebnosti ter na njihov pomen za slovensko jezikovno identiteto. Helena Korošec je v nadaljevanju predstavila lutkovno umetnost kot pedagoško orodje, ki spodbuja razvoj govora, izražanje čustev in oblikovanje otroške identitete; Helena Šukljan pa inovativni pristop k radijski umetnosti za najmlajše poslušalce. Ob tem je poudarila pomen zvoka, ritma in glasu kot primarnih zaznavnih dražljajev v zgodnjem razvoju otrok. Nadalje je Jasmina Godec ob teoretskih izhodiščih Dolarjeve filozofije glasu in Foucaultove kritike institucij ter na primeru Zavoda Hrastovec in Muzeja norosti razčlenila, kako radijska igra omogoča reprezentacijo marginaliziranih identitet ter z zvočnimi sredstvi ustvarja prostor za razgradnjo stigmatiziranih družbenih kategorij. Dopoldan tretjega dne

je sklenila Sara Horžen s prispevkom o zvočnem opisovanju avdiovizualnih del in gledaliških uprizoritev. Poudarila je, da je to ustvarjalno dejanje, ki omogoča enakovredno vključevanje slepih in slabovidnih v umetniško izkušnjo. Oba dopoldanska sklopa sta prinesla svežo snov za razpravo in nadaljnje razmisleke, saj sodobni tehnološki napredek pred nas postavlja izzive in ontološka vprašanja, ki so prej morda ostajala v ozadju: zakaj prisluhniti človeškemu glasu ter kaj pomenita človeškost in človečnost.

Zadnji, enajsti sklop je združeval prispevke, povezane z glasbo: Tjaša Jakop je analizirala rabo neknjižnih oblik jezika v slovenskih pesmih kot izraz avtentičnosti in pripadnosti ustvarjalcev lokalnim skupnostim. Gregor Pompe je predstavil preplet govornih in pevskih izrazov v moderni operi ter njihovo funkcijo pri oblikovanju glasbenodramaturške identitete. Darja Švajger pa je s konkretnimi primeri prikazala, kako z glasom – tako govorjenim kot petim – oblikujemo umetniško in osebno identiteto, ter poudarila psihološke razsežnosti interpretacije glasu kot izraza notranjega sveta. Tako kot predhodne razprave je tudi zadnja potekala v sproščenem, konstruktivnem akademskem vzdušju, ki je pričalo o znanstveni samozavesti in odprtosti predstavljalcev, slušateljev in organizatorjev.

Povzamemo lahko, da je bilo stekališče dogodka prepričanje, da glas ni le fiziološki pojav, temveč kompleksen semiotični, psihološki in družbeni pojav, ki razkriva in vzpostavlja osebne, kulturne in politične identitete. Glas se pojavlja kot polje, v katerem se srečujeta estetika in politika, raziskovanje govora pa je pedagoško, estetsko in etično dejanje. Z vidika metodologije simpozij odpira vprašanje, kako lahko umetniška praksa prispeva k znanstvenemu razumevanju govora in glasu. Pristopi, ki izhajajo iz telesa, diha in izkušnje, namreč ponujajo plodovito alternativo tradicionalnim jezikoslovnim modelom, saj v ospredje izrečenega in slišanega postavljajo dialektiko z utelešenim, doživetim.

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXX, številka 4

Glavna in odgovorna urednica

Mojca Smolej (Univerza v Ljubljani)

Urednik tematske številke

Matej Šekli (Univerza v Ljubljani in ZRC SAZU)

Uredniki

Aleksander Bjelčevič (Univerza v Ljubljani)

Nataša Pirih Svetina (Univerza v Ljubljani)

Namita Subiotto (Univerza v Ljubljani)

Hotimir Tivadar (Univerza v Ljubljani)

Uredniški odbor

Agnieszka Będkowska-Kopczyk (Univerza v Bielskem-Biali)

Monika Gawlak (Šlezijaska univerza v Katowicach)

Mira Krajnc Ivič (Univerza v Mariboru)

Boža Krakar Vogel (Univerza v Ljubljani)

Ivana Latković (Univerza v Zagrebu)

Karin Marc Bratina (Univerza v Trstu)

Đurđa Strsoglavac (Univerza v Ljubljani)

Tehnični urednik

Luka Horjak

Jezik in slovstvo, ISSN 0021-6933,

e-ISSN 1581-3754, UDK 80

<https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo>

Naslov uredništva

Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, SI-1000

Ljubljana, jezikinslovstvo@ff.uni-lj.si

Založili

Založba Univerze v Ljubljani (za založbo:

Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani)

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

(za založbo: Jožica Jožef Beg, predsednica)

Izdala

Znanstvena založba Filozofske fakultete UL

(za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja UL FF)

Tisk

Birografika Bori d. o. o.

Naklada

290 izvodov

Oblikovanje naslovnice

Danino Božić

Oblikovanje in prelom

Irena Hvala

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

Vključenost v podatkovne baze

- dLib – Digitalna knjižnica Slovenije
- EBSCO
- ERIH PLUS – European Reference Index for the Humanities
- MLA – Modern Language Association of America, NY, ZDA
- New Contents Slavistics, Otto Sagner, München, Nemčija
- Scopus (Elsevier)
- Ulrich's Periodicals Directory, R. R. Bowker, NY, ZDA
- DOAJ

Naročnina

Revijo je mogoče naročiti ali odjaviti samo ob koncu ali začetku koledarskega leta.

Naročnina za leto 2025 je 20 evrov.

Na leto izidejo štiri številke.

Posamična številka stane 5 evrov,

dvojna številka 10 evrov.

Cene vključujejo 5-odstotni DDV.

Revijo sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).